İKİNCİ MEŞRUTİYETİN İLÂNI
VE
OTUZBİR MART HÂDİSESİ

II. Abdülhamid'in son Mabeyn Başkâtibi
ALİ CEVAT BEYİN FEZLEKE'Sİ

Yayına Hazırlayan
FAİK REŞİT UNAT

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1 9 8 5

İKİNCİ MEŞRUTİYETİN İLÂNI
VE
OTUZBİR MART HÂDİSESİ

Birinci baskı : 1960
İkinci baskı : 1985

T. C.
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
II. DİZİ — Sa. 19a

İKİNCİ MEŞRUTİYETİN İLÂNI
VE
OTUZBİR MART HÂDİSESİ

II. Abdülhamid'in son Mabeyn Başkâtibi
ALİ CEVAT BEYİN FEZLEKE'Sİ

2. Baskı

Yayına Hazırlıyan
FAİK REŞİT UNAT

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1985

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ
XIII - XIV

GİRİŞ
XV - XX

ALİ CEVAT BEY'İN ÖNSÖZÜ
(1 - 2)

1 MABEYN-İ HÜMAYUN KİTABET DAİRESİ
(3 - 6)

İlk vazifeye giriş. 3. — Başkâtip Ali Rıza Paşa 3. — Başkâtip Süreyya Paşa 3. — Başkâtip Tahsin Paşa 4. — İkinci Kâtip İzzet Paşa 4. — Kendi mabeyn kâtipliği ve muvakkat memuriyetleri 6.

2 MEŞRUTİYETİN İLK GÜNLERİ
(7 - 24)

Başkâtip vekâletine tayini 7. — Abdülhamid'i ikazı 7. — Sadrazam Sait Paşa'nın istifası 8. — Kâmil Paşa'nın sadarete tayini 8. — Recep Paşa'nın Harbiye Nazırlığı 8. — Cuma selâmlığı 9. — Başkâtipliğe asaleten tayini 10. — Recep Paşa'nın huzura kabulü 10. — Recep Paşa'nın ölümü 10. — Abdülhamid'in hakkındaki neşriyattan şikâyeti 11. — Abdülhamid'in endişesini belirtmesi 11. — Abdülhamid'in Sultan Reşat hakkındaki düşüncesi 12. — Enver ve Niyazi kruvazörlerine iane 12. — Abdülhamid'in Çırçır yangını dolayısiyle iane vermesi 13. — Şehzade Abdürrahim Efendi'nin Vatan piyesine gönderilmesi 13. — Abdülhamid'in Vatan piyesi ve tiyatro sanatı hakkındaki fikirleri 14. — Abdülhamid'in Osmanlı kavimleri hakkındaki görüşü 14. — Şeriat istiyelerin Abdülhamid'e müracaatleri 15. — Hırka-i Saadet ziyareti 16. — Zaptiye nazırının endişesi 16. — Ahmet Rıza Bey'in huzura kabulü 17. — Meşrutiyet devrinde ilk muayede 17. — Sadrazam Kâmil Paşa'nın ayak öpmesi 18. — Protokol kaidelerine riayet etmeyen bazı kimseler 18. — Sait Paşa'nın Meclis-i Âyan Reisliğine tayini 18. — Taşlıçlada çıkan hadise 19. — Selâmlık resmi için başka camilere de gidilmesi hakkında padişahın ikazı 21. — İsmail Mahir Paşa'nın öldürülmesi 21. — Abdülhamid'in mektep ve medrese talebelerinden çekinmesi 22. — Cuma selâmlığında Harbiye talebesinin Abdülhamid'e karşı davranışı 22. — Abdülhamid'in Mekteb-i Harbiye talebesi hakkında fikri 23.

3 MECLİSİ MEBUSANIN AÇILMASI (25 - 30)

İntihap sandıklarının saraya da getirilmesi arzusu 25. — Meclis-i Mebusan açış nutkunun hazırlanması 25. — Meclis-i Mebusanın açılışı ve nutkun okunması 28. — Nutkun matbuatta akisleri 29.

4 MEBUSLARLA YAKINLAŞMA TEŞEBBÜSLERİ (31 - 37)

Sarayda bir ziyafet vermesinin padişaha teklifi 31. — Yıldız sarayında ziyafeti seniyye 32. — Kurban bayramı muayedesi 35. — Nazım Paşa'nın Harbiye Nazırlığı 35. — Abdülhamid'in hal'i şayiasının ortaya çıkması 36.

5 HÜSEYİN HİLMİ PAŞA'NIN SADARETİ (38 - 43)

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Sadarete, Ziyaeddin Efendi'nin Şeyhulislâmlığa tâyini 38. — Abdülhamid'in İngiltere'ye at sipariş etmesi ve manevra tasavvuru 38. — Gazetelerin Abdülhamid'e hücumları 39. — Abdülhamid'in kendini müdafaası 39. — Abdülhamid'in gazetecilerden şikâyeti 40. — Abdülhamid'in gazeteleri satın almak istemesi 40. — Ali Cevat Bey'in müdafaası ve görüşü 40. — Abdülhamid bazı gazetelere para veriyor 41. — Meclisin içtima müddetinin uzatılması 41. — Abdülhamid Meclis-i Mebusana gitmek istemiyor 43. — Abdülhamid'in meşihat makamı hakkındaki fikri 43.

6 İHTİLÂLDEN ÖNCEKİ BAZI OLAYLAR (44 - 47)

Arnavut ve Arap taburları meselesi 44. — Abdülhamid'in Arnavutlar hakkındaki fikri 45. — Derviş Vahdeti'nin gazete çıkarmak için saraya müracaati 45. — Serbesti başmuharriri Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi 46. — Abdülhamid'in gelecek hakkındaki sezişleri 46. — Abdülhamid'in talimden şikâyet eden askerler lehine müdahalede bulunması 47.

7 OTUZBİR MART İHTİLÂLİ (48 - 56)

İhtilâlin başlaması ve keyfiyetten Abdülhamid'in haberdar edilişi 48. — Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin istifası 48. — Padişahın Meclise davet edilmesi 48. — Şeyhulislâma âsilerin afvedildikleri bildiriliyor 49. — Ali Cevat Bey'in gönderilmesi 49. — Meclisin içi ve iradenin okunması 50. — İlmiye sınıfından bir mebusun şeriatın yokluğundan şikâyeti 50. — Âsi askerler Harbiye Nazırı istiyorlar 51. — Askerler iradenin Ayasofya meydanında da okunmasını istiyorlar 51. — Ali Cevat Bey'in âsi askerlere hitabesi 51. — Askerlerin istemediği kimseler ve şeyler 52. — Askerlerin zabitlerden şikâyetleri 52. —

Müşir Ethem Paşa'nın Harbiye Nazırlığına tayini 53. — Hüseyin Hilmi ve Ali Rıza Paşaların saklanması 55. — Silâh seslerinin sarayda yarattığı hava 56. — Abdülhamid'e ihtilâlin aleyhine olmadığı hakkında verilen teminat 56.

8 TEVFİK PAŞA'NIN SADARETİ
(57 - 61)

Sadaret hatt-ı hümayunu ve Harbiye, Bahriye Nazırları hakkında Abdülhamid'in ısrarı 57. — Murat Bey'in Tevfik Paşa'ya müracaatı ve teminat vermesi 48. — Âsi askerlere kışlalarda nasihat için heyet gönderilmesi teklifi 58. — Saraya sığınan zabitlerin çıkarılmak istenmesi 59. — Bahriye Binbaşısı Kabuli Bey'in öldürülmesi 59. — Abdülhamid'in Başkâtip hakkındaki şüphesi 61.

9 İHTİLÂLİN MEMLEKETTE AKİSLERİ
(62 - 66)

Gelen protesto telgrafları ve Abdülhamid'in teessürü 62. — Abdülhamid'in nasihat heyeti gönderilmesini tekrar red ederek endişesini açığa vurması 62. — Padişahın Manastır'dan telgraf başına çağırılması 63. — Cuma selâmlığı 64. — Çatalca topçularının Yıldız'a gelişi 65. — Hareket Ordusunun yola çıkması 65. — Abdülhamid'in âsi askerlerin tebdili hakkındaki düşüncesi 66. — Eski Sadrazam Hilmi Paşa'nın sarayla temastan kaçınması 66.

10 HAREKET ORDUSUNUN İLERLEMESİ
(68 - 72)

Son Cuma selâmlığı 68. — Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın telgrafları 68. — Abdülhamid'in hal' olunmıyacağı hakkındaki teminattan duyduğu memnuniyet 69. — Hareket Ordusu kıtalarının ilerlemeye başlaması 70. — İkinci fırkanın müdafaaya hazırlanması 70. — Taşkışla'da çarpışmanın başlaması 71. — Padişah ve Sadrazam askerin mukavemetsiz silâh teslim etmesine çalışıyor 72. — İkinci fırkaya mensup askerlerin teslim olması 72. — Sadrazam ve Harbiye Nazırı saraydan ayrılıyor 72. — Saraya dönmeyen yaverler, memurlar ve mensuplar 72.

11 YILDIZ SARAYININ İŞGALİ
(74 - 78)

Sarayın korunması hakkındaki müracaata verilen cevap 74. — Bir elçinin padişahın arzusunu öğrenmek teşebbüsü 74. — Yıldız sarayının tahribi hakkındaki rivayetler 75. — Sarayın karanlıkta kalması 75. — Heyeti Vükelânın istifası 76. — Hareket Ordusu kuvvetleri Yıldız sarayı kapılarında 76. — Sadrazama bizzat tezkere götürmek zarureti ve imkânsızlık 77. — Saray müstahdemlerinin tevkifiyle başka yerlere götürülmeleri 78. — Kabinenin istifasını geri alması ve Sadrazamın padişahla görüşmesi 78. — Yıldız sarayının asker tarafından işgali 78. — Haremde açlık 78.

12 ABDÜLHAMİD'İN HAL'İ (79 - 87)

Yıldız sarayında son gece 79. — Sarayın askerden tahliyesi 80. — Yen. padişahın cülûsunu ilân eden top sesleri 80. — Hal'in tebliği 81. — Abdülhamid'in Çırağan'da kalmasının teminini Sadrazamdan istemesi 83. — Abdülhamid'in bir tarizi üzerine Cevat Bey'in mahlu hükümdarla hasbihali 84. — Abdülhamid'e Selânik'e naklolunacağının ordu namına tebliği 84. — Abdülhamid'in Selânik'e gitmek istemeyişi 86. — Abdülhamid'in heyet tarafından tehdit olunması 86. — Abdülhamid'in gitmek lüzumuna ikna edilmesi ve Yıldız sarayından ayrılması 86.

13 VESİKALAR (88 - 92)

İhtilâl hadisesi dolayısiyle çekilmiş yedi telgraf ile Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin istifanamesi).

14 İSTİDRATLAR (93 - 100)

Abdülhamid'in İcazet merasimine gösterdiği alâka 93. — Mekteb-i Mülkiye tevzi-i mükâfatı 94. — Meşrutiyet devrinde yapılan icazet merasimleri 95. — Sadrazam Tevfik Paşa ile Harbi umumi başlarında Londra'dan İstanbul'a döndüğünde Cevat Bey arasında hal'i hadisesi hakkında bir konuşma 97.

15 EKLER (101 - 157)

No. 1 Yıldız sarayında Başkitabet dairesi (Ali Ekrem)..... 101

2 Meclis-i Mebusanın içtimaa davet olunması hakkında iradei seniyye ve Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ mazbatası..... 108

3 Kanun-ı Esasinin meriyeti hakkında sadır olup Bâbıalide kıraat edilen Hattı Hümayun..... 109

4 Meşrutiyetin ilânından ve İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezi mümessillerinin İstanbul'a gelmelerinden sonra İstanbul'daki ordu birliklerine yaptırılan yemin..... 113

5 Abdülhamid hakkında Terakki ve İttihat Cemiyetinin düşüncelerini açıklayan beyanname..... 113

6 Kâmil Paşa kabinesi kurulduktan sonra halkın ve cemiyet teşkilâtının hükûmet işlerine karışmamasını bildiren Osmanlı Terakki ve İttihat cemiyetinin beyannamesi..... 114

7 Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi tarafından tamimen gönderilen ve Mebusan intihabına dair olan beyanname..... 116

8 Selânik'te Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisinden doğum yıldönümü vesilesiyle Abdülhamid'e gönderilen telgrafname ile cevabı 118
9 Taşkışla Hadisesi dolayısiyle İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından yayımlanan beyanname 120
10 Meclis-i Millinin açıldığı gün Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisinden Abdülhamid'e gönderilen tebrik telgrafı. 121
11 Meclis-i Mebusanın açılışı dolayısı ile İttihad ve Terakki Cemiyeti teşkilâtından gelen tebrik telgraflarına toptan verilen cevap.... 121
12 Padişahın açış nutkuna Heyet-i Âyan tarafından yazılan cevabî arîza 123
13 Padişahın açış nutkuna Meclis-i Mebusanca verilen cevap..... 124
14 Abdülhamid'in hal'inin düşnüldüğü hakkındaki rivayetleri İttihad ve Terakki Cemiyetinin tekzibi..... 126
15 Tevfik Paşa'nın Sadaret Hattı Hümayunu..... 129
16 Tevfik Paşa'nın tayini üzerine sadaretten vilâyetlere çekilen telgraf 129
Bu telgrafa cevap olarak gelen telgraflar arasından biri 130
17 Tevfik Paşa bükûmeti namına Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey'in meclise verdiği teminat..... 131
18 Yanya vilâyetinden meclise çekilen telgrafname..... 132
19 Meclis-i Mebusan tarafından vilâyetlere tamim edilen beyanname. 132
20 Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye'nin beyannamesi..... 134
21 Edirne, Yanya, Selânik, Manastır, Kosova vilâyetlerine yazılan telgrafname 135
22 Heyet-i Müttefika-i Osmaniyenin beyannamesi..... 135
23 Hareket Ordusu kumandanı tarafından İstanbul ahalisine beyanname 137
24 Hareket Ordusu kumandanı tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine telgrafname..... 139
25 Âyan ve Mebusandan mürekkep Meclis-i Umumi-i Milletin heyanname-i resmisi..... 141
26 Halil Menteşe'nin hâtıralarmdan (Meclis-i Millide hali' kararı)... 142
27 Hareket Ordusunun İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ilgisi bulunmadığı hakkında ordu kumandanının beyannamesi..... 144
28 Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti İzmir Heyet-i Merkeziyesinden Tevfik Paşa'ya çekilen bir telgraf..... 145
29 Abdülhamid'in hal'ine kesin olarak karar verilen Meclis-i Umumi-i Millinin 27 Nisan 1909 günkü gizli oturumu hakkında notlar... 145
30 Abdülhamid'in hal'i hakkındaki kararname..... 153

31 Abdülhamid'in Selânik'e izamı 154
32 Abdülhamid'in Selânik'e gönderilmesi hakkındaki kararı meclise bildiren telgraf ve meclis riyasetinin buna verdiği cevap 155
33 Ordunun hiçbir siyasî fırkaya merbut olmayarak hareket ettiğini açıklamak üzere Hareket Ordusu kumandanlığı tarafından yapılan resmî ilân 156

15 DEVRİN OLAYLARI
(158 - 188)

Meşrutiyetin ilânından 31 Mart ihtilâli sonuna kadar kurulan kabinelerde vazife alanlar 190

16 İNDEKSLER
(193 - 207)

I. Şahıs adları 193. - II. Kavim, yer, makam, teşkilât ve merasim adları 201
Düzeltmeler 208

RESİMLER
(Metin dışında)

		Sahifeler arası
II.	Abdülhamid'in İkinci Meşrutiyetin ilânı günlerinde çekilmiş bir fotografı	XX– 1
II.	Abdülhamid'in veliahdı ve kardeşi Şehzade Mehmed Reşad Ef.	XX– 1
	Sadrazam Sait Paşa	XX– 1
	Sadrazam Kâmil Paşa	XX– 1
	Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa	16– 17
	Mabeyn İkinci Kâtibi İzzet Holo Paşa	16– 17
	Harbiye Nazırı Müşir Recep Paşa	16– 17
	Mabeyn Müşiri Şakir Paşa	16– 17
II.	Abdulhamid'in Meşrutiyetin ilânından sonra Yıldız'da ilk Cuma Selâmlığı	16– 17
II.	Abdülhamid'in Meşrutiyetin ilânından sonra Yıldız sarayında Merasim Dairesinde yaptığı bir muayede töreni	16– 17
	Meşrutiyetin ilânı günlerinde Tepebaşı yazlık tiyatrosunda verilen "Vatan" piyesi temsillerinden birinde bulunanlar	16– 17
II.	Abdülhamid'in Meclisi Mebusanın açılış töreni günü çekilmiş bir fotoğrafı	32– 33
	Meşrutiyetin ilânından sonra yapılan ilk mebus seçimlerinde İstanbul'da rey sandıklarının halkın coşkun gösterileri arasında şehirde araba ile dolaştırılması	32– 33

Meşrutiyetin ilânından sonra II. Abdülhamid'in huzuru ile Meclisi Mebusanın ilk açılış töreni 32– 33

II. Abdülhamid'in Yıldız sarayında Mebuslara verdiği ziyafetten bir görünüş 32– 33

Yıldız sarayı merasim dairesinde ziyafet verilen salonun umumî görünüşü 32– 33

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa 48– 49

Sadrazam Tevfik Paşa 48– 49

Meclisi Mebusan Reisi İstanbul Mebusu Ahmed Rıza Bey 48– 49

Meclisi Mebusan İkinci Reisi Edirne Mebusu Talât Bey 48– 49

Meclisi Mebusan Reis vekillerinden İzmir Mebusu Aristidi Paşa 48– 49

İhtilâlden önceki Harbiye Nazırı Müşir Ali Rıza Paşa 48– 49

İhtilâl sırasında tayin edilen Harbiye Nazırı Müşir Gazi Etem Paşa 48– 49

İhtilâl sırasında Birinci Ordu Kumandanı Birinci Ferile Nazım Paşa 48– 49

İhtilâlden önceBirinci Ordu Kumandanı Birinci Ferik Mahmut Muhtar Paşa 48– 49

Hareket Ordusu Kumandanı, Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular Müfettişi Birinci Ferik Mahmut Şevket Paşa 64– 65

Hareket Ordusu Kumandanlarından Ferik Hüsnü Paşa 64– 65

Ayastefanos (Yeşilköy)de toplanan Meclisi Millî azalarından bir gurup 64– 65

Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa ve Erkânıharbiye heyeti 64– 65

Hareket Ordusu İstanbul'a girdikten sonra Emniyet Umum Müdürü tâyin edilen Miralay Galip Bey 64– 65

Hareket Ordusu Kumandanlarından Mirliva Şevket Turgut Paşa ordunun İstanbul'a ilk girişinde Beyoğlundan geçerken. 64– 65

Binbaşı Enver Bey (Hali' günü Yıldız sarayı bahçesinde)..... 64– 65

Avcı Taburları Kumandanı Binbaşı Remzi Bey 64– 65

Şehzade Abdurrahim Efendi 80– 81

Üçüncü Musahip Nadir Ağa 80– 81

Âyan azasından Bahriye Feriki Arif Hikmet Paşa 80– 81

Âyan azasından Aram Efendi 80– 81

Dıraç Mebusu Esat (Toptani) Paşa 80– 81

Selânik Mebusu Emanüel Karasu Efendi 80– 81

II. Abdülhamid'e hal'in tebliğ edildiği Yıldız sarayında Küçük Mabeyn Dairesi 80– 81

II. Abdülhamid'in Selânik'te ikametine tahsis edilen Alâtini köşkü 80– 81
Ali Cevat Bey (Mabeyn Başkâtibi bulunduğu günlerde resmî üniforma ile) 104–105
Ali Cevat Bey (Son resimlerinden biri) 104–105
Mabeyn Başkâtiplerinden Süreyya Paşa 104–105
Mabeyn Kâtiplerinden Ali Cevat Bey (Gençlik resmi) 104–105
Mabeyn Kâtiplerinden Ali Ekrem Bey (Gençlik resmi) 104–105
Ali Cevat Beyin elyazısı ile "Fezleke"den bir sahife 104–105

ÖNSÖZ

İstanbul Erkek Öğretmen Okulunun, Darülmualliminlerin Kuruluşunun 75 inci yıl dönümü vesilesiyle tertip ettiği kutlama törenine katılan eski hocaları arasında kır sakallı, sevimli yüzlü fakat üstün vakarının etrafına telkin ettiği hürmetle dikkati çeken bir zatın, İkinci Abdülhâamid'in son Başkâtibi Ali Cevat Bey olduğunu öğrenmiştik. Genç muallim namzedlerinin arasında, uzun yıllar kendi irfan ocaklarına hizmet eden bu eski ve muhterem meslekdaşa uzaktan fakat kalbten bağlananlardan biri de ben olmuştum. Seneler sonra bir gün kıymetli hocam Maarif Müsteşarı Rahmetli İhsan Sungu'dan, Merhum Ali Cevat Bey'in İkinci Meşrutiyet devrinin ilk günleri ile 31 Mart Vakasının iç yüzünü anlatan bir hâtıratı olduğunu ve orijinalinin Hariciye Vekâletinde o vakit Kâtibi Umumi Muavini bulunan oğlu Sayın Cevat Açıkalın'da bulunduğunu öğrenmiş ve kendisinden bu değerli vesikanın bir gün neşrini sağlamanın tarihimize bir hizmet olacağı tavsiyesini almıştım.

1955 Eylûlünde Roma'da toplanan Onuncu Tarih İlimleri Kongresinde bulunduğumuz sırada, yakın alâkasını gördüğümüz çok münevver ve nazik Büyük Elçimize, bir vesile bularak Rahmetli İhsan Sungu'nun sözlerinden bahsettim; tarihin malı olan bu hâtıratı artık ilmin istifadesine koymak zamanı geldiğini ve eğer muvafakat ederlerse Türk Tarih Kurumu tarafından neşrine delâleti bir vazife bileceğimi söyledim. Bay Cevat Açıkalın, Merhum babasının da arzusunun bu hatıratın neşri olduğunu, ancak kendi-

sinin vefatından[1] yirmi beş sene sonra bunun yapılmasını vasiyet ettiğini, bu müddet de geçmiş olduğuna göre eserin basılmasına hiç bir mâni kalmadığını söyliyerek bana cesaret verici bir vaidde bulundu. Ben de Türk Tarih Kurumu Yeni Çağ Kolunun ilk toplantısında bu eserin Kurumca neşri teklifini yaptım. Arkadaşlarım bunu ittifakla tasvip ve neşrine de beni memur ettiler. Rahmetli müellifin kızı Sayın Dr. Bayan Hatice Açıkalın ile oğlu Roma Büyük Elçimiz Bay Cevat Açıkalın da eser üzerindeki telif haklarını, rahmetli babalarının çok yakından bağlı olduğu Darüşşefeka ile Kızılay'a yarı yarıya olmak üzere hibe ettiklerini bildirerek hâtıratın yazılı bulunduğu defteri Kurumumuza verdiler.

Türk Tarih Kurumunun bugün umumî istifadeye sunduğu bu değerli vesikanın tab'a hazırlanması ve basımının tamamlanması, bu arada şahsen geçirmiş olduğum önemli bir rahatsızlığın çalışmalarım üzerinde yaptığı aksatma yüzünden bir az uzadı. Bununla beraber ikisi de Tanrının rahmetine kavuşmuş, aynı mektepten —Mülkiye'den— feyz almış, aynı mektepte —İstanbul Darülmuallimin'inde— uzun yıllar feyiz vermiş iki eski üstadın arzularını gerçekleştirmeğe hizmet nihayet müyesser oldu. Her ikisinin aziz hâtırasını saygı ile anarken Türk irfan kütüphanesine bu kıymetli eseri kazandıran çok Sayın Açıkalın'lara da Türk Tarih Kurumunun teşekkürlerini burada bir defa daha belirtmeği bir vazife bilirim.

Faik Reşit Unat

[1] 23 Mayıs 1930. Okuyucular kitabın 104-105 inci sahifeleri arasında müellifin hayatının muhtelif safhalarına ait üç fotoğraf ile eserin müsveddesinden bir sahife elyazısının foto-kopisini bulacaklardır.

GİRİŞ

Ali Cevat Beyin *Fezleke*'si, ruzname şeklinde ve hâdiselerin âmilleri ve intibaları pek taze iken günü gününe yazılmış bir siyasî hâtırat değildir. Bilâkis İkinci Meşrutiyet devrinin dağdağalarla dolu çeşitli olaylarla geçip sonunda askerî bir ihtilâl ve onun yine ordu tarafından bastırılmasiyle yakın tarihimize istikamet değiştirterek kapanan, ilk sekiz buçuk ayı, tamamen maziye karıştıktan sonra kaleme alınmıştır.

Muharririn en yakın şahitlerinden biri olduğu 31 Mart vakası, memlekette meşrutiyet idaresini kurmakla övünen, fakat bununla beraber Osmanlı tahtında 33 sene fermanferma olmuş bulunan mutlakiyet devrinin son hükümdarını devirmiş ve onun yanı başında ve mutemedi bir insan sıfatiyle son safhada ağır bir vazife yükü taşımış bulunan Cevat Bey de, kendi tâbiriyle, Bebek'deki "Beyt-ül hazen" ine çekilmişti.

Muharrir burada, şahidi olduğu hâdiseler zincirinin canlı intibaları kuvvetini kaybetmeden onların en derin izli olanlarını, kronolojik sıraya az çok dikkat etmekle beraber, neşir için hazırlanan bir kitapta bulunması gereken tasnif ve tertibe tâbi tutmadan yazmak suretiyle "*Fezleke*" adını verdiği bu hâtırat mecmuasını vücude getirmiştir. O sırada pek taze olan 31 Mart vakasının içyüzü hakkında söylenen ve yazılan bir çok görüş ve düşüncelerin herhangi bir suretle tenkid veya münakaşasına hiç temas etmemekle beraber, bunlardan bir çoğunun gerçekle olan uygunluk ve aykırılıklarını da gözönünde tuttuğu hâtıratın bazı kısımlarından anlaşılmaktadır.

Cevat Beyin en çok dikkat ettiği, ve bilhassa hâdiselerin cereyanı sırasında Sultanla olan temaslarında, her ikisinin görüş ve düşüncelerini açıklıyan muhaverelerini hemen aynen denilebilecek derecede canlandırarak nakletmek olmuştur. Bu itibarla eser, II. Abdülhamid'in karakterolojisini aydınlatma bakımından da ayrıca özel bir değer taşımaktadır.

Fezleke, büyük kıtada bez kaplı, kalın kâğıtlı bir defterin 146 sahifesine tesvid olunmuş ve sonuna altı vesikanın sureti ilâve edilmiş, arasına da bazı telgrafnamelerle, nutuk suretleri konulmuştur.

Fezleke'nin ne zaman kaleme alındığı veya yazılmasına başlanılıp bitirildiği hakkında müsveddede sarih bir kayıt yoktur[1]. Esasen yazıldıktan sonra da bir kaç defa daha gözden geçirildiği ve bazı düzeltme ve eklemeler yapıldığı görülmektedir. Cevat Beyin baş tarafa "*Fezleke*"yi ne maksatla yazdığını açıklamak üzere koyduğu mukaddemenin sonundaki 20 Eylûl 1325 tarihini ilk tebyiz tarihi olarak kabul etmek ve daha başlarda (s. 10) Recep Paşa-'nın vefatı hakkında sarayı haberdar etmiye gelen Harbiye Nezareti Müsteşarı Pertev Paşa'dan bahsederken kullandığı "ahîren rütbesi hasbettensikat Miralaylığa tenzil edilen" tâbirinden de 1909 Ağustosu içinde tebyizine başlanmış olduğuna hükmetmek mümkündür. 97-100 üncü sahifelerde yer alan Sadrazam Tevfik Paşa ile yapılmış görüşmenin ise hâdiseden oldukça sonra tesbit edilmiş olduğu şüphesizdir.

Fezleke'yi, okunmasını ve herhangi bir kısmının kolayca aranıp bulunmasını kolaylaştırmak üzere, esas bünye ve tertibine heman hiç dokunmadan hâdisatın seyrine ve mevzuun ağırlık merkezine göre bir takım bölümlere ayırmayı ve her bölüm içinde de olayların karakterlerini veya konularını belirten yan başlıklarla ikinci derecede bir tasnife tâbi tutmayı faydalı gördüm. Böylece muhtelif büyük fasıl başlıkları altında on iki bölüme ayırdım.

Cevat Beyin, müsveddenin sonuna eklediği veya orijinallerini defterin arasına koyduğu sekiz vesikayı da numara sırasiyle *Vesikalar* başlığı altında topladım. Müellifin istidrat başlığiyle müsveddelerin arasına kattığı esas mevzula doğrudan doğruya ilgisi olmıyan icazet merasimlerine ait bahis ile esere sonradan eklenmiş ve Tevfik Paşa ile sonradan yapılmış görüşmeye ait kısmı da *İstidratlar* başlığı altında sona aldım. Metinde geçen bütün tarihler, ya o devirde kullanılan Rumî (Malî) senenin Julian takvimine göre olan günleriyle veya Hicrî-Kamerî tarihlerle, vakitler de ezanî (gurubî) saatlerle kaydolunmuş bulunduğundan, bugünkü okuyucunun alışık olduğu tarih ve zaman ölçüleriyle bunların karşılıklarını da sahife altı notlarda gösterdim. İcabeden yerlere de yine sahife altlarına tamamlayıcı veya aydınlatıcı izahlar eklemekte fayda gördüm.

[1] Sayın Cvaet Açıkalın, Abdülhamid'in Selânik'e götürülüşünden bir hafta kadar sonra, babasının *Fezleke*'yi yazmağa başladığını hatırlamaktadır.

Eserin asıl metnini böylece yüz sahife içinde umumî istifadeye arzettikten sonra, mevzula ilgili ve temas edilen mesele dolayısı ile devrin tarihini aydınlatmıya yarıyacak bazı önemli vesika suretleriyle, İkinci Meşrutiyetin ilânını hazırlıyanlardan başlıyarak hal'e kadar cereyan eden belli başlı olaylara dair tafsilâtlı bir kronoloji cetvelini de ayrıca ekledim.

Böylece *Ekler* başlığı altında kitapta yer alan 34 vesikadan yalnızca ilkini Cevat Beyin henüz hayatta bulunduğu sırada *Yeni Gün* gazetesinde intişar edip kendisi tarafından müsveddelerin arasında saklanan ve Mabeyinde kalem arkadaşı olan Namık Kemal-zade Ali Ekrem Bulayır tarafından yazılan makale teşkil etmekle beraber, diğerleri sıra ile eserde bahis konusu olan hâdiseler için dışardaki akisleri veya müessirleriyle karşılaştırılıp neticeleri muhakemeye hizmet edecek mahiyette belli başlı durak taşları sayılabilirler sanırım. Gerçi bunlar zamanlarında gazete veya kitaplarda yayımlanmış bulunuyorlarsa da, onları aslî metinlerinden bugün okuma imkânından mahrum bulunanların büyük çoğunluğunu hesaba katarak buraya toplamakta ve devrin tarihi üzerinde çalışacak yeni nesillerlere de bu suretle küçük bir hizmette bulunmakta fayda mülâhaza ettim.

Bu vesikalar, tarih sırasiyle ele alındıkları vakit bunların *Fezleke*'nin doğrudan doğruya veya bilmünasebe temas ettiği bir çok konuların içyüzlerini aydınlatmak bakımından, en az, lüzumsuz bulunmadıkları görülecektir. Bilhassa bunlar arasında İttihat ve Terakki Cemiyetinin Abdülhamit hakkındaki görüş ve tutumunun muhtelif safhalarda ne suretle şekil değiştirdiğini, İttihat ve Terakkinin hükûmet işlerine ve ordu hayatına açık veya kapalı müdahalelerini ve bunun tepkilerini, Millet Meclisiyle padişah arasındaki münasebetleri, Otuzbir Mart İhtilâli sırasında hükûmetin ve Meclisin acizlerini ve kararsızlıklarını, ihtilâl karşısında İstanbul'daki siyasî teşekküllerin teskin edici tutumiyle Hareket Ordusunun İstanbul'a gelişinin ve hal'in bir emri vaki haline getirilişinin takip ettiği seyri gösterenler, üzerlerinde dikkatle durulacak belgelerdir. Hal' fetvasının mucip sebepleriyle hal' kararının Meclisi Millî'de son resmî şeklini aldığı güne ait olarak Abdürrahman Şeref Beyin naklettiği intibalar ise, önemlerini hiç bir zaman kaybetmiyecek canlı vesikalardır.

Kronoloji cetveline gelince, İkinci Meşrutiyet devrinin henüz tam ve tahlilî bir tarihi yazılmamış olduğu, o devri yaşıyanların çoğunu unuttukları, yaşamıyanların ise pek fzla bilmedikleri hâdiselerin seyri malûm olmadan da, *Fezleke*'nin bahis konusu ettiği devrin tarihî akışı hakkında vâzıh bir fikir edinebilmenin güçlüğü ortada bulunduğu için, bu devrin mümkün olduğu kadar tafsilâtlı günlük bir kronolojisini tertip etmiye ve onu sadece *Fezleke*'nin meraklı okuyucuları için değil, onu tarihî tetkik ve tahlillerinde kaynak olarak kullanacak olanlar için dahi işe yarar bir muhtıra haline geltirmiye çalışılmıştır. Bilhassa o devrin, İstanbul çerçevesi içinde kalmakla beraber, her nevi hâdise ve hareketlerini siyasî olduğu kadar içtimaî ve kültürel tarihimiz bakımından da önemleri gözönünde bulundurularak burada bir arada toplanmış görmek mümkündür.

Tertip ettiğim indekslerde de şahısların hüviyetlerini belirten ve biyografilerinin testbitinde herhangi bir yanılmayı önliyecek olan, bulabildiğim kısa notları, yer ve teşkilât adlarına ait kısımda da bugün için az çok unutulmuş olanları aydınlatacak kısa bilgileri ilâve etmiye çalıştım. *Fezleke*'de adı geçen başlıca şahışların o zamanki resimleriyle konuyu ilgilendiren bazı fotoğrafları da esere ekledim. Böylece yakın tarihimizin en önemli olaylarından biri için büyük bir hususiyet taşıdığı şüphesiz olan bu eşsiz vesikanın, ondan faydalanmak istiyenin işini âzamî kolaylaştıracak bir hüviyet almasına elimden geldiği kadar gayret etmekle Rahmetli yazarının, meslek hayatımın ilk feyzini aldığım okulun eski ve değerli bir hocasının, hâtırasına olan saygı vazifemin bir icabını yerine getirmek istedim. Yaptığım kusur ve bıraktığım eksiklerden dolayı önce muhterem müellifin mânevi müsamahasına sığınır, sonra da okuyucularından beni mazur görmelerini rica ederim.

* * *

Cevat Beyin bu hâtıratının, tarihin henüz kesin hükmünü veremediği bir büyük olayın içyüzünü aydınlatan başlıca vesikalardan biri olarak daima değerini muhafaza edeceğinden bir an şüphe edilemez. Ancak Abdülhamid'in Otuzbir Mart Vakası ile olan münasebeti[1] üzerinde henüz ilmî metodlar ve güvenilir

[1] Abdülhamid'in, *Fezleke*'nin 98 inci sahifesinde yer alan ve Sadrazam Tevfik Paşa tarafından naklolunan bu hadise ile ilgisi bulunmadığı hakkındaki müdafaası, üzerinde durulmağa değer. Bu konuda ayrıca şu esere de bakınız: *Osmanlı devrinde Son Sadrazamlar*-İbnülemin Mahmut Kemal İnal, s. 1709-10.

vesikalarla bir inceleme yapıldığı ve objektif bir hükme varıldığı da iddia olunamaz. Yapılan ve yapılagelmekte olan neşriyat, ya tamamen kendisini bu işin mesuliyetinden temize çıkarmak veya hâdisenin bütün sorumluluğunu ona yüklemek hedeflerinden birine yönelmiş görülmektedir. Kendisine atfedilen "*hâtırat*"ların gerçekliklerinin daima şüpheli sayılmış olduklarını veya tarihî vesika olarak şüpheli kalmıya mahkûm bir mahiyet taşıdıklarını kaydetmek de yerinde olur. Yalnız rahmetli İbnülemin Mahmut Kemal İnal tarafından neşredilen Besim Bey'in notları[1] ile Türk Tarih Kurumu arşivinde aslı mevcut ve neşre hazırlanmakta bulunan Dr. Atıf Hüseyin Beyin Abdülhamid'in son günlerine aid notları'nı tabiatiyle bunların dışında saymak icabeder. Abdülhâmit devrini yaşamış ve hâdiselerin sebep ve neticelerini geniş tarih kültür ve şuurunun süzgecinden geçirerek tahlil etmiş bulunan son Osmanlı vakanüvisi rahmetli Abdurrahman Şeref Bey de, yarım bırakmış olduğu Sultan Reşad'ın ilk saltanat günlerinin vekayiinden bahseden *Tarih*'e[2] koyduğu ve 31 Martın henüz dumanları tüterken yazdığı giriş kısmı da, bu bakımdan büyük bir önem taşımaktadır. Ancak ihtiyar müverrihin 1918 de Abdülhâmid'in ölümü üzerine yazdığı makale, bu girişle karşılaştırıldığı vakit, üstadın da "Hakanı sâbık" hakkında daha mutedil bir kalem kullandığı görülmektedir. Şahitleri ve ilgilileri her gün biraz daha sahneden silindikce tarihleşen bu olay, elbet bir gün bütün sebepleriyle ve neticeleriyle aydınlanacak, bütün âmilleri ve mesulleri daima tarafsız kalmasını bilen *Tarih*'in ışığı altında belli olacaktır. Bu neticeye ulaşmak için ise daha pek çok emeğin mahsul vermesine, bilhassa Yıldız'dan Başvekâlet Arşivine intikal etmiş bulunan "Yıldız evrakı" başta gelmek üzere bu devir tarihine ait vesikaların tamamen incelenip değerlendirilmesine kesin bir ihtiyaç vardır. Bunu Cumhuriyet devrinin genç tarihci neslinden beklemek durumundayız. Yalnız şu kadarını kaydederek sözlerime son vermek isterim. O da Türkiye'de gerçek hürriyeti ve bir hukuk devletini kurmak ve yaşatmak ülküsüne bağlanan her devrimci için, 31 Mart hâdisesinin ve onun yaşanmış bir

[1] Abdülhamid-i Sani'nin Notları. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Sene 16, s. 60, 89, 162. (1927).

[2] Türk Tarih Kurumu Yazmaları (No. 542) arasında bulunan bu değerli eser de tarafımdan yayına hazırlanmaktadır.

tarihciği olan *Fezleke*'nin pek çok ibret verici ve göz açıcı dersler taşıma değerini hiç bir zaman kaybetmiyeceğinin bir gerçek oluşudur.

25 Mayıs 1960

* * *

Yukariki satırları tamamlayıp dizilmek üzere Basımevine verdikten iki gün sonra, 27 Mayıs 1960 sabahı doğan güneşin memleketimizde şahidi olduğu manzara, Türkiye tarihinde, son zamanlarda çok endişe duyulan bir ikinci Otuzbir Martın artık vuku bulamıyacağını bütün açıklığıyle ortaya koydu. Atatürk'ün Cumhuriyetin istikbalini kendilerine emanet ettiği gençliğin, ölümsüz başkumandanının ruhiyle vatanın beka ve istiklâl bekçiliğini yapan Cumhuriyet ordusunun benzer bir tehlike karşısındaki kutsal mücadelesinin ulaştığı bu zaferin sevinci içinde, şu gerçekleri görmekteyiz :

1) Artık Türkiye'de hiç bir kuvvetin, son on yılın bize gösterdiği gibi, kendi hâkimiyetini devam ettirmek için cehle ve taassuba ne kadar taviz verirse versin, irticai manen besliyerek şahlandırmaya ne kadar çalışırsa çalışsın buna muvaffak olmasına imkân yoktur.

2) Meşru yollardan iktidara gelen fakat tutumiyle kendisini her gün biraz daha gayrı meşru duruma getiren ve iktidarını devam ettirmek için ceberutlaşan, hatta hiç bir hak ve nizam tanımıyan kahhar bir zulum ve soygun çetesi haline gelerek milletin hayat hakkına kadar her varlığına kasteden bir istibdat idaresini de, Türk milletinin istikbal ümidi olan gençleri ve varlığının uyanık gözcüsü olan ordusu, en müşkül "*ahval ve şerait*" içinde dahi olsa, devirip ezmiye muktedirdir.

Memleketimizin tekrar hürriyetine kavuştuğu bu mutlu günlerde *Fezleke*'yi okumak fırsatını bulacakların bu kanaatlerime iştirak edeceklerinden şüphe etmiyor ve tarihimizde açılan bu yeni devrin ebed müddet olmasını, Türk Milletinin Hürriyeti dâvasına kanını dökeu mübeccel genç şehitlerimizin Ata'larının yanında vatan toprağına verildikleri bu günde ulu Tanrıdan diliyorum.

10 Haziran 1960

Sultan Abdülhamid Han-ı sani efendimiz hazretlerinin daire-i kitabetlerinde yirmi sekiz sene ifa-yı hizmet eyledikten sonra, şekli idare-i hükümetin tebeddülü yani Kanun-ı Esasi'nin tekrar ilânı üzerine bin üç yüz yirmi dört senesi temmuzunun yirmi ikinci günü [1] Başkitabet vazifesi vekâleten ve yirmi yedinci günü [3] de asaleten uhde-i hakîraneme tevcih buyurulmuş olmakla, memuriyeti müşarünileyhaya ibtida-yı tayinimden itibaren takdir-i mümteni-üt tagyir-i yezdaninin cilveger-i saha-i zuhur olduğu yani vaka-i dilsuz-i hal'in vuku bulduğu güne kadar sekiz ay yirmi gün zarfında dahil-i saray-ı hümayunca cereyan edip beyn-el ekâbir v'es segair badi-i ihtilâf olan vukuattan fakat şahid-i yegânesi olduğum vekayi'i alâ ma-hüve-l vaki' zabt ve tahrir etmeği bir vazife-i vicdaniye addeyledim.

Her türlü nan-ü nimetine ve eltaf-ı inayetine mazhar olduğum velinimetim efendimin ilelebed medyun-ı menn ü şükranı bulunduğumu tahdisen lin-ni'am beyan ile beraber bu "Fezleke"yi her türlü garaz ve ivazdan tecrid-i zat ü nefs ederek ve bir gûna mütalâ'a-i zatiye de ilâve etmiyerek mahkeme-i vicdaniyenin hâkim-i mutlakı olan Allah için tavzih-i hakikat ve def'-i iştibah için yazmış olduğumu arzederim. 20 Eylül 1325 [3]

Ali Cevat

[1] 4 ağustos 1908 salı
[3] 9 ağustos 1908 pazar
[3] 3 ekim 1909 pazar

1 MABEYN-İ HÜMAYUN KİTABET DAİRESİ

İlk vazifeye giriş

Mabeyn-i hümayun kâtiplerinin tebeddülü hasebiyle daire-i kitabetin kendilerinin tesis buyurmuş oldukları Mekteb-i Mülkiye'den başahadetname neşet etmiş olan efendilerden teşkili ferman buyurulmuş ve ilk sene şahadetnâmelerini ahz eylemiş olan Reşit ve Kâzım ve Kâmil ve Ragıp Beyler dahi saray-i hümayuna memur edilmiş oldukları gibi, ikinci sene ikmal-i tahsil ile şahadetnâmesini almış olan sınıfımızın birincisi Şemseddin Bey ve ikincisi olan rakım-ul hurûf bu hakîr mekteb-i mezkûr müdiriyetinde bulunan Abdurrahman Şeref Beyin intihabı ve Maarif Nezaretinde bulunan Münif Paşanın tensibi üzerine saray-ı hümayuna izam olunarak doksan yedi senesi recebinin yirmi birinci günü [1] refikim Şemseddin Bey mabeyn-i hümayun yedinci ve bu âciz dahi sekizinci kitabetine tayin olunduk.

Olvakit mabeyn-i hümayun başkitabetinde Mümtaz Efendi zâde merhum Ali Rıza Paşa ve ikinci kitabetinde de Kudsî zâde Halebli Kadri Efendi merhum bulunuyordu. Müşarunileyh Rıza Paşa tarih-i memuriyetimden beş sene sonra infisal etti. Evvelce mabeyn ikinci kitabetinde bulunmuş olan Süreyya Bey ki, bilâhare rütbe-i vezareti haiz olmuştur. Defter-i Hakani Emanetinden başkitabete tayin olundu.

Başkâtip Ali Rıza Paşa

Rıza Paşa merhum ulum-ı arabiye ve lisan-ı fariside ve şiir ü inşada yed-i tulâ sahibi, mütedeyyin ve afif ve müstakim, ahlâkı dervişâne, mesail-i siyasiyeye vukufu oldukça bîgâne ve kendisince hoş görünmeyen iradatı söylenerek ma'al kerahe yazar ve dîn-ü devlete nef'u hayrı sever bir zat idi.

Başkâtip Süreyya Paşa

Süreyya Paşa merhum....[2] sene başkitabet hizmetinde bulundu. Hususiyet-i ahvalinden ve muamelât-ı [illegible]iyesinden kat'an nazar Süreyya Paşa, bir esaslı tahsil görmemiş olmakla beraber, sûrat-i kaleme ve selâset-i fikr-ü beyana malik, vazifesinin

[1] 29 haziran 1880 salı

[2] Ali Cevat Bey bu müddeti *Fezleke*'de boş bırakmışsa da, Süeeyya Paşa'nın 1885-1895 yılları arasında on sene kadar bu vazifede bulunduğunu ilâve etmek faideli görülmüştür.

ifasında müstakim ve sadık, kendisine beyan olunan efkâr ve mütalâatın nik ü bedini fârik olup, hattâ telâkki eylediği iradatta bazı kereler kanun ve nizama mugayereti kendisince pek aşikâr olan hususat hakkındaki mütalâatını ba-arîza-i mahsusa zat-ı şahaneye arzeyler ve menafi-i zatiyesini gözetmekle beraber devlet ve memleketin menafiine mugayereti pek ziyade aşikâr olan ahvalden mücanebet ve oldukça hayra delâlet eder bir zat idi.

Başkâtip Tahsin Paşa

Süreyya Paşanın vefatını müteakip başkitabete maruf Mahmut Nedim Paşanın hafidesinin zevci olan ve Bahriye Nezareti mektupçuluğunda bulunan Tahsin Bey tayin ve bilâhare uhdesine rütbe-i vezaret de ihsan buyuruldu.

Tahsin Paşa haddi zatında gayet terbiyeli ve nazik ve akraba ve eviddası haklarında rahim ve hilkaten selim, tab'an sahî, malûmatı sathî, aldığı emri alel-imya infaza saî, zaif-ül kalb bir zat olup büyük kayın pederi ve muallim-i siyasisi olan Mahmut Nedim Paşadan almış olduğu ders mukteziyatından olarak Rus politikasının mürevvici idi. Tahsin Paşanın başkitabetine kadar daire-i kitabetin vazifesi hemen münhasıran Babıâli ile saray-ı hümayun beyninde cereyan eden muamelât-ı resmiye-i tahririyeden ibaret olduğu halde, müşarunileyhin memuriyetinden itibaren saray-ı hümayuna ait işlerin kâffesi ve mesalih-i devletle sefarata ait umurun kısmı mühim ve azamı müşarunileyhin dûşunda tecemmu ettirilerek bu suretle kendisi merci-i enam ve bu hal ü ikbalini muhafaza ve idame için sarf-ı ma-hasal-ı ikdam etmekle beraber rakîb-i ızz-ü cahı olan ve kurenadan, ikinci kâtip unvanını haiz olduğu halde, ayrıca bir dairesi ve Tahsin Paşa kadar, belki de bazan daha ziyade, nüfuz ve iktidar sahibi olan Şamlı İzzet Paşa'nın kendi hakkındaki ef'al ve harekât-ı rekabetkârane ve dessasanesinden muhafaza-i nefs ve mevki sevdası ve tefevvuk daiyesi ile, aldığı emrin nik ü bedini havf ve telâşından nâşi teemmül ve tefrîka vakit bırakmaksızın icrasına müsaraat ve dahil ü haricin her türlü dahl ve tarizatına tahammül ve mukavemet eylerdi. Fakat şurası muhakkaktır ki, Tahsin Paşa ile İzzet Paşa'nın muhafaza-i mevki ve ikbal uğrunda saika-i rekabet ve hased ile bu yolda hareket etmemiş olsalar idi, hiç olmazsa Sultan Abdülhamid Han Efen-

İkinci Kâtip İzzet Paşa

dimiz hazretlerinin hakk-ı âlilerinde olvakit bi-gayrı hakkın bir takım kil deveranına sebebiyet vermemiş olurlar idi. [1]

[1] Âtide arzolunacağı veçhile (bk. s. 83) bazı iradat ve arzuy-ı hümayunu tebliğ için yevm-i hal'in akşamısı Sadrazam Tevfik paşanın konağına gittiğim vakit, Yıldız sarayının muhafazası ve tabir-i sahih ile muhasarası için orada bulunan jandarma kolağası Nafiz Bey tarafından âcizlerine terfik olunan Manastırlı veyahut Selânikli jandarma Mersin namındaki çavuş, yolda giderken lehce-i mahsusasiyle "*Bu Hamidof ne fena adammış be; memleketi Moskofa sattı. Her gün her gün Yaldız sarayından para isterdi. Para vermeyen paşaları, kaymakamları azlederdi. Biz de Paşalar azl olmasın diye adamları döver idik. Yaldıza para gönderirdik. Doymazdı. İki ay sonra yine Yaldız para isterdi. Allah Şimdi belâsını verdi. Kurtulduk*" diyordu.

Evet, jandarma Mersin'in sözlerinin içinde bir hakikat vardır ki, o da şundan ibarettir. Malûm olduğu üzere bütçenin adem-i müsaadesine mebni maaşlar mah bemah muntazaman tesviye olunamaz idi. Ancak Ramazan ve ideyn vesaire gibi zamanlarda umuma mutlaka bir maaş verilmesi hakkında tebliğ olunan iradat-ı seniye üzerine Maliye nazırları maaş itası için, lâzım gelen meblağın ikmal-i noksanı için ekseriya vilâyattaki bakayadan tahsilât oldukca ödenmek üzere bankadan istikraz akdini arz ederler idi.

Sultan Abdülhamid efendimizin istikrazdan yani memleketi borçlandırmaktan haz etmediklerini bilen kurenadan kâtib-i sâni İzzet Paşa, "*İstikraza mahal ve lüzum yoktur. Efendimiz ferman buyururlarsa maaş noksanını vilâyattaki bakayadan bir kaç günde tahsil ederim*" der. Ve zat-ı hümayunları da bunu maalmemnuniye kabul buyurmaları üzerine müşarünileyh İzzet paşa tarafından bilcümle vilâyata "Maliye Nezaretinden vilâyetinize müretteb ve muhavvel mebaliğ-i malûmeden mütebaki otuz bin liradan on beş bin lirasının bir hafta zarfında bittahsil isaliyle keyfiyetin atebe-i seniye-i mülûkâneye arzı ve müddet-i mezkûre zarfında zikrolunan (mikdar) gönderilmediği takdirde kendinizin azli mukarrar bulunduğu şerefsadir olan irade -i katiye-i hazret-i padişahî iktizay-ı âlisindendir" mealinde telgraf keşide olunur. Ve valiler de bittabi bu telgrafnâmeyi vilâyetleri dahilinde mutasarrıf ve kaymakamlara ve onlar da Yıldız saray-ı hümayunundan gelen emir böyledir diyerek memurin-i aidesine o yolda tefhimatta bulunurlar idi. Ve bittabi böyle şedidülmeal bir telgraf üzerine ne yapmak lâzım ise yapılır, para gönderilir ve İzzet Paşa da mazhar-ı iltifat-ı padişahî olur. İzzet Paşanın bu haline gıbtakeş olan Tahsin Paşa da müterakkıb olduğu fırsatın zuhurunda refikinden evvel davranarak bu defadaki fırsattan istifadeye isticalde kusur eylemez ve bu misillü ahval bu iki zat arasında deveran eder dururdu. Böyle şedidülmeal bir telgrafnâme alan valiler bittabi bu telgrafnameyi vilâyetleri dahilinde mutasarrıf ve kaymakamlara havale eder ve onlar da tahsildarlara ve jandarmalara tenbihat ve tefhimat-ı lâzımede bulunur, paralar ekseriya tahsil olunur ve maaş-ı umumî de verilir idi. Fakat maaş-ı umumî için tahsil olunan bu paraların zat-ı hümayunlarının şahsı için Yıldız saray-ı hümayunundan talep edilmekte olduğu fikri de mefsedetcûlar için bir fırsat olduğunu işte Mersin Çavuşun ifadat-ı safderunanesi isbat eyledi.

Mukarrebin-i padişahinin ve hatta vükelây-ı devletin hissiyat-ı menfaatperestane ve ihtirasat-ı rekabetkâraneleri zat-ı hümayunlarını da bizar etmek derecelerine gelmiş ve bu babta şikâyet dahi etmiş olduklarını defaatle işitti idim.

Kendi mabeyn kâtipliği ve muvakkat memuriyetleri

Daire-i kitabette müddet-i memuriyetimce vazifemin ifasına sây ü gayret ederek olvakit rical ve hattâ vükelâ-yı devletin ve âhâd-ı nâs n mevkilerinin temini ve menafi-i zatiyelerinin tezyidi için ittihaz ettikleri mesleğe gitmekten, yani ihtira-ı kizb ü düruğ ile padişahı taglit eylemekten gerek bu hakîr, gerek refiklerim olan kâtip beylerin kısm-ı azamı ve mühimmi, hamdolsun, masun kalmış olduğumuzu tahdis-i nimet olarak beyan eylerim. Haiz olduğum rütbe ve nişanlara taltifat-ı umumiye meyanında ve yirmi sekiz sene zarfında nail oldum. Avrupaya vuku bulan memuriyetlerim dahi hükümdarana ihda buyurulan imtiyaz nişanlarının müşarünileyhime isaline veyahut diğer merasim-i teşrifatiye esnasında taraf-ı şahaneden ifa-yı tebrikâta memuren Avrupaya izam buyurulan zatın refakatine doğrudan doğruya saray-ı hümayundan bir zat verilmiş olmak üzere mabeyn-i hümayun kâtiplerinin mütehayyizlerinden birinin terfiki dahi usul ittihaz buyurulmuş olmasından ibaret idi. Fakat şurası hakikaten pek gariptir ki, bu gibi memuriyetlere beş defa tayin buyurulmuş ve bu münasebetle beş altı hükümdar ile saatlerce ve bahusus Yunan muharebesini müteakiben yunandan alınan dört milyon lira tazminat-ı harbiyeyi Rusya devletinin borçlarımıza mahsuben almak istemesi ve Girid valiliğine tebaa-i devlet-i aliyyeden bir zatın tayini ve Sason vak'ası[1] üzerine Rusya'ya firar etmiş olan ermenilerin mahallerinde ibkaları hakkında devletçe olvakit ittihaz olunan kararları, elyevm taht-ı hükümdaride bulunan Rusya İmparatoru[2] hazretlerine arz ü iblâğ memuriyetiyle Petersburg'a izam buyurulmuş ve müşarunileyh imparator ile ve valideleriyle iki üç defa ve Hariciye Nazırı ile defaatle görüşmüş ve mesail-i mühimme-i mezkûrenin netayic-i müstahsalasının ve ol babtaki malûmat ve mütalaat-ı zatiye-i hakîranemin yalnız tahriren arz ü iş'arı ile iktifa olunarak, ne evvelki memuriyetlerim ve ne de bu defaki memuriyetim esnasında gerek azimet ve gerek avdetimde ne bu vesile ile ve ne de diğer bir münasebetle yirmi sekiz sene zarfında kendi velinimetim ve padişahım ile doğrudan doğruya görüşmek şerefine nail ve mazhar olamamış idim.

[1] 1894 Ermeni İhtilâl hareketi (bk. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* Esat Uras, s. 475-482, Ankara 1950.

[2] Çar II. Nikola

Bin üç yüz yirmi dört senesi temmuzunun yirmi ikinci[1] salı günü, haricen vuku bulan ısrar üzerine, Başkâtip Tahsin Paşa Saray-ı hümayundan hanesine izam edilmiş ve binaenaleyh infisal etmiş olduğu cihetle yevm-i mezkûrda tebelluğ eylediğim emr ü ferman üzerine huzur-ı hümayuna girdim ve takbil-i pâ-yi şahane ile hitab-ı mülûkâneye ilk defa olmak üzere o gün mazhar oldum. Zat-ı hümayunları namus ve iktidarımdan ve emekdarlığımdan bahisle hakkımda bezl-i iltifat buyurduktan sonra Bab-ı âliden gelecek maruzatın nam-ı çakeraneme gönderilmesini sadrazam paşaya yazmaklığımı ve usul ü kaidesi veçhile muamele-i kalemiyesinin ifası ile taraf-ı kemteranemden arz ve takdim edilmesini emir ve ferman buyurdular. Huzur-ı hümayunlarında bulunduğum sırada idi ki, sarayın pişgâhında binlerce halkın "*Yaşasın hürriyet! yaşasın padişahımız!.*" sedaları ayuka çıkmakta idi. Bu aralık müsahibandan biri zat-ı şahaneye hafiyyen bir şey arzetti. Zat-ı hümayunları bana bakarak müteheyyiç bir suretle "*Cevat Bey, bu hâl nedir? ne oluyoruz?*" buyurdular. Ben o gün daha henüz huzura girmeden evvel bir aralık sarayın kapısının önüne çıkarak ol vakte kadar hiç görmediğim ve asla tasavvur edemediğim bir cemaatin yani kadın erkek binlerce halkın ahval-i neşat iştimali ve âvaz-ı sürur ve şâdmanisi ile zaten gaşy olmuş olduğum cihetle hemen yere oturarak ve ayaklarını öperek dedim ki "*Bu baptaki maruzatım biraz uzundur. Müsaade buyurunuz da arzedeyim. Padişahım mahza sayenizde ni'am-ı gûnagûna mazhar oldum. Bunca senelerden beri ihsan-ı şahaneniz olarak maaziyadetin almış olduğum maaşlarımdan iktisad ettim. Rütbe ve nişanlarınıza nail oldum. Hasılı dünyada hiç bir emelim yoktur. Bir emelim varsa o da hakikati size arzetmek ve mahasin ü maalinizi millete bildirmektir. Bu hal nedir? diye*

Başkâtip vekâletine tayini

Abdülhamidi ikaz

[1] 4 Ağustos 1908 salı.

sual buyuruldu. Velinimetim efendimizin ve milletin menfaatini düşünmez veya düşünemiyecek olan bazı bendegânın ef'al ve harekâtı ve bir takım nâhoşnud müfsidinin ilkaatı neticesi olarak milleti, padişahlarını görmekten mahrum ettiler. Zat-ı şahaneniz gibi erham ve eşfak bir padişahın hakkında birtakım ekavil ve ekâzibin beyn-el halk devranına sebebiyet verdiler. Fakat bu millet Âl-i Osmanı sever. Padişahlarının yolunda ölmeği canına minnet bilir. Efendimiz ahîren Kanun-ı Esasiyi ihsan buyurdunuz. Neşriyat ve işaat-ı bedhahanenin asl-ü esası olmadığı meydana çıktı. Zat-ı şahaneniz ile millet arasında hail kalmadı. İşte ahali ana seviniyorlar ve size dua ediyorlar. Hakikat budur efendimiz." dedim. Ben bu sözleri söyler iken gözlerim yaşla dolar idi. Zat-ı hümayunları beni kemal-i dikkat ve teessürle dinlediler ve belki de müteaccib ve münfail oldular. Çünkü şimdiye kadar hiç kimse huzur-ı şahanelerinde böyle müteheyyicane söz söylememiş ve daha doğrusu söyliyememiş idi. Sözlerimin üzerine hiç bir şey ferman buyurmadılar. Ben de dışarıya çıktım. Salonun kapısının önünde bulunan bendegân bu sözlerimi ve bu suzişli maruzatımı işitmişler. Hepsinin de gözleri benim gibi yaşarmış idi.

Sadrazam Sait Paşanın istifası

Ol vakit makam-ı sadarette bulunan Sait Paşa'dan istifasının kabulünün tacilini mutazammın yekdiğerini müteakib alınan ve kendisinin malûm olan evhamına tebean yazmış olduğu anlaşılan telgrafnâmeleri takdim eyledim. Müşarünileyhin istifasını kabul ile sadrı esbak Kâmil Paşa mabeyn-i hümayuna celb buyurularak 9 receb 1326, 24 temmuz 1324 [1] tarihinde makam-ı sadarete tayin olundu. Müşarünileyh Kâmil Paşa tarafından kabineyi teşkil edecek zevatın esamisini mutazammın arzolunan pusulada Harbiye Nezaretine Trablusgarp vali vekili ve kumandanı Recep Paşa arz olunmuş idi. Şahs-ı hümayunları için hayırhah olmadığı beyaniyle Harbiye Nezaretine Recep Paşa'nın tayinine mükerreren itiraz buyurulmuş olduğu gibi Harbiye ve Bahriye Nazırlarının doğrudan doğruya taraf-ı şahaneden intihap ve tayini Kanun-ı Esasi ahkâmınca zat-ı şahanelerine ait olup bunlara sadrazamların müdahaleye hakları

Kâmil Paşanın sadarete tayini

Recep Paşanın Harbiye Nazırlığı

[1] 6 ağustos 1908 perşembe

olamıyacağını, bu işlere vukuf ve malûmat-ı tammesi olan sadr-ı sabık Sait Paşa bile evvel ve âhir arz ve temin eylemiş olduğu ve Recep Paşanın şahs-ı hümayunlarına karşı sadakatinden emin olmadıkları cihetle müşarünileyhin yerine diğerinin, meselâ Müşür Şakir Paşa'nın tayini münasip olacağı ferman buyurulmuş ise de, Kâmil Paşa Kanun-ı Esasinin bu maddesi kati ve sarih olmayıp şayan-ı tetkik ve müzakere olduğundan bu hususa Meclis-i Âyan ve Mebusanca bir karar verilmesi lâzım geleceği ve kendisi Kanun-ı esasinin ahkâmını tefsir ve tevile selâhiyettar olmadığı cihetle şimdi Recep Paşa'nın tayini zarurî ve elzem idiği hakkında vesatet-i kemteranemle vuku bulan maruzat ve istirhamat-ı musırrasına mebni Recep Paşanın da memuriyeti kabul edilmiştir.

Cuma selâmlığı

Temmuzun yirmi beşine [2] müsadif olan Cuma günü selâmlık resm-i âlisi hazırlanmış ve vakt-i salât dahi hulul etmiş idi. Zat-ı hümayunları beni çağırdı. Pek çok kalabalık olduğundan ve ahali ile asker gayrı muntazam bir surette bulunduğundan bahis buyurdular ve gidip görmekliğimi ferman eylediler. Vakı'a saray-ı hümayunun pişgâhı ve Hamidiye camiinin avlusu ve kubbesinin üstü bile insanla dolmuş ve selâmlık resmine memur asakir ile ahali karışmış bir halde idi. Şurası şayan-ı hayrettir ki, adedi on binden noksan tahmin olunmayan halk güya teneffüs bile etmiyormuş gibi bir sükût-ı dindarane ile otuz üç senedenberi yüzünü görmemiş oldukları padişahlarını bekliyorlardı. Gördüğüm levhayı arz ve tasvir etmekliğim üzerine, bu karışıklık içinde Camie gitmek mümkün olamıyacağını ve tedabir-i ihtiyatiye ve tahaffuziyye icrasına kadar beklemek lâzım geleceğini ferman buyurdular. "*Evet Efendimiz, meydan, cami, hasılı her yer ahali ile askerle dolmuştur. Bugün nizam ve intizamdan eser yoktur. Bu kadar halkı dağıtmak mümkün olamaz. Tedbir de ittihaz edilemez. Bugün sizi Allah muhafaza edecek ve hazret-i Cibril kanatları altında camie götürüp yine inşallah öyle getirecektir. Ahali teşrif-i şahanenize muntazırdır. Tehirinde mahzur vardır*" dedim.

Zat-ı şahaneleri kapının önünde hazır bulunan gerdune-i hümayunlarına rükûb ile kel-evvel sadrazam paşa ile şehzade

[2] 7 ağustos 1908 cuma

Burhanettin Efendi hazretlerini karşılarına alarak hareket ettiler. Vakta ki, saltanat kapısı açıldı ve gerdune-i hümayun göründü. O dakikaya kadar hamuş duran halk padişahlarını kendilerinin arasında görmelerinden mütehassil cinnet ve meserret ile derya gibi dalgalandı. Bu hengâmda zat-ı şahaneleri de gerdune-i hümayunlarında kıyam ile hasretkeş-i didarı olan milletine selâm vererek böyle kaimen Cami-i şerife azimet ve ayn-ı hal ile saray-ı hümayuna avdet buyurdular.

Başkâtipliğe asaleten tayini

Temmuzun yirmi yedinci[1] günü mabeyn-i hümayun Başkitabeti memuriyeti asaleten uhde-i hakîraneme tevcih buyuruldu.

Recep Paşanın huzura kabulü

Trablusgarp vilâyeti vali vekâlet ve kumandanlığından bu kerre Harbiye Nezaretine tayin olunan müşür Recep Paşa ağustosun ikinci günü[2] Dersaadete muvasalat etmkle mabeyn-i hümayuna gelerek huzur-ı şahaneye kabul buyuruldu. Mülâkat haylıca uzadı. Müşarünileyh huzurdan çıktığı vakit müteaccib ve başındaki fesin vaziyeti gayri muntazam bir halde bulunmakta olmasına nazaran ayak öpmüş olduğuna hükmettim. Müşarunileyhin huzurdan çıkmasını müteakip zat-ı şahane beni çağırarak mütebessimane ve memnunane buyurdular ki:

"*Recep Paşa ile uzunca görüştüm. Kendisi arnavuttur. Ben de biraz arnavutça bilirim. Bana sadık kalacağına* Besa *verdi. Kendisiyle müsafaha ettik. Saf yürekli bir adam. Allah hayra muvaffak etsin*".

Recep Paşanın Ölümü

Yevm-i mezkûrun ertesi günü ahîren rütbesi hasb-et tensikat[3] miralaylığa tenzil edilen Pertev Paşa kemal-i telâş ile nezdime gelerek, Harbiye Nazırı Recep Paşanın daire-i askeriyede füceten vefat ettiğini ifade eyledi. Hemen arz eyledim. Zat-ı hümayunları fevkalâde müteaccib ve müteessir olarak bir müddet teenniden sonra "*Başkâtip, Recep Paşayı benim düşmanlarım zehirlediler. Bunda hiç şüphe etme. Çünkü bu adam şimdiye kadar benim aleyhimde idi. Ve buraya getirilişi de bir hüsnüniyete mübteni değildi. Ancak ben kendisiyle görüştüm. Biri*

[1] 9 ağustos 1908 pazar

[2] 15 ağustos 1908 cumartesi, (Recep Paşa'nın İstanbul'a bir gün önce geldiği Matbuattan anlaşılmaktadır.)

[3] Tasfiye-i Rüteb-i Askeriye kanunu (7 ağustos 1909, *Düstur*, II. tertip I. cilt s. 421-427)

birimize söz verdik. Bana sadık kalacağına yemin etti. Besa verdi. Binaenaleyh benim hakkımda tebdil-i fikr ü niyet eyledi. Bu hal benim düşmanlarımın işine gelmedi. Biçare adamı ortadan kaldırdılar. Hakikaten çok teessüf ettim. Şimdi telgrafla teessüfümüzü sadrazama yaz." buyurdular.

Abdülhamidin hakkındaki neşriyattan şikâyeti

Bir gece saat beşe doğru musahib gelerek şimdi daire-i hümayuna gelmekliğim ferman buyurulduğunu tebliğ etti. Beraber giderken musahib ağa bu gece efendimizin pek ziyade meraklanmış olduğunu söyledi. Huzur-ı şahaneye girdiğim vakit kendilerini hakikaten muztarib gördüm. Oturmaklığımı lûtfen ferman buyurdular. Badehu gazetelerin zat-ı hümayunlarına dair münderecat-ı kâzibe ve müfteriyat-ı mübalâgakâranelerinden ve ol esnada tabı ve neşredilen lâyuad ve lâyuhsa varakpare ve resailin muhteviyat-ı bî-edebanelerinden ve ssaireden uzun uzun bahsettiler. Ve bunları hükümetin menetmediğinden şikâyet ile şu hallere nazaran zat-ı hümayunlarının artık taht-ı saltanatta bekası istenilmemekte olduğunu beyan buyurdular. Vakıa hangi nokta-i nazardan muhakeme edilirse edilsin, ol vakitki gazetelerin ve evrak-ı münteşire ve resailin altı asırdanberi âlem-i islâmiyet ve nasraniyetin takdis ve tazim etmekte olduğu makam-ı akdes-i hilâfet-i islâmiye ve taht-ı muallâ-yı saltanat-ı Seniye-i Osmaniye hakkındaki tuğyanı, ne islâmlığın ve ne de Türklüğün şeair ve evsafiyle kaabil-i telif olamıyacak bir hale gelmişti. Biraz tevakkuf ve arâmdan sonra bu bapta cevaben vaki olacak maruzat-ı hakîraneme intizar buyurulduğunu ima buyurmaları üzerine dedim ki: "*Efendimiz, bu neşriyat evelceden bazıları ile uyuşamayan ve şu sırada icra-yı kin ve ağraz etmeğe fırsat bulan bazı bedbahtan ve erazilin âsarı ve binaenaleyh ehemmiyetten âri ve ahval-i hazıraya nazaran hükümetin bunları men'e muktedir olamaması da tabii olmakla beraber, şevket-meâb efendimiz hazretlerinin şikâyet buyurmakta pek haklı olduğunu tasdik edersem de, beyanat-ı şahanelerinin asla kabul edemiyeceğim fıkra-i ahîresi hakkındaki mutalâat-ı kemteranemin arzına müsaade buyurulmasını istirham ederim*"dedim. "*Söyle*" buyurdular. "*Padişahım, kanun-ı esasinin yeniden meriyet-i ahkâmına müsaade buyurduğunuz günden itibaren vükelâ, vüzera ve müşiran ve ulema, ümera-yı mülkiye ve askeriye ve bahusus bu inkılâba ön ayak olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin ileri gelenleri veliahd-ı*

Abdülhamidin endişesini belirtmesi

saltanatınız ve diğer bilcümle şehzadegân ile hemen her gün temasta bulunuyorlar, beraber taam ediyorlar. Onlar ile dahilî ve haricî mesailden bahsediyorlar. Binaenaleyh onların ayrı ayrı şahıslarını ve efkâr ve iktidarlarını gördüler ve anladılar. Artık salâhiyettar olanlarca anlaşılacak bir şey kalmadı zan ederim. Bundan maada bugün ordu-yı hümayunları ümera ve zabitanının kısm-ı mühim ve azamı mesmuatıma nazaran İttihat ve Terakki Cemiyetine mensub olup, elde bir kuvvet olmadığından saray-ı hümayunca hiç bir şey yapılamıyacağını anlar pek âlâ bildikleri halde, tasavvur-ı şahane veçhile huda hafız ! ne için böyle bir şeye teşebbüs etmiyorlar. Bunun cevabını da müsaade-i seniyenizle yine abd-i memlûkünüz vereceğim. Çünkü bu işlerde alâkası olanlar ve salâhiyettar bulunanlar mülâkatlarının ve ziyaretlerinin neticesinde zat-ı sütude sıfat-ı şahanenizin bihakkın lâyik-i taht-ı saltanat olduğunu gördüler ve anladılar. Ve ilâ âhir-ül ömr tahtınızda bekanız devlet-i aliyyenin menafii iktizasından olduğuna kanaat-i kâmile hasıl ettiler ve buna karar verdiler, zan ederim. Allah sizi taht-ı saltanatınızda daim etsin padişahım" dedim ve kalktım ayaklarını öptüm. "*Güzel söylediniz, mutalâanız doğrudur*" buyurdular. Bu maruzat-ı mufassalam üzerine şevketmeab efendimiz hazretleri memnun ve hutut-ı vechiyelerinde asâr-ı beşaşet runümun olarak huzur-ı şahanelerinde yarım saatten ziyade alıkoydular ve tütün ve sigaralar ihsaniyle mazhar-ı taltif-i şahaneleri olduktan sonra daireme avdet eyledim. Ertesi günü alessabah tebliğ olunan emr ü irade üzerine huzur-ı şahaneye girdiğimde, akşam daireye avdetimde görmüş olduğum alâim-i beşaret yine mübeddel-i keduret olduğunu müşahede eyledim.

Abdülhamidin Sultan Reşat hakkındaki düşüncesi

"*Başkâtip Bey, akşam güzel güzel, şirin şirin sözler söylediniz. Bunların hepsi doğrudur, hiç şüphe etmem. Fakat bu adamlar beni istemezler, biraderi isterler. Çünkü bizim birader, zimam-ı idaresini başkalarına maalmemnuniye teslim eder. Fıtraten halim ve selim bir adamdır*" buyurdular.

Enver ve Niyazi Kruvazörlerine iane

Kanun-ı esasinin istirdadı emrinde hizmet-i vatanperva-reneleri sebk etmiş olan binbaşı Enver ve kolağası Resneli Niyazi Beylerin hizmetlerini takdiren mumailehimanın namlarına izafetle tevsim olunmak üzere iki adet kruvazör iştirası zımnında ahaliden iane toplandığı esnada, benim vesatetimle

zat-ı hümayunlarından da iane talep edilmiştir. Fakat zat-ı şahaneleri kuvve-i berriye ve bahriyenin kumandan-ı azamı oldukları cihetle sırf devlete ait bu misillü ahvalde âdi bir şahıs gibi iane ile iktifa etmeleri caiz olmayıp gemilerin esmanının tamamen taraf-ı mülûkanelerinden itası lâzım gelirse de, buna da hal-i malî müsait olmadığı veyahut bu gemiler devletçe iştira olunarak mumaileyhimanın namları ile tevsim edilmesi münasib olacağı yolunda mütalâat dermeyan ederler ve ara sıra tarafımdan bu bapta tahrirî ve şifahî olarak vukubulan maruzatıma da gâh Sadrazam ile görüşeceklerini ve gâh icabına bakılacağı zemininde idare-i kelâm eyler, velhasıl bu sureti tensib buyurmazlardı. Ve zan edersem Sadrazamın fikir ve mütalâası da bu merkezde idi.

Abdülhamidin Çırçır yangını dolayısiyle iane vermesi

Vaktâki ağustosun onuncu pazar günü [1] Fatih civarında Çırçır nam mahalde zuhur eden harîk-i kebirde binlerce haneler muhterik olarak bir çok halk ve bahusus dersiâm hocalarının ekserisi mesken ve me'vasız ve hakikaten muhtac-ı iane ve âtıfet bir halde kaldı. Ve gazetelerde Enver ve Niyazi kruvazörleri için toplanan ianenin nısfının harîk musabînine tahsis edilmesi sözleri yazılmağa ve harikzedegân için ayrıca ianeler cemine başlandı. Zat-ı hümayunları taraf-ı şahanelerinden beş bin ve şehzadegân ve selâtin hazeratı namına da iki bin lira ki cem'an yedi bin lira atiyye buyurduklarını ferman ve meblağ-ı mezburu ihsan ettikleri sırada "*Fesübhanallah! Enver ve Niyazi Beyler namlarına toplanan ianeler bak nereye sarf olunuyor.*" buyurdular.

Şehzade Abdurrahim Efendinin Vatan piyesine gönderilmesi

Kanun-ı Esasinin ibtida-yi ilânından beri hemen her gün mahâl-i muhtelifede konserler verilir, nutuklar irad olunur, bahusus "**Vatan**" nam oyun her yerde mükerreren oynanır idi. Hattâ Tophane meydanında zabitan tarafından icra olunan tiyatroya vukubulan maruzat ve istirhamım üzerine ilk defa olmak üzere şehzade Abdürrahim Efendi hazretlerinin azimetine müsaade buyuruldu. Bir ufak nutuk yazdım. Müşarünileyhe ita eyledim. kendisinin tiyatroya azimeti hüsn-i tesir ettiğini ve pek çok alkışlandığını istihbar ederek arzeyledim. Bundan mahzuz oldular idi.

[1] **23 ağustos 1908 pazar**

Abdülhamidin Vatan piyesi ve tiyatro sanatı hakkındaki fikirleri

Ağustosun yirmi dokuzuncu günü[1] Harbiye Nezareti meydanında suret-i mahsusada inşa olunan mahalde bilcümle ümera ve zabitan-ı askeriye taraflarından tertip olunan konser ve tiyatroya zat-ı hümayunlarının dahi lütfen teşrifleri hüsn-i tesiri mucip olacağı, Harbiye Nazırı[2] tarafından beyan ve ifade olunması üzerine keyfiyeti hâkpây-ı şahaneye arz eyledim. Buyurdular ki: "*Ben de tiyatroyu pek severim. Lâkin bu Vatan oyunu halkı ihtilâle davet için tertip edilmiş bir oyundur. Şimdi halkın efkârını teskin ve asayişi muhafaza etmek lâzım gelirken, hâlâ halkın ezhanını tehyice çalışıyorlar. Bir de zabitlerimiz, askerlerimiz hep oyuncu olmuş, hele bu hiç caiz değildir. Asker tiyatro oyuncusu olur mu? Askerlik şerefi nerede kalır? Zabitlerimizin tiyatrolarda oyunculuk ettiklerini neferler görürlerse böyle zabitana Türkler hiç hürmet eder mi? Bir de bu kulüpler nedir?*

Abdülhamidin Osmanlı kavimleri hakkındaki görüşü

Arab kulübü, Arnabud kulübü, Rum kulübü velhasıl her millet kendisine bir kulüp yapmış. Bunlar fena şeyler. Bu devlet bir çok muhtelif kavimlerden terekküb etmiştir. Bunları birleştirmeğe çalışmalıdır. Bu gidişe bakılırsa her kavim ayrı ayrı yaşamağa hazırlanıyor. Bu işler kolay zan olunmasın, pek müşkildür. Beni bir şeye karıştırmıyorlar. Ben de karışmak istemem. Amma işler bozulursa sonra bir daha yerine gelmez. Sadrazam Paşaya söyle, zabitlerin, askerlerin tiyatrolarda oyunculuk etmelerini ve bu kulüpleri men' etsin. Ben bunları müslümanlık ve Türklük namına olarak söylüyorum. Sadrazama ben kendim de söyliyeceğim". Bu sözleri söylediği vakit hutut-ı veçhiye-i hümayunlarında âsâr-ı haşmet rûnüma olmakta idi. Elhak Sultan Abdülhamid-i sani Efendimiz hazretleri umur-ı siyasiyede nüfuz-ı nazar-ı âliye malik, sahib-i rey ve zekâ bir padişah-ı fetanet-intima idi.

Bu mütalâatın pek muhik ve doğru olduğunu ve ancak içinde bulunduğumuz zaman, bir zaman-ı inkılâb olup bu misillû ahvalin vukuu zarurî olduğunu ve inşallah yakında her şeyin marzi-i âli-i şahane dairesinde cereyan ve ancak şu sırada milletin izhar etmekte olduğu asâr-ı sürura zat-ı şahanelerinin dahi min-cihetin iştirak buyurmaları münasib olup, çünki mesmuat-ı kemteraneme göre zat-ı hümayunlarının bitaraf bulunmaları su-i tefsir

[1] 11 eylül 1908 cuma
[2] Ali Rıza paşa

edilmekte olduğundan askerler ve kulüpler hakkındaki iradat ve mutalâat-ı şahaneleri ayn-ı hikmet olmakla beraber, madem ki bu konser vükelânın ve ümera ve zabitanın arzu-yı umumileri üzerine tertib edilmiştir. Şehzadegân hazeratının azimetlerine müsaade buyurulmasını velhasıl bu şeylere şimdilik bigâne durmamaklığımızı arzettim. Mehadîm-i şahaneleri izam buyuruldu. Ve bu bapta telâkki eylediğim iradat ve mutalâat-ı seniyyeyi sadrazam paşaya tebliğ eyledim. İradat-ı şahanenin isabetini bit-tasdik icabına bakılacağını cevaben arzeyledi.

Şeriat istiyenlerin Abdülhamid'e müracaatları

Eylülün yirmi dördünde [1] ve ramazan-ı şerefin on birine müsadif olan çarşamba günü saat on raddelerinde Efendimiz beni çağırarak "*Bir çok Fatih hocaları saray-ı hümayun pişgâhına gelmişler. Mutlak beni görmek istiyorlarmış. Başmabeyinci Nuri Paşa geldi, söyledi, bir kere de sen gör*", buyurdular. Sarayın kapısı önüne çıktım; arakiyyenin üstüne bir sarık sarmış, göğsü bağrı açık, pejmürde kıyafetli, şaşı gözlü, meczub tavırlı bir adamın koltuğuna iki kişi girmiş ve etrafına da ellerinde bayraklar kırk elli kadar adam toplanmış, Seyirci olarak bir çok halkın da bunlara takılarak gelmiş olduğunu gördüm. Bertakrib bunların yanlarına sokuldum. Yakından tetkik ettim. Hoca Ali Efendi namında olan bu adam "*Meyhaneler kapanmalı, resim çıkarmak men'olunmalı, İslâm kadınları sokaklara çıkamamalı*" diyor idi. Ali Efendinin koltuğunda bulunan kırmızı yüzlü, seyrek sakallı ve sarıklı genç bir adama hoca efendinin ne istediğini sordum. "*Kanun-i Esasiyi istemiyoruz*" dedi. Hemen avdet ederek "*Efendimiz bu gelen adam Ali isminde bir meczub imiş. İçlerinde Fatih dersiâmlarına benzer hiç kimse yoktur. Nuri Paşa kulunuzun dediği gibi pek çok kalabalık varsa da bunlar ulemadan ve talebeden olmayıp, Ramazan-ı şerif ve bâhusus akşam üstü olması münasebetiyle sokaklarda bulunan işsiz güçsüz bir takım adamlardır. Beşiktaştaki aşçı ve tablakârlar da bu herifin arkasına takılarak buraya gelmişler. Zabtiye Nazırı Sami Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti azasından Talât Bey kulları da buradadırlar. Bunları mülâyemet ve sühuletle dağıdırlar. Efendimiz zahmet buyurmayınız. Yine tekrar ederim. İçlerinde ulemadan, hocalardan kimse yoktur, rica ederim, zahmet buyurulmasın*" dedim Bu aralık

[1] ekim 1908 çarşamba

Nuri Paşa da geldi. Efendimiz müşarünileyhe tekrar sual buyurdular. "*Efendimiz bini mütecaviz sarıklı adamlar görüyorum. Ben başımdan korkarım*" demesi üzerine, zat-ı şahaneleri mabeyin dairesine teşrif buyurdular. Pencereyi açtım. Ali Efendi pencerenin önüne gelerek savt-ı bülend ile "*Padişahım, çoban isteriz. Çobansız sürü olmaz. Şeriat emrediyor. Meyhaneler kapanmalı. İslâm kadınları açık saçık sokaklarda gezmemeli. Resim çıkartılmamalı. Tiyatrolar kapanmalı. Korkma, tecelliyat var. Evliya perde altında tecelli ediyor.*" dedi. Bunun üzerine zat-ı şahaneleri de "*İcap eden emir verilir. Mukteza-yı şeriat icra olunur. Müsterih olun hoca efendi.*" buyurdular ve daire-i hümayunlarına avdet eylediler. Esna-yı avdetlerinde bana mütebessimane bakarak, mumaileyh hakkındaki maruzatımın muvafık-ı hakikat olduğunu zımnen tasdik buyurdular.

Hırka-i Saadet ziyareti

Ramazan-ı şerifin on beşinci günü [1] de'b-i dirin-i saltanat-ı seniyeden olduğu üzere Hırka-i Saadet ziyareti resm-i âlisinin icrası için Hırka-i saadet daire-i fâhiresine azimet buyurulacağı cihetle yevm-i mezkûrda ikindi namazının cevami-i şerifeden birinde, meselâ Ayasofya cami-i şerefinde edasından sonra cemaatin arasından geçerek cami-i şerifin diğer bir kapısından çıkılması münasib olacağını, ve buna vakit müsaid değilse akşamı Harbiye Nezareti dairesinde iftar buyurulması pek münasib olacağını ve hüsn-i tesir hasıl edeceğini arzetmiş idim. Şevketmeab efendimiz hazretleri de bu iki suretten birinin icrası hasb-el hal münasip olacağını tasdik buyurmuşlardı. Ol esnada nezd-i âcizaneme gelmiş olan zaptiye nazırı ferik Sami Paşaya bil-münasebe bu cihetleri söyledim. Müşarünileyh bir müddet teenniden sonra "*Tasavvurunuz pek münasib. Fakat ahval-i hâzıraya nazaran ben zat-ı şahanenin halkın arasına girmesindeki mesuliyeti kabul edemem. Çünkü halkın ekfârı pek bozuk. Siz de bu hususta ısrar etmeyiniz*". Dedi. Ben de artık bu işe dair bir günâ maruzatta bulunmadım.

Zaptiye nazırının endişesi

Yevm-i mezkûrda ziyaret resm-i âlisinin hitamını müteakib esnayı azimette olduğu gibi avdet-i hümayunlarında dahi bahr tarikini ihtiyar buyurdular.

[1] 11 ekim 1908 pazar

Ahmet Rıza Beyin hu-zura kabulü

Teşrin-i evvelin üçüncü günü [1], Paris'ten avdet eden ve ahiren Meclis-i Mebusan riyasetine tayin olunan Ahmet Rıza Bey yalnızca huzur-ı hümayuna kabul buyurulduğu cihetle, ne söyleşildiğine dair bittabi malûmatım olamaz ise de, zat-ı şahaneyi memnun ve Rıza Beyi de mutayyeb gördüm.

Meşrutiyet devrinde ilk muayede

İbtida-yi cülus-ı hümayundan beri muayede-i hümayun Dolmabahçe sahilsaray-ı h mayununda icra buyurula gelmekte olduğu halde, bazı müfsidinin ilkaatına matuf olması lâzım gelen esbab-ı vâhiyeye binaen geçen iki muayede Yıldız sarayındaki Merasim Dairesinde icra buyurulmuş idi. Ancak hâl ve zamanın nezaketinden ve Merasim Dairesinin müsaadesizliğinden bahisle bu sene, yani teşrinievvelin on dördüncü [2] gününe müsadif olan îd-i fıtr muayedesinin kaide-i kadîmesi veçhile Dolmabahçe sahilsarayında icra buyurulması münasib olacağını arz ve istirham ettim. Zat-ı şahanede asâr-ı tereddüd müşahede eylediğim cihetle şimdiye kadar muayede-i hümayun resm-i âlilerinin, Dolmabahçe sarayında icrası mutad olduğu halde bir iki defa burada yani Yıldız sarayında icra buyurulmuş olması halkça güft-ü-gûyu mucib olmuş idiğini ve bahusus inkılâb-ı ahîr üzerine tekrar burada icra buyurulursa artık kil-ü kaalin önü almamıyacağını açıkça arz ettim. Ve başmabeyinci Nuri Paşa ile Karîn-i sani Emin Bey ve hattâ musahibandan Nadir Ağa da pek ziyade istirhamda bulundular. Ve sadrazam paşa da muayede-i hümayunun Dolmabahçe sahilsarayında icrası pek münasib olacağına dair maruzatta bulundu; fakat kabul buyurulmadı. Muayede-i hümayun Yıldız sarayında icra olundu.

Vükelâ ve memurinin esna-yı muayedede saçak öperek ifa-yı tebrik eylemeleri dîdene-i dirîn-i saltanat-ı seniyeden olduğu halde, ilân-ı meşrutiyeti müteakib ilk defa olarak icra olunacak bu muayedede bu usulün meşrutiyete mugayeretinden bahisle saçak öpülmiyerek yalnız bir temenna ile iktifa sözleri deveran etmekte idi [3]. Malûm olduğu üzere sadrazamlar ayak öpmeyip yalnız saçak öperek ifa-yı vecibe-i tebrik eylemek mutad idiğine

[1] 16 ekim 1908 cuma. Ahmet Rıza Beyin İstanbul'a gelişi: 25 eylül 1908 salı.

[2] 27 ekim 1908 salı

[3] Müsveddede buna "beyn-el mebusin karar verilmiş olduğuna" dair bi kayıt varsa da sonradan çizildiği görülüyor.

Sadrazam Kâmil Paşa'nın ayak öpmesi

rağmen bu muayededе sadrazam Kâmil Paşa taht-ı hilâfet ve saltanat hakkındaki hürmet ve riayet-i lâzimeyi ibraz eylemek ve diğerlere nümune-i imtisal olmak maksat ve ümidiyle takbil-i pay-i hümayuna müsaraat eylemiş ve hiç kimse tarafından makam-ı hilâfet ve saltanata karşı nâ-reva bir muamele ve harekette bulunulmamıştır [1].

Müstağni-i beyan olduğu üzere gerek saçak öpülerek gerek temenna edilerek, hasılı her ne suretle olursa olsun ifa-yı resm-i tebrik edildikten sonra, taht-ı saltanatın önünden bir kaç adım arka arka geriye çekilerek avdet edilmesi merasim-i teşrifatiye ve terbiye-i milliyemiz iktizasından olduğu ve bu muayede esnasında da bilcümle memurin-i mülkiye ve askeriye bu veçhile ifa-yı resm-i tebrik eylemiş oldukları halde, bir maden imtiyazına veyahut rütbe ve nişana mazhariyet ümidiyle evvelki muayedelerde ve selâmlık resm-i âlilerinde nûm nigâh-ı iltifat-ı şahaneyi niyaz mendane ve müsterhimane dideduz olan ve akran ve emsalinin nail olamadıkları rütbe ve nişana nailiyetle bekâm edilmiş bulunan operatör Müşür Cemil ile Sason vaka-i müellime ve feciasında dördüncü ordu kumandanı olup, inkılâb üzerine munfasılan Dersaadete gelen Çerkes Müşür Zeki Paşanın taht-ı hümayun önüne gelerek gayet muhtasar bir temenna eyledikten sonra pek fena bir tavr-u hareketle efendilerini ve cihanın tazim ve takdis ettiği taht-ı saltanatı tahkir kasdiyle hemen arkalarını dönerek avdet etmek gibi nümayişleri ve terbiyesizlikleri huzuru hayrette bıraktı. Fakat bu hareketlerinin mâsebak-ı ahvallerini gûya unutturmak için bir sahtekârlıktan ibaret olduğu da erbab-ı dikkat ve malûmatın nazarından kurtulmadı.

Protokol kaidelerine riayet etmiyen bazı kimseler

Sait Paşanın Meclis-i Âyan reisliğine tayini

Meclis-i Âyana reis intihab ve tayini düşünüldüğü sıralarda bir gün zat-ı şahaneleri bana hitaben buyurdular ki:

"*Sadrazam Kâmil Paşa, Meclis-i Âyan reisliğine Sait paşanın tayinini arz etmiş idi. Ben de Müşür Ömer Rüşdü Paşanın tayini münasib olacağını söyledim. Sait Paşa dururken başkasının tayini münasib olamıyacağını Emin Bey vasıtasiyle şimdi yine arzetti. Evet Sait Paşa bir çok defa sadarette bulundu. Devletçe yapılan şeylerin kâffesi ya doğrudan doğruya kendisinin arzı veyahut bil-*

[1] Müsveddede "Bazısı müstesna olarak mebusin yine yalnız bir temenna ile ifa-yı tebrik eylemişlerdir" ibaresinin sonradan çizildiği görülüyor.

müzakere kendisinin muvafakati ile yapılmış idi. Said Paşanın vukuf ve malûmatına ve sadakatine itimadım olduğu cihetle idare ve siyasete müteallik işlerde, hatta mazul olduğu vakitlerde bile kendisiyle görüşerek veyahut tahriren muhabere ederek rey ve mütalâasını sorar idim. Şimdi bu yapılan şeyler fena imiş. Bunları da ben yalnız başıma yapmışım diyor. Sait Paşa bunca sene bana dost göründü. Hatta oğlunu bile kendime damad ettim idi [1]*. Kanun-ı Esasiden sonra en büyük düşmanım Sait Paşa oldu. Bu ne acib adam imiş. Benim artık kendisine hiç emniyetim kalmadı. Kızım Şadiye Sultan da, senin aleyhinde bulunan bir adamın oğlunu istemem, diyor. Nişanını geri göndereceğim*".

Sadrazam Kâmil Paşa Âyan riyasetine Sait Paşanın tayini münasib olacağını ve aks-i hal badî-i kîl-ü kaal olacağından Sait Paşanın riyaset-i müşarünileyhaya tayinine nezd-i hümayunda sarf-ı makderet etmekliğimi bil-münasebe ifade eylemiş olduğundan ben de Kâmil Paşanın arzının münasib olacağı zemininde idare-i kelâm eyledim. Müşarünileyh Sait Paşa da riyaset-i müşarünileyhaya tayin buyuruldu.

Taşkışlada çıkan hâdise

İkinci fırka-i hümayuna mensub olup Taşkışla'da arâmsaz olan alayların bin üç yüz yirmi bir senesi [2] efradından olarak Cidde'ye sevk edilmek üzere tefrik olunan seksen yedi neferi, istibdallerinin icrasını taleb ile kışlanın avlusuna çıkarak Cidde'ye gitmeğe muhalefet eylemeleri üzerine suret-i mahsusada Selânik'ten getirilerek mezkûr kışlada ikamet etmekte olan avcı taburları, verilen emir üzerine bu seksen nefer üzerine ateş ederler. Bunlardan üç çavuş şehit ve bir çoğu mecruh olur. Ol vakit Birinci ordu-yi hümayun kumandanı olan Mahmut Muhtar Paşa (Rütbesi ahîren hasb-et tensikat miralaylığa tenzil olunmuştur) tarafından ikinci fırka-i Hümayun kumandanlığına yazılan ve me'ali bugün[3] tezkere talebi vesilesiyle Taşkışla'da isyan etmeleri üzerine telef edilen üç çavuşun naışları, Yıldız civarındaki taburlar efradına ibreten gösterilmek üzere salb edileceğinden Saray-ı hümayun civarında münasib mahallere üç adet dar ağacının rekz ve ihzarı emrinden ibaret olan tezkere, mezkûr kumandan-

[1] Ali Namık Bey

[2] 1905

[3] 31 Ekim 1908 cumartesi.

lıktan Başkitabete gönderilmesi üzerine, ledelarz zat-ı hümayunları muvafık-ı akl ü hikmet olmayan böyle bir şeyin men'iyle, uygunsuz hal hudusuna mahal verilmemesinin müzakeresi için sadrazam Kâmil Paşa ve Harbiye Nazırı ferik Ali Rıza Paşa ile mumaileyt Mahmud Muhtar Paşanın hemen mabeyn-i hümayuna gelmelerini ferman buyurdular. Başkitabetten yazılan telgraf üzerine Taşkışla'da bulunan mumaileyh Mahmut Paşa her ikisinden evvel nezdime gelerek, ne için çağrıldığını sormasına binaen, ikinci fırka kumandanlığına yazmış olduğu tezkere üzerine Sadrazam ve Harbiye Nazırı ile müzakere edilmek üzere davet olunduğunu beyan ve ifade eylemekliğime cevaben, kendisinin vermiş olduğu bir kararı kimsenin tağyir ve tehire selâhiyeti olmıyacağını kemal-i şiddet ve tehevvüerle beyan etmesi üzerine, "*Sadrazam ve Harbiye Nazırı Paşaların bu babta ne diyeceklerini bilmem, ancak adamlar muhalif-i kanun-ı askerî hareket etmişler, siz de bunlar hakkında nizam-ı askeriyi ifa ettiniz. Askerlik vazifesi burada tamam oldu. Bunların nâşlarını köpek ölüsü gibi sürütemezsiniz. Bu nâşlar artık mübarektir, mukaddestir. Haklarında vazife-i diniye ifa edilecektir. Bundan başka bu nâşları dar ağacında görecek olan neferat düşman askeri değil, onların ya hemşerileridir ya akrabasıdır. Ders verelim der iken hiss-i intikam ve nefret uyandırırsınız ! O vakit mesele bütün bütün fena bir şekil alır*" dedim. Mahmut Paşa "*Her ne olursa olsun, ben bunları sürüye sürüye buraya getireceğim ve asacağım*" dedi.

Bu esnada Sadrazam ile Harbiye Nazırı da Mebeyn dairesine gelmiş oldukları cihetle mumaileyh ile birlikte oraya gidildi. Mahmut Muhtar Paşa bu baptaki reyinde musır ve mükib olup aksi takdirde istifa edeceğini ayağa kalkarak kemal-i tehevvürle ifade eylemesi ve Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa da buna hacet olmadığını bir az telâşlıca beyan etmesi üzerine Kâmil Paşa "*Bırak Paşa, varsın istifa etsin, bırak*" dedikte, Mahmut Paşa hemen yerine oturdu. Bu suretin hiç bir veçhile caiz olamıyacağı hakkında dûr ü dıraz mubahasat ve münakaşat cereyanından sonra nâ'şların salbinden sarf-ı nazar olundu.

Selâmlık resmi için başka camilere de gidilmesi hakkında padişahın ikazı

Muayede-i hümayunun Yıldız sarayında ve selâmlık resm-i âlisinin "Bermutad" tabiriyle Hamidiye camiinde icra kılınmakta olduğuna dair bir takım ihamatı havi gaszetelerin muhteviyatından bahsederek, selâmlık resminin Hamidiye cami-i şerefinden başka hiç olmazsa civar camilerin birinde icrası lüzumunu ve çünkü halkın padişahlarını görmeği hakikaten pek ziyade ve bihakkın arzu etmekte olduklarını ve bu bapta beyn-el halk devcran eden münasebetsiz sözlere nihayet verilmesi elzem olduğunu arz eyledim. Havaların küşayişinde cuma namazlarını İstanbul'daki cevamide eda buyuracaklarını ferman ettiler.

İsmail Mahir Paşanın öldürülmesi

Kanun-ı esasinin ilânını müteakib bendegân ve yaverandan bazıları memuriyetlerinden af buyurulmuş idi. Yaverandan olup bu cümleden olarak memuriyetinden af edilmiş olan ferik İsmail Mahir Paşa tarafından "Bugün saray-ı hümayuna gelmekliğim mukteza-yı emr-ü ferman-ı hümayundan olduğunu mutazammın telgrafnamenizi aldım. Ancak hanemden yalnız çıkmağa cesaret edemediğim cihetle bir memur izamını ve keyfiyetin Harbiye Nezaretine işarını istirham ederim." meâlinde bir telgrafnâme aldım. Ben kendisine böyle bir telgraf keşide etmediğim cihetle taaccüb ettim ve mumaileyhin mâsebak-ı ahvaline nazaran şu telgrafından dahi şüphelenerek arzeyledim. Zat-ı şahaneleri dahi böyle bir telgraf keşidesini kimseye irade buyurmamış olduklarından bu telgrafnameyi liecl-it-tahkik sadrazam paşaya irsal etmekliğimi ferman buyurdular. Sadrazam ile Harbiye Nazırı mumaileyhi gece Bab-ı Âliye celb ile sual-i keyfiyet etmeleri üzerine, saray-ı hümayuna gelmesi için "Başkâtib-i hazret-i şehriyari Ali Cevat" imzalı bir telgraf irae etmesi üzerine tahkikat-ı lâzime icra olundukta, ne Yıldız merkezinden ve ne de diğer bir merkezden böyle bir telgraf keşide edilmemiş olduğu anlaşılır. Ve ta'mik-i tahkikat edileceği beyaniyle Mahir Paşa hanesine iade edilir. Müteakiben "Geceki mesele için görüşmek üzere gelmeniz lâzımdır." ibaresiyle Harbiye Nazırı Ali Rıza imzalı bir tezkere alır ve uşağı ile beraber Harbiye Nazırının konağına gitmek üzere hanesinden çıktığı esnada Mahir Paşa bir asker tarafından rovelver ile itlâf olunur [1].

[1] 2 aralık 1908 çarşamba

Abdülhamidin mektep ve medrese talebelerinden çekinmesi

İlkaat ve tesvilât ve bazı istidlâlât ve istitlâat neticesi olarak zat-ı şahaneleri mekteb talebesinden ve bahusus Mekteb-i Harbiye talebesinden muhteriz bulunur idi. Mekâtib-i Âliye talebesinden birinci ve ikinci derecede şahadetnâme ahz eden talebeye mahsus olmak üzere ahîren ihdas buyurulmuş olan maarif madalyalarının ihdası memuriyetiyle tevzi-i mükâfat resimlerinde ve icazet alan talebe-i ulûm ile müciz dersiâm efendilere ihsan buyurulan madalya ve atâyanın mumaileyhime tevdii memuriyetiyle bir kaç defalar da cevami-i şerifeye azimet ederek icazet duaları merasim-i mukaddesesinde bulundum. Bu abd-i hakîrden evvel bu vazifenin ifasına memur olanların ne yolda maruzatta bulunduklarını bilemem. Ancak talebenin hissiyat-ı sadakatkâranelerine dair avdetimde yazmış olduğum müteaddid arîzalarımın ve bazı kereler bilvasıta vukubulan sual-i âli üzerine vaki olan cevaplarımın şakirdan ve talebe-i ulûm hakkındaki efkâr ve hissiyat-ı şahanenin hüsn-i suretle tebdil etmeğe başlamış olduğunu Başkâtip olduktan sonra zat-ı şahanelerinin beyanat-ı vakıalarından istidlâl eylediğimi tahdis-i nimet olarak beyan ederim. (bk. *İstitrad: I*)

Cuma selâmlığında Harbiye talebesinin Abdülhamide karşı davranışı

Mekâtib ve bahusus Mekteb-i Harbiye şakirdanı haklarında bâlâda arzolunduğu veçhile hasıl olmuş olan emniyetsizlik ve teveccühsüzlüğü izale edebilmek ve bunlar haklarında teveccüh-i şahaneyi celb eylemek ümmid ve emeliyle Mekteb-i Harbiye şakirdanı efendilerin dahi selâmlık resm-i âlisine memur edilmesi münasip olacağını, Birinci Ordu-yı hümayun kumandanı Mahmut Muhtar Paşaya suret-i hususiyede ifade eyledim. Paşa-yı mumaileyh de bu mütalâatımı bittasvib Mekteb-i Harbiye talebesi efendiler Cuma selâmlığında güzergâh-ı hümayuna dizilmişlerdi. Cumartesi günü zat-ı şahane "*Başkâtib Bey, Mekteb-i Harbiye talebesini bu hafta selâmlık resminde gördüm, memnun oldum idi. Fakat askerin alkışına iştirak etmemiş olduklarını duydum. Böyle münasebetsizlik olur mu?*" buyurmaları üzerine "*Efendimiz, bunda bir yanlışlık olsa gerek. Maamafih tahkik ederim*" dedim. Ledettahkik yalnız selâma durmuş ve askerin mutad olan padişahım çok yaşa duasına iştirak etmemiş olduklarını anladım. Hakikaten ben de sıkıldım. Fakat bu halin zail olacağı ümmidiyle zat-ı şahanelerine hiç bir şey söylemedim. Bir hafta sonraki selâmlık resmine de geldiler. Bir aralık Muhtar Paşayı gördüm.

Geçen haftaki münasebetsizliği söyledim. Ehemmiyeti yoktur. Artık böyle şeyler olamaz dedi. Müsterih oldum. Fakat daha fenasını yaptılar. Şöyle ki, cuma günlerinde selâmlık resmine memur olan asakir-i şahaneye kışın bisküvi ve çay, yazın da limonata ile bisküvi tevzi edilir idi. Mekteb-i Harbiye talebesi efendiler, kendilerine ita olunan bisküvi ve çayı kabul etmezler ve kemal-i hakaretle reddederler ve alkışa da iştirak eylemezler. Ben şu hale muttali olunca yes ü kederimden ağladım. O gece zat-ı şahaneleri bana buyurdular ki: "*Mekteb-i Harbiye talebesinin bugünkü muameleleri artık tahammül edilir şey değildir. Bunları beni tahkir etmek için mi selâmlığa getiriyorlar. Hiç olmazsa ecnebilerden hayâ etsinler.*" Efendimizin ayaklarına kapandım ve dedim ki: "*Padişahım, bu bapta hiç kimsenin kabahati ve methali yoktur. Bu kabahat sırf bana aittir. Çünkü Mekteb-i Harbiyenin kemafissabık selâmlık resm-i âlisinde bulundurulmasını Mahmud Muhtar Paşa'ya kulunuz ihtar ettim. Zira bunca senelerden beri bu çocukları efendimize fena bildirdiler. Bed muamele gördüler. Onlar da zehirlendi. Hamdolsun bu hallerin devamına mahal kalmadı. İstiyorum ki, hasıl olan su-i tefhim ve tefehhüm zail olsun. Çünkü zat-ı şahaneniz hem bunların padişahı, hem de kumandan-ı âzamısınız. Bu mekteb ordu-yı hümayununuzun fidanlığıdır. Zabitan buradan yetişir. Ordu zabitanın elindedir. Zabitanın size, sizin zabitana emniyetiniz olmamak kaabil olurmu? Talabenin bu hareketlerini hâşâ tahsin etmem. Terbiyesizliktir, edepsizliktir. Fakat bu halin izalesine çalışmak lâzımdır.*"

Abdülhamidin Mekte-i Harbiye talebesi hakkında fikri

Bu maruzatım üzerine zat-ı şahaneleri bunların fi-maba'd selâmlık resmine gelmemelerini katiyen ferman buyurduklarını sadrazama tenbih etmekliğimi irade buyurdularında "*Ferman-ı şahanenizi tebliğ ederim. Selâmlık resm-i âlisine gelmezler, ancak bu kâfi değil. Mekteb ile saray-ı hümayun beynindeki münaferetin devamı hiç caiz olamaz. Bilcümle Avrupa hükümdaranının olduğu gibi, Mekteb-i Harbiye himaye ve nazar-ı şahanenizde bulunmalıdır. Başka türlü olamaz. Bunun bir çaresine bakmalıyız*" demekliğime binaen "*Mazi mazidir. Artık bunlardan bahsedilememeli. Ben onları saraydan nefret ettirecek bir şey yapmadım. Onlar okumaktan ziyade entrikalarla, politika ile meşgul oldular; ahlâklarını kendileri bozdular. Sebep olanlara lânet olsun. Ben bunların*

kinlerini nasıl izale edebilirim. Zor ile güzellik olmaz ya." buyurdular.

"*Evet efendimiz, bu hallere zor ile sebebiyet verdiler. Biz de zor ile izale ederiz. Şöyle ki, geçenlerde Mekteb-i Harbiye Nazırı İsmail Fazıl Paşa kulları nezd-i memlûkâneme gelmiş idi. Hasbel münasebe mekteb binasının fevkalâde harabisinden ve döşek ve sairesi gibi noksanlardan ve ihsan-ı şahanenizden bahsetmiş idi. On bin lira ihsan buyurun, mektebe gideyim. Talebeyi toplayım aralarına gireyim, evlâtlarım bir takım hainlerin Mekteb-i Harbiye hakkındaki iftiraları, yalanları hamdolsun bugün meydana çıktı. Mektebin tamiri ve esbab-ı istirahatinizin istikmali için padişahımız on bin lira gönderdi derim ve tatyib-i kulûblerini mucib olavcak daha pek çok şeyler söylerim. Bunlar gençtir, çocuktur. Bu ve bu gibi asâr-ı teveccüh ve iltifatınız şimdiki hareketlerini mübeddil-i muhabbet ve hürmet eder, yine ferman sizindir.*" dedimse de "*Hazinenin hali bu kadar paranın tediyesine müsaid değildir, ileride icabına bakarız. Fakat Sadrazama söyle, Mekteb-i Harbiye şimdilik selâmlığa gelmesin*" buyurdular. Tebliğ ettim, artık onlar da bir daha gelmediler.

3 MECLİS-İ MEBUSAN'IN AÇILMASI

İntihap sandıklarının saraya da getirilmesi arzusu

Her daire-i belediyenin intihap sandıklarının gayet mutantan ve muhteşem alaylar ile ahali ve asker taraflarından Bab-ı Âli ve daire-i Meşihate ve Harbiye Nezaretine götürülmekte ve bu münasebetle nutuklar irad edilmekte olduğu halde, bu sandıklardan birisi Saray-ı hümayun pîşgâhına getirilmedi. Bu hal pek ziyade nazar-ı dikkat ve teessürümü calib olduğu gibi, sandıkların böyle alaylarla Saray-ı hümayun pîşgâhına da gelmeleri mahzuziyet-i şahaneyi mucib olacağını da hissetmiş olduğum cihetle, hiç olmaz ise civariyet ve kurbiyeti hasebiyle altıncı ve dördüncü dairelerden [1] birinin sandığının Bab-ı Âliye götürülmeden evel Saray-ı hümayun pîşgâhına getirilmesi için belediye reisi ve sair icap edenler nezdinde suret-i hususiyede bizzat ve bilvasıta teşebbüste bulundum. Fakat netice-i matlubeye vasıl olmak mümkün olamadı.

Meclis-i Mebusan açış nutkunun hazırlanması.

Meclis-i Mebusanın yevm-i küşadı olan ve kânunuevvelin dördüne [2] müsadif bulunan perşembe günü takarrub etmeğe başladı. Sadrazam Kâmil Paşa Meclisin resm-i küşadı münasebetiyle kıraat buyurulmak üzere tanzim eylemiş olduğu nutk-i hümayun müsveddesini karîn-i sani Emin Bey vasıtasiyle atebe-i şahaneye takdim etmiş olduğundan zat-ı hümayunları bu abd-i âcizi de çağırdılar. Ferman-ı hümayunları veçhile müşarünileyh Emin Bey huzur-u hümayunda müsvedde-i âtiyeyi okudu. Ben de dinledim.

Nutuk-ı Humayun müsveddesi [3]

Hîn-i cülüsumda vaz'etmiş olduğum Kanun-ı Esasinin mevki-i tatbika vaz'mda tesadüf olunan müşkilâta mebni o zaman rical-i

[1] İstanbul'un o tarihte ayrıldığı on belediye dairesinden Beyoğlu (altıncı) ve Beşiktaş (dördüncü) bölgelerinde bulunanları. İntihabat hazırlıkları sırasında belediye daireleri yirmiye çıkarılmış ve Beşiktaş sekizinci daire olmuştur.

[2] 17 aralık 1908 perşembe

[3] Meclis-i Mebusan zabıtlarındaki metne göre nutuk "Âyan, Mebusan," hitabı ile başlamaktadır. (*Takvim-i Vekayi*, Birinci sene, No. 68, 5 Kânunuevvel 1324).

devlet tarafından gösterilen lüzum üzerine Meclis-i Mebusan muvakkaten tatil olunmuş iken, memalik-i şahanemde maarifin terakkisiyle kabiliyet-i ahali derece-i matlubeye isal olununcaya kadar Kanun-ı mezkûrun tehir-i icrası tavsiye ve arz olunmuş idiğinden Meclis-i Mebusamn tekrar içtimaı vakt-i merhununa bit-ta'lik memalik-i şahanemnin her tarafında mektepler tesisi ile maarifin terakkisine ihtimam olunmuş idi. Şükr olsun, o maksadın husuliyle intişar-ı maarif sayesinde sunuf-ı ahalimizin seviyye-i istidadı teali etmiş olması hasebiyle izhar olunan arzuya binaen ve bu arzunun husülü, devlet ve memleketimizin halen ve istikbalen saadetini mucip olacağına mutmain olduğumdan, buna muhalif rey ve mutalâada bulunanlara rağmen, bilâ-tereddüt Kanun-ı Esasiyi ez ser-i nev ilân eyledim. Ve mucibince intihab icrasiyle Meclis-i Mebusanın içtimaa davetini irade ettim.

Usul-i idarenin tahavvülü üzerine Mesned-i sadaret Kâmil Paşanın uhdesine bittevcih müşarüileyhin riyaseti tahtında teşkil olunan heyet-i vükelâ idare-i cedide-i meşrutanın teşkilât ve tanzimatı ile meşgul olduğu esnada Bulgaristan Prensi ve Şarkî Rumeli eyaleti valisi Prens Ferdinand her nasılsa devlet-i aliyyemize sadakatten inhiraf ile Bulgaristan'ın istiklâlini ilân ve bunu müteakib Avusturya ve Macaristan devleti dahi Berlin muahedenamesi mucibince Avusturya'nın işgal ve idare-i muvakkatesi tahtında bulunan Bosna ve Hersek'i havza-i hükümetine ilhaka karar verdiğini Bab-ı Âliye ve diğer düvel-i muazzama kabinelerine beyan eylemişlerdir. Muhill-i hukuk ve münasebat olan bu iki vak'a-i mühimme pek ziyade teessüfümüzü mucib hadisat-ı fevkalâdeden olup bu tecavüzat üzerine icab-ı halin icrasiyle hukuk-ı devletin muhafazası heyet-i vükelâmızın himmetine mevdu olmakla bu babta ve her halde Meclis-i Umuminin muavenet ve müzahereti arzu olunur.

Bilcümle devletler ile devlet-i aliyyemiz beyninde hüsn-i münasebat ve musafat berkemal olduğundan düvel-i mütehâbbe-i muazzamanm muavenetleri ile mesail-i siyasiye-i vakı'anın hüsn-i suretle faysalpezir olması kavviyyen memulümüzdür.

Akdem-i vacibat-ı mühimmeden olan umur-ı maliye-i devletin tanzimi ile varidat ve masarifat beyninde tevazün husulü ve tezyid-i umran-ı memleketle sunuf-ı tebaa-i şahanenin refah-ı hal ve saadeti esbabının istikmali ve mekâtibin tekşir ve tanzimi ile ilm-ü maarifin ve hiref ü sanayiin taammüm ve intişarı

ve kuva-yı berriye ve bahriyemizin derece-i mükemmeliyete isali nezdimizde begayet mültezem olduğundan ol babta devair-i hükümetten Meclis-i Mebusana takdim olunacak kavanin lâyihalarının tetkikiyle Meclis-i Âyanın tasdikine lâyik kanunlar tanzimine masrufî-i himem-i kâragâhileri memulümüzdür. Devlet-i aliyyemiz ve memleketimiz hakkında mesud ve müteyemmen olması temenniyatı ile bugün Meclis i Mebusanı küşad eyledim. Milletimin mebuslarını görmekle bahtiyarım."

Müsveddenin kıraatinin hitamında lûtfen mütalâatım sual buyurulması üzerine, bu nutuk ahval-i hazıra ile mütenasib olmayıp pek sathî yazılmış olduğunu arzetmekliğim üzerine Sadrazam Paşa akşam mabeyn-i hümayuna geleceği cihetle kendisiyle görüşmekliğim ferman buyuruldu. Karîn-i sani Emin Bey ile beraber müşarünileyhin nezdine gittik. Nutkun icabat-ı zamaniyyeye göre tadil edilmesi lüzumunu ifade eyledim ise de, bu kadarın kâfi olduğunu sadrı müşarünileyh beyan ve ifade eyledi. Keyfiyeti arzettim. Bu nutkun tanzim ve tertibi usul-i meşrutiyet icabınca kabineye ait olduğu cihetle taraf-ı şahanelerinden bir şey denilemiyeceğini ferman buyurmaları üzerine "*Efendim, siz benim velinimetim, hem de padişahımsınız. Zat-ı şahanenizi vallahi canım gibi severim, Allahtan ve vicdanımdan başka hiç kimseden korkmam. Şimdi size bir hakikat arzedeceğim. O da şudur: Kâmil Paşanın bu nutku bir nutk-ı siyasidir. Belki de pek âlâdır. Ancak bugün Millet Meclisini teşkil eden âzanın hemen kâffesi değilse de ekserisi bizim aleyhimizde bulunan yani ya kendileri, yahut müteallikatı bihakkın veya li-garazin haps edilmiş veyahut nefy olunmuş adamlardan ibarettir. Bu kadar sade bir nutuk ile böyle bir meclise gidemeyiz. Millet bu gün böyle sathî ve resmî sözlerden başka şeylere de muntazır. Mesmuatıma ve gazetelerin kullandıkları lisanlara nazaran usul-i meşrutiyetin baki kalacağına emniyet etmiyorlar. Millet zat-ı hümayununuzdan teminat ister, iltifat bekler. Bu nutuk meclise hüsn-i tesir etmez. Bu resmî ve adi sözlerin karşısında mebuslar bigâne dururlar. Alkışlanmıyacağımıza eminim. Müsaade buyurunuz hiç olmazsa nutkun nihayetine bir kaç cümle ilâve edeyim*" dedim şu cümleleri yazdım ve okudum:

"Memleketimizin fî-maba'd Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet ile idare edeceğime ahd ü mîsak ederim. İnşallah Meclis-i Mebusanımız devlet ve milletimize hayırlı işler görür de, vatanımız her türlü saadete nail olur. Cenab-ı hak cümlemizi tevfikat-ı samedaniyyesine mazhar buyursun."

Zat-ı hümayunları bu maruzatımı dinledikten sonra buyurdular ki: "*Bu teb'id edilenler kanunen teb'id edilmişlerdir. Ben şahsen kimseyi icra-yı garaz için nefy etmedim. Bunların zararı yok. Fakat ahalinin emniyetsizliğine çok teessüf ederim. Bu emniyetsizlik pek fena bir şeydir. Bütün Avrupa devletleri Kanun-ı Esasi ile idare olunup durur iken bizim eski idarenin artık devamı mümkün olamıyacağını biliyor ve vakt-i münasibini bekliyor idim. Kanun-i Esasiyi istediler. Ben de bilâ-tereddüd maalmemnuniye verdim. Bundan ölsem de artık dönmem. İlâve ettiğin cümle güzel ve münasib; fakat meşrutiyet-i idare yerine Kanun-ı Esasi yaz. Bir de ben zaten yemin ettim. Burada tekrar ahd ü misaka hacet yoktur.*" buyurdular.

Ben de meşrutiyet ve ahd ü misak kelimelerini kaldırarak **"Memleketimizin Kanun-ı Esasi ile idaresi hakkındaki azmim kat'î ve lâ-yetegayyerdir"** suretinde tashih eyledim, kabul buyurdular.

Meclis-i Mebusanın açılışı ve nutkun okunması

Kânunuevvelin dördüncü[1] perşembe günü Meclis-i Mebusanın küşadı mukarrer olduğundan, bizzat zat-ı padişahinin azimetlerini Sadrazam Kâmil Paşa istirham etmiş ve galiba zat-ı hümayunlarının Meclis-i Mebusan dairesine azimet buyurmamak niyetinde olduklarını tefehhus eylemiş olmalı ki, şayed teşrif-i hümayun vuku bulmayacak olursa kendisinin istifa edeceğini karîn-i sani Emin Bey vasıtasiyle arz etmiş olduğunu işittim.

Galata köprüsü tamir edilmekte olduğundan, yevm-i mezkûrda Beyoğlu cihetinden ve Unkapanı köprüsünden geçilerek Vefa ve Sultan Bayezid meydanları ile Divanyolu tarikiyle Ayasofya'da kâin Meclis-i Mebusan dairesine azimet olundu. Nutk-ı hümayunun bu abd-i hakîr tarafından kıraat olunması ferman buyuruldu. Sadrazam ile birlikte meclisin kürsi-i hitabetine çıkarak nutk-ı bümayunu kıraate başladım. Zat-ı şahane de mevki-i

[1] 17 aralık 1908 perşembe

mahsuslarında kıyam buyurmuşlardı. Nutkun her cümlesini kıraat eyledikçe huzzara bakıyor idim. Alâim-i tesir ve hoşnudî göremiyordum. Herkes sâmit ve sâkit. Vakta ki, son cümleleri okumağa başladım. Alkışlar başladı. Zaten böyle olacağını biliyor idim. Nutkun hitamını müteakib zat-ı hümayunları da mevki-i şahanelerinden Mebusan efendilere bir kaç kelime-i tayyibe beyan buyurdular[1]. Huzur-ı şahanelerine girdiğim zaman "*Aferin Başkâtip, pek güzel okudun. Memnun oldum.*" dediler ve pek çok iltifat buyurdular. Bu esnada İngiltere kıralı Edward hazretleri[2] Meclis-i Mebusanın küşadı münasebetiyle tebriki ve Kâmil Paşanın iktidar ve liyakatini mutazammın o gün Meclis-i Mebusanda bulunan İngiltere sefiri[3] tarafından İngilizce ibareli bir telgrafnâme takdim kılındı.

Saat dokuz buçuk raddelerinde Meclis-i Mebusan dairesinden müfarekat olunarak aynı tariklerle Yıldız saray-ı hümayununa avdet buyuruldu. Azimet ve avdet-i hümayun esnasında Yıldız Saray-ı hümayunundan Meclis-i Mebusan dairesine kadar güzergâh-ı hümayunda saf-beste-i tazim olan askerle beraber adedi üç dört yüz bine baliğ olan ahali tarafından ibraz olunan measir-i ihtiramkârı ve tazimattan zat-ı şahaneleri pek ziyade mahzuz oldular. Yevm-i mezkûrda İstanbul halkının ve hattâ saray takımının beht ü şetaret ve şevk-ü cinnet ile memzuc olan ahvali hakikaten tariften muarra bir hal-i garabet-intima idi.

Nutkun matbuatta akisleri

Zat-ı şahanenin Meclis-i Mebusana azimetlerinde mebusana hitaben "*Ben Kanun-ı Esasinin muhafaza-i ahkâmına yemin ettim, siz de yemin edin*" demeleri mukarrer olduğu halde, böyle yapılmamış olması heyecanı ve su-i tesiri mucib olduğu velhasıl nutk-ı hümayun hüsn-i tesir hasıl edememiş idiği, ertesi gün Dersaadette çıkan gazeteler münderecatından anlaşıldığı gibi, İttihat ve Terakki Cemiyetinin tercüman-ı efkârı olup Manastır'da tab'edilen "Neyyir-i Hakikat" gazetesi de nutkun "Manastır'da

[1] Meclis zabıtlarına geçirilmiş olan bu sözler aynen şöyledir:
"*Meclisimizin huzurumda küşadından ve sizi cümleten burada gördüğümden dolayı fevkalâde memnun oldum. Devamını ve hüsn-i muvaffakiyetini Cenab-ı Allahtan niyaz eylerim. Cenab-ı Hak muvaffak-ı bil-hayır buyursun.*" (*Takvim-i Vekayi*, No. 68).

[2] Edward VII

[3] Lowther, Rt. Hon. Sir Gerard Angustus (1858-1916). 1908-13 yıllarında İngiltere'nin İstanbul Büyük Elçisi.

tesir-i amîk husule getirememiş ve milletin telkinat-ı fikriyyesine göre yazılmamış olduğunu" neşretmiştir. İstanbul mebusu Hüseyin Cahit Bey tarafından kaleme alınmış olduğunu tahkik eylediğim Meclis-i Mebusanın arîza-i cevabiyyesinin suret-i tahrir ve inşası serâpâ adem-i emniyeti ve "Osmanlı milletinin azm-i umumisinin de hiç bir kuvvc-i sarime ile sarsılmayacak derecede kati ve lâ-yetegayyer olduğu" yolunda gaayet manidar tabirat ile zat-ı şahaneye adem-i emniyetin de adem-i ehemmiyetini müş'ir ve muhtır idi [1]. İbtida-yı inkılâbdan beri saray-ı hümayun hakkında gazetelerin lisan-ı serbazanesinden ve bazı fırsatcûyanın muamelât-ı gayri-marziyelerinden şikâyet buyuruldukça gerek Sadrazam, gerek bu âciz Mcclis-i Mebusan küşad edildikten sonra her şeyin yoluna gireceğini arz ve temin eyler idik. Fakat bilâkis meclisin küşadından sonra matbuatın ve halkın lisan ve efkârı bilâkis birden bire tebeddül ve daha ziyade kesb-i şiddet eyledi.

[1] Tarihî önemlerine binaen Âyan ve Mebusan Meclislerinin cevap arîzalarının suretleri de eserin sonuna eklenen liste ve vesikalar arasına konulmuştur.

Sarayda bir ziyafet vermesinin padişaha teklifi

Bir gün zat-ı hümayunları bu hallerden bihakkın şikâyet buyurmaları üzerine "*Evelce de arz eylediğim gibi, hüsn-i niyet ve rahm-ü şefkat-i şahanenize rağmen vukubulmuş olan bazı yolsuz muamelât ve harekâtın zararını biz çekiyoruz. Şikâyete hakkınız var. Evelce de arzeylediğim gibi nutk-ı hümayun hüsn-i tesir hasıl edemedi. Böyle bir güzel fırsattan istifade edemedik. Saray-ı hümayun ile halkın arası pek açılmış olduğu görülüyor. Her ne suretle olursa olsun, millet ile barışmağa mecburuz. Bunun için evvelemirde zat-ı hümayununuz mebusan ile görüşün. Kanun-ı Esasi hakkında teminat ita buyurun. Fikr-i hümayununuzu eyice anlasınlar. Kendilerine emniyet gelir. Ol vakit onların da matbuatın da lisanı değişir. Her bir şey düzelir. Bu babta hatır-ı çâkeraneme bir şey geliyor. O da heyet-i mebusana bir ziyafet keşide buyurularak bu münasebetle teyid-i teminat buyurulmasıdır.*" Demekliğim üzerine böyle bir ziyafet keşidesi münasib olup ancak îd-i adha tekarrüb ettiğinden bunun bayram ertesi verilmesini ferman buyurduklarında "*Mebusan efendiler ile evvel-i emirde taam edelim de sonra bir bayramlaşalım*" dedim. Tebessüm buyurarak bayramdan evvel ziyafet için icab edenlere emir verdiler. Ve bana da bir nutuk hazırlamaklığımı ferman buyurdular. Ziyafetin Dolmabahçe sahilsarayı hümayununda itası münasib olacağını arz ettim ise de havalar pek soğuk olduğundan ve orası muhtac-ı tamir olduğu gibi soba ve saire noksan bulunduğunun dermeyaniyle tasvib buyurulmadı. Ziyafet-i seniyyede kıraat olunmak üzere nutk-ı âtiyi yazdım ve zat-ı hümayunlarına okudum.

Mebusan Efendiler,

Hak Teâlâ hazretleri adedini, saadet-i halini müzdad eylesin. Bilcümle millet-i Osmaniyenin ve tebea-i şahanenin vekilleriyle yani bütün milletimle bu akşam birlikte taam ettiğimden dolayı

hakikaten ve cidden pek memnun oldum. Bu geceki şu hal zan edersem, devlet-i aliyyemizin tarihinde ilk defa görülmüş bir vak'a-i müteyemminedir. Tebrik ederim. Allah emsal-i kesîresinin tekerrürü ile cümlemizi müşerref eylesin. Bu cemiyet-i mesude kanun-ı esasimizin devletimize, milletimize, vatanımıza bahşettiği ve ilâ maşaallahü teâlâ ileride bahşedeceği asâr-ı feyyazanenin mebde ve delili olduğundan şayan-ı tebcildir.

Mebusan efendiler,

Şurası malûmunuz olsun ki, saltanatın, devletin ve memleketin nigehban-ı hukuku evvel Allah, sonra millet ve Meclis-i Mebusan-ı millettir. Binaenalâzalik vazifeniz, hem mühim hem mukaddestir. Sây ve gayretinizin ve kasd ü niyyetinizin bu ehemmiyet ve kudsiyet ile mütenasib olması katiyen matlubumdur. İşte bu hukuk-ı mukaddeseyi zâmin ve kâfil olan kanun-ı esasimiz ahkâmının bi-inayet-ullah-il kerîm muhafazasına nasb-ı nefs ettiğimi ve bunun hilâfında bulunacak her kim olursa olsun, anın birinci hasmı ve en birinci düşmanı halifeniz ve padişahınız sıfatiyle ben olacağımı temin ve teyid eylerim.

Allah-ü tealâ hazretleri devlet ve milletimizin ve vatan-ı mukaddesimizin saadet ve selâmeti emrindeki sây ve gayretinize muin ve zahîr olsun.

Müsvedde karîn-i pesend-i âli oldu. Bu nutku yazarken padişahımla milletimin artık bir birini görüp anlayacaklarını ve bir sofrada taam edeceklerini tasavvur ettikçe gözlerim eşk-i şadî ve meserretle dolar idi.

Yıldız sarayında ziyafet-i seniyye

Zilhiccenin yedisine ve kânunıevvelin on sekizine müsadif olan perşembe[1] gününün akşamı yani Cuma gecesi Mebusan efendiler merasim dairesinde ihzar olunan yemek salonuna dahil oldular. Vükelâdan yalnız Sadrazam Kâmil ve Dahiliye Nazırı Hilmi Paşalar ile Adliye Nazırı Merhum Refik Bey hazır idi. Taamın nihayetine doğru vaki olan işaret-i seniyye üzerine zat-ı şahanenin nezdine gittim. Nutku havi olan varakayı cebinden çıkararak bana tevdi ve kırraat etmekliğimi ferman buyurdular.

[1] 31 aralık 1908 perşembe

Ben de zat-ı maali-sıfat-ı padişahilerinin sol tarafında biraz geride durduğum halde nutk-ı hümayunu kıraat eyledim. Ziyafetin ertesi günü neşrolunan evrak-ı havadisin bu ziyafet-i seniyye hakkındaki tasvirat ve tarifatı veçhile nutkun her cümlesini, her kelimesini mebusan işittikçe alkışlar kopardılar. Bununla da iktifa etmediler. Ben her cümlesini okudukça sürur âdeta cinnete mübeddel olarak ellerini bir birine ve ayaklarını yerlere vurarak o koca salonu raksa getirdiler. "*Çok yaşa Sultan Hamid, var ol Padişahım! İşte böyle olmalı, bu hali gördüğümüzden dolayı Allaha hamdolsun, Sultan Hamid bin yaşa, Allah senin yokluğunu göstermesin!*" gibi dualara, alkışlara nihayet yok idi. Huzzar vecde geldi. Zat-ı şahane de hüngür hüngür ağlamağa başladı. Nutuk tamam oldu. Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey de teşekkürü havi cevaben pek güzel bir nutuk irad eyledi ve saat üç raddelerinde taam da hitam buldu.

Zat-ı şahaneleri teneffüs odalarına çekildiler ve bana hitaben "*Bu geceki memnuniyetimi tarif edemem. Ömrümde bu kadar mahzuz olduğumu bilemiyorum. Ber-hordar ol Bâşkâtip, hizmetinden pek memnunum.*" buyurdular. Ben de o akşam allahın bana ihsan ettiği muvaffakiyetten hasıl olan memnuniyet ve sürur ile mümtezic bir hal ile "*Ben her zaman millet zat-ı şahanenizi sever derdim. Hamd olsun şimdi siz de gördünüz. Bu ne muhabbet! Ne irtibat! İnşallah nice seneler böyle ziyafetler verirsiniz. Siz milletinizle millet de sizin ile bahtiyar olur*" dedim. "*İnşaallah.*" buyurdular. Üç çeyrek kadar istirahatten sonra, ziyafet salonundaki masalar kaldırılmış ve med'uvvîn tekrar oraya gelmişler idi. Zat-ı hümayunları mebusîn efendiler ile görüşmek arzusunu izhar buyurmalariyle salona dahil oldular. Derhal mebusîn kemal-i tehalükle Padişahın etrafına geldiler ve "*Sultan Hamid, eksik olma. Millet babası, hür milletin, hür padişahı çok yaşa!*" duasını bülend âvaz ile tilâvet etmekte oldukları sırada zat-ı şahanenin ellerini, eteklerini öpmek ve kendisiyle muhatebe etmek için muhaceme pek ziyadeleşti. Bu esnada zat-ı şahanenin bir tarafında ben, diğer tarafında Ahmet Rıza Bey bulunuyorduk. Bu hal tazyik derecesine geldi. İstirahat salonuna avdet buyurmalarını rica eyledik. Zat-ı şahaneleri bu halden asla rahatsız olmadıklarını ve bilâkis pek ziyade memnun ve mahzuz bulunduklarını ifade ile ricamıza rağmen cemiyetin ortasına doğru gittiler. Her kesle

görüşmek ve konuşmak arzusunu izhar ediyorlardı. Fakat gürültüden, hücumdan her bir şey karışık ve gayri muntazam bir halde cereyan ediyordu. Mebusandan bir kaç efendi zat-ı şahanelerinin önüne gelerek gayet samimî ve ciddî dualar ettiler. Tekrar vaki olan istirhamımız üzerine zat-ı şahaneleri odalarına avdet ettikleri zaman ol derece müteessir ve müteheyyic olmuşlar idi ki, odaya girdikleri zaman "*Millet canımı da istese, vallahi her zaman veririm.*" buyurdular. Ahmed Rıza Bey ile Meclis-i Mebusan reisi sanisi Aristidi Paşa da odada hazır idi. Hemen kapıyı açtım. El'ân salonda bulunan med'uvvîne hitaben "*Efendiler*, bakın *Sultan Hamid, millet canımı da istese, vallahi her zaman veririm.*" diyor, dedim. Zaten müteheyyic olan hâzırun bu sözden de pek ziyade müteessir olarak gulgule kopardılar. Saat beş raddelerinde [1] med'uvvîn avdet ve zat-ı mülûkâneleri de dairelerine azimet buyurdular.

Ertesi günü sabahleyin huzur-ı hümayuna kabul buyurulduğum sırada "*Seni şimdiye kadar başkâtip yapmadığıma teessüf ettim. Çok sadıkane hizmet ediyorsun. Bana çok hakikatler söyledin. Ben senin böyle muktedir olduğunu bilmezdim. Fakat bunca hizmetimde bulunduğun halde hiç bir şey yazmadın. Şimdi söylediğin şeyleri bana evelce haber vermiş olsaydın işler böyle olmazdı*" buyurmaları üzerine "*Allah ömr-i şahanenizi müzdad buyursun. Ben ömrümde Başkâtip olmağı ne arzu ettim ve ne de tasavvur eyledim. Çünki muktedir değilim. Ancak bugün muktedir olduğum ve tekmil varlığım ile çalışabileceğim bir şey varsa o da zat-ı şahanenizin millete ve milletin zat-ı şahaneniz hakkındaki muhabbet ve sadakatini size bildirmektir. Saray-ı hümayununuzun en küçük bir hizmeti benim için en büyük bir nimettir. Ancak mudilât-ı umur-ı devlet hakkında her kes maruzatta bulunamamalıdır. Kulunuz vazifemin haricinde hiç bir şey ile meşgul olmadım. Vazifesinin haricinde ve muallel bil-ağraz olarak ehil ve nâehil maruzatta bulunduklarından dolayı işler bu dereceye geldi. Huzur-ı şahanenize kabul buyurulduğum yevm-i mübarektenberi bu milletin hissiyatını ve âvaz-ı şikâyatının zat-ı şahanenize müteallik olmayıp idareye ve bendegân ve memurine ait olduğunu söylüyordum. Siz bir padişah-ı hakîmsiniz. Her şeyi anlarsınız. Şahs-ı hümayununuzun vükelâ-yı millet ile bilâmani temas etmiş olması, bakın nasıl hüsn-i tesir husule getirdi. Doğrusu millet şimdiye kadar padi-*

[1] Bahsi geçen bütün saatlerin ezanî saate göre nakledildikleri dikkate alınmalıdır.

şahlarına hasret kalmış idi. Hamd olsun, bu gece âşık maşukuna kavuştu. Bundan sonra millet sizin, siz de milletinsiniz.." dedim. Bu sözlerim hoşuna gitti. Tebessüm buyurdular.

Kurban bayramı muayedesi

Îd-i edha muayede-i hümayununun Yıldız sarayında icrası için istihzaratta bulunulduğu mesmuum olması üzerine muayedenin Beşiktaş saray-ı hümayununda icrası münasib olacağını söyledim. Mukaddema da ferman buyurduğu gibi orasının muhtac-ı tamir idiğinden ve sobaları kurulmamış olduğundan bahis buyurulması üzerine "*Efendimiz, şiddetli kar yağıyor. Sokaklar buz tutmuş, arabalar bu yokuşkları çıkabilmek için pek müşkilât çekiyorlar. Bahusus mebuslar geçen akşam buraya geldiler. Şimdi zat-ı hümayununuz da tenezzülen Beşiktaş Sahilsarayı hümayununa azimet buyurursunuz. Muayede orada icra olunur. Çünkü hal ve zaman pek naziktir*" demekliğim üzerine "*Muayede burada icra olunacak, bu katidir. Çok söz istemez*" buyurdular. "*Ferman efendimizin, lâkin mugayir-i rıza-yı âli sözler tekevvün ederse, yine şevketmeab efendimiz müteessir olursunuz*" dedim. "*Beşiktaşa gitmiyeceğim, burası da bir saraydır. Padişahlar nerede otururlarsa saray orasıdır. Muayede burada yapılacaktır. Emir verdim, söz istemem*" buyurdular. Bu babta başmabeyinci Nuri Paşa, karîn-i sani Emin Bey ve hatta musahibandan Nadir Ağa pek ziyade istirhamatta bulundular. Kâmil Paşa da rica etti; kabul buyurulmadı.

Kânunuevvelin yirmi birine[1] müsadif olan zilhiccenin onuncu pazar günü Saray-ı hümayunca tedarik ve ihzar olunan arabalar ile o gün, yağmakta olan karlara rağmen mebusan ve med'uvvîn Yıldız sarayına geldiler. Muayede-i hümayun evvelki resimlere nisbeten pek sade denilecek surette icra olundu.

Nazım Paşanın Harbiye Nazırlığı

Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşanın Mısır Komiserliğine tayini ile Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşanın vuku-ı istifasına mebni, Harbiye Nezaretine ferik Nazım ve Bahriye Nezaretine de keza ferik Hüsnü Paşaların tayinleri istizanına dair sadaretten gelen bir tezkereyi arzettim. Bu tezkerenin irade-i seniyyesinin şerefsüduru teahhür ettiği cihetle Kâmil Paşa mabeyn-i hümayuna gelerek irade-i seniyyenin ihsan buyurulmasını karîn-i

[1] 3 ocak 1909 pazar

sani Emin Bey vasıtası ile istida etmiş olması üzerine zat-ı mülûkâneleri müşarünileyhimadan bahusus Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşadan emin ve memnun olup Nazım Paşanın efal ve harekâtı kendilerince meşkûk olduğunu sadrazam Paşaya tebliğ etmekliğimi ferman buyurdular. Kâmil Paşaya tebliğ ettim. Müşarünileyh "*Sevaik-i mücbire vardır. Bu memuriyetlerin yed-i emniyet ve itimadda bulundurulması lâzımdır. Bu iş şahsı hümayuna aittir. İrade-i seniyyesinin bir an evvel istihsalini sizin reviyyet ve sadakatinizden beklerim. Nazım Paşa muktedir ve namuslu bir askerdir. Şimdi saray-ı hümayuna gelmiştir. Efendimiz kendisiyle görüşsünler*" dedi. Sadrazam paşanın bu babtaki irade-i seniyyenin ihsan buyurulmasını musırrane ve müsterhimane istida eylediğini ve Nazım Paşanın da hâkpay-i şahaneye yüz sürmek için mabeyn -i hümayuna gelmiş olduğunu arz eyledim. "*Kâmil Paşayı bilirim, bu adam diktatör olmak ister.*" buyurdular. Ve maamafih berveçhi arz ve istizan icabının icrasını ferman buyurdular. Ve Nazım Paşa da ogün şeref müsule nail oldu.

Abdülhamidin hal'i şayiasının ortaya çıkması

Ancak şurası şayan-ı dikkattir ki, bu arz u istizan kânun-i saninin yirmi sekizinci [1] günü vuku bulmuş idi. Şehr-i mezkûrun otuzuncu günü [2] de zat-ı şahanenin hal'edildiğine ve Yusuf İzzettin Efendinin iclâsı niyetinde bulunulduğuna dair Selânik'te bir ilâve neşredilmiş imiş. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu havadisi buradaki gazetelerle tekzib ettirdi. Bu iki nazırın bu suretle tebeddülü usul-i meşrutiyet ile kaabil-i telif olmadığından bahisle Meclis-i Mebusanca Kâmil Paşadan hemen istizah-ı madde edilmek üzere Meclis-i Mebusana davet edilmiş ise de müşarünileyh yevm-i istizahı tehir ettiğinden dolayı meclisce hakkında adem-i itimad beyan olunduğunu kânunuevvelin [3] otuz birinci [4] pazar gecesi saat üç raddelerinde Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza ve Reis-i sanisi Talât Beyler daire-i kitabete gelerek beyan ve mühr-i hümayunun hemen Kâmil Paşadan ahziyle hukuk-ı padişahiden olduğu üzere itimad-ı şahaneyi

[1] 10 şubat 1909 çarşamba
[2] 12 şubat 1909 cuma
[3] müsveddede kânunıevvel yazılı ise de bunun bir zühul olduğu şüphesizdir.
[4] 13/14 şubat 1909 cumartesi/pazar

haiz bir diğer zatın sadrazam tayin buyurulmasını ifade etmekte oldukları arz olunması üzerine kurenadan Rıfat Bey mühr-i hümayunu istirdat etmek üzere o gece müşarünileyh Kâmil Paşanın konağına izam buyurulmuş ve mumaileyh Rıfat Bey avdet ile yarın sabah mabeyn-i Hümayuna azimetle mühr-i hümayunu bizzat yed-i hümayuna tevdi edeceğini müşarünileyh Kâmil Paşanın beyân ve ifade etmiş olduğunu arzetmiş olması üzerine "*azl edilen sadrazamlardan mühr-i hümayunun bilvasıta istirdadı âdet olduğu gibi, azl edilen bir adamın nezdinde mühr-i saltanatın kalması da münasib değildir. Bir de azl ettiğim bir adamdan mührümü bizzat istirdad etmekliğim nezakete mugayirdir. Bu olmaz, şimdi git mührü getir*" diye ferman buyurdular. Rıfat Bey de tekrar giderek mühr-i hümayunu getirip zat-ı hümayunlarına tevdi eyledi.

5 HÜSEYİN HİLMİ PAŞA'NIN SADARETİ

Hüseyin Hilmi Paşanın sadarete Ziyaeddin Efendinin Şeyhülislamlığa tayinleri

Şubatın birinci[1] pazartesi günü sabahleyin Dahiliye Nezareti uhdesinde kalmak üzere mesned-i sadarete Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa tayin buyuruldu. Ve mesned-i meşihat dahi geçenlerde Rumeli kazaskerliğine tayin buyurulmuş olan Ziyaeddin Efendi uhdelisine tevcihi tensip buyurularak memuriyeti alelusul kendisine tebliğ ve tebşir olunmak üzere kurenadan Rifat Bey müşarünileyh Ziyaeddin Efendinin nezdine izam buyurulmuş idi. Müşarünileyhin sıhhatinin adem-i müsaadesinden bahisle beyan-ı mazeret eylemesi üzerine makam-ı meşihat Evkaf-ı Hümayun müfettişi Hüsnü Efendi'ye tevcih buyurulmak üzere kendisine telgraf keşide edilmiş olduğu halde, bir saat sonra müşarünileyh Ziyaeddin Efendi tebdil-i fikir ve mülâhaza ile Mabeyn-i hümayuna gelerek mesned-i meşihati kabul ve istida eylemiş olduğuna binaen makam-ı meşihate tayin buyurulmuş ve sonradan gelen müşarünileyh Hüsnü Efendi atiyy-i seniyye ve iltifat-ı mülûkâne ile tatyib ve taltif buyurularak iade kılınmıştır. Bu sebebten dolayı hat-tı hümayunun merasim-i mutade ile Bab-ı Âliye isali akşamın ancak on ikisinde icra edilebilmiştir.

Abdülhamidin İngiltereye at sipariş etmesi ve manevra tasavvuru

Bir gün zat-ı şahaneleri bu abd-i ahkaıi lütfen mazhar-ı muhatabe buyurdukları sırada İngiltere sefarethanesi Baştercümanı Fitch Maurice'i, taraf-ı şahanelerinden saray-ı hümayuna celb ile tarif-i şahaneleri veçhile mükemmel bir eyer takımı ile bir hayvanın Londradan mübayaasiyle müddet-i kalîle zarfında Dersaadete getirilmesini ifade ve tenbih etmekliğimi ve bu hayvan gelinceye kadar havalar da kesb-i itidal edeceğinden bu esbe süvar olarak Şişli taraflarında asakir-i şahaneye büyük bir manevra icra ettireceklerini ferman buyurdular. Müsyü Fitzmaurice'e iradat-ı seniyyeyi tebliğ eyledim. Mumaileyh bir kaç zaman sonra nezdime gelerek tarif-i hümayuna muvafık olarak gayet âlâ bir esb bulunduğunu ve bu hayvanın suret-i mahsusa ve

[1] 14 şubat 1909 pazartesi

mükemmelede imal ettirilmekte olan eyer takımiyle beraber memur-ı mahsusa tevdian Kıral Edward Hazretleri tarafından zat-ı şahaneye irsal ve takdim kılınacağını ve kıral hazretlerinin böyle bir arzuyı mülûkânenin icrasına muvaffakıyetinden dolayı ziyadesiyle mübahi olduğunu zat-ı şahaneye arz etmekliğimi sefir namına beyan ve ifade eylemesi üzerine, led-el arz kıral hazretlerinin bu suretle ibraz buyurdukları eser-i nezaket pek ziyade mahzuziyet-i seniyyeyi mucib olduğunu cevaben tercüman-ı mumaileyhe tebliğ eyledim. Mezkûr hayvanın vusulünden sonra kıral Edward hazretlerine ihda ve isal buyurulmak üzere tarifi hümayun veçhile gümüşten kebîr bir çekmece imalini ferman buyurmuşlardır. İngiltere kıralı tarafından gönderilen mezkûr hayvan Marsilya'ya vasıl olduğu zaman hal' vuku bulmuş olduğunu müsyü Fitzmaurice [1] sonradan bana ifade eyledi.

Gazetelerin Abdülhamid'e hücumları

Bir kaç aydan beri ve bahusus Kâmil Paşa'nın infisalinden sonra umum evrak-ı havadisin ve bilhassa Serbestî nam gazetenin zat-ı şahane hakkında kullanmakta olduğu lisan, değil bir padişah, bir şahs-ı âdi hakkında bile istimal edilemiyecek derecede perde bîrunane ve doğrusu evrak-ı havadisin ekserisinin lisanı makam-ı hilâfet ve saltanatın kudsiyet ve ulviyeti nokta-i nazarından hakikaten bî-edebane olup, bu hal sahib-i nahvet ve vekar olan zat-ı hümayunlarını pek ziyade rencide etmekte olduğu cihetle buna artık bir çare bulunulması için hemen her gün Sadrazam Hilmi Paşaya vesatetimle ve vesait-i saire ile iradat-ı seniyye tebliğ olunur ve müşarünileyh tarafından da bunlara ehemmiyet verilmemesi ve yahut yeni matbuat nizamnâmesi derdest-i tanzim bulunduğundan bunun neticesine intizar buyurulması maatteessüf zarurî idiği yolunda maruzatta bulunulur idi. Bir gün zat-ı şahaneleri "*Bu gazeteler ahval-i maziyeden ve ahval-i hazıradan bahs eyledikleri sırada bir fırsat bularak her fenalığı bana atfediyorlar. Ben şimdiye kadar idare-i mutlaka hükümdarı idim. Onun hükmüne ittibaen icra-yı saltanat ettim. Şimdi de idare-i meşruta hükmüne tebean icra-yı saltanat edeceğim. Millet benden kanun-ı esasi istedi. Ben de hemen verdim. Zaten ben Avrupa ortasında bulunan bu memleketin artık idare-i mutlaka ile idaresi mümkün olamıyacağını biliyordum. Böyle yaptığımdan dolayı günahkâr mı oldum. Memleketine kanun-ı*

Abdülhamidin kendini müdafaası

[1] Gerald Henry Fitzmaurice (1865-1939). İngiltere büyük elçiliğinde 1902-5 yıllarında baş tercüman, sonraları birinci kâtip.

esasi veren her hükümdar böyle tahkir edilecek olsa idi, hiç bir hükümdar buna razı olmazdı. İnkılâbın ibtidalarında kurenadan Ragıp Paşa ahvalin vahametinden bahsederek bana Avrupa'ya firar etmekliğim lüzumunu beyan eyledi idi. Fakat ben millet ve memleketimi feda ederek firar etmek denaetini hiç bir vakit kabul etmem. Beni parça parça edeceklerini bilsem de yine firar etmem. Varsınlar burada parçalasınlar. Ben kanun-ı esasiyi verdim, artık sözümden dönmem. Bu gazeteciler ne acîb adamlar beş on güne gelinceye kadar saraydan maaş ve tahsisat isterler ve alırlardı. Şimdi hiç olmazsa bir az haya etsinler. Bu Serbestî gazetesi bizim büyük biraderin gazetesidir. Mevlânzade Rifat onun adamıdır. Biraderin bir başkâtibi [1] *vardır. Gayet zeki ve muktedir bir adamdır. Bu gazeteleri hep o idare ediyor. Sen hiç bir şey yapmıyorsun. Böyle olmaz. Gerek burada gerek Avrupa'daki gazateciler şantajcıdırlar. Ben bunlardan şikâyet eyledikçe gâh şöyle, gâh böyle diyerek bin türlü lâkırdı söylüyorsun. Bizim düşmanlarımız iş görüyorlar. Biz hiç bir şey yapmıyoruz. Onlar bu gazetelere para veriyorlar. Sen namuslu bir adamsın, sana bir kaç yüz lira vereyim; yanında dursun. Bu gazeteciler nezdine geldikçe edeb dahilinde hareket etmeleri için münasib mikdar para ver. Artık bu heriflerin ağızlarını kapamağa gayret eyle*" buyurdular.

Abdülhamidin gazetecilerden şikâyeti

Abdülhamidin gazeteleri satın almak istemesi

Ali Cevad Beyin müdafaası ve görüşü

Bunun üzerine bir az teenniden sonra dedim ki: "*Mutalâat-ı şahaneniz ayn-ı hakikat ve matbuatın saray-ı hümayunları hakkında neşriyat-ı kâzibesi cidden şayan-ı nefret ve la'nettir. Fakat müsaade-i hümayununuza igtiraren şurasını arza cesaretyab olurum ki, kulunuz zaten aczimi muterif ahkar bir bendenizim. Reşat Efendinin başkâtibi pek muktedir bir zat olabilir. Ben iktidarsızım, âcizim. Fakat gazetelerin ve matbuatın bugünkü galeyanı, öyle para kuvvetiyle, teşvik eseriyle değildir, zannederim. Otuz üç senedenberi devam eden idareden, haklı haksız, bittabi hoşnud olmıyanlar pek çoktur. Şimdi bir taraftan bunların şikâyetleri, diğer taraftan idare-i hükümetin tebdil-i şekli hasebiyle bir takım menafi-i mütezaddenin yekdiğeriyle olan mücadelâtı, velhasıl bin türlü esbaba matuf olabilen efkâr-ı umumiyenin galeyanı bu hallere sebebiyet vermektedir. Efkâr-ı umumiyenin galeyanı denizin dalgalanmasına*

[1] İhsan Bey. Sultan Reşat padişah olduktan sonra mabeyn kâtiplerinden olmuştur.

benzer. Dalgalar ayrı ayrı ve el ile tesviye ve teskin edilemiyeceği gibi, galeyan halinde olan matbuat ta, bahusus şu zamanda böyle tedbirler ile teskin edilemez. Bundan başka şimdi gazetelere para verecek olursak, mevcud olan gazetelere her gün on onbeş gazete daha ilâve edilmekte olduğu cihetle, bunlara para yetiştirmek mümkün olamıyacaktır. Saniyen, maksad-ı aslî-i hümayunlarını her kese anlatmak mümkün olamıyacağından saray-ı hümayun matbuatı ifsad ediyor, elde etmeğe çalışıyor, bir maksad takip ediyor gibi bed-hahane lâkırdılara meydan bırakmış oluruz. Yine ferman efendimizindir" dedim. Zat-ı şahane de bunları lütfen dinledikten sonra "*Bunlar böyle amma, karşımızdakiler her fırsattan istifade ile aleyhimize çalışıyorlar. Benim için fena şeyler yazdırıyorlar. Sen kendini yormak istemiyorsun*" buyurmalarına binaen "*Kulunuz hizmet-i şahanenizde hiç yorulmam. Ancak sâyimin hüsn-i netice vermiyeceğine ve iyi olmayacağına eminim. Vaktim de ve makamım da bunlara müsaid değildir..*" dedim.

Abdülhamid bazı gazetelere para veriyor

Benim bu işten mücanebetime binaen, Kanun-ı Esasinin ilânı üzerine kurenalık hizmetine alınmış olan Galib Beye hak-kı hümayunda tadil-i lisan etmek zımnında bir iki gazeteye verilmek için beş altı yüz lira ita buyurulmuş ve ancak bu paraların bir mikdarı gazeteciler namına olarak bir takım sahtekârlara kaptırılmış ve mütebakisinin de mumaileyh Galib Beyin nezdinde kalmış olduğu bilâhare tahakkuk eylemiştir. İşte gazetelere paralar tevzi edilmiş olduğu havadisi bundan galat olsa gerektir.

Meclisin içtima müddetinin uzatılması

Meclis-i umuminin müddet-i içtimaiyesi martın sonunda hitam bulacak ise de daha bir çok lâyihaların müzakeresi neticelenmemiş olduğundan müddet-i içtimaiyenin sene-i âtiye[1] haziranının nihayetine kadar temdidi lüzumu makam-ı sadaretten arz ve ifade edilmesi üzerine emr ü ferman-ı hümayun veçhile Meclis-i Mebusan ve Âyanda kıraat olunmak üzere tanzim eylediğim hat ve nutk-ı hümayunlar müsveddeleri karin-i tasvib-i âli oldu.

[1] Rumî sene mart ayında başladığına göre.

Hatt-ı hümayun:

Vezir-i Meâli-semirim Hüseyin Hilmi Paşa,

Meclis-i Umuminin mart nihayetinde hitam bulacak olan müddet-i içtimaiyesinin sene-i âtiye haziranı gayesine kadar temdidini tensib ve irade eyledim. Ve irade-i şahanemi mübeyyin nutkumu, Mabeyn-i hümayunum Başkâtibi Cevad Beyin isaline memur olduğu işbu hatt-ı hümayunuma leffen tarafınıza irsal eyledim. Nutk-ı hümayunumun Meclis-i umumide kıraat edilmesi matlub-ı şahanemdir. Cenab-ı hak muvaffak-ı bil-hayr eylesin.

18 Safer 1327 [1].

Nutk-ı hümâyun:

Âyan ve Mebusan heyet-i muhteremeleri,

Meclis-i Umuminin Kanun-ı Esasi mucibince dört mahdan ibaret olan müddet-i içtimaiyesi tarih-i küşadına nazaran mart nihayetinede hitam bulacak ise de, memleketin hayat ve inzibatına ve ıslâhat ve terakkiyatına müteallik kanun lâyihalarının devair-i aidesince henüz tamamen istihzar ve Meclis-i Umumiye tevdi edilemediği Bab-ı Âlimizin arz ve iş'arından müsteban olmuş ve bihakkın teessüsü nezd-i şahanemizde be-gayet matlub ve mültezem olan usul-i meşrutiyetten bir kat daha müstefid olması ancak levayih-i mezkûrenin Meclis-i Umumide tetkik ve tasdikiyle mevki-i icraya vaz'ına mütevakkıf bulunmuş olduğundan, müddet-i içtimaiyenin sene-i âtiye haziranı gayesine kadar temdidini tensib ve irade ettim. Vakıa aza-yı kiramın ve bahusus vilâyatt n gelen mebusan efendilerin mesalih-i zatiyelerinden ve ailelerinden bu sebeple bir müddet daha dûr kalmak gibi fedakârlık ihtiyar etmeleri tabii ise de, vatan ve milletin saadet ve selâmetine ait hidematın her türlü mesalih ve umur-ı zatiyeye müreccah olduğu cümlemiz indinde müsellem olduğundan heyet-i muhteremenin hamiyyet ve muhabbet-i vataniyeleri icabınca bu fedakârlığı maalmemnuniye ihtiyar edeceklerinden mutmain-ül kalbini. Canib-i Bab-ı âlimizden Meclis-i Umumiye tevdi olunacak levayihi kemal-i dikkat ve ihtimam ile teemmül ve tetkik ederek mülk ü milletin terakki ve saadetini ve asayiş ü emniyetini kâfil olacak kanunlar

[1] 11 mart 1919 perşembe

tanzimine sarf-ı makderet eyliyeceğinize şimdiye kadar müşahede olunan asâr-ı hamiyetmendaneniz delil-i kâfidir. Memleketimizin istidadı ne derece vâsi ise, ihtiyacatı da o nisbette çok olduğundan devlet ve milletimizin şan ve selâmeti ve vatan-ı muazzamanın refah ve saadeti emrine masruf ve matuf olacak bilcümle mesaide avn ü inayet-i barî ve ruhaniyet-i celile-i cenab-ı peygamberî cümlemize zahîr ve muin olsun. 26 Şubat 324 [1]

Abdülhamid Meclis-i Mebusana gitmek istemiyor

Müddet-i içtimaiyenin temdidi hakkındaki işbu müsaadc-i seniyyenin lütfen meclise teşrif buyurularak bizzat tebşiri hüsn-i tesiri mucib olacağı gerek Hüseyin Hilmi Paşa tarafından ve gerek taraf-ı âcizi ile baş ve ikinci mabeyinci Nuri Paşa ile Emin Bey taraflarından mükerreren arz edilmiş olduğu halde kabul buyurulmadı.

Şubatın yirmi altıncı perşembe günü salifülbeyan hat ve nutk-ı hümayunların Meclis-i Umumiye isali mukarrer olduğu cihetle hat-tı hümayunu liecl-il imza zat-ı hümayunlarına tevdi eyledim. Badel-imza Sadrazam ile birlikte Meclis-i Umumiye giderek kıraat eylemekliğimi ve Âyan ü Mebusana selâm-ı şahanelerini tebşir etmekliğimi ferman buyurmaları üzerine "*Bu lûtf u inayetinizi Mebusan dairesine lûtfen bizzat teşrif buyurarak tebşir buyurmuş olsanız pek iyi olur. Bu münasebetle ahali ve mebusan haklarında yeniden bezl-i inayet buyurulmuş olur. Zaten efendimiz bunun için bir fırsat arıyor idiniz. İşte bu bir güzel fırsattır. Mebusan da, ahali de teşrif-i hümayunumuza intizar etmektedirler*" demekliğim üzerine "*Bu havada ben nasıl sokağa çıkayım. Hem de nevazilden pek rahatsızım. Bir de bundan daha iki ay evvel oraya gittim. Her gün gidilmez ya. Sonra bunu âdet ederler, artık başa çıkılmaz bir dereceye gelir. Bir de Şeyhülislâm Efendiyi sual ve cevap için meclise getireceklermiş. Bu da iyi değil. Çünkü, makam-ı meşihat şayan-ı hürmet bir makamdır. Onu oyuncak yapmamalıdır. Şeyhülislâmları zorla getirebilirler. Fakat patrikleri çağırırlar da gelmezlerse, ayıp olmaz mı? Burasını düşünmüyorlar mı? Haziran nihayetinde memleketlerine gitmezden evvel mebus efendilere ziyafet veririm, kendileriyle görüşürüm*". buyurdular.

Abdülhamid'in meşihat makamı hakkındaki fikri

Saat on raddelerinde Meclis-i Mebusan dairesine gittim. Sadrazam paşayı orada buldum. Müşarünileyh ile birlikte salona dahil olarak hat ve nutk-ı hümayunları evvel-i emirde Mebusan sonra da Âyan dairesinde kıraat ve saray-ı hümayuna avdet eyledim.

[1] 11 mart 1919 perşembe

Arnavut ve Arap taburları meselesi

Yıldız Saray-ı hümayunu civarında bulunan sarıklı zuhaf yani arnavud taburundan istibdal icra edildiğinden noksanı itmam edilmek üzere Arnavut efradı yerine Anadolu efradından bir mikdar nefer verilmesi üzerine, Arnavut efradı bunları kabul etmeyip darb ile kışladan dışarıya çıkarmış olmalarına binaen Birinci Ordu-yu Hümayun kumandanı Ferik Mahmud Muhtar Paşa tarafından verilen emir üzerine birinci nişancı taburiyle Rumeliden gelen ve Taşkışlada ikamet ettirilen Avcı taburu ve bir kaç adet mitralyöz getirilerek Arnavut ve Arap taburları tabt-ı mubasaraya alınır ve ufak bir fırssattan bilistifade üzerlerine ateş edilmesi için İkinci Fırka Kumandanı Cevad Paşaya mumaileyh Mahmud Paşa tarafından emir verilir.

Askerin bu suretle adeta bir muharebe vaziyeti almış ve mitralyözlerle topların tabiye edilmiş olduğunu Harem-i hümayun cihetinden görmüş olan kadınları fevkalâde bir dehşet istilâ ederek bağrışmağa başlamaları üzerine, Sadrazam ile Harbiye Nazırı Saray-ı hümayuna davet ve vakıa Arnavut taburu nizam ve intizam-ı askeriden külliyyen mahrum olup bunun daire-i intizama alınması muktezi ise de, Saray-ı hümayunun hemen dahili demek olan bir mahalde muharebe ederek kan dökülmesine mahal olmayıp, suret-i münasibede tedbir ittihaz edilmesi münasib olacağı ferman buyurulmuş ve mumaileyh Muhtar Paşanın tekerrür etmekte olan harekât-ı gayr-ı makulesi Sadrazam Hilmi ve Harbiye Nazırı Ali Rıza paşalar tarafından dahi takbih olunarak toplar ve askerler geri çekilmiş ve şayan buyurulan müsaade-i seniyye üzerine Arap ve Arnavut taburları Taşkışlaya nakledilmiştir (16 Mart 1324[1])

Arnavut taburunun Rumeli cihetine nakli istizan edilmesi üzerine "*Güya ben kendimi muhafaza ettirmek ve yahut bir iş görmek için arnavut ve arap taburlarını burada bulunduruyormuşum*,

[1] 1325 olması gereklidir. 29 mart 1909 pazartesi

zan ediyorlar. Bu ne garezkârlık. Bu taburları mayetimde bulundurmaktaki maksadım, Arnavutluğun ve Arabistanın malûm olan ahvaline nazaran askerliği oralarda da teşvik etmekten ibaret idi. Mevcudu üç yüze baliğ olmayan böyle bir taburun sayesinde mi padişahlık edeceğim. Eğer öyle ise, lânet olsun o padişahlığa. Lâkin bu taburların makhuren ve matruden buradan gönderilmesi Arnavutlukça sui tesir hasıl eder. Bu adamların bir sui niyetleri yoktur. Kabahatleri Türk askeri gibi pek ziyade intizam altına girmemekleridir. Bu da fıtratları iktizasıdır. Şimdi bunları vurmak, öldürmek ve bu derece tahkir etmek günahtır. Taburun istibdal zamanı zaten takarrüb etmiş olduğundan istibdal tezkereleri verilsin. Bunda sirayet mahzuru tasavvur ediliyormuş, pek alâ, hiç olmazsa efrad mensub oldukları memleketlerindeki taburlarına gönderilsin. Ben de bu heriflerden ve halkın lisanından kurtulmuş olurum." buyurdular. Bunlara tezkere itası ile terhisleri diğer taburlara sui misal teşkil edeceği cihetle şıkk-ı sani veçhile hareket olunmak üzere Harbiye nezaretinden Üçüncü Ordu kumandanlığına hitaben tastir olunan tahrirat, efradın tatyib-i hatırlarını mucib olmak üzere mezkûr tabur ile beraber gidecek olan tüfengiyan-ı şehriyariden Küçük Tahır Paşa namiyle mülekkab olan mirliva arnavut Tahir Paşaya verilerek martın yirmi dördüncü günü [1] Arnavut taburu şimendifer ile Selânik'e ve arap taburu da vapura irkaben Suriye'ye izam olundukları gibi, İkinci fırkaya mensub olup keza, Saray-ı hümayun kurb ve civarında bulunan istihkâm taburu da İplikhane'ye nakl olundu. Selânik'e muvasalatında Arnavut taburu hakkındaki karar icra edilmemiştir.

Abdülhamidin Arnavutlar hakkındaki fikri

Tarihini pek de tahattur edemediğim bir gün, mutavassıt-ül kame, kısa sakallı, al yanaklı, dar ve açık renk paltolu bir adam nezdime gelerek, isminin Derviş Vahdeti olduğunu ve Rodos'ta ikamet etmekte iken bu kerre Dersaadete avdet ettiğinden ve bir gazete çıkarmak arzusunda bulunduğundan Zat-ı şahane tarafından kendisine bir mikdar atiyye verilmesini rica etti. Mumaileyhi her ne kadar şahsen tanımaz isem de, kendisinin hayat-ı serseriyanesine dair evvelce daire-i kitabetten yazılmış olan iradat-ı seniyye hasebiyle muttali olduğum cihetle, vakı'a evvelleri saray-ı hümayundan bazı gazetelere paralar ve-

Derviş Vahdeti'nin gazete çıkarmak için saraya müracaatı

[1] 6 nisan 1909 salı

rilir ve tahsisat da ita edilir idi. Şimdi ise hal ve zamanın tahavvül etmiş olduğundan bahisle fimabad saray-ı hümayunun bu yolda gazetelerle münasebatta bulunması ne mümkün ve ne de hayırlı olmıyacağı hakkındaki ifadatımı badettasdik mumaileyh avdet eyledi. Bu Vahdeti bedehu "Volkan" namiyle bir gazete çıkarmış ve 31 mart hâdisesini tevlid eden cemiyet-i fesadiyyede dahl-i azimi olduğu tebeyyün etmiş olmasına mebni Divan-ı harb-i Örfî kararıyle salb edilmiştir.

Serbesti başmuhariri Hasan Fehmi Beyin öldürülmesi

Bahusus Volkan, Serbestî ve Mizan namındaki gazeteler İttihat ve Terakki Cemiyetinin tagallüb ve tahakkümünden bahisle, aleyhinde şiddetle idare-i lisan etmekte oldukları esnada, yani martın yirmi dördüncü günü [1] Serbestî gazetesi ser muharriri Hasan Fehmi Bey namındaki zat refiki Şakir Bey ile Galatadan gece avdet ederlerken köprü üstünde bir şahıs tarafından rovelver kurşunu ile katl ve refiki Şakir Bey de cerh edilir. Mumaileyhimanın bu suretle katl ve cerh edilmeleri keyfiyeti alenen İttihat ve Terakki Cemiyetine atf edilmeğe başladı. Bahusus salifüzzikr gazeteler ibtida-yı meşrutiyetten beri münhasıran saray-ı hümayun aleyhinde bulunmakta oldukları halde, Hasan Fehmi'nin katlinden bir kaç gün evvel Aksaray'da Serbestî gazetesi sahib-i imtiyazı Mevlânzâde Rıfat ve İkdam gazetesi muharrirlerinden Ali Kemal Beyler taraflarından yapılan konferansta İttihat ve Terakki Cemiyeti azasının kelimat-ı gayr-ı lâyika istimaliyle alenen tahkir ve terzil edilmesini müteakib, Hasan Fehmi'nin katlolunması, Fırka-i Ahrar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti beynindeki husumet ve münafereti son dereceye ve belki de Cemiyet-i Muhammediyye namı altında hafiyyen teşekkül etmiş olan cemiyet-i muhalifenin meydana atılmasına sebep olmuştur zannederim.

Abdülhamid'in gelecek hakkındaki sezişleri

Bilcümle gazeteler manzur-ı hümayun olur idi. Ve hak-kı hümayun-ı mülûkânede mugayir-i edeb ve terbiye olarak kullandıkları lisan bittabi inkisar-ı kalb-i şahaneyi mucib olmakta olduğu halde, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Fırka-i Ahrarın arası berveçhi bâlâ açılmış olması hasebiyle bu fırkaların yekdiğeri hakkındaki müşatematı devlet ve memleketin nezd-i şahanede

[1] 6 nisan 1909 salı

pek ziyade mültezem olan ve henüz tekarrür etmek üzere bulunan intizam ve asayişini ihlâl edeceğini ve birader-i şahaneleri Reşad Efendi'nin tarafgiranı olup Sabahaddin Beyin riyasetinde bulunduğu zan buyurulmakta olan Ahrar Fırkasının bu işlere sebep olmakta idiği pek çok kereler bilmünasebe beyan ve ifade buyurulmuş idi. Yine gazetelerden bahs ve şikâyet eyledikleri sırada bir gün "*Başkâtip Bey, bu gazetelerin makam-ı saltanat ve hilâfete bu kadar tecavüz etmelerine bakılır ise, fimabaad ne padişahlığın ve ne de hilâfetin ehemmiyeti kalmıyacaktır. Zan edersem ben hatem-ül mülûk olacağım*" buyurdular.

Abdülhamid'in talimden şikâyet eden askerler lehine müdahalede bulunması

Talimlerin ve meşguliyetlerinin çokluğu vesilesiyle istihmamdan ve abdest ve namazdan menedilmekte olmaları beyaniyle askerlerin şikâyet etmekte oldukları ve böyle bir hal vaki ise katiyen meydan verilmemesi şer'an ve nizam-ı askeriyi muhafazaten derece-i vücubta olduğunu aldığım irade-i seniye veçhile Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşaya ifade ve ol babda bir de muhtıra vermekliğim üzerine "*Asker tarafından şikâyet vukubulduğunu ben de duydum. Fakat askerin namazdan ve hamamdan men edildiğinin aslı olmasa gerektir. Mamadfih talimat-ı cedide derdest-i tanzim olduğundan ferman-ı hümayunları veçhile bir kat daha dikkat ve itina ederiz.*" dedi.

İhtilâlin başlaması ve keyfiyetten Abdülhamid'in haberdar ediliği

Rebiülevvelin yirmi ikisine ve martın otuz birine[1] tesadüf eden salı günü sabahleyin Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşanın konağından sabahleyin saat on iki raddelerinde sureti zirde münderic telgrafnameyi aldım *(Ves.[1] 1)*. Zikrolunan telgrafnameyi hemen hâkpay-ı şahaneye takdim ettim. Pek ziyade merak ve telâş buyurdular ve berveçhi istizan hemen Babıâliye azimet ve tedabir ve nesayih-i lâzime ifasiyle hüsn-i tesviye-i maslahat edilmesi hakkında şerefsadır olan irade-i seniyyeyi cevaben ve bu babta peyderpey arz-ı malûmat edilmesi dahi ayrıca emr-ü ferman buyurulduğunu ilâveten iş'ar ve izbar eylediğim gibi, Meclis-i Mebusan dairesinde bulunan Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendiye de askere nasihat vermesi ve bir fenalık zuhur etmemesi için telgrafla iradat-ı seniyye tebliğ eyledim. Telgrafla da takib-i keyfiyet eylemekliğim ferman buyruldu. Bu babda Hüseyin Hilmi Paşa ile cereyan eden muhaberat-ı telgrafiyeden bazıları diğer sahifeye derc olunmuştur *(Ves. 2-5)*.

Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin istifası

Saat sekiz dokuz raddelerinde Sadrazam Hilmi Paşa ile Harbiye Nazırı Rıza Paşa ve Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi mabeyn-i hümayuna geldiler. Kabinenin bizzarure ve bilmecburiyye istifa eylediğini beyan eylemeleri üzerine istifanın tahriren itası lüzumu ferman buyrulmuş olmasına mebni, heyet-i vükelâ birer ikişer mabeyn-i hümayuna gelerek esbab-ı istifalarını mutazammın tanzim ve takdim kılanın mazbata üzerine istifaları kabul buyurulmuştur. Bu mazbata diğer sahifede münderictir *(Ves. 6)*.

Padişahın Meclise davet edilmesi

Bu esnada İşkodra mebusu jandarma mirlivalarından Esat Paşa ile Ergiri mebusu Müfid ve Kastamonu mebusu Yusuf Kemal Beyler mabeyn-i hümayuna gelerek Mebusan dairesini asker sarmış ve iş fevkalâde kesb-i ehemmiyet ve vehamet eylemiş olduğu beyaniyle zat-ı hümayunlarının Mebusan dairesine azimet

[1] 13 nisan 1909 salı

[2] Cevat Beyin *Fezleke*'ye suretlerini tezyil ettiği veya müsvedde arasına asıllarını koyduğu bu vesikalar kitabın sonundadır. (bk. s. 88-93)

buyurmalarını istida eylediler. Ancak işin derece-i ehemmiyeti ve halin neye müncer olacağı mechul olduğu cihetle zat-ı şaha nenin bizzat azimet buyurmaları mahzurdan salim görülmiyerek, telâkki eylediğim emr-ü ferman-ı hümayun-ı padişahî mantuk-ı âlisi ve Sadr-ı sabık Hilmi Paşanın dahi rey-ü tensibi veçhile, askerin talep ve istida eylemekte olduğu afv-ı umumiyi ve nesayih-i lâzimeyi havi iradat-ı seniyyeyi mütezammın Şeyhülislâm Efendiye hitaben şu tezkereyi yazdım.

Şeyhülislâma âsilerin afvedildikleri bildiriliyor.

Tezkere :

Heyet-i vükelânın istifası nezd-i hümayun-ı hazret-i zil-lullahide rehin-i kabul-i âli olarak yeni kabine derdest–i teşekkül bulunmuştur. Memleket ve vatanın saadet-i hali ve temin-i asayişi zımnında her türlü esbabın istikmaline sarf-ı mesai ve gayret olunacağından ve bu günkü içtimada bulunmuş olan asakir-i şahanenin ve birlikte bulunanların bu işten dolayı hiç bir veçhile mesul ve muatab olmayarak haklarında afv-ı âlî-i hazret-i padişahî şayan buyurulduğu gibi, devletimiz hamden lehu tealâ devlet-i islâmiye olup ilâ yevm ül kıyam bâki ve âli olan şeriatin bundan böyle de her tarafça ahkâm-ı celilesine bir kat daha dikkat ve itina olunması tekiden emr-ü ferman buyurulduğundan, Halife-i muazzam mız padişahımız, kumandan-ı azamımız efendimiz hazretleri asakir-i şahanelerinin kemal i emn ü rahatla kışlalarına ve ahalinin de işlerine ve güclerine avdet etmeleri hususunun kendilerine tefhimine ve cümlesinin selâm-ı saadet ittisam-ı şahane ile taltif buyurulduklarının tebliğine zat-ı sami-i meşihatpenahilerini memur buyurmuş ve işbu emr ü ferman-ı hümayun-ı hazret-i padişahinin Meclis-i Mebusanda badelkırae tab ettirilerek neşr ü ilân ettirilmesi şerefsudur buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenahî iktiza-yı âlisinden bulunmuş olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliy-ül emrindir.

22 Rebiülevvel 327, 31 Mart 325 salı [1]

İşbu iradat-ı seniyyetyi Meclis-i Mebusana benim götürmekliğim ve Şeyhülislâm Efendi ile bareber orada alenen kıraat ile askerin ve ahalinin hüsn-i suretle dağılmaları için ecehd ü gayret etmekliğim emr ü ferman buyuruldu. Ben Esat Paşa ile beraber

Ali Cevat Beyin gönderilmesi

[1] **13 nisan 1909 salı**

bir arabaya ve Müfid Beyle Yusuf Kemal Bey de diğer bir arabaya rakiben ve yaveran-ı şehriyariden bir kaç zati dahi müsteshiben Yıldız sarayından Meclis-i Mebusan dairesine müteveccihen hareket olundu. Yollar asker ve ahali ile mâlâmâl olduğu cihetle, güç hal ile Soğukçeşme yokuşunun üst başına vasıl olabildik. Oradan araba ile Mebusan dairesine gitmek mümkün değil idi. Zira Ayasofya Meydanı tüfeklerine süngüleri takılmış, hamaylı-vari cephaneleri boyunlarına asılmış binlerce asker ile dolmuş idi. Askerlerin arabaları tevkif etmesi üzerine arabadan dışarıya çıktım. Etrafımız zaten askerle muhat idi. Yanımda onbaşı yahut çavuş nişanlı bir borazan gözüme ilişti. Mumaileyhe hitaben âmirane bir tavr ile elimdeki tezkereyi göstererek "*Padişahımızın iradesi var. Meclis-i Mebusana gireceğiz. Askere "selâm dur!" borusu çal!*" dedim. Bir az tevakkuf eder gibi oldu. Ben daha ziyade şiddetle "*Sana selâm borusu çal diyorum, işitmiyor musun?*" dedim. Boru çaldı. Bir çok boru sesleri bu selâm borusunu takib eyledi. Mebuslar ile birlikte askerin safları arasından Meclis-i Mebusan dairesine dahil olduk.

Meclisin içi ve iradenin okunması

Dairenin merdivenleri ve salonları, hasılı her tarafı müsellâh asker ile dolmuş idi. Şeyhülislâm Efendiyi orada buldum. Müşarünileyh ile beraber Meclisin içtima salonuna dahil olarak nutuk iradına mahsus olan kürsüye çıktık. Elimdeki tezkereyi müşarünileyhe ita eyledim. Mührünü fek eyledikten sonra kıraat için bana verdi. Aldım, bülend âvâz ile kıraat eyledim. Şifahen de anlattım. Harbiye Nazırı henüz tayin kılınmamış olduğundan "*Ali Rıza Paşayı istemiyoruz. Başka Harbiye nazırı isteriz!*" dediler. Ali Rıza Paşanın azledildiğini ve başka Harbiye Nazırı tayin edilmesi mukarrer idiğini söyledim. Kürsüden indiğim esnada tarik-i ilmiyeden bir zat hemen yanıma gelerek —çünki kıraat eylediğim irade-i seniyyede "Şeriatin bundan böyle de her tarafca ahkâm-ı celilesine bir kat daha dikkat ve itina olunması tekiden ferman buyuruldu" cümlesi bulunduğu cihetle— "*Okuduğunuz tezkerede bundan böyle de ahkâm-ı şeriate itina edilecek deniliyor. Bundan böyle de kaydından devam anlaşılır değil mi?*" dedi. Ben de "*Evet efendim devam ifade ediyor*" demekliğim üzerine "*Şimdiye kadar şeriat varmı idi ki, devam olunsun*" demesine binaen "*Hoca efendi, biz bu kadar ümmet-i Muhammed şimdiye kadar dinsiz mi idik? Şeriat-i Muhammediyye her zaman*

İlmiye sınıfından bir mebusun şeriatin yokluğundan şikâyeti

baki idi ve baki kalacaktır, bu sözler ayıbdır" dedim. Yanımda bulunan Şeyhülislâm ile ders vekili Halis Efendi ve isimlerini bilmediğim diğer bir kaç zat işin daha uzamasını hasbelhal velmahal münasib görmediklerinden beni alarak Mebusan telgraf odasına girdik. Orası da asker ile dolmuş idi. "*Harbiye Nazırı isteriz!*" sadaları ayuka çıkıyor idi. Kimin Harbiye Nazırı tayin buyurulduğuna dair Yıldız telgrafhanesinden vaki olan sualime cevaben Âyandan Müşir Ömer Rüşdü Paşanın Âyan dairesinde bulunup bulunmadığı sualini aldım; yok cevabını verdim.

Âsi askerler Harbiye Nazırı istiyorlar

Bu esnada bir çok asker odaya girerek irade-i seniyyeyi Ayasofya Meydanındaki askere dahi kıraat eylemekliğimi ifade eylediklerinden Şeyhülislâm Efendi ile birlikte meydana giderek, fakat kalabalığın ortasında görünmez bir mevkide kaldığımız cihetle elden ele geçirilmek üzere kahvehaneden iki iskemle getirdilip, meydanın ortasındaki hava gazi fenerinin yanına vaz olunarak birinin üstüne Şeyhülislâm Efendi, diğerinin üstüne ben çıktım. Müşarünileyh hazretleri fıtraten pek halîm ve samt-ü sükûta mail bir zat olduğundan, epice müddet intizar olunduğu halde, hiç bir şey söylemediler. Şöylece bir etrafıma baktım Kendimi binlerce süngülerin parıltısından ve askerin müteheyyicane asvatından mütehassıl dehşet ve azamet ile karışık bir manzara-i acîbe ve tarifi na-kaabil bir halet-i ruhiyye içinde gördüm. Gürültüyü bir az teskin için selâm borusu çaldırdım. Oldukça gulgulenin azalması üzerine iradat-ı seniyyeyi okuduktan sonra tekmil sesimin kuvvetiyle askere hitaben dedim ki: "*Evlâdlarım, siz ne istiyorsunuz? Şeriatmı? Bu nasıl lâkırdı. Şeriat-i Muhammediyye hamdolsun bakidir ve daimidir. Şeriatımız şeriat-ı Muhammediyyedir. Padişahımız Halife-i resul-üllahtır ve devletimiz de devlet-i islâmiyedir. Şeriate ne oldu ki, şeriat isteriz diyorsunuz. Yine tekrar ederim, bu nasıl lâkırdırdır? Şeriate kimse dokunmadı ve dokunamaz. Bir de kimden şeriat istiyorsunuz? Bize bu şeriati ihsan eden Allahtır. Bunun hâfızı yani bekçisi Allahtır. Ziza Kuran-ı kerimde böyle buyurulmuştur. Bir takım cahilâne sözlerin aslı faslı yoktur. Bunlara kulak vermeyin, Padişahımız Halife-i resul-iil-lah efendimiz hazretleri bilmiyerek vaki olan hatalarınızı afv eyledi. Artık haydi kışlalarınıza gidin, rahat edin oğullarım*" dedim.

Askerler iradenin Ayasofya meydanında da okunmasını istiyorlar

Ali Cevat Beyin âsi askerlere hitabesi

Askerlerin istemediği kimseler ve şeyler

"*Harbiye Nazırını ve Birinci Ordu kumandanı Mahmut Muhtar Paşayı istemeyiz!*" diye bir gulgule koptu. Yine iskemlenin üzerine çıktım. Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşanın azl edildiğini ve başkasının derdest-i tayin idiğini ve Mahmud Paşanın da azl olunarak yerine Yaver paşanın vekâleten tayin kılındığını (*Ves. 7 ve 8*). ma'al-kasem beyan eyledim. Oradan tekrar Mebusan dairesindeki telfgraf odasına avdet eyledik. Yeni Harbiye Nazırının sürat-i tayini lüzumunu Şeyhüslâm Efendi ile müştereken atebe-i şahaneye arz eyledik. Henüz cevap alamadık. Telgraf odasında şahsen tanıdıklarımdan Berat Mebusu İsmail Kemal Bey ve Halep Mebusu Rifat Ağa ve diğer bazı zevat var idi. Benim ile beraber gelen mebusları sonradan orada göremedim. Oda zaten küçük olmakla beraber askerin hücumundan nefes alınmıyacak bir derecede havasız kalmış ve fevkalâde sıkılmış olduğumdan bir az nefes almak için koridora çıktım. Hemen asiler etrafımı aldı. Lisanından Anadolulu olduğu anlaşılan arslan suratlı bir babayiğit asker "*Babalığa söyle. Bizim ırzımıza, dinimize sövüyorlar, döğüyorlar. Vallahi günahtır, bize acısın*" demesi üzerine "*Kim dövüyor, kim sövüyor?*" dedim. Sıyam haliyle kendisine vaktiyle bir tokat aşk etmiş olduğum daire-i kitabet kahvecilerinden olup o gün beraberimde bulunan Hasan Ağa'yı göstererek "*Oğlum bak, ben de şu adamı dövdüm. İnsan büyüğünden, zabitinden bazı kere dayak ta yer. Bahusus askerlikte ne zararı var*" demekliğim üzerine kafasını önüne uzatarak "*Sana kurban olayım ağam, sen gözümün üstüne vur. Zararı yok. Bizi döğenler küçük küçük çocuklardır. Hem de ağızları küfürle doludur. Dinimize, imanımıza küfür ediyorlar. Günah değilmi?*" dedi. Teskin edecek bir kaç kelime söyledikten sonra odaya avdet eyledim.

Askerlerin zabitlerden şikâyetleri

Telgrafımızın cevabını istedim. Cevaben Şeyhülislâm Efendiyle beraber hemen saray-ı hümayuna avdet etmekliğim ferman buyurulduğunu mutazammın kurenadan Galip Bey tarafından bir telgraf aldım. Harbiye Nezaretine tayin buyrulan zatın ismini askere beyan etmeden evvel avdetimizin mümkün olamıyacağını cevaben bildirdim. Behemehal avdetimiz emri geldi. Artık cevap vermedim. Neticeye muntazır oldum. Yine bir velvele-i azime koptu. Bir takım çavuşlar içeriye girerek Birinci Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşanın Harbiye Nezareti meydanından, Sultan Bayezid meydanında bulunan ahali ve asker üzerine yaylım ateş

ettiğini ve burada bulunan askerin artık zaptı mümkün olamayıp kan gövdeyi götüreceğini ve kabahat kendilerinde olmadığını söylediler. Mahmut Muhtar Paşa evvelce azledilmiş ve Merkez Kumandanı Yaver Paşa zikrolunan kumandanlığa nasbolunarak suret-i memuriyeti saraydan müfarekatimden evvel kendisine bildirilmiş olduğu halde, Mahmut Muhtar Paşanın şu hareketi tezyid-i vahamet edeceği muhakkak idiğinden telgraf odasında bulunduğu evvelce beyan olunan İsmail Kemal Bey, mütehayyizan-ı Mebusandan olmak hasebiyle, oradaki rüfekasının ihtarı üzerine Yaver Paşanın bilâ ifate-i vakt kumandayı deruhte etmesi lüzumunu telgrafla daire-i askeriyyeye iş'ar eyledi.

Harbiye Nezaretine henüz kimse tayin edilmemiş olduğundan galeyan tezayüd eylediğinin beyaniyle tacil buyrulmasını müstedi kezâ Şeyhüslâm Efendi ile müştereken bir telgraf daha keşide eyledik. Bu galeyan arasında akça sakallı, arkasında uzun askerî paltolu kılıçsız bir adam yanıma gelerek kulağıma Ali Rıza Paşanın nerede olduğunu sual eylemesi üzerine "*bilemiyorum*„ cevabını verdim. "*Beni terfiden mahrum eden o melunu bulsam öldüreceğim*" diyerek paltosunun altında rövelver olduğunu îma eyledi. "*Günahtır, yazıktır, Allah razı olmaz. Her şeyin çaresi bulunur.*" diyerek herifi def ettim.

Müşür Ethem Paşanın Harbiye Nazırlığına tayini

İçerdeki, dışardaki askerlerin mehîb âvazeleri ayyuka çıkmakta olduğu bir sırada yaveran-ı şehriyariden Müşür Edhem Paşanın Harbiye Nezaretine tayin buyurulduğu saray-ı hümayundan iş'ar olundu. Hemen Şeyhülislâm Efendi ile Mebusan Dairesinin binek taşına indik. Şurasını arzedeyim ki, askerlerin Adliye Nazırı Rıza Paşayı [1] Ahmet Rıza Bey ve mebusandan Arslan Beyi [2] galiba Cahid Bey zanniyle itlâf ettiklerine ve Vahdetî ile rüfekasının Sultan Ahmet meydanında içtima eylediklerine dair henüz malûmatım yok idi. Askere "*Selâm dur!*„ borusu çaldırdım. Hal ve mahallin ilka eylediği bir tavır ve vaziyet ile "*Asker evlâdlarım, beni dinleyiniz, Padişahımızdan şimdi bir telgraf geldi. Yeni bir Harbiye Nazırı tayin edildiği bildiriliyor. Bu zatın kim olduğunu sorarsanız; dağlarda kırlarda gezmiş, karda, toprakta yatmış, ömrünün çok vaktini harb ü darb meydan-*

[1] Nazım Paşa olması icab eder.

[2] Lâzkiye Mebusu Mehmet Arslan Bey

larında geçirmiş, Yunan muharebesinde gaziler helvası yemiş, Müşîr Edhem Paşadır" dedim. Müşarünileyhin memuriyeti fevkalhad hüsn-i tesir hasıl ederek alkışın nihayetini beklemeğe mecburen bir iki dakika tevakkuf ettim. Biraz sükûnet hasıl olduktan sonra sözüme devam ederek "*Evlâdlarım, omuzlarınızda tüfek, belinizde cephane olduğu halde yirmi saatten beri ayaktasınız, yoruldunuz. Allaha hamd olsun; dinimize, şeriatimize kimse dokunmadı ve dokunamaz. Osmanlı askerinin, Türk askerinin en büyük fazileti, Allahın ve Halifenin emrine itaatidir. Padişahımız sizin bilmiyerek işlediğiniz hatalarınızı afvetti. Artık kemal-i sükûnet ve intizam ile kışlalarınıza avdet ve emr-i padişahiye ve zabitanınıza itaat ve riayet edin. Haydin evlâdlarım, siz kışlalarınıza, biz de saray-ı hümayuna avdet eyliyelim.*" dedim. Asker bu sözlerden ziyadesiyle hoşlanarak râkım-ül-hurufu da pek ziyade alkışladı. Ve hattâ binek taşından indiğim zaman, elleri üstünde havaya kaldırdılar.

Şeyhülislâm Efendi ile ben ve mebus Yusuf Kemal Bey bir arabaya râkiben saat iki buçuk raddelerinde, saray-ı hümayuna azimet eyledik. Yusuf Kemal bey hanesine gitmek üzere Beşiktaş'ta arabadan çıktı. Her birinin çehrelerindeki ulviyet ve hamaset hal-i heyecan ile bir kat daha tezayüd etmiş olan o kahraman ve muti askerlerimizin ne yaptığını, ne yapacağını ve yahut ne yapmak istediğini ve hattâ ne istediğini bile bilmiyerek zabt ve rabttan muarra, beynel havfi verrica sokaklarda dolaştıklarını görüp de ihtirasat-ı zatiyelerinin tervici için devlet ve milletin harabisine badi olabilecek olan şu hale sebep olanları tel'in etmemek kabil değildi. Askerlerimiz iğfal edilmiş idi. Hem de din elden gidiyor gibi müslüman askerini çıldırtacak sözlerle aldatılmış idi. O kitle-i muazzama-i müslime masum, fakat din elden gitti denilerek karakollardan ve kışlalardan çıkarılmış ve artık aklını, masumiyetini kaybederek her şeyi icraya müstaid bir hale gelmiş idi. Şu hallere sebeb olan din ve millet düşmanlarını Allah dünya ve ahrette kahr ve lânetine duçar etsin.

İstıtrad tarikiyle şurasını arz edeyim ki, Dersaadet ve civarında mevcud olup cümlesi yekzeban ve müttehid-ül kilem olarak kıyam etmiş olan onbeş binden mütecaviz muallem ve mücehhez asker hakkında afvı umumî ilân edilmeyip de Harbiye Nezareti dairesinde bulunan ve alacakları emri ne dereceye kadar icra edebilecekleri ve itaat edip etmiyecekleri meşkûk bulunan bir kaç yüz acemi nefer

ile heyecan ve galeyanını son derecesine gelmiş olan bu askerin tedibine kıyam edilmiş olsaydı; şehrin dahili herc ü merc olarak fecayi-i azîme ve ahval-i elîmenin ve Yıldız telgrafhane memurunun ihbaratına göre o gece Karadeniz Boğazı civarında yedi kıta Rus harb sefinesinin görünmüş olmasına nazaran devlet ve milletin hayat ve mematı meselesinin zuhuru dahi muhakkak ve tabii idiği cihetlerle bu babta Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa tarafından vaki olan arz ve istizan veçhile tedabir ve nesayihi lâzime icrasiyle ve hüsn-ü suretle tesviye-i maslahat edilmesi hakkında şerefsadır olan irade-i seniyyenin hâl ve maslahata muvafakat ve isabetini ve binaenaleyh bazıları tarafından o yevm-i ihtilâlde askerin vurulması lüzumu hakkında ahîren dermeyan edilmiş olduğunu gazetelerde gördüğüm itirazat ve mütalâatın butlanını her akl-ı selîm tasdik ve teslim eyler zannederim.

Saray-ı hümayuna avdetimizde saat iki buçuğa gelmiş idi. Zat-ı şahaneleri fevkalâde telâş içinde idiler. Kemal-i ehemmiyetle vakı olan sual-i âli üzerine keyfiyeti mahüvelbaki bertafsil beyan ve askerin de kışlalarına avdet etmek üzere olduklarını arz eyledim. Efendimiz hazretleri pek ziyade memnun oldular. Hilmi ve Rıza Paşalar da henüz saray-ı hümayunda idiler.

Hüseyin Hilmi ve Ali Rıza Paşaların saklanması

Sadrazam tayin buyurulan Hariciye Nazar-ı esbakı Tevfik Paşa da mabeyn-i hümayuna gelmişti. Hilmi Paşa ile Ali Rıza Paşanın katl ve itlâf edilmek üzere asker tarafından taharri edilmekte olduğu malûm olarak, bahusus Rıza Paşanın katlolunacağı muhakkak idiğinden müşarünileyhin, kerime-i muhtereme-i hazret-i padişahî Naile Sultan hazretlerinin Ortaköy'deki köşklerine gitmesi karîn-i sani Emin Bey vasıtasiyle, o gece saray-ı hümayuna gelmiş olan müşarünileyhanın zevcleri Arif Hikmet Paşaya ferman buyurulmuş ise de, Hikmet Paşanın korkudan olsa gerek, adem-i kabulüne mebni zat-ı hümayunları kullarına hitaben "*Ali Rıza Paşanın hayatı tehlikede imiş, bu gece hanesine gitmesin, senin evine gitsin.*" buyurmaları üzerine müşarünileyhi kendi arabama râkiben ve daire-i kitabet odacısı Hasan Ağayı dahi terdifen gece saat beş raddelerinde Bebekte kâin sahilhaneme gönderdim. Müşarünileyh o gece ve ertesi gün orada kalarak ertesi sabah hanesine avdet eylemiştir. Hilmi Paşa da suret-i münasibede saray-ı hümayundan çıkmış gitmiştir. Zat-ı hümayunları mabeyn dairesinden daire-i hümayunlarına gitmişler ve ben de odama gelerek bîtab ü tüvan bir halde kalmış idim.

Silah seslerinin sarayda yarattığı hava

Nagihân İstanbul cihetinden binlerce silâh sesleri işitilmesi üzerine, bir iki saat evvel gördüğüm o kuvve-i cesime-i müsellehanın ahali üzerine ateş etmeğe başlamış olduğuna zahib olarak koşa koşa daire-i hümayuna gittim ve musahib ağalara şimdi efendimizi göreceğimi beyan eyledim. Musahib ağa içeriye gitti, epice vakit geçti, henüz bir haber gelmedi. Tüfek sesleri gittikçe tezayüd ediyordu. Kendimi kaybettim "*Memleket harab oluyor, kan dökülüyor, şimdi efendimiz dışarıya çıksın!*" diyerek bağırmağa ve nöbet odasının kapısına merbut posta çıngırağını şiddetle çekmeğe başladım. Nihayet zat-ı hümayunları bizzat nöbet odasının kapısını açtı ve kemal-i sükûnet ile "*Ne var başkâtip?*" buyurdular. "*Aman Efendimiz, avdetimde asker kışlalarına avdet ediyor demiş idim. Afv ve merhamet-i şahanenizi istirham ederim. Yanılmışım, şu silâh seslerine nazaran galiba ihtilâl başladı, kan dökülüyor*" dedim. Zat-ı hümayunları telâş eseri göstermiyerek "*tahkik et*" buyurdular. "*Efendimiz helecan-ı kalbim var, harekete takatim yok, zahmet buyurun, mabeyn-i hümayuna teşrif edin*" dediğim esnada izhar-ı sürur u şadmanî için askerin havaya tüfek atmakta oldukları haberi telgrafhaneden arzolunması üzerine, zat-ı hümayunları odalarına çekildiler.

Abdülhamide İhtilâlin aleyhine olmadığı hakkında verilen teminat

Vakanın ibtida-i zuhurunda zat-ı hümayunları bu kıyamın kendisi aleyhinde tertip edilmiş olduğuna kani olarak pek ziyade havf ve telâş buyurmuş oldukları halde, şimdi bu suretle müşahede eylediğim âsar-ı sükûn ve bîtarafiye mütehayyir kalmış idim. Fakat üç dört ay sonra gördüğüm ve ismini tahkik edemediğim bir musahib zat-ı hümayunlarının o gece mabeyinden daire-i hümayunlarına avdet buyurdukları zaman, odalarındaki masanın üstüne vazedilmiş bir mazrufun içindeki imzasız kâğıtta kıyam-ı askerinin kendi aleyhinde olmadığı ve zat-ı şahanelerinin müsterih olmaları yazılmış idiğini bu hakire ifade ve beyan eyledi.

Sadaret hatt-ı hümayunu ve Harbiye, Bahriye Nazırları hakkında Abdülhamid'in ısrarı

Ertesi Çarşamba günü [1] sabahleyin sadaretin Tevfik Paşa uhdesine tevcihi ve kabinenin tebeddülü hasebiyle tasdiri icab eden hatt-ı hümayun müsveddesinin tanzimi ferman butyurulmasına mebni, tanzim eylediğim müsveddeyi ledelarz Harbiye nezaretine Edhem ve Bahriye Nezaretine Emin Paşa'ların tayin kılınmış olduğunun dahi hatt-ı hümayuna derc edilmesini ferman buyururmaları üzerine, bunun Kanun-ı Esasi ahkâmına muvafık olamıyacağını arz eyledim. Benim Kanun-ı Esasiyi yanlış anladığımı ve Kanun-ı Esası ahkâmınca bu hakkın hukuk-ı hükümdarilerinden olduğunu evvelce de defaatle ferman buyurmuş oldukları gibi bu kere de ferman buyurmaları üzerine, bahusus şu esnada bu kaydın hattı hümayuna derci pek fena tesir hasıl edeceğini arzettim. Israr buyurdular ve hatt-ı hümayunun böylece yazılması ve müsveddesinin Sadrazama iraesine hacet olmadığını katiyen ferman ettiler. Huzurdan çıktım. Mabeyinde vükelâ odasında bulunan sadrazam paşaya müsveddeyi okudum; vukuu hali anlattım. Müşarünileyh de böyle bir hatt-ı hümayun kıraet edilecek olursa kendisinin ve heyet-i vükelânın hemen istifa edeceklerini ifade eyledi. Müsveddeyi usul-i meşrutiyet dairesinde yazdım. Tekrar arz ve kıraet eyledim ve sadrazamın ifadesini söyledim. Hatt-ı hümayun usul-ü dairesinde şereftasdir buyuruldu.

Avlonya mebusu [2] İsmail Kemal Bey çarşamba günü sabahleyin mabeyin-i hümayuna gelmiş idi. Huzur-ı şahaneye kabul buyuruldu. Tevfik Paşa tarafından galiba Kemal Beye Dahiliye Nezareti teklif edilmiş ve fakat müşarünileyhin kabul etmemiş olduğunu işittim. O gün hatt-ı hümayunun Babıâli'de usul ve merasim-i mutade ile kıraetinden sonra Sadrazam Tevfik Paşa ve memuriyetinde ibka edilmiş olan Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi ile birlikte Yıldız Saray-ı hümayununa avdet olundu.

[1] 14 nisan 1909 çarşamba

[2] Berat Mebusu. (Avlonya bu sancağın bir kazası idi).

Murat Beyin Tevfik Paşaya müracaatı ve teminat vermesi

Babıâli'de bulunduğum sırada Mizan gazetesi sahib-i imtiyaz ve muharriri Murat Bey, Tevfik Paşanın nezdine gelerek teskin-i ezhan ve muhafaza-i asayiş için gazetesiyle sarf-ı mesai edeceğini ve bu babta diğer bir emirleri olup olmadığını söylemesi üzerine Tevfik Paşa da bu babda cehd ü gayret etmek lüzumunu maatteşekkür beyan eyledi. Murat Bey de gitti.

Arz-ı vaki veçhile Birinci Orduyu hümayun kumandanlığına Ferik Nâzım Paşa'nın tayini münasib ise de ikinci Fırka kumandanlığına sabık Kumandan Şevket Paşanın tayinini ferman buyurdular. Bunun iki suretle mümkün ve münasib olamıyacağını yani birinci orduyu hümayunları kumandanı Nâzım Paşa'nın ferik ve ikinci fırka kumandanlığına tayin olunacak Şevket Paşa'nın müşir olması kanun-u askerî ile kabil-i tevfik olamıyacağı gibi umumun efkârı ve bütün evrak-ı havadisin münderecat ve neşriyatı, haklı olsun haksız olsun, Şevket Paşa'nın aleyhinde olduğu halde şimdi böyle bir zatın fırka-i hümayuna tayini menfaat-i mahsusa-i şahanelerine katiyen mugayir olacağını arzetmekliğim üzerine "*Şevket Paşa'yı asker istiyor. Ben de bu suretle olmasını mülâhaza ettim idi. Fırkaya arz-ı vaki veçhile Memduh Paşa tayin edilsin*" buyurdular.

Âsi askerlere kışlalarda nasihat için heyet gönderilmesi teklifi

Askerler mektepli zabitanı telef etmekte oldukları cihetle bu hareketlerinin mugayir-i şer'i şerif olduğunu ve nazar-ı şahanede mektepli alaylı zabitan olmayıp, hepsinin de asakir-i şahane zabitleri idiğini ve fimabaad bu hale mücaseret edenlerin Allahın ve Padişahın nazarında şediden mesul olacağı zemininde nesayih ve evamir-i lâzimeyi havi olan irade-i seniyenin taraf-ı şahaneden dahi memur buyurulacak zat ile beraber ülema ve ümeray-ı askeriyeden mürekkeb bir heyetin kışlalara giderek askere kıraat edilmesi lüzumu arzedilmesi üzerine böyle bir müsvedde kaleme aldım. Sadrazam Tevfik Paşa'ya okuduktan sonra hâkpây-ı şahaneye arzeyledim. Nüsuh-ı mübeyyazasının takdimini ferman buyurdular. Olvakit Maarif Nezaretinde bulunan ve elhaletü hazihi Vakanüvis-i devlet olan Âyandan Abdurrahman Şeref Efendi de vukubulan iltimas üzerine Şeyhülislâm Efendi tarafından nesayihi mutazammın bir müsvedde tanzim eyledi. Nüsuh-ı mübayyazalarını evvelce takdim etmiş olduğum nasihatnâme hakkında istizan ettim, "*Gönderirim*" buyurmuşlar. Ertesi günü

tekrar ettim. Ferman-ı hümayunları veçhile bazı tashihat icrasiyle yeniden arzettim. Tekit ettim. Saray-ı hümayundan dahi büyük memurlardan birinin intihabiyle bir heyetin kışlalara lüzum-u izamını tekrar ettim. Bazı esbab-ı vâhimeye mebni olsa gerek netice hasıl olamadı. Yani saray-ı hümayundan memurlar gönderilmedi.

Saraya sığınan zabitlerin çıkarılmak istenmesi

Perşembe gecesi[1] Yıldız Saray-ı hümayununa iki zabit iltica etmiş, asker sarayın kapısı önüne gelerek bunların kendilerine teslimini taleb ediyorlar imiş. İmtina edilecek olursa askerin cebren saraya girmesi muhtemel olduğundan mumaileyhimanın bertakrib saraydan çıkarılması lâzım geleceği bu hakîre beyan ve ifade edildi. Bunun bir irade olup olmadığını bilemem. Padişahın sarayına iltica edenlerin kimseye teslim edilemiyeceğini ve asker içeriye girse de verilmek ihtimali olmadığını katiyen ve şediden söyledim. Bu zabitlerin biri ikinci fırka kumandanı Ferik Cevat Paşa ile yine o fırkaya mensub miralay Şevki Bey namında bir zat olduğunu anlayarak Yıldız köşkünün en üst katında hüsn-i muhafazalarını emrettim.

Bahriye Binbaşısı Kabuli Beyin öldürülmesi

Çarşamba gününden itibaren İstanbul'da başı boş gezmekte olan asker, takım takım Yıldız saray-ı hümayununun pişgâhına gelerek "*Padişahım çok yaşa!*" duasını tilâvet eder ve zat-ı hümayunları da bilmecburiye[2] pencereden bunlara selâm verirler idi. Nisanın ikisine müsadif perşenbe günü[3] bermutad bir takım askerlerin Yıldız kasrının önünde bağrışmakta olduklarını işiterek teşrif-i şahane vukuu tabii olduğundan kasr-ı âliye gittim. Zat-ı hümayunları da merdivenden çıkıyorlardı. Bana dediler ki "*askerler bir binbaşı getirmişler. Yıldızı topa tutacak imiş*". Zat-ı şahaneleri doğruca mutad veçhile pencerenin önüne gittiler. Ben de pencereyi açtım ve karşılarında divan durdum. Meydan bir çok bahriyeli askerler ve ahali ile dolmuş idi. Zeminden iki adam boyu irtifaında bulunan pencerenin altında seryaver Şakir ve ikinci fırka kumandan muavini Veli Paşalar bulunuyorlar idi. Zat-ı şahaneleri Şakir Paşa'ya hitaben "*Ne istiyorlar?*" dedi. Şakir Paşa da galiba anlamamış olmalı ki pen-

[1] 15 Nisan 1909 perşembe

[2] "*Bilmecburiye*" sözünün ilk önce yazılıp sonradan müsveddeden çizildiği görülmektedir

[3] 15 Nisan 1909 Perşembe

cerenin karşısında selâm duran biri tüfekli diğeri tüfeksiz iki askeri pencerenin önüne getirdi. Zat-ı şahaneleri ne istediklerini sordu. İstanbul'u topa tutacağından ve gayet fena bir adam olduğundan bahisle Binbaşı Kabulî Beyi getirmiş olduklarından ve kendilerinin terfi-i rütbeden ve maaştan mahrum bırakılmış idiklerinden bahsettiler. Zat-ı şahaneleri binbaşının bu emri kimden almış olduğunu sual buyurmaları üzerine bir kaç asker birden bir şeyler söylediler ve Bahriye Nazır Vekili Emin Paşa'dan ve yine maaştan, rütbeden bahseylemeğe velhasıl intizamsızlık, karışıklık görünmeğe başlaması üzerine, şu hale netice vermiş olmak üzere daire-i hümayunlarına avdet buyurulması lüzumunu imaen temenna ettim. Görmediler. Yine temenna ederek bir az hızlıca ses ile "*Efendim istirahat buyurun*" dedim. Olvakit zat-ı hümayunları pencereden başlarını çıkararak ve elini göğüslerine koyarak askere hitaben "*O adamı bana teslim edin. Ben tahkik ederim*" dedi. Ve orada bulunan paşalara da Kabulî Beyin mahfuzen karakola götürülmesini ferman buyurarak pencerenin önünden çekildiler. Odalarına girerler iken "*Efendim yoruldunuz*" demekliğim üzerine, "*Maşallah! Bizi topa tutacak diyorlar, sormayalım mı?*" buyurdular. "*Bu herifler terbiyesiz adamlardır. Zat-ı şahaneniz iz'aç olunuyorsunuz. Tahkikat icra olunur. Neticede hakikat anlaşılır*" dedim. Zat-ı hümayunları ile beraber salonun yanında meydana nazır odaya girdiğim esnada karakol ile saray-ı hümayunun arasındaki mesafenin ortasında bir karışıklık, tesadüfen gözüme ilişti. "*Efendimiz galiba bir şey oldu*" dedim. "*Gitsinler, baksınlar, bir fenalık olmasın*" dediler. Hemen salona fırladım. Orada hazır bulunan yaverlere ve sairelere "*Efendimiz binbaşıya bir zarar gelmesin, muhafaza edilsin buyurduyorlar. Çabuk gidiniz bakınız, haber getiriniz*" dedim. Ve tekrar odaya girerek pencereden dışarıya baktığım sırada askerin birinin elinde kanlı bir kasatura ile gitmekte olduğunu gördüm ve "*Aman efendim galiba binbaşıyı öldürmüşler. Fakat çok fena oldu.*" dedim. Zat-ı hümayunları da "*Artık bunlar asker değil, yeniçeri, âsi olmuşlar*" buyurdular. Hemen yine salona çıktım. Ve "*Burada ne duruyorsunuz be herifler, dışarıda adam öldürdüler. Katillerin tutulmasını Efendimiz ferman buyurdular*" diye haykı mağa ve gazubane lâkırdılar söylemeğe başladım. Huzura avdetimde "*Başkâtip ne bağırıyorsun? Bu âsi herifleri bizim aleyhimize döndüreceksin. Sarayı kurşuna*

tutturacaksın!" buyurmaları üzerine, "*Afv ve merhamet-i şahanenize dehalet ederim. Vahamet-i hal beni edeb ve terbiyenin haricine çıkarıyor*" dediğim esnada, seryaver Şakir Paşa göründü. Ferman-ı hümayunları veçhile salona çağırdım. Efendimiz Paşa'dan ne olduğunu sual buyurdular. Önüne baktı. Yavaşça bir şey söyleyebildi; anlaşılmadı. Ben bu hale hidetlendim "*Paşa, doğrusunu söyle, ne oldu? Artık kem küm edecek zaman değildir*" dedim. O da irade-i seniye veçhile Ali Kabulî'yi taht-ı muhafazada olarak karakola götürürlerken, asker bağteten hücum ederek katleylediklerini söyledi. Bu hal zat-ı şahanenin hakikaten ve cidden teessüfünü mucib oldu. Ve müsebbib ve katillerini tel'in eyledi.

Abdülhamid'in Başkâtip hakkındaki şüphesi

Bugünkü perşenbe günü musahiban-ı şehriyariden Nadir Ağa nezd-i hakîraneme gelerek, Başmabeyinci Nuri ve Istabel-i âmire müdür Faik Paşa yı ve kendisini ve râkım-ül hurufu İttihad ve Terakki Cemiyeti azasından bulunduğumuz zanniyle asker tarafından katledileceğimizi müşarunileyh Faik Paşa'nın kendisine ifade eylemiş olduğunu söylemesi üzerine, Faik Paşa ile görüştüm. Ledelistizah kendisi arabacı başı ile yanyana arabalığa giderlerken kapıda nöbet beklemekte olan askerin tüfeğine kurşun sürdüğünü mumaileyh nöbetçinin yanında bulunan tüfekçi Sabri Ağa görmesi ve sebebini neferden sorması üzerine bâlâda isimleri geçen zevatın katl ve telef edilmeleri mukarrer olduğundan, şimdi Faik Paşa'yı vurmak için arabacı başının Faik Paşa'nın yanından bir az açılmasına intizar eylediği halde ikisinin de yanyana olarak arabalıktan içeriye girmiş oldukları cihetle neferin ateş edememiş bulunduğunu, muamaileyh Sabri Ağa'nın söylemiş olduğunu ifade eyledi. Keyfiyeti hâkpây-ı şahaneye arz ve mezkûr neferi ve Sabri Ağa'yı çağırıp istizah-ı madde eylemekliğimi istida ve çünkü zat-ı şahaneleri bu abd-i hakîri İttihad ve Terakki cemiyetine mensub olduğumu zan buyurmuş olduklarından ne bu cemiyetle ve ne de diğer hiç bir fırka ve cemiyetle münasebet ve irtibatım olmadığını ve olamıyacağını ve ancak zat-ı şahanelerinin bir bende-i memlûkleri olduğumu nam-ı ilâhiye kasem ederek bu münasebetle dahi arz ve tekrar eyledim. Fakat zat-ı hümayunları hiddet-i mizacımdan bahis ile askerleri iğzab edeceğimden ne bu neferi ve ne de Sabri Ağayı çağırıp istizah-ı madde etmekliğim münasib olmayacağını ferman buyurdular.

Gelen protesto telgrafları ve Abdülhamid'in teessürü

Bu aralık İttihad ve Terakki cemiyetinin Selânik merkez-i umumisinden Kanun-ı Esasinin ve Meşrutiyetin mahvolduğundan bahisle gayet mübalâğalı ve tehditâmiz bir telgafnâme aldım. Ledelarz Kanunu Esaside ve Meşrutiyet de baki olup hiç bir şeyin tebeddül etmemiş olduğunu ve isyan-ı askerinin Selânik'ten gelen avcı taburları başta olduğu halde başlamış ve tedabir-i lâzime ittihaziyle iade-i inzibat mukarrer bulunmuş olup rivayat-ı vakıanın asıl ve esası olmadığının beyaniyle telâkki eylediğim irade-i seniye veçhile mufassal bir cevap yazdım. Bu telgrafnâmeyi müteakib Rumeli'nin mevaki-i müteaddidesinden ve İttihad ve Terakki cemiyeti kulüplerinin cümlesinden müttehidüllâfzvelmeâl telgraflar yağmağa başladı. Bunların münde ecatı isyan-ı askerinin Kanunu Esasinin ilgası maksadiyle saray-ı hümayun tarafından yaptırılmış olduğunu ve tehdit ve teşnii mutazammın idi. Bu telgrafnameler zat-ı şahanelerini bihakkın fevkalâde dilhun ve son derece meyus eyledi. "*Rumeli'den kendilerinin getirmiş oldukları askerler, kendi aleyhlerinde kıyam etmişler. Herifleri namazdan, niyazdan mahrum eylediler. Tazyik ettiler, isyan ettirdiler. Bizim ne kabahatimiz var; biz ne yapalım?*" buyurdular.

Abdülhamid'in nasihat heyeti gönderilmesini tekrar reddederek endişesini açığa vurması.

Bu telgrafların bazısına cevap yazdım. Diğerlerini icabı icra kılınmak üzere Sadrazam Paşaya gönderir idim. Diğer taraftan da şu isnadata karşı saray-ı hümayunun efkâr ve harekâtı taayyün etmiş olmak için, taraf-ı şahaneden müntehab ve saray-ı hümayunca da eazım-ı bendegândan birinin dahil olacağı bir heyetin askerlere icray-ı nasihat etmek üzere kışlalara gönderilmesini musırren ve tekraren arz ve rica eylediğim cihetle "*Arnavudların ve buradaki askerlerin sadakatini bozmak istiyorlar. Kışlalara böyle bir heyet niçin gidecek, askere neler söyliyecekler. Her zaman İttihad ve Terakki komitesinin kuvvetinden ve ümera ve zabitan-ı askeriyenin ekserisinin bu komiteye mensub olduğundan bahseder idin. Artık elverir bu olamaz*" diyerek fevkalhad âsar-ı telâş ile pek ziyade hiddet buyurdular. Huzur-ı

şahaneden çıktığım vakit cidden düşündüm ve "askerin sadakatini bozmak istiyorlar ve bu heyet askerlere ne söyliyeccekler?" sözleri pek manidar olup bunun nezd-i hümayunda asıl mânası Veliahd-ı Saltanatı iclâsa askeri teşvikten ibaret olduğunu bildiğim cihetle efkâr-ı şahanenin teskini lüzumu bence artık derece-i vücuda görünmeğe başladı. Şifahen arz-ı teminatta bulunacak olsam işin sual ve cevap tarzında cereyanı tabiî olduğundan ve bu ise işime gelmiyeceğinden bu babta bir arîza yazmağa karar verdim. Hâkpây-ı şahaneye arz-ı teşekkür ve sadakat zımnında Arnavud rüesasından mürekkeb bir heyetin Dersaadete gelmek üzere olduğunu vakadan pek çok evvel işitmiş olduğum cihetle buna ittibaen "Arnavudların ve buradaki askerlerin zat-ı hümayun-ı mülükâneleri hakkındaki sadakatlerinin lâyetegayyır olduğunu ve İttihad ve Terakki Cemiyetinin nüfuzu münkesir olduğu" hakkında bir arîza yazdım ve takdim eyledim. Her taraftan gelen telgraflara cevap yazmak mümkün olmadığı gibi faidesi de yok idi. Çünkü efkâr-ı umumiye son derecede galeyana gelmiş idi. Bu misillû telgrafları cevap verilmek ve Meclis-i Mebusana tevdi edilmek üzere Sadrazam Paşa'ya tevdi etmekliğim ferman buyuruldu.

Padişahın Manastır'dan telgraf başına çağrılması

Manastır merkezinden zat-ı şahanenin telgrafhaneye gelmeleri yirmi bin kişiden mürekkeb bir cemiyet namına olarak taleb edilmekte olduğu arzedilmesi üzerine, Manastır ile muhabereye memur buyuruldum.

Yıldız saray-ı hümayunu telgraf başmüdürü Vehbi Bey vasıtasiyle benden sorulan sualler şunlar idi. "*Hilmi ve Rıza Paşalar ile Ahmet Rıza Bey hayatta mıdırlar ve nerededirler?*" Bunların hayatta olduklarını ve fakat nerelerde bulunduklarını bilemediğimi cevaben beyan eyledim. Badehu şimdi keşide olunacak telgrafnameyi zat-ı şahaneye takdim etmiyecek olursam, gayet feci surette telef ettirileceğim beyan olunması üzerine, keşide olunacak telgrafnameyi atebe-i şahaneye takdime dinen ve vazifeten mecbur ve mükellef olduğum cihetle tehdide hacet olmadığını cevaben beyan eyledim. Aldığım telgrafnamenin meali kanunu esasinin ilgası maksadiyle askeri isyana teşvik ile Meclis-i Mebusan azasının bu âsi askerler tarafından telef ettirelerek yerlerine irade-i seniyye ile diğer mebuslar nasb ve tayin edildiğinden ve Kâmil Paşazade Bahriye Livası Sait Paşanın iki batarya top ile Galata cihetî topçu kumandanlığına

nasbolunarak köprünün tahrib kılındığından ve telgraf ve postaların Ali Kemali[1] vasıtasiyle sansür veyahut tatil edildiği beyaniyle bu hallerin mesuliyet-i azîmesinin kâmilen saraya ait olduğundan vesair bu gibi bîasl ü esas mübalâğat ve tehdidat-ı şedideden ibaret idi. Bu telgrafnâmeyi zat-ı şahaneye kıraet eyledim. Yalan olduğu gün gibi aşikâr olan bu sözlere fevkalâde taaccüb ve teessüf buyurdular. Telâkki eylediğim irade-i seniye veçhile bunların hiç birinin asl ü esası olmayıp Meclis-i Mebusanın hasbelhal firar ve ihtifa etmiş olan bazı azası müstesna olarak heyeti asliyesiyle muntazaman içtima etmekte olduğunu ve Kanunu Esasinin ve Meşrutiyetin baki olup ilâ maşallahü taalâ baki kalacağını ve vukuatın oltaraflara mübalâğalı ve yanlış olarak aksettirilmiş olduğunu mufassalan yazdım.

Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyetin mahvolduğu ve kendilerinin beyanatı muhakkak olup şimdi cevaben yazılan şeyler ise otuz üç senedenberi devam eden tezvirat ve mefsedetin tekerrüründen ibaret olduğundan ve ben namuslu bir adam zan olunduğum halde benim de bu münasebetle yalancı bir adam olduğum tebeyyün ettiğinden bahisle, gayet ağır ve tehdidi mutazammın tabirat-ı galîzeyi havi cevaben bir telgrafname geldi.

Bunu da takdim eyledim. Aldığım ferman-ı hümayun veçhile evvelki telgrafnamenin mealini teyid ve tekid ile Kanun-ı Esasinin ve Meşrutiyet idaresinin her türlü halelden masun ve mahfuz idiğini ve hakikat-i halin hal-i içtimada bulunan Meclis-i Mebusan tarafından kendilerine bildirileceğini beyan eyledim ve kendimin pek namuslu bir adam olduğum cihetle yazdığım şeylerin pek doğru olduğunu ve ancak kendi mesmuatlarının mugayir-i hakikat olup Kanun-ı Esasinin baki idiğini ve ilâ maşallah baki de kalacağını ve benim bildiğim hakikat bundan ibaret bulunduğunu ayrıca yazdım. Vali Fahri Paşa'dan bana hitaben gelen bir telgrafnâmede bu namussuz sözü heyecan arasında söylenmiş bir söz olup bunun "şimdilik" hükmü olamıyacağı maalitizar iş'ar kılındı.

Cuma Selâmlığı

Bin üç yüz yirmi beş senesi nisanının üçüne[2] müsadif olan Cuma günü selâmlık resm-i âlisi bermutad Hamidiye camiinde

[1] O sırada *İkdam* gazetesi başyazarı olan ve Abdülhamid'in itimad ettiği insanlardan sayılan Muharrir Ali Kemal Bey'in kasdedildiği tahmin olunabilir.

[2] 16 nisan 1909 cuma

icra buyuruldu. Resm-i âlide her sınıf ve cins binlerce askerler gelmişler idi. Kasr-ı hümayuna avdet buyurduktan sonra ahali ve asker kasr-ı hümayunun pişgâhında "*Padişahım çok yaşa!*" duasını tekrar eder ve asker ve ahalinin bir kısmı gider diğer kısmı gelir idi. Akşama kadar bu hal devam etti. Cumartesi günü [1] ezana yakın bir zamanda Çatalca topçuları saray-ı hümayun pişgâhına gelmişler idi. Bunların ne öğle ve ne de akşam taamı etmedikleri ve binaenaleyh aç oldukları arzedilmesi üzerine, hemen etli pilâv tabh olunarak cami-i şerifin avlusunda it'am olundular. Gazetelerin yazdığı gibi Şehzade Burhaneddin Efendi hazretleri değil, topçu sınıfına mensub on dört yaşlarındaki Şehzade Abdürrahim Efendi hazretleri selâm-ı şahanelerini askerlere tebliğe memur buyuruldu. Müşarunileyh hazretlerine askerler tarafından rütbe ve nişan ve atiye istidasını havi verilmiş olan bir çok istidalar Sadrazam Paşaya tevdi edilmek üzere bu hakîre havale buyuruldu.

Çatalca topçularının Yıldız'a gelişi

Usul-ü Meşrutiyete darbe vurulduğuna ve Meclis-i Mebusanın fesh edildiğine ve saireye dair olan havadis külliyen mugayir-i hakikat olup zat-ı şahane ile beraber umum asker ve milletin Kanun-ı Esasiyi muhafazaya yemin etmiş oldukları ve zat-ı hilâfetpenahinin yeminlerinde ve binaenaleyh idare-i meşrutayı her suretle idame ve muhafaza emrinde sabit bulundukları gerek saray-ı hümayundan gerek Babıâliden kerrat ile yazılmış olduğu ve Meclis-i Âyan ve Mebusanın muntazaman devam-ı içtimaı müşahede edildiği halde, bahusus Rumeli vilâyatından kelevvel tabirat-ı müstehceneyi ve tehdidi mutazammın telgrafnâmelerin devam etmekte olması efkâr-ı umumiyenin derece-i şiddet-i galayanına delildir.

Hareket Ordusu Selânik'ten hareket etmiş olduğu havadisi üzerine, bittabi zat-ı hümayunları tarafından vaki olan suali âli üzerine bu ordunun buraya gelmesi Dersaadet'teki asakir-i âsiyenin tebdili maksadına mübteni olduğu ve bu esnalarda hemen her gün şerefmüsule nail olan Sadrazam Tevfik ve Harbiye Nazırı Edhem ve Birinci ordu-yı hümayun kumandanı Ferik Nâzım Paşalar taraflarından arz ve ifadè olunur idi. Vakıâ burada bu-

Hareket Ordusunun yola çıkması

[1] 17 nisan 1909 cumartesi

lunan askerin harekâtı her türlü nizam ve intizam-ı askeriden âri olduğu cihetle tebdilleri lüzumu zat-ı şahanece de tasvib ve tasavvur buyurulmakta olup ancak ordunun buraya gelişi zecr ve tedib maksadiyle olduğu tahakkuk edince, bunlar hakkında burada bu suretle muamele-i şedide icrası münasib olmayıp taburların hüsn-i suretle ve diğer taburlarla tedricen ve kâmilen mübadelesi ve sonra muamele-i kanuniye icrası ahsen-i tedbir olduğu mütaleası dermeyan ve ferman buyuruldu. Ancak gazetelerin neşriyatı ve telgrafnamelerin münderecatı bihakkın nazar-ı dikkat-i hümayunu celbetmekte idiyse de, zan olunduğu derecede havf ve telâşı mucib olmayıp zat-ı şahaneleri şu hallere pek ziyade teessüf eder ve kendilerinin dahli olmayan bu vaka-i nagehzuhur karşısında vicdanen ve kalben müsterih görünür ve ancak akibet-i umurun nereye müncer olacağı hususunda ziyadesiyle mütehayyir idi.

Abdülhamid'in âsi askerlerin tebdili hakkındaki düşüncesi

Bu hâdisenin bir fırka-i siyasiye münazaasından neşet etmiş olduğu zat-ı şahanelerince muhakkak olduğu halde, bu derece kesb-i ehemmiyet ve vüsa't etmiş olduğuna teessüf buyururlar ve Fırka-i Ahrar[1] ile İttihad ve Terakki Cemiyeti[2] beyninde mevcud olup eyyam-ı ahîrede artık son dereceye gelmiş olan nefret ve mübayenetin elbet bir netice-i vahîme tevlid edeceği reviş-i hale nazaran muhakkak olup bu babda zat-ı hümayunlarının ittihaz buyurmuş oldukları meslek-i bitarafîde devam buyurmaları aynı hikmet olacağını bilmünasebe ve biddefaat hâkpây-ı şahanelerine arzeylemiş idim. Fakat bilâhare işin şekil ve suretinin ve menba ve menşeinin külliyen tebdil edilmiş olduğunu ve şu halin memleketimi ve gerek velinimetimi varta-i helâke sürüklemekte idiğini görerek şaşırdım kaldım.

Eski Sadrazam Hilmi Paşa'nın sarayla temastan kaçınması

Bir yandan Dersaadetteki askerlerin ahval-i malûmesi ve diğer taraftan Selânikten ordunun gelmekte olması hasebiyle netice-i vahîme zuhuruna mâni bu babta ahsen-i tedbir olmak üzere ne yapmak lâzım geleceği hakkında arîz ve amîk görüşülüp rey ve mütaleası sorularak ona göre hemen hareket olunmak üzere iktidar ve himmetine itimad buyurulmakta olan sadr-ı

[1] bk. *Türkiye'de Siyasî Partiler*- Tarık Ziya Tunaya, 1952 İstanbul, s. 239-254.

[2] Aynı eser, s. 174-232.

sabık Hüseyin Hilmi Paşa'nın hanesine azimet etmekliğim taraf-ı çakeranemden vukubulan arz ve ısrar üzerine ferman buyurulmasına mebni müşarunileyhin Nişantaşındaki hanesine gittim. Kendisi teneffüs için dışarıya çıkmış olduğu ve bir müddet sonra avdet edeceği ve ancak nereye gittiği malûm olmadığı ifade olundu. Bir kaç saat bekledim. Gelmedi. Bittabi avdet eyledim. Akşama doğru refiklerimden sahib-i iktidar ve tâlakat Müfti zâde Kâtip Hakkı Beyin müşarunileyhin hanesine azimet etmesi ferman buyuruldu. Hakkı Bey de müşarunileyhin hanesine giderek bir kaç saat intizardan sonra kendisini görememiş olduğu cihetle bizzarur saraya avdet etti. Müşarunileyh Hilmi Paşa'nın o gün hanesinde bulunduğu halde bizimle görüşmek istememiş olduğunu bilahâre tahkik eyledim.

Son Cuma Selâmlığı

Nisanın onuna[1] müsadif olan cuma selâmlık resm-i âlisinde hazır bulunmaları iktiza eden ümera ve zabitan-ı askeriyeden ancak beş on kişinin bulunması bittabi nazar-ı hümayunu celbeylemiş olduğundan vukubulan sual-i âli üzerine, Harbiye Nazırı tarafından askerin ahval-i hazırasına nazaran bu halin tabiî olduğu cevaben arzolundu. Camiden avdet-i hümayunu müteakib,

Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın telgrafları.

Hareket Ordusu kumandanlığını deruhte eylemiş olan Üçüncü Ordu-yı hümayun kumandanı Ferik Mahmut Şevket Paşa[2]'dan Ayastefanos merkezinden atebe-i seniye-i şahaneye olarak "*Ordu-yı hümayunun Dersaadete vusulü münasebetiyle bir takım bedhahân ordunun zat-ı şahanelerini hal' edeceği havadisini neşrediyor. Hâşa sümme hâşa ordu böyle bir şeyi asla kabul etmez. Bu bir bühtan-ı azîmedir. Aancak tedib-i ussat sırasında bir takım fesede kargaşalık çıkararak hayat-ı hümayunlarına iras-ı mazarrat edecek olurlar ise bundan dolayı ordunun hiç bir mesuliyet kabul etmiyeceğini arzederim*" mealinde varid olan telgrafnâmeyi takdim eyledim. Ve cevaben dahi "*Telgrafnâme-î vâlâları manzur-ı âli-i cenab-ı Padişahî buyuruldu. İnzibat-ı memleketin ve Kanun-ı Esasinin ve Padişahımız Halife-i muazzamamız efendimiz hazretlerinin hayat-ı şahanelerinin muhafazası ordu-yı hümayunun uhdesine muhavvel ve mevdu bulunduğunu telâkki eylediğim irade-i seniye-i hazret-i Padişahiye imtisalen iş'ar eylerim*"mealindeki telgrafnâmeyi keşide eyledim.

Mahmut Şevket Paşa'nın atebe-i seniye-i mülûkâneye keşide eylediği telgrafnamenin suretini olvakit istinsah edememiş olduğum gibi, sonra aradım, gazetelerde de göremedim[3]. Müşarünileyh Mahmut Şevket Paşa tarafından yevm-i mezkûrda makam-ı sadarete dahi âtideki telgrafnâme keşide edilmiş ve Sadrazam Tevfik Paşa tarafından dahi hâkpây-i şahaneye arz ve takdim kılınmıştır.

[1] 23 nisan 1909 cuma

[2] Bu sırada Mahmut Şevket Paşa birinci ferik bulunuyordu. Harbiye Nazırı olduktan sonra 9 ağustos 1909 tarihinde kabul edilen tasfiye-i rüteb kanunu üzerine rütbesini bir derece aşağı olan ferikliğe bizzat indirmişti.

[3] Bu vesika bu defa da ele geçirilemedi. Ancak hâdisenin aydınlunmasına yarıyan ve ihtilâl gününden başhyarak gerek merkezî hükûmetin gerek Harekct Ordusu'nun görüş ve tutumundaki gelişmeyi açıklayan diğer önemli bazı vesikalar kitabın sonuna eklenmesinde fayda görüldü.

Telgrafname :

Makam-ı Sadaret-i Uzmaya

Ahiren Dersaadet'te bazı fesedenin ilkaatı ile Hassa Ordusun efradı ihlâl ve ifsad edilmekten dolayı payitaht-ı hükümetin nüfuz ve kudreti tamamen imha kılınmış ve hükümetin hayat ve istikbali dahi tehlikeye ilka edilmiştir. Vatanın temin-i selâmet-i âtiyesi hükümetin takviye-i nüfuzuna vâbeste bulunduğundan, diğer Osmanlı orduları tarafından da izhar olunan hissiyat-ı vatanperveraneye tebean İkinci ve Üçüncü ordular müttehiden işbu vazife-i vatanperveriyi ifa etmek üzere Dersaadete kuvay-ı kâfiye-i seyyare sevk etmiştir. Kuvay-ı mezkûre kumandanlığım deruhde etmek üzere Selânik'ten Ayastefanos'a geldim. Gerek kuvay-ı mezkûrenin ve gerek Ayastefanos pişgâhında bulunan Osmanlı donanmasının müstakil bitevfikihi taalâ kumandasını deruhte eyledim. Şiraze-i intizamdan çıkmış olan Hassa Ordusu efradından hareket-i vakıalarına nedametle istiman edeceklerin affı ve isyanda taannüd eyliyeceklerin de bilâ merhamet şiddetle tecziye ve tenkili mukarrerdir. Mücazattan tevahhuş eden bazı fesede ve erbab-ı denaet tarafından kuvay-ı mezkûrenin gûya zat-ı hazret-i Padişahiyi hal' maksadiyle geldiği işaa edilmiş ise de, bunu sureti katiyede tekzib eyler ve mamafih askerlerimizin ifay-ı vazife esnasında erbab-ı fesad ve denaetin yeniden bazı teşebbüsata cüretleri ileasiyle tekerrür edecek hadisat mesuliyetinin tamamen müsebbiblerine ait olacağını beyan eylerim.

Makam-ı Sedaret-i Uzmaya

Bâlâda münderic ordu beyannamesinin bilâ ifate-i vakit hemen şimdi ilâvelerle neşr ve sefarata da tebliğ buyurulmasını istirham eder ve zat-ı hazret-i Padişahiye dahi bu babda taraf-ı çakeranemden resen maruzatta bulunulduğunu arz eylerim ferman. 10 Nisan 1325 [1]

Üçüncü ve Hareket Ordusu
Kumandanı Birinci Ferik
Mahmut Şevket

Abdülhamid'in hal' olunmıyacağı hakkındaki teminattan duyduğu memnuniyet

Ümera ve zabitanın ekserisi İttihad ve Terakki Cemiyetine mensub olan ordu-yı hümayunun zat-ı şahanelerine sadık olduklarını ve bu cemiyetin azay-ı mütehayyizesiyle hasbelmemuriye vukubulan mülâkatlarımda Kanun-ı Esasiye sadık kaldıkça zat-ı şahanelerine kendilerinin de ibraz-ı sadakatten bir an halî kalmıyacaklarını ve çünkü zat-ı hümayunları kiyaseten ve tecrübeten azay-ı hanedanın serfirazı bulundukları cemiyetçe

[1] 23 nisan 1909 cuma

muhakkak olduğundan taht-ı hümayunlarında bekası cemiyetin cümle-i mukarreratından olduğunu ve ordunun karar-ı katisi de bu merkezde idiğini azay-ı mumaileyhim bizzat bu hakîre beyan ve ifade eylemiş oldukları gibi, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey de zat-ı şahaneleri istifa etmiş olsalar bile kendilerini millet zor ile taht-ı hümayunlarına ikad edeceğini beyan ve ifade eylemiş olduğunu zat-ı şahane bizzat bu abd-i âcize hikâye ve ferman buyurmuşlar ve hatta "Kanun-ı Esasiye sadık kaldıkça" kelimesini işittikçe zat-ı şahanelerinin sadakatinden şübhe edilmekte olması azamet ve namus-ı mülükânelerine dokunmakta olduğunu da makam-ı şikâyette dermeyan etmişler idi. Esbab-ı maruzadan dolayı zat-ı şahaneleri İttihad ve Terakki Cemiyetine müteveccih gibi görünürler idi. Mahmut Paşa'nın bu telgrafnamesi de bidayet-i inkılâbtan beri beyan olunan teminat-ı hususiyenin ordu namına şekl-i alenî ve resmîsi olarak telâkki edildiğinden bittabi tatmin ve tenşiti mucib oldu.

Hareket Ordusu kıtalarının ilerlemeye başlaması

Yedi sekiz gündenberi fakirhaneme gitmemiş olduğumdan, bu telgrafnameden pek ziyade müsterih olarak bilistida şayan buyurulan müsaadei seniye üzerine saat on birde avdet etmek üzere haneme gelmiş idim. Saat on raddelerinde hemen avdet etmekliğim telgrafla ferman buyurulması üzerine saraya avdet eyledim. Sadrazam Tevfik Paşa ile Harbiye Nazırı Edhem ve İkinci Fırka Kumandanı Ferik Memduh Paşalar mabeyine gelmişler ve Hareket Ordusunun pişdarları Kâğıthane ve Maslak taraflarında görünmüş olduklarından buraca bir günâ ahval-i gayr-ı marziye husulünü mani tedabir ittihaz olunmak üzere Hassa Kumandanı Nazım Paşa'nın serian Dersaadete avdeti lüzumu Edhem Paşa tarafından Ayastefanos'a yazılmış ise de, ne müşarünileyh Nazım Paşa ve ne de bir cevap geldi. Pişdarların bu suretle takarrübü mevcudu dört bine baliğ olan ve saray-ı hümayun kurb ve civarında ârâmsaz bulunan İkinci Fırka-i bümayun efradının bittabi havf ve telâşlarını mucib olduğundan kemal-i ehemmiyetle cephane taleb eylemekte olduklarını zabitan haber vermesi üzerine, zinhar askere cephane verilmemesi katiyen emrolundu ise de, gece saat altı yedi reddelerinde fırka-i hümayuna mensub bir çok asker Yıldız kasr-ı hümayununda Sadrazam ve Harbiye Nazırı ile bulunduğumuz odaya girerek son derece telâş ve helecan ile "*Askeri vuracaklar, bizim ne gönahımız vardır? Cephane isteriz. Kan*

İkinci Fırkanın müdafaaya hazırlanması

gibi ölmek istemeyiz. Onlar asker ise biz de askeriz" diyorlar ve bağırıyorlardı. "*Gelen askere siz kurşun atmazsanız, onlar da size atmazlar. Onlar sizin ile barışmak için gelmişlerdir. Padişahımızın emri böyledir.*"gibi sözler ile nasihat edilmekte olduğu bir sırada, diğer bir cemm'i gafîr daha gelerek "*Bizi öldürmeğe geliyorlar. Bunlardan hâlâ merhamet mi bekliyorsunuz? Bunlar bizi tavuk gibi boğduracaklar. Anlar vermezler ise biz kendimiz alırız*" dediler. Hepsi birden odadan çıktılar, gittiler. Bir az sonra askerin cephaneliği kırarak sandıkları taburlara tevzi etmekte olduğu haberi, hepimizi şaşırtmış olduğu sıralarda râkımülhuruf dahi "*Ne yapılırsa yapılıp kan dökülmesine meydan verilmemesi*" için iradat-ı seniye telâkki ve tebliğ ediyor idim. Vakıâ üç dört bin kişilik bir kuvve-i müselleha-i askeriyenin hayatını meyusane müdafaaya kıyamı halindeki dehşet ve vahamet hepimize de dehşet verdi.

Askerlerin cephaneliği kırarak cephaneyi tevzi eylediklerini ve müdafaaya katiyen karar vermiş olduklarını ve hatta bazı tüfekçilerin gûya müdafaa için silâhlanmakta idiklerini arz eylemekliğim üzerine, daire-i hümayunun binek taşına çıkarak "*Asker zinhar kurşun atmasın. Eğer kurşun atacaklarsa ilk önce beni vursunlar, sonra kurşun atmağa başlasınlar*" buyurdular. Bu irade-i seniyeyi fırkanın kumandan ve zabitanı ve elde edebildiğimiz çavuşları ve bahusus yaveran-ı şehriyariden suvari çerkes kaymakam Mehmet Ali Bey namında cesur ve muktedir bir zat vasıtasiyle askerlere tebliğ ettirmekte, bundan başka da hal ve zamanın müsaid olduğu her türlü tedabire tevessül olunmakta idi. Ortalık aydınlanmağa yani cumartesi sabahı [1] olmağa başladığı sırada, Yıldız sarayına karşı Hareket Ordusu tarafından Derviş Paşa arsasiyle [2] diğer mahallere toplar vazedilmiş ve İkinci Fırkaya mensub askerlerin de pusulara ve hendeklere yatmış olduklarını gördük ve haber aldık. Top ve tüfek sesleri de Taşıkşlada müsademe başlamış olduğunu ihbar eyliyor ve Yıldız civarındaki asker mukavemet eder de müsademe burada dahi başlar ise, işin nerelere varacağı meselesi hepimizi düşündürüyor idi. Zat-ı şahane ile Sadrazam ve Harbiye Nazırı Paşalar askerin bilâmukavemet terk-i silâh etmelerine son

Taşkışla'da çarpışmanın başlaması

[1] 24 nisan 1909 cumartesi

[2] Yeradları indeksindeki nota bakınız.

Padişah ve Sadrazam askerin mukavemetsiz silah teslim etmesine çalışıyor.

derece sây ve gayret ettiler. Fırkaya mensub çavuşları saraya celb ile şevketmeab efendimizin askerlere selâm buyurduğunu ve "*İlk önce beni vursunlar sonra diğer asker kardeşlerine kurşun atsınlar*" dediğini söyledik. Ve bu iradat-ı seniye fırka-i mezkûre kumandanı Memduh ve muavini Mirliva Veli Paşalar marifet ve vesatetiyle askerlere tebliğ ve tefhim olunur idi. Bâlâda ismi sebk eden Mehmet Ali Beyi de defaatla askerlerin nezdine izam eyledik. Hacı Hüseyin bağı kasrını[1] merkez ittihaz etmiş olan Hareket Ordusundan Yıldız cihetine memur kuvvetin kumandanı Mirliva Şevket Turgut Paşa'nın nezdine gidip geldikçe ve askerlerin aralarına girip çıktıkça muamaleyhy Mehmet Ali Bey tedarik ettiği bir beyaz bez parçasını değnek ucuna takarak bayrak yapmış idi. İşte bu iradat-ı seniye ve tedabir-i müttehaze üzerine hayatlarının masun kalacağı zan ve ümidinde bulunan askerler evvel emirde münferiden ve badehu takım takım fakat kemali teenni ve müşkülât ile zikrolunan Ihlamur Köşkündeki merkeze giderek teslim-i silâh etmeğe başladılar. Bu hal akşama kadar devam etti. Nihayet Balmumcu çiftliği cihetinde bulunan iki taburun silâhlariyle bir semt-i meçhule müteveccihen oradan tebaüd etmiş oldukları haberi geldi.

İkinci Fırkaya mensup askerlerin teslim olması

Sadrazam ve Harbiye Nazırı saraydan ayrılıyor

Pazar günü[2] sabahleyin sarayı hümayunun etrafında İkinci Fırkadan asker kalmadığı cihetle şayan buyurulan müsaadei seniye üzerine Sadrazam Paşa ile Harbiye Nazırı Edhem Paşa mahalli memuriyetlerine azimet ettiler. Cuma günü selâmlık resminden sonra yaveran ve memurin ve bendegândan bazısı alelâde ve ekserisi hasbelhal hanelerine azimet etmişler ve şehzedagân hazeratından on dört yaşlarında Abdürrahim Efendi hazretlerinden maadası da mhemşireleri sultanlar hazeratının saraylarına azimet etmişler idi. Cumartesi günü hanelerinden sarayı hümayuna gelmeleri lâzım gelen bendegân ve memurinin ekserisi dahi Hareket Ordusunun Dersaadete duhulü hasebiyle evlerinden çıkmamışlar ve yahut çıkamamışlar idi. Mabeyincilerden yalnız Rıza Bey ile zat-ı şahanenin kayın biraderleri Mehmet Paşa'dan ve musahiban ile hademe makulesinden

Saraya dönmeyen yaverler, memurlar ve mensuplar

[1] Yeradları indeksindeki nota bakınız.

[2] 25 nisan 1909 pazar

başka kimse kalmamış idi. Hattâ kâtip beylerden dahi kimse gelmemiş ve fakat bu âciz son derecede bitab ü tuvan kalmış olduğum cihetle iktidar ve ehliyetinden ve namus-u istikametinden her cihetle mutmain ve emin olduğum bâlâda ismi zikrolunan Müftizâde Kâtip Hakkı Beyin serian saray-ı hümayuna gelmesi için kendisine telgraf çektim. Ahîren mumaileyh ile görüştüğüm sırada cumartesi günü Adadan saraya avdet etmek istemiş ise de o günden itibaren pazartesi [3] sabahına kadar vesait-i nakliyenin fıkadanından ve pazartesi sabahı dahi sarayın artık tamamen abluka altına alınmış olduğundan dolayı gelemediğini ifade eylemiştir. Ufak bir tedbirsizlik neticesi olarak her türlü mehalike ve netayic-i elîme zuhuruna maruz kalmış olan bir kos koca sarayda nefs-i mütekellim olarak her türlü aczini ve adem-i iktidarını musaddık ve muterif olan bu abd-i hakîr yalnız kalmış olduğum cihetle, vukubulan arz ve istidam üzerine Sadrazam ile Harbiye Nazırının pazar gecesi de Yıldız sarayında kalmaları ferman buyurulmuş idi. Müşarünileyhimanın cumartesi ve pazar geceleri sarayda kalmış olmalarını bir nevi tevkife hameldenler olduğunu işitmiş olduğum cihetle bu sözün mugayir-i hakikat ve nısfet olduğunu arzederim.

Cumartesi gününden beri mutbaklar için erzak gelmemiş ve binaenaleyh harem-i hümayuna öğle ve akşam taamları verilememiş olduğu ihbar edilmesi üzerine, iktiza eden levazım ve erzakın tedarik ve irsali için Hazine-i Hassa Nazır Muavini Feyzi Beye telgraf yazdım.

[3] 26 nisan 1909 pazartesi

11 YILDIZ SARAYININ İŞGALİ

Sarayın korunması hakkındaki müracaata verilen cevap

Akşam takarrüb etmeğe başladı. Saray-ı hümayunun etrafında kimse kalmadığı ve böyle bir cesim sarayın der ü dîvarları muhafazasız kalmış olduğundan, mevkilerini terk etmiş olan asakirin yerlerine ve nöbet mahallerine asker ikamesiyle sarayın muhafaza edilmesinden bahisle Mirliva Şevket Turgut Paşa'ya haber gönderdim. Gelen adam "*Şimdiye kadar bize teslim edilen silâhlar ancak iki üç bine baliğ oluyor. Halbuki bir o kadar silâh daha vardır. Anları da teslim etsinler, olvakit icabına bakılır; merak etmesinler*" diyor idi.

Bir elçinin padişahın arzusunu öğrenmek teşebbüsü

Pazar günü sabahleyin düvel-i muazzama sefarethanelerinden[1] birinin kapı oğlanı nezd-i hakîraneme gelerek "*Sefir Bey beni mahsusen size gönderdi. Selâm ediyor. Halleri pek fena görüyor. Kendisi ziyadesiyle merak eyliyor. Zat-ı Şahanenin bir arzusu var mıdır? Beyan buyursunlar. Fakat bu sözler sizin ile benim aramızda kalacaktır ve gayet mahremdir*" dedi. Bahusus saray-ı hümayunun cevanib-i erbaası gayet sıkı bir nezaret ve muhasara altında bulunduğu bir vakit ve zamanda, zat-ı şahanein âdeta firara teşvik ve tesvik edilmesi gibi ehemmiyetli ve minküllilvücuh vahameti derkâr olan bir işe sefarethanenin bile umur ve muamelât-ı âdiyesinde istihdam edilen böyle bir adamın tavsit edilmesindeki ehemmiyet ve meşkûkiyetten kat'ı nazar, hûdanekerde evvel ve âhir böyle halin vukuu gerek nefs-i hümayunları ve gerek devlet ve memleket için badi-i hüsran-ı azîm ve elîm olacağı bedihî olduğu gibi, böyle bir teşebbüsten zat-ı hümayunlarının da bâlâda yazılmış olduğu veçhile mütecanib ve müteneffir olduklarını bildiğim cihetle "*Filân sefir sefaretin kapı oğlanını nezd-i çakeraneme göndererek hâkpây-ı şahanelerine arz-ı ubudiyet ve tazimat ile ahvali tefahhüs etmiş olduğunu*" arz eylemekliğim üzerine, sefirin maksadını tamamiyle anlamış olan zat-ı maali sıfat-ı hümayunları "*Memnun oldum. Sefir Beye selâm söylesin*" cevabı azamet nisabiyle iktifa buyurmalarına binaen ben dahi mumaileyhe olveçhile tebliğat ifa eyledim.

[1] Halk arasındaki rivayetlere göre Rusya Büyük Elçiliği.

Yıldız sarayının Hareket Ordusu tarafından behemehal tahrib edileceği mukarrer bulunduğundan, saraydan müfarekat etmekliğim cumartesi günü sabahleyin bazıları tarafından ihtar olunduğu gibi pazar günü sabahleyin de zevcem sarayın kapısına gelerek bir çok askerin gizlice sarayın dahiline alınarak oradaki cephanelikte bulunan dinamitli bombalar ile techiz olundukları ve lâğımlar hafredilerek Hareket Ordusu tarafından tecavüz vukkuunda saray tarafından müdafaaya kıyam olunacağı ve Hareket Ordusunun da sarayı tahrib etmesi mukarrer olduğunu mevsukan haber almış olduğundan beni almadan haneye avdet etmiyeceğini hizmetkârımız vasıtasiyle suret-i katiyede beyan etmiş ise de, bu işaatın katiyen asıl ve esası ve bir gûna tehlike olmadığı beyaniyle avdet etmesini beyan ve tenbih eyledim. Fakat gerek eviddamın ve gerek zevcemin sözleriyle Şevket Turgut Paşa'nın daha silâh talebinde bulunması, sarayın içinde müdafaaya hazır ve âmâde bir kuvvet bulunduğuna Şevket Paşa'nın ve halkın zahib olduğunu göstermekte olduğundan, bana da hakikaten korku gelerek ne yapmak lâzım geleceğini düşündüm. Otuz senedir nan ve nimetine müstağrak olduğum velinimetimi böyle nazik ve vahîm bir zamanda yalnız bırakıp gitmekten utandım ve Allahtan korktum. Her ne olursa olsun vazife-i mevduama devama katiyen karar verdim. Yıldız sarayının park ve bahçelerinin muhiti pek vâsi olduğu ve ancak oraları bence malûm olmadığı cihetle rivayat ve şayiat-ı mezkûre beni de tereddüd ve şübheye düşürdü. Oralara adamlar yollayarak icray-ı tahkikat ettirdim. Dahil-i saray-ı hümayunda asker olarak geceleri bekçilik vazifesiyle mükellef maiyet-i seniye bölüğüne mensub maa zabit otuz kadar neferden başka asker bulunmadığına ve deveran eden bu misillû sözlerin aslı olmayıp sırf vehim ve tasniattan ibaret olduğuna itminan-ı tam hasıl ettikten sonra, sarayın içinde asker bulunamadığından muhafaza için hiç olmazsa kapılara nöbetçi gönderilmesini teminat-ı lâzime ile Şevket Paşa'dan rica ettim. Aynı cevabı aldım.

Yıldız sarayının tahribi hakkındaki rivayetler

Pazartesi gecesinin karanlığı Yıldız sarayını istilâya başladı ve çünkü elektrik memurluğu ve kandilciler bulunmadığından bazı uşaklar vasıtasiyle bir kaç gaz feneri yakdırabilindi. Ve elektrik ile tenvir olunan daire-i hümayun dahi tedarik edilebilen bir kaç mum ile iş'al olunabildi.

Sarayın karanlıkta kalması

Otuz üç senedenberi milletin eazım ve esagirine mutaf olmuş olan saray-ı âli, kurena ve bendegândan ve yar ü yavcrandan halî ve muarra ve bunca seneler hüküm - ferma olmuş olan saray-ı hümayunda şimdi ancak samt-i elîm ve sükûn-ı hazîn hüküm-ferma idi. Bu hâl ile yani güç hâl ile pazartesi [1] sabahına erdik.

Heyeti Vükelânın istifası

Yevm-i mezkûrun tahminen saat dördünde heyeti vükelânın nafizülemr olmadığı beyaniyle istifasının kabulü istidasına dair sadaretten aldığım tezkereyi lieclittakdim daire-i kitabetten çıktım. Harem-i hümayun büyük kapısının önünde Hareket Ordusuna mensub, başlarında beyaz Arnavud takkeli beş atlı yüz neferin süngüleri takılmış tüfekleriyle kapıya doğru gelmekte olduklarını ve harbiye mektebi talebesi elbisesini lâbis genç bir neferin dahi maiyet bölüğüne mensub olup mezkûr kapının önünde nöbet beklemekte olan nefere doğru nişan alarak ateş etmek üzere olduğunu gördüm. Bu neferin ateş etmesiyle hariçten tüfek sesi işitilir de zaten sarayın müdafaa edeceği vehm ü zehabında bulunan ve sarayın etrafını bu nokta-i nazardan ihata etmiş olan kuvve-i askeriye de sarayın içinde bulunan askerler müdafaaya kıyam ettiler hayaliyle. Saray-ı hümayuna top atmağa başlar ise, ol zaman halin nereye varacağı kâffe-i dehşetiyle gözümün önünde tecessüm ederek yeis ve nâümidinin ilka eylediği bir tavr u hâl ile askerlere müteveccihen yere diz çökerek ve göğsümü açarak "*Aman evladlarım, Allah aşkına olsun ateş etmeyin; eğer öldürmek istiyorsanız* (köşeye iltica etmiş olan bir kaç harem ağasiyle hademeyi göstererek) *işte buradayız. Fişeklerinize yazıktır bizi süngü ile öldörün*" dedim. Hemen etrafımı aldılar. Orada bir odaya götürdüler. Kim olduğumu ve ne istediğimi sordular. Sadaretten almış olduğum tezkereyi takdim edeceğimi söyledim. Nefer elbisesi giymiş olan ve sonradan zabit olduğunu anladığım bir zatın refakatiyle saltanat kapısının önüne gelerek kapıyı açtırdım. Kabinenin istifasını mutazammın olan tezkere-i sadareti arzettim.

Hareket Ordusu kuvvetleri Yıldız sarayı kapılarında

Askerin saray-ı hümayuna ne için girmiş olduğunu sual buyurmaları üzerine, hakikat-i hali bilmediğimi ve ancak belki asakir-i âsiyeden saraya ihtifa etmişler var ise anları taharri ve derdest etmek için girmiş olmaları lâzım geleceğini söyleyebildim.

[1] 26 nisan 1909 pazartesi

Fakat askerin bu suretle saraya girmelerine hiç mahal olmadığını ve Mahmut Şevket Paşa'nın telgrafnamasiyle bu hareketin kabil-i telif olamıyacağını ve kabinenin de bu sırada istifası işleri bütün bütün karıştıracağını ferman ve tezkereye de "*mucibince*" irade-i seniyesini işaret buyurdular. Dışarıya çıkmak için kapıyı açar açmaz asker içeriye girmek istedi. Hemen kapıyı kapattım. "*Evlâdlarım içeride valideleriniz, hemşireleriniz vardır. Burası harem-i hümayun dairesidir. İçeriye girilmez, çekilin*" diye bağırmağa başladım. Asker tevakkuf etti. Nefer elbiseli bir zabit yanıma sokularak yavaşça "*Cevat Bey, asker pek galeyandadır, çok bağırma.*" dedi

Sadrazama bizzat tezkere götürmek zarureti ve imkânsızlık

Sadrazam Paşaya tezkere göndereceğimden saraydan bir adam taleb ettim. Sarayda kimse kalmadığını ve cümlesinin tahtelhıfz Mektebi Harbiye ile Daire-i Askeriyeye[1] sevkedilmiş oldukları cevabını alınca, Sadrazam paşanın nezdine bizzat azimet etmek istedimse de bunun için evvel emirde kumandan mirliva Şevket Turgut Paşa'yı görmekliğim lâzım geldiği ifade olunduğundan, terfik olunan bir asker ile sarayın üst tarafındaki büyük kapıdan çıktım. Hamidiye cami-i şerifinin avlusiyle Kasr-ı hümayuna nazır olan meydanın ve sokakların her iki ciheti saff harb üzere tertib olunan asker ve câbeca tâbiye kılınmış makineli tüfek yahut mitralyöz ile tahkim edilmiş idi. Şevket Paşa erkân-ı harbiyesinin saray-ı hümayunun kurbinde vaki olup evvelce umumî bahçe ittihaz olunmuş olan mahalle nakleylemiş olduğundan oraya giderek Sadrazam paşaya tezkere götüreceğimi ifade eylemekliğim üzerine "*Sisin gitmenize hacet yoktur. Müşarünileyh buraya gelecektir*" dedi. Yine içeride asker olup olmadığını sual etmesine binaen "*yoktur*" cevabını verdiğimde, maiyet-i seniye bölüğünden bir neferi göstererek "*Bu nefer arkadaşlarının içeride bulunduğunu söylüyor*" demesi üzerine "*Bunlar yirmi beş otuz kişiden ibaret olup, cuma günleri selâmlık resm-i âlisinde maiyet-i seniyede bulunur; geceleri de saray-ı hümayunun iç bahçesinde gece bekçiliği vazifesini ifa ederler*" dedim.

Bu esnada gördüm ki, sarayın aşçıları, tablakâr ve kilercileriyle gazci ve kandilcileri, kahveci ve odacıları, kurenadan Rıza Bey

[1] Harbiye Nezareti. Şimdi İstanbul Üniversitesi Tıp, Hukuk ve İktisat Fakültelerinin bulunduğu eski bina.

Saray müstahdemlerinin tevkifiyle başka yerlere götürülmeleri

ile musahibandan Nadir Ağa, velhasıl saray-ı hümayunda bulunanların cümlesi asker tarafından taharri ve tevkif olunarak muhafaza tahtında oldukları halde takım takım mezkûr bahçeye getiriliyor ve oradan da verilen emir üzerine, süngülü askerlerin muhafazası altında olarak Mekteb-i Harbiye ve Daire-i Askeriyeye sevk olunuyorlar idi. Ne için ve nereye sevkedildiklerinden bîhaber ve havf ü haşiyetten bîmecal kalmış olan bu günahsız biçarelerin hal ve manzarası cidden hüznâver idi.

Kabinenin istifasını geri alması ve Sadrazamın padişahla görüşmesi

Sadrazam Paşa'nın mabeyne gelmiş olduğunu Şevket Paşa ifade etmesi üzerine, müşarunileyhe Çit kasrının önündeki meydanda mülâki oldum. Kabinenin istifasına dair olan tezkereyi tevdi ettiğimde "*Zan eder isem istifaya hacet kalmıyacak; ifay-ı vazifeye devam edeceğiz. Keyfiyeti şimdi hâkpây-ı şahaneye de arzedeceğim.*" dedi. Müşarünileyhin bu ifadesinden fevkalhad memnun oldum.

Yıldız sarayının asker tarafından işgali

Tevfik Paşa huzur-ı şahaneye kabul buyurularak mülâkat haylıca devam etti. Sadrazamlar yalnızca huzura girdikleri cihetle mülâkat esnasında söylenen sözlerden bittabi haberdar olamadım [1]. Artık Yıldız sarayının harem-i hümayun dairesinden başka her tarafını asker işgal etmiş ve içeride bulunanlar süngülü askerlerin muhafazası tahtında takım takım Mekteb-i Harbiye ve Daire-i Askeriyeye sevkolunmuşlar ve bu esnada harem-i hümayuna muttasıl daire-i hümayunda bulunmuş olan ikinci musahib Cevher ve Şöhrettin Ağa ile diğer bir kaç musahib ve seccadeci başı İzzet Ağa ve kahvecibaşı Ali Efendi ile ikinci kilerci Hakkı Efendi ve şehzade Selim Efendi hazretlerinin valdelerinin biraderi kurenadan Mehmet Paşa ve diğer bir kaç hademe makulesinden başka sarayda kimse kalmamış idi. Akşam takarrüb eylemeğe ve harem-i hümayun halkı açlıktan tazallum ve şikâyet etmeğe başladı. Akşam ve öğle taamı verilememiş olduğu gibi, pazartesi akşamı yemek tedarik ve itası da erzaksızlık ve aşçısızlık hasebiyle müstehil olduğunu Şevket Turgut Paşa'ya ihbar etmekliğim üzerine "*Çaresini buluruz*" demişler ve bir kaç saat sonra da bir iki araba yalnız tayin ekmeği göndermişlerdir. Katık tedarik ve itası lüzumunu beyan ve rica eylediğim esnada ekmek arabalariyle gelmiş olan askerlerden birisi "*Bu akşam da katıksız yiyin*" diyordu.

Haremde açlık

[1] bk. İstitrad II. (s. 97 - 100)

Yıldız sarayında son gece

Salı gecesinin zulmeti çöktü. Her gece dört beş bin fanus ve elektrik lâmbalariyle tenvir edilen saray ı âlide o gece ancak beş on hava gazı feneri iş'al edildi ve dün akşam olduğu gibi daire-i hümayunda dahi dört beş mum yandı. Kıblegâh-ı millet olan Yıldız'ın şule-i ikbali artık sönmüş ve dahili de efkâr-ı müfrite ve hissi intikam ile perverde edilmiş efrad ile dolmuş idi. Bizzarure ben de daire-i hümayuna iltica ile Küçük Mabeyin namiyle yad olunan dairede o gece zat-ı şahanelerinin ikamet buyurdukları odanın yanındaki odaya gittim. Orada şehzade Abdürrahim Efendi hazretleri, ikinci musahib Cevher Ağa ile diğer musahibler var idi. Efendi-i müşarünileyh hazretleri kemal-i telâş ve helecan ile "*Sarayı topa tutacaklar mı ?*" dediklerinde "*Allah âkibetimizi hayır eylesin. İnşallah böyle şeylır olmaz, korkmayın*" dedim. Zat-ı şahane tarafından bir iki defa gürültünün sebebi sual buyurulmuş ise de, zat-ı hümayunlarında âsla âsar-ı havf ve telâş müşahede edilmiyor idi. Oturduğumuz odadaki masanın üstünde bir iki dilim ekmek ile bir parça peynir ve bir ufak kutu bisküvi ve yarım kâse yoğurt var idi. Müşarünileyh Abdürrahim Efendi üç günden beri bununla iktifa ettiklerini ve benim de tenavül eylemekliğimi ifade buyurdu. O gece kemal-i hüzn ve dehşet ile samit bir halde âkibetimizi düşünmekte iken, dışarıdan hızlıca bir ses işitildi. Son derece havf ve dehşetle her ân ve dakika netice-i vahîmeye muntazır ve bimecal olduğumuzdan oturduğumuz yerde tir tir titremiye başladık. Nihayet ben odanın kapısı önüne çıktığım sırada, zat-ı şahaneleri de odalarından çıkmış oldukları cihetle gürültünün ne olduğunu sual buyurdular. Kadınların sesleri ve ağlaşmakta oldukları işitiliyor idi. Sesin arkası gelmediği cihetle ehemmiyetten âri olduğunu anlıyarak ikinci musahip Cevher Ağayı yanıma aldım ve ben dışarıya çıkınca harem kapısının hemen kapanmasını emir ve tenbih ettim. Kapının önüne çıktığımda orada bulunan askerlerden birine bazı evrak almak üzere baş kitabet odasına gideceğimden bana refakat etmesini rica ettim. Mumaileyh ile birlikte odaya kadar azimet

ve avdet eyledim. Çit kasr-ı hümayunu önündeki meydan ile Yıldız'ın bahçe ve devairinin cümlesi askerle dolmuş idi. Ve ayrıca tertib olunan kollar da saray dahilinde devriye vazifesini ifa ediyorlar idi. Daire-i hümayuna avdet ile bir şey olmadığını ifade ve tesliyet-âmiz bir kaç söz söyledim.

İşbu manzara-i müdhişe kuvay-ı maddiye ve maneviyemi bütün bütün selb ve nez' ederek kımıldanmıya mecalim kalmadığı cihetle, oturduğum yerde gözlerim kapanmış olduğu bir sırada birden bire uyandım ve odadakiler ile içeride kadınlar bağrışıyor ve ağlaşıyorlar idi. Ne olduğunu sordum. "*Top başladı*" demeleri üzerine dışarıya fırladım. Bu sesin bir oda kapısının şiddetlice kapanmış olduğundan hasıl olduğunu anladım. Bu hal defaatle tekerrür etti. Velhasıl her an ve dakika katl ü telef edilmek helecan ve ıstırabiyle ve can korkusiyle salı [1] sabahına dahil olduk.

Sarayın askerden tahliyesi

Aldığım emir üzerine dışarıya çıktım. Telgrafhaneden maada saray askerden tahliye edilmiş ve yalnız kapıların önüne ikişer jandarma ikame olunmuş idi. Ben bunu bir fâl-i hayır addettim ve arz eyledim. "*Ammim merhum hakkında da böyle yaptılar idi.*" buyurdular. Tefahhus-ı ahval için tekrar dışarıya çıktığım vakit binbaşı Enver ve miralay Galip Beyleri gördüm. Zat-ı şahane Enver Beyi hem işitmiş ve hem de görümüştü. Kendisinin gayet terbiyeli bir zat olduğunu evvelce bilmünasebe bana ferman buyurmuş idiler. Mir-i mumaileyh ile görüştüğüm sırada işlerin ne olacağını sordum ve zat-ı şahane ile bahusus harem-i hümayundaki kadınların pek ziyade telâş ve dehşet içinde bulunduklarını söyledim. Enver Bey cevaben "*Zat-ı şahane hiç merak buyurmasınlar, ben buradayım*" dedi. Bu esnada harem-i hümayun için bir iki araba tayin ekmeği daha geldi.

Yeni Padişahın cülûsunu ilân eden top sesleri

Enver ve Galip Beyler ile tanımadığım bir kaç zat Çit kasrının önünde oturmakta olduğumuz sırada, Enver Beye bir telgrafname geldi. Bana verdi okudum. Bu telgrafnamede "Yıldız Sarayına Âyan ve Mebusandan mürekkeb bir heyet geliyor. Hüsn-ü muhafazasına itina ediniz." deniyor idi. Vehleten anlayamadığım bu telgrafın mealini İstanbul cihetinden gelen top sedaları acıklı ve dehşetli bir suretle bana şerh ü beyan ediyor idi. O sırada

[1] 27 Nisan 1909

saat de sekize geliyor idi [1]. Hareket ordusu kumandanı Mahmut Şevket Paşa tarafından cuma günü zat-ı şahaneye takdim olunan telgrafname ile ita olunan teminat-ı resmiye ve katîyeye ve hattâ Sadrazam Tevfik Paşa gibi namus-ı mücessem bir zat tarafından bu abd-i âcize evvelce dermeyan olunan mütaleata binaen hal' mutasavver olmayıp ancak saray-ı hümayun evvelki halinde bırakılmıyarak usul-i meşrutiyet muktezasının icrasına ve sarayın intizamsızlığına mebni belki daha sıkıca bir kontrol yapılmasının taht-ı karara alınacağına ve böyle de olması lüzumuna kani ve zâhib olmuş idim. Binaenaleyh bu top seslerinden ne hale geldiğimi bir ben bir de Allah bilir. Ancak hâlim kaalim olmuş ki, Enver Bey "*Haberiniz yok mu idi?*" dedi. "*Hayır malûmatım yoktu*" dedim ve bir söz söylemiş olmak için "*Başka yerlerde askerler birbirini telef ettikleri halde hamdolsun burada bir damla kan dökülmedi. Hükm-i ilâhi ve arzuy-u milli böyle imiş. Cenab-ı Hak hayırlı eylesin*" demekliğim üzerine etrafımızdaki çimlerin üstünde oturmakta olan askerlerden birisi yumruğunu havaya kaldırarak bana hitaben acayib bir lehçe ve çehre ile "*Ah biz burada taş taş üstünde bırakmıyacak idik. Her zaman entrika, yine entrika*" demesi üzerine korktum. "*Yahu burası millet malıdır. Bir taşına bile dokunulmaz. Artık elverir, sonra adama tazmin ettirirler*" dedim. Bu sözleri hal-i ye's ile bilmem nasıl söylemişim ki, sükût etmekliğim için arkama birisi dokundu. Ben de sükût ettim. Bu sırada huzura çağırıldım. Fakat kuvay-ı cismiye ve maneviyem külliyen münselib olarak artık efendimi ne halde göreceğimi düşünmekten mütehassıl ve tarifi nakabil bir hal-i hüzn - iştimal ile kıyam edebildiğim esnada idi ki, Meclis-i Âyan âzasından ve yaveran-ı şehriyariden Bahriye Feriki Arif Hikmet Paşa ile ermeni katolik cemaatinden Aram Efendi ve Meclis-i Mebusan âzasından Dıraç mebusu Jandarma Livası Esat Paşa ve Selânik mebusu cemaat-i museviyeden Emanuel Karasu Efendiden mürekkeb bir heyet gelerek bilvasıta vuku bulan arz üzerine, heyetin huzura gelmesi ferman buyuruldu.

Hal'in tebliği

Zat-ı hümayunları bir kaç günden beri ikamet buyurdukları Küçük Mabeyin tesmiye olunan dairedeki salonda bulunuyorlar

[1] Ezanî saat ile ikindi vakti.

idi. Heyet ve miralay Galip Bey huzura girdiler. Şehzade Abdurrahim Efendi hazretleriyle bu abd-i hakir ve diğer bazı hademe salon kapısının yanında bulunan paravananın önünde durduk. Heyetten Esat Paşa "*Biz Meclis-i Mebusan tarafından geldik. Fetvay-ı şerif var. Millet seni hal' etti. Ama hayatınız emindir*" dedi. Bunun üzerine zat-ı hümayunları kemal-i metanet ve vekar ile mumaileyhe biraz takarrub ederek "*Bu işi ben yapmadım. Sebeb olanları millet arasın bulsun. Ben milletimin iyiliği için çok çalıştım. Hepsi mahvoldu. Hepsinin üstüne sünger çekildi. Kaderim böyle imiş. Müsebbiblerini varsın millet bulsun. Yalnız bir ricam var. O da hayatımın Çırağan sarayında muhafaza edilmesidir. Ben orada hasta biraderimi bunca sene muhafaza ettim. Yarın bahçeben çoluk çocuğumla beraber oraya giderim. Zaten ben yorulmuş idim. Hiç bir şey istemem ve hiç bir şeye karışmam. Milletten bunu rica ederim.*" buyurdular. Esat Paşa ile Arif Hikmet Paşa hayat-ı şahanelerinin emniyette olduğunu ve ancak mahal-li ikamet tayini için bir gûna memuriyetleri olmayıp bu arzuy-ı şahanelerini Meclise bildireceklerini beyan ederek gittiler ve zat-ı şahane de yanındaki odaya avdet buyururlar iken, bana bakarak "*Bu işlere sen sebep oldun*" buyurdular. Ben de ağlıyarak dedim ki: "*Efendimiz, ben ne yaptım ve ne yapabilirdim? Ben gebermeli idim de bu günü görmemeli idim*".

Sultan Abdülhamid Han-ı sâni hazretleri aklen ve cismen kavi ve metîn, sahib-i kiyaset ve fetanet bir padişah-ı vakur ve mekîn olduğu halde, madde-i hal'in tevehhüm ve tahayyülü ve hatta hîn-i telâffuzda hal' kelimesine müşabeheti olan "hal" kelimesi bile muvazene-i asabiyesini müteessir ve müteheyyic ettiği cihetle, daire-i kitabetce bu kelimenin istimalinden daima tevakki ve ihtiraz olunur idi. İşte bunun için vükelâdan ve ulemadan ve müşirandan velhasıl eali ve esafilden bir sınıf halk bu vehim ve hayali bin türlü şekil ve surete sokup kendilerine sermaye-i terakki ve maişet ittihaz ederek, zat-ı hümayunlarının bu babdaki zaafından istifadeye kıyam etmişlerdir ki, bu alçaklar memleket ve halkın ve sultan Abdülhamid Han hazretlerinin felâketini mucib olmuştur. Fesubhanallah şurası şayan-ı dikkat ve hayrettir ki otuz üç sene, tayf ve hayaliyle iştigal ve cidal etmiş oldukları hal' tecessüd ve tecessüm ederek huzurunda

bütün çirkinliğiyle ve bütün dehşetiyle arz-ı endam eylediği halde, zat-ı hümayunlarınca bittabi ve bihakkin hasıl olmuş olan teessüratın âsâr ve alâimi zan ve tahmin olunan derecelerde görülmedi. Bilâkis bu an-ı felâket - iştimalde zat-ı şahaneleri kendileri gibi sahib-i azim ve irade olan büyük adamlara mahsus ve münhasır bir tavr-ı azamet ve haşmet ile metanet ve vekar-ı hümayunlarını muhafaza buyurdular.

Bu esnada haremsaray-ı âlide bulunan kadınların nale ve feryadı ve şehzade Abdürrahim Efendi hazretlerinin hıçkıra hıçkıra ağlayışiyle bendegânın suz ü güdazı bir levha-i hazin ve bir manzara-i felâket - karin teşkil ediyor idi ki, kalemim tariften âcizdir. Ben de kalb-i suzanım ve çeşm-i giryanım ile bir köşeye çekildim.

Abdülhamid'in Çırağan'da kalmasının teminini Sadrazamdan istemesi.

Saat on biri geçmiş idi ki, zat-ı şahaneleri salona gelerek "*Bu işin böyle olacağı malûm idi ve belki sen de biliyor idin*" diyerek bana serzenişte bulundular. Ben de Cemiyeti Muhammediye namı altındaki cemiyet-i fesadiyenin zuhuruna kadar zat-ı hümayunlarınca hiç bir gûna vahamet görememiş olduğumu ve fakat zat-ı şahanelerinin madde-i hal'e dair malûmatları var ise ana diyeceğim olamıyacağını ağlıyarak maelkasem arz ve ifade ettim. Hakikat-i hal böyle olduğuna cenab-ı hakkı da işhad ederim. Efendim bana hitaben buyurdular ki: "*Ben Çırağan sarayında ikamet etmeği arzu ediyorum. Bunu şimdi gelen heyete de söyledim ve eşyalarımı da hazırlıyorum. Yarın sabah erkenden oraya naklederim. Son bir hizmet olmak üzere şimdi git, Sadrazam Tevfik Paşayı gör. Bu işe bir karar versinler; cevabını bekliyorum.*" Bunun üzerine sarayın muhafazasına memur jandarma zabitlerinden Nafiz Beyi buldum. Terfik eylediği Mersin namındaki müsellâh jandarma çavuşu ile beraber arabaya râkiben Nişantaşı tarikiyle Sadrazam paşanın Ayaspaşa'da kâin konağına [1] gittim. Akşam da saat bire geliyor idi. Tevfik Paşa o günkü Meclis-i Millînin heyecan ve galeyanının dehşetinden ve kendisine ağız bile açtırmamış olduklarından ve teessürat-ı azîmesinden ağlıya ağlıya bana bahseyledikten sonra[2], aldığım emri kendisine beyan ve tebliğ eyledim. Meclis-i Âyan ve Mebusan reisleriyle görüşerek arzuy-ı şahane veçhile istihsal

[1] Şimdiki Park Otel'in bir kısmı.

[2] bk. İstitrad II. (s. 97-100)

olunacak neticeyi hâkpây-ı âliye arz edeceğini ifade ve böylece bir arîza yazarak bana tevdi eyledi ve efendimi terketmiyerek son dereceye kadar fedakârane ve sadıkane ifay-ı vazife ve hizmet eylemiş olduğumun beyaniyle hakkımda bir çok kelimat-ı tayyibe irad eyledi.

Abdülhamid'in bir tarizi üzerine Cevat Beyin mahlu' hükümdarla hasbihali

Saat ikiye doğru saray-ı hümayuna avdetle arîzayı takdim eyledim. Avdetimde hiç bir şey sual buyurulmadan evvel ilk kelâm olmak üzere "*Biat için biradere gitmiş olduğunuzdan dolayı bittabi geç kaldınız. Zaten biraderi seversiniz.*" buyurdular. Cümle-i asabiyem artık son derecede zayıflamış olduğundan bu söz tâ ciğergâhıma işledi. Hemen ayağının dibine oturup hüngür hüngür ağlamıya başlıyarak: "*Efendim, ben biraderinizi ömrümde görmedim. Ve onun cülûsuna asla muntazır olmadım. Hayat ve saadetime bâis-i müstakil sen idin. Bugün benim için bayram değil matemdir. Senin nan ü nimetin ile perverde oldum. Bu kadar lûtfu unutacak alçaklardan değilim. Başkâtip olduğum günden beri milletin saray-ı hümayuna dargın olduğunu ve millet ile barışmak, velhasıl bu kara günleri görmemek için pek çok şeyler yapmak lâzım geldiğini, aklım erdiği kadar söyledim. Bunu Allah da biliyor, Sen de bilirsin. Reşat Efendiyi vesair biraderlerinizi yemeğe davet edin ve ara sıra da görün dedim ise, o da bu cümledendi. Onları tanıdığımdan veyahut muhabbetimden değildi.*" dedim.

Zat-ı hümayunları da "*Ben din ve memleket için çok çalıştım. Bu kadar işler yaptım. Hepsi mahvoldu. Üzerlerine sünger çekildi. Ne yapalım kader böyle imiş*" buyurdular. Ve yarın alessabah Çırağan sahilsarayına nakil hazırlığında bulunmak için harem-i hümayuna gittiler. Nakil esnasında dahi elimden gelen hizmeti ifa ettikten sonra alacağım müsaade üzerine haneme avdet eylemek üzere, ben de daire-i hümayunda bir odaya çekildim.

Abdülhamid'e Selânik'e naklolunacağının ordu namına tebliği

Saat üçü geçiyor idi ki, dışarıya paşalar gelmiş, başkâtibi istiyorlar dediler. Evvelce bazı bendegânın ikameti için inşa olunan sıra odalardan birinde miralay Galip Bey ile olvakte kadar şahıslarını tanımadığım iki asker karşısında bulundum ve bu zatların da Hüsnü Paşa ile binbaşı Fethi Bey olduklarını sonradan anladım. Bilâhare bunlardan Hüsnü Paşa bir müd-

det idare-i örfiye divan-ı harbi âzalığında bulunduktan sonra Trablusgarp valisi oldu. Galip Bey de Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine tayin kılındığı gibi Fethi Bey de ateşemiliterlik ile Paris sefaretine gitti.

Hüsnü Paşa zat-ı şaheneyi göreceklerini ve kendilerine bazı beyanatta bulunacaklarını ve Galip Bey de bu beyanatı tefsîren zat-ı şahaneyi bu akşam Selânik'e götüreceklerini söylemesi üzerine, aklım başımdan gitti. Şaşkınlık ile bir şeyler taalsüm etmiş olmalıyım ki, Galip Bey, "*İş katidir ve müstaceldir. Siz de mecbursunuz. Vakit kaybetmeyin, haydi şimdi gidin, söyleyin. Kendisini göreceğiz*" dedi. Musahiblerden biri vasıtasiyle bazı beyanatta bulunmak üzere Hüsnü Paşa ile miralay Galip ve binbaşı Fethi Beylerin zat-ı şahabnelerini görmek üzere dışarıda emre muntazır oldukları arz olundu. Zat-ı şahane harem dairesine muttasıl olan Küçük Mabeyin salonuna çıkarak mumaileyhimi orada kabul buyurdular.

Hüsnü Paşa vaz'-ı edibane ve lisan-ı beligane ile bir mukaddemecik iradından sonra, zat-ı şahanelerinin temin-i esbab-ı rahat ve hayatları için Selânik'te tehiyeye edilen mahal-li mahsusa azimet buyurmalarını ordu namına rica eylemesi üzerine "*Ben hasta biraderimi bir çok sene Çırağan sarayında muhafaza ettim. Siz de beni orada muhafaza edin. Bundan başka bir şey istemem*" buyurdular. Hüsnü Paşa yine söze devam ile zat-ı şahaneleri burada bulunacak olurlar ise, bir takım fesedenin nam-ı hümayunlarına olarak icray-ı melânet ve mefsedet eylemeleri ve zat-ı şahanelerinin de bundan bittabi müteessir olacakları melhuz idiğini ve fakat Selânik'e azimet buyurulduğu takdirde böyle şeylere mahal kalmıyacağı cihetle orduca böyle münasib görülerek oraya azimet etmeleri için buraca ve Selânik'ce her şey hazırlanmış olduğunu ve ordunun bu babdaki kararının katî olduğunu edeb ve nezaket ile, fakat müessir ve katî bir lisan ile ifade ve beyan eylediği esnada şehzade Abdürrahim Efendi hazretlerinin nale ü zarisi ve salonun iç koridorunda sultanlar ve kadınefendiler hazeratının naliş ve giryeleri dilhiraş oluyor idi. Bu beyanat üzerine efendim odalarına girerek beni çağırdılar. Nezd-i şahanelerine girdiğim vakit *Ya ibadi fet-tekun*"[1] ferman-ı mehabet beyanının odada bakemal-i kudret hüküm-

[1] bk. *Kur'an-ı Kerim ve Meâli*, s. 54 (Hazırlıyan: A. Gölpınarlı), Zümer suresi: âyet 16. يا عباد فاتقون Meâli: *Ey kullarım, çekinin benden.*

Abdülhamid'in Selânike gitmek istemeyişi

Abdülhamid'in heyet tarafından tehdid olunması

Abdülhamid'in gitmek lüzumuna ikna edilmesi ve Yıldız sarayından ayrılması

fermay-ı dehşet ve heybet olduğunu gördüm. Zat-ı hümayunları benim talâkat-i lisaniyemden ve iktidarımdan bahs ile Selânik'e azimetten sarf-ı nazar ettirmek iğini ferman buyurdular. Bir takım teminat ile bundan vaz geçilmesini ve hiç olmazsa işin sabaha bırakılmasını oda kapısının önünde beklemekte olan ümeray-ı mumaileyhime rica ettim. Mümkün olamıyacağı cevabını verdiler. Arz ettim. Bu hal defaatle, kerrat il vaki oldu. Nihayet Galip Bey yüksek bir savt ve tavır ile "*Koskoca şanlı bir ordu sizin hayatınızı temin ediyor. Bu babdaki karar katîdir. Askerin kararı böyledir. Sizin hayat ve rahatınızı ordu temin etmiştir. Bundan büyük bir teminat vermek ve bu karardan .nükûl etmek mümkün değildir. Fakat bu teminatı Dersaadet'te kalırsanız veremiyor. Mesuliyet kabul edemeyiz.*" dedi ve bu sözleri zat-ı şahaneleri de işitiyorlar idi. Tekrar mükâlemeye memur buyurulduğum cihetle odadan d şarı çıktığım vakit, harem-i hümayunun olvakte kadar kapalı olan iki kanadı da açılmış ve önünde yüzlerce müsellâh askerin toplanmış olduğunu gördüm. Mumaileyhime ricalarımı tekrar etmekliğim üzerine "*Asker fevkalâde müteheyyic bir halde olup bunların zaptı kabil olamaz, biz hiç bir mesuliyet kabul etmeyiz*" dedikleri gibi, zan edersem Fethi Bey olacak saatine bakarak arkadaşlarına hitaben "*Vakit geçiyor. Artık vazifemizi ifa edelim*" dedi. Bu sözden ve kapının önünde gördüğüm askerlerden aklım bütün bütün perişan olarak odaya tekrar girdim ve yere oturdum. Ellerimi efendimin ayaklarının üstüne koyarak dedim ki "*Velinimetim efendim. Bizi burada bırakmıyacaklar. Bunun ihtimalini göremiyorum. Allah göstermesin, eğer bunların bir sui niyetleri var ise, sizi Selânik'e götürmiye ne hacet. Burada şimdi icra edebilirler. Bilemem ama eğer ısrar edilecek olursa iyi bir netice vermiyecek zan ediyorum. Çünki mesuliyeti üzerinden atmış olmak için askeri zabt edemedik diyecekler. Ben şurada mübarek ayaklarınızın dibinden bir yere ayrılmam. Takdir-i İlahi her ne ise gelir, zuhur eder. Fakat siz nasıl ferman buyurur iseniz, öyle yapalım.*" Bunun üzerine zat-ı hümayunları bir müddet tefekkür ve teenniden sonra içeriye girdi.

Bir kaç dakika sonra elinde ufak bir çanta olduğu halde samitane ve sakitane binek taşına geldiler. Her ne kadar sarayda araba ve hayvan mevcud idiyse de, bilcümle arabacılar ve seyisler

gündüz diğer saray halkiyle beraber saraydan çıkarılmış olduklarından gece vakti dört nefer arabacı tedarik olunarak dört adet lândo ihzar olunabildi. Bunlardan birine zat-ı hümayunları henüz iki yaşında bulunan en küçük şehzadeleri Âbid Efendi hazretlerini kucaklarına ve Abdürrahim Efendi hazretlerini yanlarına ve karşılarına da iki kadınefendi alarak râkip oldular. Bu arabayı dairc-i kitabet arabacısının idare etmekte olduğunu gördüm. Bu esnada binek taşında arkalarında yeldirme ve çarşaflı bir çok kadın gözüme ilişti. Mevcud olan üç arabanın kifayet etmiyeceğini söylemekliğim üzerine içlerinden birisi "*Bir adamın babası gider de evlâtları kalır mı?*" dedi. Olvakit bu sözü söyliyenin sultanlar hazeratından birisi olduğunu anladım. Şadiye ve Ayşe ve Refia sultanlar hazeratiyle bazı kadınefendiler ve kadınlar diğerlere binerek ve musahban ile ikinci kilerci Hakkı ve kahveci başı Ali Efendiler de arabacıların yanlarına oturarak gece saat altıyı çeyrek geçerek Yıldız'dan hareket olundu.

O gece bizzarure sarayda kaldım. Alessabah Hazine-i Hassa Nazır Muavini Feyzi Beye harem-i hümayun için taam tedarik eylemesi ve kendisinin de Yıldız sarayına gelmesi için telgraf çektim ve harem-i hümayunda kadınları görüp gözetmesi için de Darüssaadetüsşerife ağası Abdülgani ağaya vesayay-ı lâzime ifa ettim. Ben de Çarşamba günü [1] sabayleyin saat birde Bebek'deki beyt-ül hazenime çekildim.

[1] 28 nisan 1909 çarşamba

No. 1

Sadrazam Hilmi Paşadan 31 Mart 1325 tarihiyle sabahleyin saat on iki raddelerinde Başkitâbete keşide olunan telgrafnâmenin sureti.

Mabeyin-i Hümayun Başkitabet-i Celilesine

Şimdi Zabtiye Nazırından alınan telgrafnamenin sureti zîrde naklolunmuştur. Harbiye Nazırından cevap ve talimat alıp almadığı ve zabıtaca bir gûna teşebbüsat ve takyidatta bulunup bulunmadığı ve Sultanahmet meydanına giden taburun yanında zabitleri olmadığına nazaran tabur namına hareket eden kim olduğu ve taburun yanına memur izamiyle biletraf tahkik-i maksad edilip edilmediği ve meydanda ahaliden ve maruf zevattan kimler bulunduğu ve askerin sokak başlarında mürur ve ubura mümaneat edip etmediği nazır-ı müşarünileyhten istifsar edilmiş ve bu hal-i fevkalâdeye karşı tedabir-i hakîmaneye tevessül ile temin-i sükûn ve intizamdan başka bir tarik ihtiyarı müşkül ve gayrı caiz bulunmuş olduğundan şimdi Bab-ı âliye azimet ve Heyet-ı Vükelâ içtimaa davetle minval-i maruz dairesinde hareket musammem ise de istizan-ı irade-i seniye-i hazret-i padişahiye müsaraat olunur efendim. 31 Mart 1325

Huzur-ı Sadaretpenahiye

Şimdi sabaha doğru Taşkışla taburları müsellâh fakat zabitsiz olarak kısmen Beşiktaş ve Yıldız cihetlerine hareket ettikleri gibi bir kaç yüz nefer raddesindeki mikdarı da Cisr-i Cedidden[1] bilmürur Sultanahmet meydanına geldiği ve bunlar meydana müntehi caddeleri tutarak ve "Şeriat istiyen meydana toplansın, istemiyenler dışarıda kalsın" diyerek ahaliyi toplamakta bulunduğu ve bunlardan sual olundukta "Biz şeriat isteriz. Başka bir fena fikrimiz yoktur" demekte bulundukları ve Sultanahmet meydanına gelen askerin yalnız dördüncü avcı efradından bu-

[1] Galata köprüsü

lunduğu ve keyfiyet derhal Harbiye Nazırı Paşa hazretlerine de bildirildiği maruzdur. 31 Mart 1325

Zabtiye Nazırı
Sami

No. 2

Tebliğ olunan iradei-i seniyyeye cevaben:

Mabeyin-i Hümayun Başkitabet-i Celilesine

C. 31 Mart 325. Bermantuk-ı emrü ferman-ı cenab-ı padişahî tedabir ve nasayih-i lâzime icrasiyle ve hüsn-i suretle tesviye-i maslahat edilmesi şimdi Harbiye Nezaretine tebliğ edilmiştir efendim. 31 Mart 325

Sadrazam
Hüseyin Hilmi

No. 3

Taraf-ı Sami-i Cenab-ı Sadaretpenahiye

Sultanahmet meydanındaki içtimaın sebebi nedir? Bir uygunsuzluk zuhuruna mahal verilmemek için ne gibi tedabir ittihaz edilmiştir? Şevketmeab efendimiz hazretlerince şu hal endişeyi mucib olmakta bulunduğundan bu babta ber tafsil atebe-i ulya-ı mülûkâneye arz-ı malûmat olunması şerefsudur buyurulan irade-i seniye-i hazret-i hilâfetpenahî ıktizay-ı âlisinden olmağla olbabta 31 Mart 325

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyarî
Ali Cevat

No. 4

Mabeyin-i Hümayun-ı Mülûkâne Baş kitabet-i Celilesine

C. 31 Mart 325. Şu dakikaya kadar olan malûmat berveçhi zir arz olunur: Meydanda içtima eden asker bir saat evvel havaya bir yaylım ateş etmiştir. Asker arasında maruf zevattan kimse görülmüyor. Nesayih için Sultanahmet camiindeki ulema Zabtiye Nazırı tarafından askerin yanına gönderilmiştir. Askerin şimdiye kadar dermeyan ettiği metalib Harbiye Nazırı ile Mebusan Reisini

istemediklerini ve İslâm kadınlarının Beyoğlu'na gitmemelerini beyandan ibarettir.

Harbiye Nazırı paşadan bir saat evvel alınan telgrafta İkinci Fırka Kumandanı ile efradın mensub oldukları kıtaların kumandanları beray-ı nasihat askerin yanına gönderdiği bildirilmiştir. Diğer avcı taburlariyle bir istihkâm ve iki piyade taburunun dahi iltihak eylediği yarım saat evvel Zabtiye Nazırı tarafından iş'ar olunmuştur. Âcizleri de şimdi Bab-ı Âli'ye gideceğim, oradan da peyderpey arz-ı keyfiyet olunacaktır efendim. 31 Mart 325

Sadrazam
Hüseyin Hilmi

No. 5

Mabeyin-i Hümayun Başkitabet-i Celilesine

Cevaptır 31 Mart 325 Şeyhülislâm Efendi hazretleri Sultanahmet meydanına uğrayıp nasayih-i lâzimeyi icra ettikten sonra Bab-ı Âli'ye geldiler. Meydanda müctemi efradın şeriatın icrasını, bu hareketlerinden dolayı haklarında ceza edilmemesini, zabitlerinin tebdil olunmasını ve top endahtiyle icray-ı âyin olunmasını ve yedlerine bu maddelere dair bir varaka-i memhure verilerek temin edilmeleri taleb edilmiştir. Harbiye ve Bahriye Nazırları da nezd-i âcizide olup diğer Vükelânın vürudlarına intizar olunmaktadır. İkametgâh-ı âciziden Bab-ı Âli'ye kadar yollarda mucib-i endişe bir hal görülmedi. Polis ile asker devriyeleri dolaşmaktadır efendim. 31 Mart 325

Sadrazam
Hüseyin Hilmi

No. 6

Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin istifasını mutazammın olup Heyet-i Vükelâ tarafından Mabeyn-i Hümayunda tanzim ve südde-i seniyyeye takdim kılınan ve berveçhi arz ve istizan icabının icrası hususuna irade-i seniyye şerefsudur buyurulmuş olan mazbatanın suretidir :

Bugün alessabah saat dokuzdan sonra Taşkışla'daki askerden bir avcı taburiyle diğer taburlardan kendilerine teferrukan iltihak eden efrad yanlarında zabitleri olmadığı ve müsellâh bu-

lundukları halde Sultanahmet meydanında ve Meclis-i Mebusan'ın önünde içtima ederek şeriat-ı celile-i Muhammediyenin icray-ı ahkâmını taleb etmekte oldukları ve diğer kıtaat-ı askeriyeden de müteaddit taburların peyderpey bunlara iltihak eyledikleri zabıta ile cihat-ı saireden vürud eden malûmattan müsteban olması üzerine heman Bab-ı Âli'ye azimet ve Meclis-i Vükelâ içtimaa davet ile ittihaz olunacak tedabirin müzakeresine müsaraat olunmuş idi. Zat-ı Vâlây-ı Şeyhülislamî meydan-ı mezkûre gidip istiknah-ı maksad ve icray-ı nasihat etmiş ise de şeriat-ı garranın infaz olunacağı ve bu hareketlerinden dolayı haklarında bir gûna muamele ve mücazat olunmıyacağı ve taburlarında müstahdem zabitan tebdil ve Dersaadet'ten ihrac ve yüz pâre top endahtiyle şehr-i âyin icra edileceği taraf-ı Şeyhülislâmîden bir varaka-i memhure ile kendilerine temin olunmadıkca dağılmıyacaklarını beyan etmişlerdir. Müzakeratın cereyan ettiği esnada yekdiğerini müteakib alınan haberler malûmül esami çend tabur ile Tophane sanayi alaylarının dahi heyet-i müctemiaya feve feve iltihak etmekte bulunduklarını gösteriyor idi. Bu misullû ahval-i gayr-ı muntazıra ve fevkalâdeye karşı ittihaz olunacak tedabir iki nevi olup birincisi kuvay-ı kâfiye-i askeriye ile cemiyetin dağıtılması ve ikincisi heyet-i müctemianın maksad ve metalib-i sahihaları suret-i katiyede bir daha tayin ve tahakkuk ettikten sonra ve vesail-i hakîmane ve mülayimane ile gailenin teskini suretlerinden ibaret görünüyor. Asker aleyhine kuvve-i askeriye ile cebir ve şiddet istimali, bahusus bu zaman ve mekânda bilvücuh muvafık-ı maslahat olamıyacağı ve böyle bir tedbir-i şedidin sunuf-ı ahaliye sui sirayet ve derun-ı memlekette bulunan yabancılarla serserilere bâis-i fırsat ve cesaret olarak hüdankerde hadisat-ı elîmeyi intac etmesinden pek ziyade endişe edildiği cihetle istimal-i cebr ü silâhtan bittevakki Şeyhülislâm-i müşarünileyhin cemiyet nezdine azimet ile tekrar nasayih-i lâzimeyi icra eylemesi kararlaştırılmış ve bu dairede teşebbüsat ve tedabire devam ve itina olunmuş ise de, semerat-ı matlube hasıl olamayıp, Heyet-i Vükelânın tebdilleri ve ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi ve hareket-i vakıalarından dolayı haklarında aff-ı âli-i cenab-ı padişahînin sudurı ve taburlarındaki zabitanın tebdilleri ve zabitan-ı mumaileyhimin Dersaadet'ten ihracları hususlarını katiyen taleb ve teklif eyledikleri taraf-ı Şeyhüslâmîden ve bazı mebusan cani-

binden iş'ar ve ifade edilmiş ve heyet-i hazıra-i vükelâ mevki-i iktidarda bulundukça meselenin suret-i hasenede tesviyesine imkân olamıyacağı tahakkuk eylemiş olduğundan selâmet-i memleket namına istifay-ı ubeydanemizin takdimine müsaraat olunduğu muhat-ı ilm-i âli-i cenab-ı mülûkâneleri buyurulduktа olbabta ve katıbe-i ahvalde emrü ferman hazret-i veliyyülemr Efendimizindir. 22 Rebiülevvel 321, 31 Mart 325

No. 7

Meclis-i Mebusanda Başkâtip Beyefendi Hazretlerine

C. 31 Mart 325. Hassa Ordu-yı Hümayunu kumandanı Mahmut Paşa azledilmiş ve Hassa Ordu-yı Hümayunu kumandanlığı vekâletine ferik Yaver Paşa hazretleri tayin olunmuştur.

31 Mart 325
Sadrazam
Tevfik

No. 8

Meclis-i Mebusanda Şeyhülislâm Efendi Hazretleriyle Ser Kâtib-i Hazret-i Şehriyari Cevat Beyefendi Hazretlerine

Deminki telgrafla da beyan olunduğu veçhile Hassa Kumandanı azledilmiş ve yerine Yaver Paşa vekâleten tayin kılınmış olduğundan icabedenlere tefhimat-ı lâzimenin icrasiyle teskin-i heyecana gayret olunarak bir an evvel Mabeyin-i Hümayun-ı mülûkâneye avdet buyurulması beyan olunur. Olbabta

31 Mart 325
Sadrazam
Tevfik

No. 1

Abdülhamid'in İcazet merasimine göstердiği alâka

Şöyle ki, cevami-i şerifede her sene icazet veren dersiâm efendilere onar lira atiyye ile altın liyakat madalyası ve nişanları yoksa dördüncü rütbeden ve nişanı haiz iseler tebdilen üçüncü rütbeden nişan-ı Osmani ve keza o sene icazet alan talebe-i ulûm efendilere de birer lira atiyye-i seniyye ile gümüş liyakat madalyası itası ve bunların bendegân-ı şahaneden biri vasıtası ile taraf-ı şahaneden icazet duası tilâvet olunacak cami-i şerifte mumaileyhime itası usul ve kaide ittihaz buyurularak, ilk defa bu memuriyete Mahmud Nedim Paşa hademesinden olup müşarünileyhin vefatı üzerine hizmet-i şahaneye alınan Lütfü Ağanın oğlu olup babasının istida-yı vakıası üzerine hizmet-i şahaneye kabul buyurulan kurenadan Faik Bey tayin buyurulmuş idi. Mumaileyh Faik Bey, o gün cami-i şerifden avdetinde hâkpây-i şahaneye bir kaç gün sonra Beyazid cami-i şerifinde icazet vermesi mukarrer olan Hoca Mustafa Efendi namında bir zat hakkında veliahd-ı saltanata [1] intisabından bahisle zat-ı şahaneuin pek ziyade merak ve endişelerini dai ve hâdi olacak velveleli bir surette maruzatta bulunmuş olduğundan mumaileyh Mustafa efendinin icazet cemiyeti men'edildikten maada, bîçare hoca efendi ve talebesi memleketlerine izam olunmuşlardı. Faik Beyin yerine âcizlerinin icazet derslerine gitmekliğim ferman buyurulduğunu tebliğ ve çünkü hoca efendilerle münasebette bulunulacağı cihetle bu işin pek mühim ve pek nazik olduğunu da suret-i hususiyede Tahsin Paşa bana beyan ve ifade eyledi. İşte o günden itibaren ve fakat daima refakatime tayin buyurulan yaveran-ı cenab-ı şehriyariden İsmail ve yahut Mehmed ve yahut Kenan paşalardan biriyle maan her sene icazet cemiyetlerinde bendeniz bulunur idim. Kudsiyet ü nezahetine ve ulviyet ü mehabetine hakikaten meftun olduğum bu cemiyet-i mübarekede ve bu meclis-i melâik-enis-i mukaddeste bulunmak ile müşerref olduğumdan dolayı müftehir ve mübahi olur ve mevlâya şükreder idim. İşte bu tesirat-ı maneviye saikası ile yazdığım arizalar da "Cami-i şerifte hazır ve mevcut bulunan dersiâm ve talebe dâileriyle Cemaat-i muvahhidinin dua-yı padişahilerini an samim-ül kalb tilâvet eyledikleri" meâlinden ibaret idi. Bu memuriyetim esnasında cevami-i şerifeye gittiğim zaman yanımda bulunan zat ile beraber saray-ı hümayundan tahsis edilen

[1] Ali Cevat Beyin *Fezleke* müsveddelerinin iki yerinde görülen ve bunlarda sözü geçen nutuk metinlerinin asılları da müsveddeler arasına konulmuş bulunan istitrad yollu iki uzun notun, esas metinde taalluk ettikleri yerler işaret edilmek suretiyle ve hâdisatın kronolojik seyrine her hangi bir aksaklık vermemek mülâhazası ile kitabın sonuna alınması daha uygun görülmüştür.

[2] Mehmet Reşat Efendi

arabaya rakiben doğruca muayyen olan cami-i şerife gider ve merasim-i mutadenin hitamını, yani bir kaç aşr-ı şerif tilâvetini ve Erzurumî hoca Faik Efendi tarafından halin kudsiyet ve izzetiyle mütenasib bir tavr ve bir savt-ı âli ile icazetnamenin kıraatini müteakiben âcizleri kıyam ile "*Muallimin Efendiler, ve Mücazin Efendiler! Talim ve teallüm-i ulûm-ı âliye-i diniyede müşahid olan mesai-i dindaranenizi takdiren Şevketmeab Efendimiz Hazretleri, sizleri selâm-ı hümayunlariyle taltif buyurdular ve madalya ile atâya-yı seniye de ihsan ettiler*" dedikten sonra madalyalar ve ataya-yı seniyeyi yeden be-yed muallimin ve mücazîn efendilere ita olunmasını müteakib ol vakit ders vekâletinde bulunan Asım Efendi tarafından bermutad dua tilâvetinden sonra hiç bir yerde tevakkuf ve âram etmeksizin yine doğruca saray-ı hümayuna avdet eylemekte olduğum halde, bir kaç defa taraf-ı şahaneden nezdime musahib gelerek ne için geç avdet eylediğim ve bu gün cami-i şerifte mutaddan ziyade kalabalık varmış, acaba bunun sebebi ne imiş gibi sualler vuku bulması bittabi âcizlerince mucib-i merak olarak tahkikat icra eyledim. Ve tarik-i ilmiyenin ileri gelenlerinden Hoca Tahsin Efendi namında bir şahsın icazet cemiyeti icra olunacak camie evelce gelerek, benim cami-i şerife girmekliğimi müteakib kendisi hemen saray-ı hümayuna azimetle icazet merasiminin hitam bulduğunu ve meselâ o gün camide harikulâde ve nazar-ı dikkati calip bir surette kalabalık olduğu yolunda, velhasıl endişe-i hümayunu mucib olacak surette maruzatta bulunduğunu anladım. Fatih cami-i şerifinde icra olunan icazet merasiminden bermutad avdetimde nezdime izam buyurulan musahib vasıtasiyle yine bu yolda vuku bulan sual-i âli üzerine "*Efendim, yalnız bügün değil, icazet merasiminin kâffesinde İstanbulda ne kadar ulema ve talebe varsa hepsi hazır bulunur. Camiin içi dışı, avluları, tabakaları hasılı her tarafı hınca hınç doludur. Halk efendimizin ulema hakkındaki eltaf-ı şahanelerinin âsar-ı bâhisresini görmek üzere geliyor. Bunda merak edecek bir şey yoktur. Bilâkis bu misillü merasimde birkaç hoca ile talebeden gayrı kimse bulunmayacak olursa, ol vakit merak etmelidir. Çünki, padişah tarafından suret-i mutantanada icrası ferman buyurulmuş olan böyle bir resm-i âliye halk ehemmiyet vermemiş demektir. Efendimizin mübarek ayaklarını öperim. Hâkpây-ı şahaneye böyle arzedin*" dedim. Yarım saat sonra yine o musahib avdetle "*Efendimiz, size selâm ediyor. Lâkırdının doğrusu Cevad Beyin dediği gibidir, memnun oldum*" buyurdular dedi. Ve artık bir güna sual-i âliye maruz olmadım.

Mektebi-Mülkiye tevzi-i mükâfatı

Badel inkılâb Başkitabette bulunduğum zaman Mekteb-i Mülkiye'nin tevzi-i mükâfat resminin icrası müdîr-i mektep tarafından arzolundu. İkmal-i tahsil ile şahadetnâme ahz eden efendilerden sınıfının birincisine hediyye-i seniyye ile beraber altın ve ikincisine de keza gümüş liyakat madalyası ve talebe-i saireden sınıflarında birinci ve ikinci ve üçüncü çıkan efendilere de alâmeratibihim altın saatlerle kol düğmeleri vesaire gibi hedaya-yı seniyye itasiyle taltifleri usul-i müttehaza icabından olarak bunların isaline her sene âcizleri memur buyurulur ve mektebe azimetle muallimîn ve müteallimînin ve heyet-i idarenin selâm-ı selâmet-i ittisam-ı şahane ile taltif buyurulduklarının beyaniyle iktifa olunarak vesile-cuyan-ı mefsedete fırsat verilmemiş olmak üzere nutuk iradından ve hatta tatvil-i mekal ve kelâmdan bile ictinab ve ihtiraz eyler idim. Vakta ki, devr-i meşrutiyet hasebiyle her yerlerde nutuklar iradı ol vakit âdet hükmüne

girdi. Bu abd-i âciz de menşe-i feyz ü saadetim olan bu dar-ül irfanda bir kaç söz söylemeği pek ziyade arzu etmiş idim. Binaenaleyh mektep müdürünün arzından bahisle hedaya-yı seniyyenin ihzarının hazine-i hassa-i şahaneye irade buyurulmasını ve hangi gün mekteb-i mezkûra azimetim ferman buyurulacağını arz ve istizan eyledim. "*Sizin burada meşguliyetiniz vardır. Bu defa kâtip beylerin en kıdemlisi gitsin*" buyurmaları üzerine, nihayet derece meyus olarak "*Efendimiz iki saate kadar avdet ederim*" dedim ise de "*Bugün burada sizin bulunmanız lâzımdır*" buyurdular. Artık bunun üzerine hedaya-yı seniye ber mantuk-ı irade-i seniyye kâtip beylerin en kıdemlisi olan Hakkı Bey vedaatiyle Mekteb-i Mülkiyeye isal olundu.

Meşrutiyet devrinde yapılan icazet merasimleri

Bir müddet sonra cevami-i şerifede icazet itası merasiminin icrası meşihattan arz olundu. Vakıa bu merasime dahi âcizleri gönderilmekte idisem de Kanun-i Esasinin ilânı üzerine olur olmaz şeylere bin türlü manalar verildiği ve gerek hükümetin gerek halkın saray-ı hümayunun her türlü harekât ve ef'alini su-i tevil ve tefsire mail bulunduğu bir zamanda, Başkitabet makamında bulunan bir zatın cevami-i şerifede bu misillû merasimde bulunması hassasiyeti son dereceye gelmiş ve yahut getirilmiş olan efkâr-ı umumiyenin velinimetim efendimin hakkında bir kat daha bigayrı hakkın teheyyücüne bâis olur zehabına binaen icazet derslerinde benim bulunmakliğim münasib olamıyacağı mütalaası ile meşihatin arz-ı vaki'i üzerine bu merasime bendegân-ı şahanelerinden kimin gitmesi ferman buyurulacağını istizan eylediğimde "*icazet merasimine tarafımdan siz gidiniz*" buyurulması üzerine "*Efendim, köleniz bugün meşgulüm, diğer bir kulunuzun izamı kasb-ez-zaman daha münasib olur zannındayım*" dedim ise de zat-ı hümayunları "*yok, icazet merasimine sizin gitmeniz hayırlı olur. Başkaları beni pek ziyade rahatsız ettiler. Bu işi siz hüsn-i suretle idare ettiniz. Siz giderseniz ben müsterih oluyorum*" buyurdular. *Fa'tebirû ya ul-il bab* [1]. Ben de imtisalen lil-emr Fatih ve Bayezid cami-i şeriflerinde icra edilen icazet merasimine azimet ve atideki nutukları kıraat eyledim.

Fatih Camiinde irad olunan nutuk:

Ey Müderrisin-i kiram ve ey mücazin-i zevil ihtiram,

Devlet-i aliye ve saltanat-ı Osmaniyenin rükn-i metîni ve esas-ı rasîni din-i mübin-i Muhammedidir. Ve şeriat-i garra-yı Ahmediyedir. Dinimiz, din-i mukaddes-i islâmiyemiz öyle âli, öyle müteâli bir dindir ki, kavanin-i münife ve ahkâm-ı şerifesinin zıll-i zalilinde münzevi olan ibadullahın esbab-ı saadet ve selâmetini âmir, vesait-i emn ü rahatını zâmin ve kâfildir. Bu evamir-i celile-i ilâhiyenin ve bu kavanin-i azîme-i mukaddesenin mehmaemken tahsili bunların kudsiyet ve azameti ile mütenasib mesai-i azîme sarfına mütevakkıf bir emr-i müşkil ve mühimdir ki her kese nasib olamaz. Bugün bu meclis-i melâik-enis ve bu mecma-ı

[1] bk. *Kur'an-ı Kerim ve Meâli*, s. 653 (Hazırlayan: A. Gülpınarlı), Haşr suresi: âyet 2. فاعتبروا يا اولى الابصار Meâli: *Artık ibret alın, ey can gözü açık olanlar.*

vacib üt-takdisde bulunabilmek, yani icazet alabilmek için, kim bilir her birerleriniz ne türlü mihan ve meşakkate duçar oldunuz ve ne kadar emek ve mesai sarfettiniz.

Muallimin ve mücazîn efendiler,

Talim ve taallüm-i ulûm-ı âliye-i diniyye emr-i mühimminde çekmiş olduğunuz bu mihan-ü meşakkati ve mesai-i dindaraneyi takdiren müktesebat-ı mukaddesenizi tebcilen Halife-i muazzamımız zat-ı âlilerine selâm ettiler ve ataya-yı seniyye ile madalyalar da ihsan buyurdular. Allahü tealâ ve takaddes hazretleri her birerlerinizi âlem-i islâmiyet ve insaniyetin birer hâdım-ı fâzılı etsin. Ve billıassa a'lâm-i din-i mübin olan ulema-yı islâmiyenin a'dadını tezyid ve teksir eylesin duasım da tilâvet buyurdular.

Cenab-ı rabb-ül âlemîn, Halife-i müslimin, hâmi-i din-i mübîn, nasir-i kavanin-i adalet ve hürriyet, hâris-i menafi-i vatan ve millet padişahımız efendimiz hazretlerini taht-ı muallâ-yı hilâfet-i islâmiye ve saltanat-ı celile-i Osmaniyede daim ve ber-karar etsin. Ve saye-i seniyye-i şahanelerinde millet-i muazzama-i islâmiye ve Osmaniyeyi gıbtabahşâ-yı milel olacak derece-i ulyada enva-ı terakkiyat ve saadâta mazhar buyursun.

27 Zilkade 326, 8 Kânunevvel 324 [1]

Bayezid Camiinde irad olunan nutuk:

Din-i Muhammedî ki, beşeriyetin kâfil-i fevz ü saadeti olan ahkâm ve kavanin-i âliyeyi şamildir. Liva-yı azametinin altına iltica eden nüfus-ı beşeriyyeyi zulmet-i dalâletten selâmet ve hidayete isal eder, bir din-i metin ve rasindir. Bu din-i mübinin ahkâm-ı celîlesini tahsil ederek ibadullahın saadet ve selâmeti için çalışan ulema-yı kiramın beyn-el beşer haiz oldukları kadr ve menzilet ve şeref ü meziyet meratib-i dünyeviyenin hiç biriyle kıyas kabul etmiyecek derecede âlidir.

Bu gün şu meclis-i muhteremde hazır bulunan mütevessilin-i ulûm-ı âliye-i diniyenin emr-i mühimm-i tahsilde sarf ettikleri mesai-i azime ve iktiham eyledikleri müşkilât-ı cesime el-hak şayan-ı tebcil ve takdirdir. Binaen alâ zalik bu hususlaki sa'yiniz, himmetiniz, kadr ü menziletiniz Halife-i akdesimiz padişahımız Efendimiz hazretlerinin nezd-i şahanelerinde mazhar-ı kemal-i takdir olarak, cümlenize selâm ettiler ve atiyye-i seniyye ve madal-

[1] 21 aralık 1908 pazartesi

yalar da ihsan eylediler. Cenab-ı Allah her birerlerinizi âlem-i insaniyet ve islâmiyetin hâdım-ı fâzılı etsin. Ve bilhassa a'lam-ı din-i mübin olan ulema-yı islâmiyenin a'dadını teksir ve tezyid eylesin duasını da ayrıca tilâvet buyurdular. Böyle bir vazife-i nazife-i mukaddeseyi ifaya memuriyetimden dolayı âcizane ben de iftihar ederim. Allah ü teâlâ ve tekaddes hazretleri Halife-i resul-i Rabb ül âlemin padişahımız efendimiz hazretlerini serîr-i hilâfet ve saltanat-ı islâmiye ve Osmaniyede kemal-i âfiyetle berkarar buyursun. Ve ümmet-i muazzama-i Muhammediyye ile devlet-i aliyye ve millet-i necibe-i Osmaniyenin saadet ve ikbalini, umran ve iclâlini müzdad eylesin.

28 Zilkade 326, 9 Kânunievvel 324 [1]

Tahsil-i ulûm-ı diniyye emrinde senelerce bir takım mihan ü meşakkate ve mahrumiyetlere göğüs gererek icazetname ahzına muvaffak olan talebe-i ulûmun mesai-i takat-berendazane ve dindaranelerini takdir ve tebcil için ihdas buyurmuş oldukları bu merasim-i mutantana el-hak zat-ı hümayunlarmın âsâr-ı müstahsene-i hilâfetpenahileri cümelcsindendir. Bu cemiyet-i mübarekenin müşahedesiyle karîr'ül ayn olan her ehl-i insaf bu maksadın isabet ve ulviyetinde müttefiktir.

No. 2

Müşarünileyh Sadrazam Tevfik Paşa badelinkılâb bir kaç zamn daha makam-ı sadarette bulunduktan sonra bilinfisal Londra sefaret-i seniyyesine tayin olunarak oraya azimet etmiş olduğu cihetle, müşarünileyhi görüp de o gün huzur-ı şahanede cereyan eden ahval hakkında kendisinden malûmat alamamış idim. Ahîren müşarünileyh harb-i umuminin zuhuru üzerine İstanbul'a avdet eylemiş olduğundan gidip kendisiyle görüştüm ve o günkü mülâkat hakkında istizahatta bulunmakhğım üzerine müşarünileyh dedi ki:

Pazartesi günü bir yaver gelerek saray-ı hümayundan çağırıldığımı ifade eylediği esnada, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Beyle Edirne Mebusu Talât Bey nezdime gelerek kabinenin

[1] 22 aralık 1908 salı

istifasına aslâ lüzum ve mahal olmadığını ve şimdi saray-ı hümayuna davet edilmiş olduğumun beyaniyle hemen azimet olunarak taraf-ı şahaneden telâkki olunacak emr-ü ferman üzerine ifay-ı vazifeye devam olunması münasib olacağını beyan ve ifade ettiler. Ben de saray-ı hümayuna azimet eyledim ve huzur-ı şahaneye girdim. Zat-ı şahane "*Bugün saraya geldiğiniz isabet oldu*" dedikten sonra, kabinenin şu karışık zamanda istifa eylemesi muvafık-ı hal ve maslahat olamıyacağ ndan, olbabdaki arz ü istizan tezkeresinin kendilerine iade edilmesini ferman buyurmaları üzerine sizin bana evvelce vermiş olduğunuz tezkere-i maruzayı zat-ı hümayunlarına iade ve takdim eyledim. Badehu zat-ı şahane saraya yemek gelmemiş olduğundan ve saraydakilar aç kalmış olduklarından bahisle Hazine-i Hassadan yemek gönderilmesi lüzumunu ifade buyurmaları üzerine, şu karışıklık esnasında Hazine-i Hassanın mesdud bir halde kalmış olduğunu ve fakat iktiza eden şeylerin dışarıdan tedariki mümkün olacağını arz eyledim. Zat-ı şahane bir müddet teenni ve ârâmdan sonra "*Ahvalin âkibetini pek vahîm görüyorum. Ben saltanattan fariğ olacağım. Fakat bu otuz bir hâdisesini bana isnad ediyorlar; bunu hiç bir veçhile kabul edemem. Ve mesuliyetinin ve lekesinin benim üstümde kalmasına razı olamam. Bir komisyonmu yoksa Divan-ı Âlimi teşekkül eder. Velhasıl her ne suretle olursa olsun tahkikat icra edilsin. Bunu yapanlar meydana çıkarılsın. İşte bu şartla ben saltanattan feragat ederim.*" buyurdular. Şayan buyurulan müsaade-i seniyye üzerine ben Bab-ı Âli'ye avdet eyledim.

Salı günü sabahleyin Heyet-i Vükelâ ile beraber Ayasofya'da kâin Meclis-i Mebusan dairesine azimet eylemekliğim lüzumunu mutazammın Meclis-i Âyan Reisi Sadr-ı Esbak Sait Paşadan bir tezkere aldım ve ertesi günü de bervech-i iş'ar Heyet-i Vükelâ ile maan daire-i Mebusana azimet eyledik. Âyan ve Mebusan toplanmışlardı. Mebuslar ellerine birer hal' fetvası sureti almışlar. Patırtıdan ve gürültüden kimse kimseyi işitemiyor ve anlıyamıyordu. Bu halin arasında Sait Paşanın yanına sokularak zat-ı şahanenin bu Otuz bir vakası kendisine isnad edilmekte olup halbuki bunu hiç bir veçhile kabul buyuramıyacaklarını ve bu mesuliyet ve lekenin kendi üstünde kalmasına razı olamıyacağımdan bu babta tahkikat ve tetkikat icrasiyle bunu yapanlar meydana çıkarılmak şartiyle saltanattan fariğ olacağını dün huzur-ı

şahanede bulunduğum esnada bana ifade ve ferman buyurmuş olduklarını kendisine suret-i hususiyede ifade eylemekliğim üzerine, Sait Paşa kemal-i telâş ile "*Bu babta sizin reyiniz nedir?*" dedi. Ben de "*Bu babta benim reyim yoktur. Ben size dün almış olduğum arzu ve irade-i seniyyeyi tebliğ ediyorum. Meclis-i Millinin Reisi olmak hasebiyle rey sizindir* " dedim. Müşarünileyh bu defa daha ziyade telâş ve tehevvür ve heyecan ile "*Ben Meclis-i Millî Reisi değilim. Beni zor ile tayin ettiler. Siz beni mesul tutmak istiyorsunuz*" diyerek, kendi odasına gitti ve beni de beraber götürerek Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Beyi de yanımıza çağırdı ve arzu ve irade-i seniyeyi Ahmet Rıza Beye söyledi. Ve benim bu babdaki rey ve mütaleamın beyanı hakkında tekrar vaki olan ısrarı üzerine "*Evvelâ Kanun-ı Esasi ahkâmınca zat-ı şahane mukaddes ve gayri mesuldür. Saniyen feragat kabul olunmayıp da hal'de ısrar olunur ve badehu tahkikat icrasiyle zat-ı şahanenin beriüzzimme olduğu tahakkuk eder ise, olvakit ne yapmak lâzım gelecektir?*" dedim. Fakat beni kimse dinlemedi. Gerek Sait Paşa gerek Ahmet Rıza Bey, "*Hal' için her şey olmuş bitmiştir. Feragat meselesi mevzu-ı bahis edilemez. Mutlaka hal' lâzımdır*" dediler. Ve Meclis odasına gelindi. Her kes elindeki fetvayı okumıya başladı. Olvakit fetva emini bulunan Nureddin Efendi merhum bir kaç lâkırdı söylemek istedi. Fakat biçare adamın sözlerine havale-i sem-i itibar eden olmadı. Mahut fetva ittifak-ı ârâ ile hemen kabul olundu. Meclisdeki heyecan ve galeyan benim tarafımdan bir kelime bile söylemiye vakit vermiyor, müsaade etmiyor idi.

Bu fetvayı Sultan Hamid hazretlerine tebliğ için Meclis-i Âyan tarafından sabık yaverandan olduğu halde âyanlığa intihab olunmuş olan Bahriye Feriki Arif Hikmet Paşa ile ermeni katolik milletinden Aram Efendi ve Meclis-i Mebusan canibinden de Dıraç Mebusu jandarma livalarından Esat Paşa ile Selânik Mebusu musevi Karasu Efendi intihab edilmiş olduğu söylendi.

Yine Sait Paşanın yanına giderek: "*Paşa hazretleri, bir fetvayı şerifeyi Halifeye tebliğ meselesi bir mesele-i diniyedir. Bu mesele-i mühimme-i diniye böyle bir heyete tevdi edilemez*" demekliğim üzerine, tehevvür ve telâş ile "*Mesuliyeti bana tahmil etmek istiyorsunuz. Beni siz mesul etmek istiyorsunuz. Her şey hazırlan-*

mıştır. Tebdil olunamaz." dedi ve hemen bu dört zat Yıldız sarayına izam olundu.

Tevfik Paşanın kelâmı burada tamam oldu. Müşerünileyh Tevfik Paşanın o gün sarayı hümayuna davet edildiğine dair benim bir gûna malûmatım olmadıktan başka, müşarünileyh davet edilmek istenilmiş olsa bile gönderecek yaver değil adam bile yok idi. Saray-ı hümayunda o gün bu abd-i fakîr ile bir kaç musahipten başka ne yar ve ne de yaver kalmıştı.

Tevfik Paşa hakan-ı müşarülileyh efendimiz hazretlerinin Selânik'e nakline, nakl-i kelâm ile dedi ki: yevm-i hal'in ertesi olan Çarşamba [1] günü sabahleyin Dolmabahçe sarayına azimet ile Sultan Mehmed-i hâmis hazretlerinin huzuruna çıktım ve bana evvelce tebliğ etmiş olduğunuz veçhile hakan-ı sabık Abdülhamid Han hazretlerinin Çırağan sarayında ikamet etmesine müsaade buyurulması niyazında bulunduklarını arz ettim. Zat-ı şahane "*Pek münasib olur fakat orada mefruşat olmasa gerektir. Tefrişatı ikmal edilinciye kadar, bir kaç gün Yıldız sarayında ikamet etsinler. Badehu arzuları vehçhile oraya naklederler*" buyurdular. Ben de huzur-ı şahaneden çıkarak Bab-ı âliye geldim. Hakan-ı sabık hazretlerinin o gece Selânik'e nakledilmiş olduğunu öğleye doğru haber aldım. O vakite kadar bundan ne zat-ı şahanenin ne de benim malûmatım yok idi.

---

[1] 28 nisan 1909 çarşamba

No. 1

Yıldız Sarayında Başkitabet Dairesi [1]

Ah, bugün daire-i kitabetin hayat-ı hususiyesini düşününce yüreğim titredi, ruhum bir bir huzme-i ziya içinde sevine sevine maziye şitaban oldu: o ne samimî, ne lâtif, ne mübeccel bir hayat idi. Vicdanları pâk, fikirleri münevver bir takım gençler bir araya toplanmışlar, günden güne tahammülfersa olan vazifelerini âdeta ifnay-ı vücud edercesine ifa ettikten sonra yükün altında ezilmemek için çareler arıyorlar; hayır, bu da değil: nezîh ve ulvi, şen şatır fıtratlarına ittiba ediyorlar. Bunların izhar ettikleri cuşacuş-ı safa âsar-ı uhuvveti anlamak ancak daire-i kitabetteki hayatın suret-i cereyanına vukuf ile kabildir. Kitabet dairesinde kâtipler nöbet ile geceleri kalırlardı. Lâakal iki kâtibin her gece dairede kalması bairade-i seniyye mukarrer olduğu gibi evleri Yıldız'a uzak olanların da sarayda yatmaları zaruri idi. İşte bundan dolayı kâtipler iki postaya ayrılmışlardı. Nöbet öğleyin biter, bir posta öbür postaya işleri devreder. Her postanın başında kâtiplerin en kıdemlisi bulunur. Yani mâruzatın takdiminden sonra her gece evine giden başkâtip saraydan çıkınca kıdemli kâtip selâhiyet-i kâmile ile onun vekili olur.

Bizim nöbetin (halâ bizim nöbet diyorum eyvah. maksadım benim dahil bulunduğum nöbettir) başında Ali Cevat Beyefendi, öbür nöbette Faik Beyefendi. Cevat Bey önceleri Kanlıca'da oturduğu için nöbetten sonra evine gidemezdi.

Gece.. saat, işlere göre, altı, yedi, sekiz... on, onbir (bittabi ezanî saat). Dairede iş başında didinerek sabahlamak, hele yazın

[1] Mütareke devrinde İstanbul'da intişar etmekte bulunan "Yeni Gün" gazetesinin 29 Kasım 1919 tarihli sayısında çıkan ve uzun yıllar Mabeyin kâtipliği yapmış olan Namık Kemal zâde Ali Ekrem (Bolayır) Bey tarafından yazılmış bulunan bu makaleyi ihtiva eden nüshanın, Ali Cevat Bey tarafından Fezleke'nin müsveddeleri arasındaki vesikalar meyanında saklanmış bulunduğunu gördüm. Zevkle okunan ve Yıldız'da Mabeyin kitabet dairesinin hayatını her yönden aydınlattığı kadar, *Fezleke*'nin rahmetli muharririnin de şahsiyet özelliklerini ve maiyeti üzerindeki tesir ve nüfuzunu belirten bu makaleyi de devrin tarihiyle ilgili bir vesika olarak bu kısmın başına almayı faydalı buldum.

güneşin tuluunu gördükten sonra uyumak kâtipler için haftada üç dört defa vukua gelen ahval-i tabiiyeden madut idi. Mâruzatın arkası alınmış, başkâtip arabasını ısmarlamış. Bu haberle beraber odanın kapıları açılıyor, uşaklar—Ah o kurnaz beyinsiz, sadık hayırsız herifler.—yatakları içeriye sürüklüyorlar. Evet, alaturka usul: nerede otururşan orada uyursun. Bereket versin yemek odası ayrı idi). Evvelâ ortasından açılıp kapanan, ordularda kullanılan demir karyolalardan üç adedi, asker yataklarından biraz daha geniş gövdeleriyle arz-ı endam ediyorlar. (Yalnız üç adettir. Kâtip dört, beş olsa dahi her kes yatağını kendi evinden getirebilir ise de karyolasını getiremez idi. Niçin? Çünki meselâ kapıcıbaşı bir gün "saraya karyola gelmez." deyivermiş. Artık bu bir kanundur. İşte daire-i kitabetin kabnunen üçten ziyade karyolası olamıyacağı için ben senelerce yerde tozların, toprak ların içinde yattım). Karyolalardan sonra yatak bağları geliyor, her kesin uşağı yatağını yapmıya başlıyor. Kâtip Beyler de bekliyorlar, yorgun, ezik bir halde bekliyorlar değil mi? Ne gezer? İşte onların ikisi bir güreşe tutuşmuşlar, uşaklara çarparak, yerleri sarsarak savaşıyorlar. Diğerleri de ya yine güreşçi, yahut başka bir oyuna, her halde gürültülü bir işe dalmış şayet el dalaşı yapmıyorlarsa bile ağız dalaşı mutlaka var. Hele iki kişi arasında olsun, güreş hemen hiç bir gece eksik değil.

Bir gece güreş hadd-i marufu pek çok aşmıştı: oda zıngır zıngır titriyor, kahkahalar camları sarsıyor. Odacı Ali kapıdan görünüp de güreşenlerden birine "Paşa sizi çağırıyor." diye bağırmasın mı? Meğer başkâtip daha gitmemiş, Süreyya Paşa merhumun şakası yoktu ve bunu hepimiz bilirdik. O mahşer-i esvata benziyen oda bir saniye içinde sükûta boğuldu. Çağırılan arkadaş kıyafetini düzeltmiye çalışarak, kıpkırmızı kulaklarını aynada şöyle bir süzmeyi de unutmadan kapıya koştu, fakat giderken bizlere "Paşa böyle şeyler için darılır mı?" demek istiyen bir nazar fırlatmıştı. Buna rağmen hepimiz yerlerimizde put gibi bîhareket bekliyorduk. Arkadaşımız biraz süklüm büklüm avdet ettiği zaman sorduk: Ne dedi? Ne dedi?

— Hiç acanım, baba hindiye dönmüşsünüz dedi.

— Hah, hah, hah, sonra

— Sonra bir kaç kelime-i tayyibe. Asıl neye kızmış bilir misiniz? Biz burada güreşirken Paşa sandalyesinde hopluyormuş.

Galiba köşe tahtalarını yerinden oynatmışız, bitişik odada tam başkâtibin makam-ı âsafaneleri titriyormuş. Başka işimiz, gücümüz yok da zizinle tahterevalli mi oynıyacağız dedi.

Hemen hepimiz tutturduk: tahterevalli, yavalli ! Güreş de bizim tahterevalli şarkısının gulguleleriyle tekrar başladı. Çünki Paşa artık gitmiş idi. Ertesi sabah baba hindiye benzetilmiş olan arkadaşımız Süreyya Paşa merhumun azamet-i veziranesini bir daha yerinden oynatmamak için başkitabet odasiyle daire-i kitabet arasında müşterek olan döşeme tahtalarını marangozhaneden iki dülger celbederek tecdit ve tahkim ettirmiye lüzum hissetmiştir.

Güreşler, oyunlar, itişmeler, dövüşmeler ne kadar şamatalı, heyecanlı idi ise lâtifeler, alaylar, sarakalar, hücumlar da o kadar sevimli, güzel, bazen tuzlu biberli fakat daima arkadaşcasına, insancasına olurdu. Hiç kimsenin bir arkadaşa ciddi surette gücendiğini on sekiz sene daire-i kitabette yaşadığım halde bilmiyorum. Daire-i kitabetin bir leyli mektepten hiç farkı yok: Hemen bütün kâtipler mektepli olunca daire mektep olmaz da ne olur? Hem bir mektep ki müdürü, muallimi, mubassırı tek bir kelime: vicdan. Lâkin mektepli olmıyanı Allah mekteplilerin arasına düşürmesin: ellerinden, dillerinden kurtulmak pek güçtür, iyi bilmeli. İşte ben de bu hayat-ı hususiyyeye ihtimal ki uzun müddet bigâne kalırdım. Onun ânatı muttasıl tebeddül etmese, muttasıl handeye girye, lâtifeye ciddiyet, heyecana sükûnet, mudhikeye facia karışmasa. İşte şimdi başkâtip çekilmiş, güreş, dövüş derken dişardan bir kılıç şakırtısı duyuluyor, mutlaka bir yaver geliyor. Oyuncular hemen ayrılmışlar, herkes biraz karışık kıyafeti, fakat ciddi tavrı ile muntazır, birkaç saniye geçmez, yaver girer, nöbetci Beye bir zarf uzatır, çekilir. Bu gelen kâğıt bazen ehemmiyetsiz ise de bazen fevkalâde haiz-i ehemmiyettir: meselâ Girit, Trablus Garp, Mısır, Makedonya, Ermenistan işlerinden birine ait bir mütalâa. Yahut daha feci: Tıbbiye talebesinden bir efendinin yazı gözünde muzır bir gazete bulunmuş, kendisi derhal tevkif edilmiş ve tamik-i tahkikat olunuyormuş. Hemen bir dakika evvel bağırışan, gülüşen, itişen, güreşen insanlar ? Onların her biri şimdi elden ele dolaşan kâğıdın üzerine istifham işareti gibi bükülmüş, eğilmiş ihtimal ki ati-i devlete veya şeref ve namus-ı hükûmete mütaallik, yahut birkaç hanü-

manın sönmesini mucip bir hâdisenin suret-i cereyanını okuyorlar. İşte o zekâ ile münevver gözlere, o şebab ile zihayat simalara bir karanlık, mübhem bir rengi matem dolmuş. Nihayet ağızlar açılır, en samimi uhuvvetin, en itimat olunan namus ve haysiyetin bahşettiği cüret-i fevkalâde ile tenkidler, istihzalar, tahkirler.. feryatlar yağar. Temin ederim ki, daire-i kitabetten başka hiç bir mahfilde bu derecelerde açık tenkidat ve tarizat o zaman memleketin hiç bir yerinde vukua gelmezdi. Zira o zaman memleketin her yerinde hatta insanın kendi evinde casus korkusu dilleri tutar, yürekleri susturur, akılları durdururdu, daire-i kitabetin kapısına bir casus kulağını yapıştıramıyacağından ise hepimiz emin bulunuyorduk. Oh, bu emniyet ne büyük saadettir. Hususiyle bu saadetten mabeyin kâtibi Beyler gibi âli tahsil görmüş âli vicdanlı insanlar âzami istifadenin yolunu bilirler ise. Evet, işte şimdi tamamen his ve takdir ediyorum, daire-i kitabet hayatın lezaiz-i mâneviyyesinden bizim mülkümüze göre en yüksek mertebede müstefid olan bir muhit idi. Bu muhitin merkez noktası, bu müridanın kutbülarifîni de söyliyeyim: Ali Cevat Bey. Cümlemizin "Ağabey" unvaniyle samim-i kalbimizden yâdettiğimiz Ali Cevat Bey, bizi etrafına toplar, bizi kemal-i talâkatiyle, nekregûluğu, mazmunperdazlığı ile ve bilhassa vatana olan muhabbeti ile teshir ederdi. Süreyya Paşa merhumun âli meslek-i hamiyyetini takipte belki de Paşaya takaddüm eden Cevat Bey, hayıra delâlet için arkadaşlarına rehber olur, casuslara o sahraları doldurabilecek kadar gür sesinin bütün azamet-i huruşiyle şütum-ı galîza fırlatır, mâruzatın, hassaten jurnalların satır aralarına gizlenen mânalarını bulur, gösterir, hasılı bütün arkadaşlarını daima tenşit, daima hasenata teşvik ederek on onbeş kişinin ancak kaldırabileceği daire-i kitabet hamule-i metaibini beş altı arkadaşın kolayca yüklenmesini temin eder idi. Cevat Bey gibi fıtraten hatîb yaratılmış bir zat etrafında Faik Bey, Tevfik Bey, Reşit Bey, Refik Bey, İsmail Hakkı Bey gibi ezkiya-i ümmetten arkadaşlar görürse neler ibda etmez? Onun her gün bir yeni ruhu olur, her ruhta yeni bir şükûfe açardı. Ezhar-ı cezaletinin ukûs-ı iltimasına bu sahifeler müsaid değildir, bir kaç sözünü söyliyeyim: bize kâh "Tömbeki", kâh "Don Kişot", bazen "Andavallı" gibi tuhaf sözlerle hitabederdi. Bir gün "Çocuklar, heybetnüma tâbirini Türkçeye tercüme ediniz"

der, hepimiz birer şey söyleriz. Ağabey hiç birini beğenmez de der ki "Tu size tömbekiler. Heybet-nümanın Türkçesi kılkuyruktur, kılkuyruk. "devletin nişanları[1] ..... telmihan Cevat Bey " bir zaman gelecek ki herkes göğsüne nişanlarını asabilmek için birer gemi sereni ilâve etmiye mecbur olacak, selâmlığa çıktığımız zaman cami avlusunda birbirimize çarpmamak için manevralar yaparak alargadan dolaşacağız" demiştir.

"Ekrem, senin baban bu kadar beyit düzeceğine sana üç odalı bir ev bıraksa daha iyi olmaz mıydı?"

"Bizim Meclis-i Vükelânın en ziyade kolaylıkla yazdığı mazbatalar istikraza dair olanlardır:

(Banka direktörlerinden Panciri Bey Meclis-i bendegânemize celbolunarak) işte mazbatanın başı; (.... olduğu mumaileyh Panciri Beyin ifadesinden anlaşılmış) işte sonu; (ve bu suret heyet-i çakiranemizce münasib görülmüş) işte vükelây-ı fihamın reyleri."

"Şu daire-i kitabet ne yaman bir teshilât idaresidir: bütün işleri biz pişiririz, biz kotarırız, mazbatasını tezkere şeklinde biz yazarak devair-i devlete göndeririz; ve tezkere akşam üstü mazbata olur, yine bize geliverir."

Bir gün Sultan Abdulhamit daire-i kitabetin karşısındaki küçük bahçeye geliverir. Pek nagehzuhur olan bu hâdiseyi hemen görürüz, Cevat Beyin tenbihine ittibaen Hünkâr arkasını daireye döndüğü dakika panjurları kapatırız. Padişah Hazretleri bir daha bu tarafa döner ve yanında bulunan Başmabeyinciye bizim pencerelere karşı elleriyle bir nısıf daire çizerek bir emir verir. Cevat Bey bunu görünce bağırmıya başlar: "Aman be, aman! kâtipleri toparlayın, defedin diyor."itiraf ederim ki, bu sözün bir lâtife olduğunu hepimiz bilmekle nberaber ertesi günü bir kaç boyacı amele gelip de daire-i kitabetin panjurlarını yeşile boyamıya başladığı dakikaya kadar mânasını anlıyamadığımız irade-i seniyyeden hepimiz ürk[illegible]ş idik.

Daire-i kitabetin hayat-ı hususiyyesi umur-ı memleketin teessür ve o teessürün acılığını tahfif için şathiyyata temayül gibi şeylerden ibaret addolunmasın: orada bir de hayat-ı ilm ü irfan vardı. Edebiyat, tarih, felsefe, siyasiyat, iktisat, ulum-ı

[1] Gazeteden o vakitki matbuat sansörünün çıkardığı 4-5 kelime eksik.

tabiiye hatta ulum-ı riyaziye daire-i kitabetin dört duvarı arasında tanin-endaz-i bedayi ve hakaik olup dururdu: Maliye Nazırı Tevfik Beyin işsiz bir zamanda bir muamele-i riyaziyenin üzerinde yarım saat, bir saat mütemadiyen kaldığını mâruzat işi bittikten sonra gece uykusunu feda ederek sabahlara kadar fenni iktisada, tarihe, siyasiyata ait mücelledat okuduğunu bilirim. Pek ziyade ve pek çok âsar-ı ciddiye okuyan bir zat da esbak Dahiliye Nazırı Reşit Beydir. Şimdi Babıâli Hazine-i Evrak Müdürü Refik Bey de elinden kitap düşmiyenlerden biridir. Zaten mektepli arkadaşların içinde hiç bir şey okumıyan kimse yoktu. Yalnız okumak değil, herkes okuduğunu hiç olmazsa hülâsasını, dinliyenlere, hattâ dinlemiyenlere anlatırdı. Hele mâruzat arasında hukuk gibi, iktisat gibi fünundan birine temas eden bir tezkere bulunuverince onu bir noktası hafi kalmayıncaya kadar izah ve tefsir etmek daire-i kitabetce bir itiyad-ı kavîm olmuştu. Ragıp Paşa, esbak Roma Sefiri Kâzım Bey, Reji Komirseri Nuri Bey gibi zevatın da iltihakiyle bazı günler bizim oda bir Encümen-i Daniş salonuna dönerdi. Lezaiz-i mâneviyesi bu kadar ceyyid ve bîmisal olan daire-i kitabetin lezaiz-i maddiyesi makûsen mütenasib idi.

Haricde herkese bol bol ihsan olunan rütbeler, nişanlar bizim daireye yağmazdı: halâ "kıdem ve ehliyetine mebni" düsturuna mukayyed kalan Süreyya Paşanın pençe-i hissetinden bunları kim koparıp alacak? Rütbeye, nişana biz de çendan ehemmiyet verdiğimiz yoktu: herkeste var, bende de var; bundan ne çıkar? Lâkin maaş meselesi canımızı yakıyordu: Daire-i kitabette ikinci kâtibin, bir de Fazıl Beyin maaşları beşer, Faik ve Cevat Beylerin maaşları dörder bin, galiba bir iki arkadaşın maaşları iki bin beş yüz kuruş, diğerlerinin aylıkları hep bin beş yüz idi. (Daire-i kitabete herkes bin beş yüz kuruş maaş, rütbe-i salise ve dördüncü Mecidi alarak memur olurken ben, müstesna olarak iki bin kuruş maaş, rütbe-i saniye ve dördüncü Osmanî ile tâyin edildim. Bu da Hakan-ı merhumun babamın ruhuna göstermek istediği bir ihtiram idi). Ayda iki yüz elli, üç yüz kuruş arabaya vermekten çok müşteki idik. Bir de aylıklarımızı bölük pürçük alıyorduk: Hazine-i Hassa gûya bir hizmet olarak maaşatımızı Ankara vilayetine havale eder, vilâyet de havalemizi oraya gönderdiğimiz için her sene bir Meclis-i İdare mazbatasiyle başkitabete arz-ı şükran etmek

gibi bir maskaralık yapmaktan asla hâli kalmamakla beraber havalemizden ancak ceste ceste para gönderebilirdi.

Altı, yedi sene devam eden bu zıyk-ı maaş sonraları refah-ı tam bahşeder oldu: rütbeler, nişanlar istediğimiz, istemediğimiz halde muttasıl yükselmiş, artmış maaşlar da cidden iğna edecek derecelere vasıl olmuştur.

Üç karyola kanunu her nasılsa tadile uğradığı gibi daire-i kitabete bir de büyücek oda ilâve olunduğundan dairede temizce ve rahatca yatmıya başladık.

Önceleri, yemeklerimiz de yenilmez derecede fena idi: koca bir tabla mekûlât, biri kayış gibi sert, billur gibi soğuk kebap yahut külbastı, diğerleri sünger kadar pörsümüş, toprak kadar yağız yahni olmak üzere üç türlü et, sade suda pişmiş dört türlü sebze; bıçakların kesmekten âciz kaldığı bir börek; kupkuru bir pilav, bir de şuruba değil, şerbete batırılmış tatlı. Bunların hepsinde kullanılan yağın cinsi ise o derece fena ki mikdarının azlığından dolayı yemekleri yağlayamamakla beraber mideleri dehşetli bozu yor. Daire-i kitabette herkesin masasında bir şişe bikarbonat dösud vardı. Bu hal Agop Paşa'nın Hazine-i Hassa Nezaretine tâyin edildiği zaman icra etmiş olduğu tasarrufattan ileri geliyordu ve şüphesiz ki rızay-ı hümayuna katîyen mugayir idi; lâkin başkâtip yemeklerin ıslâhını hâkpây-ı şahaneden istitafa cüret edemiyordu: bir padişaha senin nimetini beğenmiyoruz nasıl denilir? Bereket versin kolera imdadımıza yetişti: evet İstanbul'da zuhur eden küçük bir kolera saray-ı hümayunda tedabir-i sıhhiyye ittihazını istilzam ettiğinden Sultan Abdülhamit mabeyinin mekûlât ve meşrubatiyle bizzat tevaggulc başlar ve daire-i kitabete uşaklara mahsus olan "dördüncü tertip" yemek verilmekte olduğunu görünce yemeklerimizin erkân-ı mabeyine, hattâ şehzadegâna mahsus birinci tertipten verilmesini, her kâtip için günde ayrıca iki kotlet ve bol çay da ilâve edilmesini irade eder. İşte böylece yemeklerimiz pek iyi olur. Daha sonra zat-ı şahane başkâtip Paşa'yı taltifen ona nefsi nefîs-i hümayunlarına mahsus et'ime-i lezîzeden bir tabla ihsan buyurur. Süreyya Paşa merhum da sonraları azamet-i veziranesini oldukca tadil ettiği, daha doğrusu bir tabla yemeyi kendi başına yiyemiyeceği için nöbetci kâtip Beyleri her akşam sofrasına davet eder. Biz senelerce çekti-

ğimiz açlık, mide hastalığı belalarını bir günde unutacak kadar nefîs yemekler yemiye başlarız.

Süreyya Paşa'ya ihsan buyurulan tablada evvelâ.... Lâkin bugün o belki de hiç bir yerde bulunamıyacak kadar elezz - ü enfes taamları tavsif etmek gürsinegân-ı zamana melâl-aver olur, susalım.

ALİ EKREM

No. 2

Meclis-i Mebusanın içtimaa davet olunması hakkında irade-i seniyye [1]

Meclisi Mahsus-ı Vükelâ Mazbatası

Manastır, Kosova ve Selânik vilâyetleri ahali-i umumiyesinin ve üçüncü ordu-yı hümâyunun bazı mıntakalarında bulunan asakir-i şahânenin efrad ve zabitanının şu son günlerde ittihaz ettikleri harekât-ı serkeşane mahiyatına dair vilâyat ve menatık-ı mezkûre vülât ve kumandanlarından ve müfettiş-i umumilikten 8, 9 ve 10 Temmuz sene 1324 tarihlerinde varid olan altmış yedi adet telgraflarla muharrerat ber mantuk-ı irade-i seniyye-i cenab-ı hilâfetpenahî meyanc-i bendegânemizde yegân yegân mütalâa olundu. Evrak-ı varideye nazaran ekser mahallerde bulunan ahalinin kıyamı ve mevaki-i kesîrede zâbitan ve efrad-ı askeriyenin onlara iştiraki ile bazı askerî depolarının kapılarını şikest ederek bir çok esliha ve cephane ve taburlar sandıklarından mebaliğ-i mevcude ahz-u gasb ve kendilerine muhalefet edenleri eşedd-i ukubat ve itlâf ile tehdid ve nihayeti toplar endahtiyle ve nutuklar iradiyle ilân-ı hürriyet sadedinde bir takım nümayişlerde bulundukları ve dün gece Manastır'da bazı kumandanların ve hattâ Müşir Osman Paşa'nın ikamet ettikleri mevaki-i abluka ederek Osman Paşa'yı ahz u tevkif eyledikleri ve işbu harekât-ı bâğıyanenin Kanun-ı Esasinin meriyet-i ahkâmiyle Meclis-i Mebusanın ictimaa davet ettirilmesi esasına müstenid olduğu ve bu babta her gûna nasayihi isga etmeyip gittikçe tev-

[1] *Düstur*, II. tertip, C. I, s. 1 - 2

si-i daire-i igtişaş edecekleri anlaşılmış ve gerçi kanun-ı mezkûr mer'i olup meclis-i mezkûrun bir müddet-i muvakkate için tatili ilcaat-ı haliye ve mukteziyyat-ı memleketten olmasiyle bir müddetten beri davet ve küşad olunmamış ise de beynelahali sefk-i dimanın vukuunu men etmek ve düvel-i ecnebiyyenin müdahalâtına sebeb verilmemek vacibat-ı mumurdan bulunduğundan mezkûr meclisin küşadı zarurî olmakla keyfiyetin meyane-i ubeydanemizde bittezekkür arzı şerefmend-i telâkkisi olduğumuz irade-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenahi icab-ı âlisinden olup, filvaki memleketin istikrar-ı asayişi noktasına matuf olan mütalâat-ı seniye-i hazret-i şehriyarî mahz-ı isabet bulunduğundan intihab hakkında zaten mevcud olan usule tevfikan sıfat-ı lâzimeyi haiz âzanın intihabiyle peyderpey iş'arı hususunun tamimen vilâyat-ı şahâne ve elviye-i gayrı mülhakaya tebliği ve bu kararın eşhas-ı merkumeye tefhimi ile cemiyetlerinin dağıtılması tezekkür ve tensib kılınmış ve olbabta kaleme alınan telgrafnâme sureti leffen arz ve takdim olunmuş olmakla ol babta ve katibe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i veliyyülemr efendimizindir.

24 Cemaziyelâhire 1326, 10 Temmuz 1324 [1]

İrade-i Seniyye-i Hazret-i padişahiyi mübelliğ hâmiş

Meclis-i vükelânın manzur-ı âli buyurulan işbu mazbatası üzerine mucibince irade-i seniyye-i cenab-ı hilâfetpenahi şerefsudur buyurulmuş olmağla olbabta emr ü ferman hazret-i veliyülemrindir. 24 Cemaziyelâhir 1326, 10 Temmuz 1324

Serkâtib-i Hazret-i şehriyari

Tahsin

No. 3

Kanun-ı Esasinin meriyeti hakkında sadır olup Babıâlide kıraat edilen Hattı Hümayun [2]

Vezir-i maali semirim Sait Paşa,

Cümleye malûm olduğu üzere devlet-i aliyyemizin devr-i itilâsında sunuf-ı tebaa bir hal-i emniyet-bahşâda yaşadıkarı halde sonraları hudus eden esbab-ı mütenevvia hukuk-ı âmmeyi

[1] 23 temmuz 1908 perşembe.

[2] *Düstur*, II. tertip, C. I, s. 11-14

müstahak olduğu mertebede temine mani olduğundan valid-i macidin Sultan Abdülmecid han hazretleri Gülhane Hattiyle emniyet-i nefsiyye ve hukukiyyeyi müceddeden temin ve usul-i idarece mühim esaslar vazettiği gibi bin iki yüz yetmiş iki tarihinde neşreylediği Islâhat Fermaniyle[1] asr-ı medeniyetin ihtiyacatına göre usul-i idareyi tanzim ve sunuf-ı edyan-ı muhtelifeye mensub tebaa beyninde revabıt-ı vatandaşiyi takviye eylemiş idi. Tanzimat-ı Hayriyyenin tesisinden mebde-i saltanatımıza kadar geçen müddet zarfında terbiye-i umumiyece hasıl olan terakki mesalih-i umumiyenin usul-i meşrutiyete rabtını ihtar eylemekle karîha-i zatiyemizden olarak Kanun-ı Esasi ilân olunmuş iken ağraz-ı muhtelife menafi-i umumiyye fikrine takaddüm ettiğinden kanun-ı mezkûrun tatili hakkında ihtarat tekessür etmiş ve nihayet Saffet Paşa'nın zaman-ı sadaretinde bu tatil devletce karargir olmuştu. O vakitten şimdiye kadar geçen ahval ile efkâr ve temayülât-ı umumiyenin neticesinde memleketin idare-i meşrutaya kabiliyeti meşhud olmasiyle Kanun-ı Esasinin kâffe-i ahkâmı mer'iyyül icra olmasına ve Meclis-i Mebusanın her sene içtimaına irademiz taallûk ederek Babıâlimizce her tarafa bildirildiği gibi, Kanun-ı Esasinin tatbikatına badema hiç bir vechile ve hiç bir suretle aslâ ve katîyen halel gelmiyeceğini dünkü gün düvel-i malûme süfera ve memurin-i siyasiyyesinin tebrikâtını kabul ettiğim sırada dahi beyan eyledim. Çünki menafi-i memleket kuvve-i kanuniyenin bir kuvve-i muntazama ve maşrua halini iktisab etmesiyle hasıl olacağından bunu ve menafi-i hakikiyye-i saltanatın menafi-i umumiyye-i memleketle mütenasiben terakkisini takdir etmekliğimiz emr-i tabii olmasiyle Kanun-ı Esasinin mer'iyeti ve Mebusanın her sene içtimaa daveti hususlarında sadır olan irademizin katîyetini imzaladığımız işbu hattımızla ilân ederim.

Şurasını dahi ilâveten beyan eylerim ki, devletimizi terkib eden efradın hukukca masuniyet-i tammeye mazhariyetleri lâzimeden ve ferdin ferd-i ahara ve sunuf-ı tebaadan bir sınıfın sınıf-ı âhara nisbetle hukukca farkı olmayıp müsavaten mazhar-ı adalet olmaları kavanin-i tabiiyye ve mevzua ahkâmından bulunduğu halde bir zamandan beri hilâf-ı maksadımız olarak şu ahkâma bazı mahallerde zaaf ârız olduğu gibi, devletimizin idare-i umu-

[1] 18 şubat 1856, bk. *Düstür*, I. tertip, C. I, s. 7

miyesiyle şuabat-ı idarenin kâffesine aid vezaif, nizamat-ı mahsusa ile muayyen ise de bir takım vezaifin meriyeti hüsn-i cereyan edemiyerek bu ise bittabi dâi-i mezarr olduğundan temin-i hal ve istikbal için hukuk-ı umumiye ve vezaif-i hükûmete dair ahkâmın teyidi ve her iki cihetce mütehakkik olan bazı nevakısın itmamı vacibat-ı umurdan bulunmuştur şöyle ki :

Evvelen — Tebeanın her ferdi her hangi kavim ve mezhebte bulunursa bulunsun, hürriyet-i şahsiyesine malik ve memleketin hukuk ve tekâlifinde müsavidir. Saniyen — Hükm-i kanun icabından başka surette hiç kimse istintak ve tevkif ve habs ve suver-i saire ile mücazat olunamaz.

Salisen — Her ne suretle ve ne nam ile olursa olsun sıfat ı fevkalâde ile mahkemeler ve komisyonlar teşkil ve bir kimse kanunen selâhiyeti olan daire-i istintak ve mahkemenin gayrı mahalle ihzar olunamaz.

Rabian — Her adamın hanesi taarruzdan masundur. Kanunun tâyin ettiği usulden başka surette bir adamın hanesine girilmek ve hanesi tarassud olunmak mücaz değildir.

Hamisen — Hiç kimse hakkında kanunun tâyin ettiği usulden başka surette zâbıta memurları veya her ne nam ve sıfat ile olur ise olsun memurin-i saire takibat icra edemezler.

Sadisen — Efrad-ı tebaamızın gerek ticaret ve gerek seyahat maksdiyle istediği memlekete gitmiye ve istediği kimselerle ictima ve ihtilât etmiye hakkı vardır.

Sabian — Matbuat kableltab, hükûmetin muayenesine arz olunmaz ve mekâtîb-i şahsiye ve matbuat-ı mevkute postalarda tevkif olunamaz ve matbuat töhmetleri mehakim-i âdiyede rüiyyet olunur.

Saminen — Talim ve tedris serbesttir.

Tasian — sunuf-ı askeriye müstesna olmak üzere, bir kimse rızası haricinde hiç bir memuriyete tâyin olunamaz: Memurinden olanlar kavanine muhalif ahvalde kendilerine verilen evamire ittibaa mecbur değildirler ve istedikleri vakitte istifada muhtardırlar. Binaenaleyh deruhde ve icra ettikleri kâffe-i ahvalden mesuldürler.

Âşiren — Makam-ı Meşihatta ve Harbiye ve Bahriye nezâretlerinde bulunacak zevattan başka vükelâyı, Sadrazam intihab ve

tasdikimize arzedeceği gibi devletler nezdine memur her sınıf süferayı, Hariciye Nâzırının ve valileri Dahiliye Nâzırının ve Şûray-ı Devlet âzasını şûray-ı mezkûre reisinin inzimam-ı reyleri ile Sadrazam intihab eder. Nezaretler ve vilâyetlerde kâffe-i memurinin intihabları ve ledelicab tebdilleri ve nişan ve rütbeye ve sair mükâfata nailiyetleri tâbi oldukları nezaret veya reis-i idarenin tasvibi ve makam-ı sadaretin inzimam-ı reyi ile icra olunur.

Hadi aşer —Her memur gerek şifahen gerek tahriren yalnız mafevkinde olan âmirine müracaat edip, merciinin gayrı hiçbir mahalle müracaat eyliyemez. Her memura münhasıran mafevkinde olan âmir emir verip merciinin gayrı hiç bir mahal hiç bir memura gerek şifahen gerek tahriren emir ita ve onunla muhabere eyliyemez.

Sani aşer — Memurin-i devletin intihab ve tebdillerinde hata görülür ise, esbabını beyan ile hatayı ıslâh ettirmek ve memurinin sui harekâtı yahut ifay-ı vezaifte adem-i iktidarları anlaşılır ise tebdilleri için ledelhace tedabir ittihazına nezaret eylemek sadaretin vezaif-i mahsusasındandır.

Salis aşer —Devletin varidatiyle masarif-i alelâde ve fevkalâdesi muvazenesi her nene-i maliye ibtidasında mutlaka ve aynen ilân olunacak ve her daire ve vilâyet muvazenesi muvazene-i umumiyyeye merbuten kezalik ilân kılınacaktır.

Rabi aşer — Nezaretlerle vilâyetlerin teşkilât ve vezaifi hakkında mevcud kavanin ve nizamat-ı muhtelife birrüiyye ihtiyacat-ı hazıraya göre tadili için karib-ül ictima olan Meclis-i Mebusana verilmek üzere nizamnâme lâyihaları hazırlanacaktır.

Hamis aşer —Devletin eazım-ı esbab-ı kudreti kuvay-ı askeriye-i şahânem olduğundan, münhasıran askerliğin terakkisi ve esliha ile sair techizatın mükemmeliyeti nezdimizde katîyen mültezem olarak bu babta Harbiye Nezaretine evamir-i mahsusamız ısdar olunmuştur. Heyet-i cedide-i vükelânın teşkili ve tasdikimize arzı ile mevad-ı meşruhanın icraatına ve mesalih-i devletin hüsn-i rüiyyeti esbabına rüfekanızla bilittihad sarf-ı mesai eylemeniz matlûbumuzdur. Cenab-ı hak muvaffak buyura.

4 Receb 1326[1]

---

[1] 1 ağustos 1903 cumartesi.

No. 4

Meşrutiyetin ilânından ve İttihad ve Terakki Cemiyeti merkezi mümessillerinin İstanbul'a gelmelerinden sonra İstanbul'daki ordu birliklerine yaptırılan yemin [1]

(3 ağustos 1908)

Sevgili Padişahımızın tebaa-i sadıkanesine ihsan buyurdukları Kanun-ı Esasi ahkâm-ı münifesine ömrüm oldukça harfiyyen tebaiyyet ve itaat edeceğimi ve otuz iki sene mükaddem bazı erazilin ihanetiyle lâğvedildiği gibi yine ileride maazallah böyle bir hal vuku bulur ise hürriyet-i vataniyenin muhafazası uğurunda kanımın son katresi akıncıya kadar Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyetine muavenet edeceğimi ve her kim cemiyet aleyhinde ika-i fesada cüret eylerse kendi elimle öldüreceğimi ve bize bu lûtfu bahşeden sevgili Padişahımız efendimize, din ve millet ve vatanıma kemal-i sadakatle ve ubudiyetle hizmet edeceğimi ırz ve namusum üzerine Kur'an-ı azîmüşşana elimi basarak yemin ile temin ederim. Vallahi, billâhi.

No. 5

Abdülhamid hakkında Terakki ve İttihad Cemiyeti'nin düşüncelerini açıklıyan beyannâme [2]

Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti zât-ı şevketsimat-ı hazret-i padişahiye karşı sadakat ve ubudiyet-i kâmile ile mütehassis olduğundan bazı bedhahan ve fesadkâran taraflarından neşredilip ötede beride dağıtılmakta olan evrakın katîyen cemiyetin tercüman-ı efkârı olmadığını ve idare-i sabıka esnasında Paris'te inikad eden kongrenin mukarreratını muhtevi olarak neşredilmiş olan bir eserin de, şimdilik malik olduğumuz idare-i meşruatada hiçbir sebeb-i mevcudiyeti kalmadığından onun da tevzüne cemiyetin katîyen muhalif bulunduğunu ve bu muamelâtı icra edenlerin cemiyetle hiç bir münasebetleri bulunmadığını ilân ederiz.

23 temmuz 1324 [3]

[1] *İkdam*, No. 5099, **5 ağustos 1908.**

[2] *Servet-i Fünun* (Günlük), No. 12, **24 temmuz 1324.**

[3] **5 ağustos 1908** çarşamba.

No. 6

Kâmil Paşa kabinesi kurulduktan sonra halkın ve cemiyet teşkilâtının hükûmet işlerine karışmamasını bildiren Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti beyannâmesi [1]

Muhterem vatandaşlarımız,

Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti milletimizi muhtaç olduğu hükûmet-i meşrutaya nail etmek için uğraştı. Zat-ı şevketsimat-ı hazret-i padişahi bu maksadın muazzeziyet ve mukaddesiyetini takdir buyurarak milletin Kanun-ı Esasisine, hürriyetine mazhariyetinin ilân edilmesini emr ü ferman buyurdu. Bu emr ü ferman-ı hümâyun-ı mülûkâne bütün vatanı gülzar-ı saadet haline getirdi. Bütün kulub-ı milleti pür neşat ve meserret ve hakpây-ı mülûkânelerine karşı lebriz-i ubudiyet ve hürmet kıldı. On beş günden beri sevgili memleketimizin her noktasında icra olunan parlak nümayişler mahzuziyet-i umumiyenin derece-i kemalini ve bilâtefrik-i cins ü mezheb bilumum tebaanın makam-ı muallay-ı hükümdariye doğru müteveccih bulunduğunu gösterdiğinden şayan-ı şükrandır. Fakat artık bu nümayişlere nihayet verilerek bütün efrad-ı milletin kendi işleriyle, güçleriyle, vazifeleriyle iştigal edecekleri zaman hulûl etmiştir. Cemiyet bu cihetı kemal-i samimiyetle umuma ihtar eyler.

Padişahımız efendimiz hazretleri tebaa-i sadıkanelerine gerek Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyetinin hüsn-i niyet ve sadakatine tamamiyle mutmain bulunduklarını ve âmal-ı hümâyun-ı şehriyarilerinin yalnız memleketin temin-i umran ve saadetine matuf bulunduğunu lisan-ı hümâyun-ı mülûkâneleriyle beyan buyurmuşlardır. Artık padişah ile millet arasında hiç bir kuvvet-i haine kalmadığını izhar eden bu iradat-ı hakîmane milletin muhtaç olduğu namuskâr bir heyet-i vükelânın tayiniyle de kesb-i kuvvet ve teyeyyüd eylemiştir. Bugün teşekkül eden bu heyet bütün efradın mazhar-ı itimadı olmaya bihakkın lâyık olduğundan milletin heyet-i vükelâya tamamen rabt-ı kalp etmesini tavsiye ederiz. Bugünden itibaren Heyet-i Vükelânın mâlik oldukları selâhiyet-i kâmile dairesinde çalışabilmeleri, vatanın terakki ve

[1] *Servet-i Fünun* (Günlük), No. 13, **25** temmuz **1325.**

taalisini temin edecek mesail-i ıslâhiyenin müzakeresiyle meşgul olmaları yalnız bir şeye muhtaçtır ki o da ahalinin idare-i umur-ı hükûmete ne suretle olursa olsun müdahale etmemesidir. Aksi hareket ecanibe karşı, memlekette hükûmetin mefkudiyeti hissini vereceğinden elbette katîyen şayan-ı tecviz olamaz. Kan dökülmeksizin istihsal edilen maksat ve on beş günden beri bütün ecanibin takdir ve tahsinini celbedecek bir daire-i edep ve terbiyede cereyan eyliyen muamelât, halkımızın ne kadar dûrendîş, ne kadar tecavüzden müctenib, her ferdin hukukuna ne kadar riayetkâr olduğunu gösterdiğinden şimdi kazanılan bu muvaffakiyetin kaybedilmemesi için elbirliğiyle çalışmamızı umum vatandaşlara ihtar eyleriz.

Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti muamelât-ı resmiye-i hükûmete, bilhassa memurları tâyin ettirmek gibi teferruata katîyen müdahale eylemek hakkını haiz değildir. Binaenaleyh, gûya cemiyet namına hareket ediyorlarmış gibi sahte bir vaz u tavır takınarak bu kabîl mutalebatta bulunacaklar hakkında hükûmetçe muamele-i lâzime icra olunduktan başka harekât-ı vakıanın cemiyetce de şediden muaheze ve takbih olunacağı nazar-ı dikkatten dûr tutulmamalıdır. Cemiyet vazifesini suiistimal etmiyerek daima daire-i meşruiyette hareket eylemiş ve eyliyecektir.

İdare-i sabıkaya mensup olan bazı kimseler hakkında da ne yolda muamele icrası icabedeceği makamat-ı âidesinde tezekkür edilmekte olduğundan bu hususta dahi örfî ve tahakkümî muamelâttan katîyen ihtiraz ve içtinab olunmalıdır. Zira şunun bunun millet namına hareket etmekle bir kimsenin cezadide olmasını taleb eylemiye hakkı yoktur. Aksi takdirde eskiden şikâyet etmekte olduğumuz girive-i muamelâta biz düşmüş oluruz ki bunu da elbette vatandaşlarımız tecviz etmezler.

İşte bu esbaba mebni Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti umum efrad-ı vatana Zat-ı şevketsimat-i hazret-i tacdariye hürmet ve ubudiyetlerinin paydar olmasını, Heyet-i Vükelâya emniyet ve itimad ve netayice intizar edilmesini, her bir ferdin idare-i umur-ı millete müdahale etmiyerek kendi umur-ı hususiyesiyle meşgul olmasını ve şahsiyattan içtinab ve ihtiraz etmesini hâlisane beyan eder.

24 temmuz 1324[1]

[1] 6 ağustos 1908 perşembe.

No. 7

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi tarafından tamimen gönderilen ve Mebusan intihabına dair olan beyannâme [1]

Vatandaşlar,

Cümleye malûm olsun ki, Osmanlı toprağında oturan ve yaşıyan İslâm Hıristiyan bütün insanlar bu vatanın evlâdı olup menafi-i milliye ve hukuk-ı medeniyeden müstefit olmak hususunda biri diğerinden farklı değildir. Şeriat nazarında, kanun-ı devlet karşısında cümlesi müsavidir. Din ve mezhep bahsindeki ihtilâf-ı akait yalnız Cenab-ı Allah'a ve ahirete ait bir emr-i manevî olup bunun dünya işlerine asla taallûku yoktur. Binaenaleyh bir memleketin sekenesi, bir devletin tebaası bilâtefrik-i cins ü mezhep yekdiğerinin vatandaşı, toprak kardeşi olduğundan gerek hükûmetin kanununa muhalif icraatına ve gerek bir ecnebi kuvvetin taarruzatına elbirliğiyle karşı durup haklarını, hürriyetlerini asayiş ve istirahatlerini muhafazaya mecburdurlar. Hükûmetin haricî ve dahilî meslek-i idaresini suret-i daimede kontrol altında tutarak menafi-i umumiyeye muvafık olmıyan işleri reddetmek, millet ve memleketin refah ve saadetini temin edecek usul ve kavaninin muhafaza-i hüsn-i cereyanına nezaret eylemek bütün efrad-ı milletin hakkıdır.

Hükûmet bizim cehaletimizden, ittifaksızlığımızdan istifade ederek bu hakkı gasbetmiş idi. İdare beş on kişinin keyfine, arzusuna tamah etti ve sefahatine tâbi tutuldu. Milletten alınan askerleri beyhude yere telef etmek; âşar, ağnam ve sair türlü namlarla alınan paraları hafiyelere, hain memurlara, lüzumsuz müşirlere, feriklere yedirmek; ahalinin emniyet ve asayişini, ticaret ve ziraat ve sanayi ve maarifi ve bütün menafi-i hayatiyesini ayaklar altına almak, elinde beş on kuruşu olanların parasına göz dikilerek envai müfteriyyat ile tecrim edilmek ve kutta-ı tarîklerle hükûmet memurları ortak olup bilâperva halkı soymak âdet hükmüne girmişti. Ahaliyi muhafazaya memur olanlar, haydutlara rahmet okutturacak derecede zulûm ve taaddiye koyulup,

[1] *Servet-i Fünun* (Günlük), No. 55 (Sabah) **20** ağustos **1324** = **2** eylül **1908**.

ırzlar, namuslar, servetler mahvedilerek bütün Osmanlılar zaruret ve sefalet içinde can çekiştirmek derecesine geldi. Bu felâketler hep bizim ittifaksızlığımızdan, korkaklığımızdan neşet ediyordu. Cenab-ı Hakka şükür olsun ki, yine bu milletin İslâm ve Hıristiyan bilcümle evlâdı aralarında bir İttihat ve Terakki Cemiyeti akdederek ve canlarını tehlikeye koyarak kemal-i metanet ve hüsn-i niyetle senelerce çalıştıktan sonra başımızın belâsı olan o zalim idareyi bir gün içinde mahv ve harabettiler. İşte o cemiyet size hitabediyor.

Vatandaşlar, lehülhamd elimize bir devr-i mesud-ı hürriyet geçti. Bunun kadr ü kıymetini bilerek hukuk-ı tabiiyemizi tecavüzden, taarruzdan ilelebed muhafazaya çalışalım. Bundan sonra hükûmet kendi keyfiyle hareket edemiyeccektir. Meclis-i Mebusana milletin göndereceği vekiller her işe nezaret edecekler ve alınan paraları devletin itilay-ı şan ve satvetine ve milletin idame-i refah ve rahatına sarfettireceklerdir. Yollar yapılacak, kanallar açılacak, bataklıklar kurutulacak, madenler işlettirilecek, ormanlar muhafaza olunacak, mahsulât-ı dahiliyemizin revacı temin ve ticaret ve sanayi-i memleket himaye edilecek, daha bir çok umur-ı nafia vücude getirilecek ve her işte ehil, erbab-ı memurlar kullanılıp irtikâb ve irtişaya meydan verilmiyecek, haydutluk ve kutta-ı tariklikten eser kalmıyacak, ahz-ı asker muamelâtındaki yolsuzluklar kaldırılacak, kimse kimseye müdahale edemiyecek ve memleketimiz dahilî ve haricî taarruzdan mahfuz kalacaktır. İşte hep bu işleri üç ay sonra açılacak olan Meclis-i Mebusan'a göndereceğimiz mebuslarımız yani vekillerimiz yapacak veya yaptıracaktır. Şimdi bize terettüb eden en mühim vazife yukarıda saydığımız esbab-ı servet ve saadeti hakkiyle idrak ve müdafaa edebilecek vekilleri bulup onları intihap etmektir.

Bulunacak mebuslar vatanına ve vatandaşlarına hakkiyle muhabbet eden erbab-ı hamiyetten olmalıdır. Mektep ve maarif görmüş, umur-ı devlete, ihtiyacat-ı memlekete, ahval-i millete vakıf zevat bulunmalıdır. İdare-i sabıka zamanında rütbe ve nişan ve memuriyet mukabilinde hafiyelik etmiş, rüşvet vermiş ve rüşvet almış kimselerin ve ahali ile hükûmet arasında vasıtalıkla temin-i servet eden müteneffizan-ı mahalliyenin hamiyet ve muhabbet-i vataniyesi olmadığından millete vekil olarak Mec-

lis-i Mebusana intihap edilmeleri kat'iyen caiz değildir. Vicdanını, namusunu milyonlarca paradan daha kıymettar addeden ve her nerede olur ise olsun doğruyu söylemekten çekinmiyen, hak ve adle riayet ve hürmet etmekle müştehir olan bîgarez ve bîtaraf zevatı arayıp bularak emanet-i vekâleti onlara tevdi etmek millete farzdır. Vekiller bu evsafı haiz olmazlarsa milletin kazandığı hakk-ı hürriyetten istifadelerine bedel evvelkinden beter fenalıklar yüz gösterir. Hasılı vekil intihabı pek mühim bir meseledir. Bir şahıs, umuru için muhtaç olduğu vekili intihapta hata ederse ayıp değildir. Fakat elli bin kişinin bir vekil intihabında isabet edememesi hem ayıp hem de züldür. Bu babta kimseden korkup çekinmemeli, herkes rey ve fikrini serbest söylemelidir. Nizama sığmaz, kanuna uymaz bir işiniz olmadıkça size kimse bir şey yapamaz. Hatıra gönüle mağlûp olursanız görülecek zarar hem çok hem de umumi olur. Akhnızı başınıza alınız. Şimdi bütün ecnebi devletler bize bakryorlar. Bunca senedir istibdat boyunduruğu altında sersemleşmiş olan bir milletin birden bire gösterdiği eser-i hayatı mucize kabîlinden addediyorlar. Şimdilik hepsi bize müdahaleden el çektiler. Eğer adamakıllı bir meslek-i terakki ve temeddün iltizam ederek cümlemiz kardeş gibi o mesleği muhafaza edersek bize muavenet edecekler ve ittifak ve ittihadımıza can atacaklardır. Aksi takdirde iktidarsızlığımıza, meskenetimize yani şeref-i istiklâle lâyık olmadığımıza hükmedeceklerdir ki, maazallah bu halin neticesi dehşetli bir felâkettir. Milletimizi, mevcudiyetimizi kendi elimizle tehlikeye atmıyalım. Hür ve mesut olarak yaşıyalım. Hüsn-i niyet ve kemal-i ihtiyat ve dikkatle hareket ettiğimiz halde tevfik-i ilâhî daima refik ve rehberimizdir.

İttihad ve Terakki

No. 8

Selânik'te Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetti Merkez-i Umumîsinden doğum yıldönümü vesilesiyle Abdülhamid'e gönderilen telgrafname ile cevabının suretleri[1]

Vilâdet-i hümâyun-ı hazret-i padişahinin altmış dokuzuncu sene-i devriyesinin hulûlü vesile-i hayriyesiyle Osmanlı İttihad

[1] *Servet-i Fünun* (Günlük), No. 79 (Sabah) 1 eylül 1324.

ve Terakki Cemiyeti makam-ı muazzam-ı hükümdariye arz-ı tebrikât eder ve büyük Osmanlı milletinin âmal-i hürriyet ve terakkisini alkışlıyarak Kanun-ı Esasi dairesinde icrayı saltanat buyuran şevketmeab efendimiz hazretlerinin vatanın terakki ve taalisini temin emrinde masruf olacak mesai-i hümâyunlarının daima muvaffakiyete iktiran etmesini temennı ve niyaz eder.

Fî 30 ağustos 1324 [1]

Selânik'te İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisine

Cemiyetin telgrafnâmesi ledelarz manzur-ı âli-i hazret-i padişahî buyuruldu. Tebrikât ve beyanat-ı maruza, mahzuziyet-i seniye-i cenab-ı hilâfetpenahiyi mucip olarak azay-i cemiyete selâm-ı saadet ittisam-ı hümâyun-ı mülükâne ile taltif buyurulmuş olduklarını tebliğ ve tebşire müsaraat ederim. Padişahımız, Padişah-ı hürriyetperver efendimiz hazretlerinin yegâne emel ve maksad-ı hümâyun-ı mülûkâneleri Kanun-ı Esasinin katiyen muhafazası ve ahkâm ve münderecatının temin-i icrası ile kavanin ve nizamatın ve binaenaleyh intizam ve asayişin vikayesi sayesinde millet-i Osmaniyenin ve devlet ü vatanın ilâ maşallah-ı tealâ günden güne taali ve terakki-i saadet-hali olup bu arzuyu hümâyunun hasıl ve devlet-i aliyyelerinin ve millet-i mübeccele-i Osmaniyenin derece-i vusul-i saadete vasıl olması için gerek İttihad ve Terakki Cemiyetinin ve gerek bütün efrad-ı ümmetin bu nokta-i nazardan padişahımız efendimiz hazretleriyle müttehiden ve müttefikan çalışacaklarına emniyet-i şahânenin berkemal bulunduğunu şerefmened-i telâkkisi olduğum emr ü ferman-ı hümâyun-ı mülûkâneye tevfikan tebliğe müsaraat eylerim.

Fî 16 şaban sene 1326, fî 30 ağustos 1324 [1]

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyarî

Ali Cevat

---

[1] 12 eylül 1908 cumartesi.

No. 9

Taşkışla Hadisesi dolayısiyle İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından yayımlanan Beyanname [1]

Taşkışlada İkinci Fırkaya mensup seksen altı nefer bugün kanun-ı askeriye muhalif bir harekette bulundular; adem-i itaat gösterdiler. Kanuna karşı edilen en küçük bir hareket-i isyaniyeyi, bir tecavüzü en büyük bir şiddet ve metanet ile karşılamak zapt u rabt-ı askeriyeyyi temin için elzem olmakla, hayırhahane ihtarata ve nesayihe karşı serkeşane ve cüretkârane mukabelede bulunduktan başka, dün Selânik'ten yeni gelen avcı taburu üzerine istimal-i silâha tasaddi ettiklerinden kendilerine karşı ateşle mukabeleye maatteessüf mecburiyet görülmüş ve içlerinden üçü telef ve diğer üçü cerhedilmek suretiyle vakaya nihayet verildiği gibi bakiyyesi de teslim-i nefs etmişlerdir. Mesele devr-i sabıkta şımarıklığa alışan bir kaç neferin tedibinden ibarettir. Bundan başka memleketin ahval-i umumiyesinde ahaliyi heyecan ve telâşa düşürecek bir şey yoktur. Çünkü ahalinin rahat ve hürriyeti ordularımızla ve yüz binlerce mücahidin-i insaniyetin himmet ve hamiyetiyle taht-ı temine alınmıştır. Vatanımızı mesut, milletimizi kardeş görmek istemiyen ve elbette bir şirzime-i kalîleden ibaret olan bir kaç hain ve bedhahın işaat ve ifsadat-ı müheyyicesine İslâm ve Hıristiyan vatandaşlarımızın katîyen ehemmiyet vermiyeceklerini bilir ve kendilerine her zaman bitaraf bir hadim ve nigehban-ı sadık olan cemiyet namına tavsiye-i itidal eyleriz. Asayişe halel verecek en ufak bir hâdiseye karşı —müsebbiplerini tedip hususunda— hükûmetin zerre kadar müsamaha gösteriniyeceğinde şüphe edilmemek lâzım gelir.

18 teşrinievel **1324** [2]

İttihad ve Terakki Cemiyeti

---

[1] *İkdam*. No. 5185, 1 kasım **1908**.

[2] **31** ekim **1908** cumartesi.

No. 10

Meclis-i Millinin açıldığı gün Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisinden Abdülhamid'e gönderilen tebrik telgrafı [1]

Halife-i İslâmiyan ve Hükümdar-ı Zişan-ı Osmaniyan olan Zat-ı Hilâfetpenahiye,

Mukadder ve medîd bir zaman-ı imtihan neticesinde taayyün eden istihkak-ı milletin mükâfat-ı hakikiyyesi ki şeriat-ı mukaddese-i Ahmediye'nin de emrettiği usul-i meşverettir. Bu hakk-ı meşruun taraf-ı zişeref-i hümâyunlarından da takdir ve temini semere-i hayriyyesi olmak üzere bugün emsali nameşhud bir sûr-i pür sürur-ı millî ile küşadına muvaffak buyurdukları Meclis-i Mebusanımızın tahkim-i bünyan-ı şevket ve saadet-i Osmaniyeyi müstelzim icraat ve hidemat-ı vatanperveraneye mazhariyetiyle beraber zat-ı şahânelerinin de badezin mesudiyet-i umumiye içinde bihakkın şahâne ve bahtiyarane bir ömr-i tavîle nailiyetleri daavatını vird-i zeban ederek kalbimizin bütün samimiyetiyle arz-ı tebrikât ve teşekkürata müsaraat eyleriz.

Fi 4 kânunuevvel 1324 [2]

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi

No. 11

Meclis-i Mebusanın açılışı dolayısı ile İttihad ve Terakki Cemiyeti teşkilâtından gelen tebrik telgraflarına toptan aşağıdaki cevabın telgrafla bildirilmesi Meclis-i Mebusanın 28 aralık 1908 pazartesi günkü altıncı içtimaında kabul edilmiştir [3]

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisine

Hürriyet-i Magsube-i milleti istirdad hususunda Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyet-i muhteremesinin hidemat ve muvat-

[1] *İkdam*, No. 5232, 18 aralık 1908.

[2] 17 aralık 1908 pazartesi.

[3] *Takvim-i Vekayi*, No. 79. 16 kânunuevvel 1324.

fakiyat-ı hüdapesendanesine ebediyyen medyun-ı şükran ve mahmedet olan millet-i Osmaniyenin Mebusanı, tebrikât-ı mübellega-i vatanperveraneye karşı samim-i candan arz-ı teşekkürat eyler ve ol babdaki hissiyat-ı imtinankârisinin bütün şuabat-ı muazzezesine tebliğini merkez-i umumiden rica ederiz.

No. 12

Nutk-ı iftitahî-i hazret-i Padişahiye cevaben Heyet-i Âyanca kaleme alınıp 13 kânunuevvel sene 1324[1] tarihinde takdim kılınan arîzanın sureti

Padişahımız,

Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusanı teşkil eden Parlamentonun (Meclis-i Umumi) küşadı münasebetiyle irad buyurulan nutk-ı âli-i mülûkânelerini Meclis-i Âyan kemal-i dikkatle istima eyledi. Mazinin itiyadat-ı elîmesi mucebatından olarak idare-i hükûmetce vücude gelen adem-i intizam zail ve yerine kaide-i meşrutiyetin eser-i tabiisi olan intizam kaim olduğu gibi, sinîn-i medîdeden beri metbu ile tâbi beyninde münasebat-ı samimiyeyi işkâl eden ve ağraz-ı mahsusaya hizmetten gayrı bir eseri bulunmıyan mania-i temas merfu olduğundan, millet hükümdar-ı mufahhamını görmekle ve deaim-i meşrutiyetten olan nutk-ı mülkdariyi Âyan ve Mebusan vesatetleriyle işitmekle mübtehic olmuştur. Evvel be evvel bu vaka-i sarreden tahassül eden hissiyat-ı şükür-güzarîyi huzur-ı âli-i tâcdarilerine kemal-i tazimat ile arzederiz.

Meşrutiyet-i hükûmet hukuk-ı ictimaiyenin en tabii ve en lâbüd esasına müstenid olup, makam-ı saltanatın mukaddesiyeti ve mesuliyetten masuniyeti dahi bu esası muhafaza ile kaim olacağından nutk-ı âli-i mülûkânelerinde Kanun-ı Esasinin mazisine ait olan fıkarattan gadd-ı nazarla kanun-ı mezkûrun muhafaza-i ahkâmı hakkında gerek millete ve gerek bütün âleme ilân buyurulan azm-i lâyetegayyeri, taahhüd-i katî mahiyetinde tefsir, binaenaleyh şükran-ı azîm ile telâkki ederiz.

[1] 26 Aralık 1908 cumartesi (bk. *Takvim-i Vekayi*, sayı: 77, 14 kânunuevvel 1324).

Nutk-ı hümayunlarında irad buyurulan Bosna ve Hersek ve Bulgaristan meseleleri için Berlin muahedenâmesine vâızulimza devletler indinde lâzım olan mükâtebat ve müzakerat ve bu mesailin netayic-i haseneye mukterin olmasına terettüb eden ikdamat kuvve-i icraiye vezaifinden bulunmakla Heyet-i Vükelâ tarafından bu vezaifin hüsn-i ifasına intizar ve Girit mesele-i mühimmesi için de aynı ümniyeyi izhar eyleriz.

Milletimizin medeniyet-i sahiha ve fâzıla ile mütehalli olduğuna ve devletimizin muvazene-i düveliyeyi muhafazada müşareket-i mühimme icrasına muktedir bulunduğuna dair âleme nakabil-i zeval bir surette emniyet vermek teşekkülât-ı idariye ve askeriyede terakkiyat-ı tâmmeye muhtactır. Adaletin sunuf-ı muhtelifeye ve efradına bervech-i müsavat taksimi ve terbiye-i umumiye emr-i mefruzunun bir millet-i mütemeddine şanına ve ihtiyac-ı zamana muvafık olması ve maliyemizce itibar-ı sahih vücud bulması ve hayat-ı iktisadi-i memleketin temini tanzimat-ı idariye cümlesinden ve bunlar da kabil-i tehir olmıyan esbab-ı terakkiyat-ı askeriye gibi nakabil-i imhal mevaddandır.

Tanzim olunacak kavanin lâyihalarının makasıd-ı meşruhayı zâmin ve müsehhil olacak mahiyetı haiz olması ve memlekete salim ve feyz-bahşa bir istikbal tehiyye olunması için Heyet-i Mebusan âzasının dikkat ve himmet-i vatanperveranelerine bihakkın istinad olunmaktadır. Kuvve-i teşriiye ki Heyet-i Âyan ve Mebusanı teşkil eden Parlamentodur; memleketi terakkiyat-ı sahiha şehrahına isal edecek kavanin tesisinde mesai-i halisane sarfetmesi emr-i tabii olduğundan, kuvve-i tenfiziyeyi haiz olan Heyet-i Vükelânın ihtimamatı dahi buna munzam oldukça memleketimiz için gaye-i makasıd bulunan mesudiyet-i kâmileye nail olacağımız mahal-li iştibah değildir.

Padişahımız,

Hatime-i mâruzat olarak usûl-i meşrutiyet hakkında teyid buyurulan mevasîk-i âliye-i padişahilerine teşekkürat-ı âcizanelerimizin tekrariyle beraber Heyet-i Âyan vezaif-i kanuniyesine ve alelhusus o vezaifin ehemmi olan hürriyet ve usul-i meşrutiyetin muhafazasına nasb-ı nefs edeceğini ve o tarîk-i müstakimde gerek zat-ı şevketsimat-ı tâcdarîlerine ve gerek millete karşı vacîbe-i vazifeşinasî ve sadakat-şiarisîni eda eyliyeceğini serir-i âlayı-ı mülûkânelerine arzeyleriz.

Fi 13 kânunuevvel sene 1324
Meclis-i Âyan Reisi
Sait

No. 13

Nutk-ı Hümâyuna Meclis-i Mebusanca verilen ve son şekli Meclisin 15 kânunuevvel 1324[1] tarihli toplantısında okunup tasvip edilen cevap

Şevketmaab,

Osmanlı tarihinin devre-i fütuhatını takib eden edvar-ı tevakkufta, bir taraftan mütevaliyüzuhur olan gavail-i hariciyenin, diğer taraftan bundan kuvvetli bir eser-i tahrib husule getiren suiistimalât-ı dahiliyenin umum anasır-ı Osmaniyece mucib olduğu adem-i hoşnudî neticesi olarak valid-i macid-i şehriyarîleri Gülhane Hatt-ı Hümâyuniyle hukuk-ı şahsiyenin teminine ve sunuf-ı anasır-ı muhtelife beyninde müsavatın teyidine mütaallik bazı mühim ve meşru esaslar vaz buyurmuşlar ve bu suretle devlet-i Osmaniyeyi mukteziyat-ı asriyyeye mutabık bir hayat-ı cedideye nail eylemişlerdir. Fakat hukuk-ı âdemiyenin daha metîn ve rasîn ve daha vâsi ve şâmil bir surette temin ve takviyesi lâzimeden ve bunun için de şekl-i sabık-ı hükûmetin tebdiliyle hâkimiyet-i milliye aslına müstenid bulunan usul-i meşrutiyetin kabulü vâcibeden olmakla hin-i cülûs-ı hümâyunlarında bu lüzum ve vücuba ittibaen ve zamana göre arzu-yı umumiyeyi hülâsa eden havas-ı milletin âmaline tevfikan Kanun-ı Esasinin vaz u neşri ve Meclis-i Mebusanın küşadı taraf-ı şahanelerinden emr ü ferman buyurulmuştu. Zaten emr-i hükûmette tarîk-ı müşavere ve meşrutiyet asl olup, bu mühimme-i meşruaya münafi ve şekl-i maruf-ı meşrutiyete mugayir olan suver-i hükûmet cebrin hakka, istibdadın adle muvakkaten tagallüb ve tahakkümü seyyiesinden ibaret olmakla her zaman merdud ve milletin

[1] 28 aralık 1908 pazartesi (bk. *Takvimi-Vekayi*, sayı: 79, 16 Kânunuevvel 1324).

Bu nutuk Meclisin o zaman bölündüğü beş şubenin her birinden seçilen üçer kişiden müteşekkil 15 azalı bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Komisyon azaları Birinci şubeden: Ahmet Rıza (İstanbul), Kozmidi (İstanbul Sava (Piriştine); İkinci şubeden: Mahir Sait (Ankara) Zohrab (İstanbul), Abdülkadir Haşimi (Mekke); Üçüncü şubeden: Emrullah (Kırkkilise) Rıza (Afyon-Karahisar), Azmi (Preveze); Dördüncü şubeden: Cavit (Selânik), Seyyit (İzmir), Rahmi (Selânik), Beşinci şubeden: Yusuf Kemal (Kastamonu) Necip Draga (Üsküp) Nesim Mazelyah (İzmir) Paşa, Bey veya Efendilerdir.

o vakitki kabiliyet ve istidadı derkâr ve Kanun-ı Esasinin bu kabiliyet ve istidada muvafık olarak tertib edildiği nezd-i şahanelerinde müsellem, hatt-ı hümâyunlarında müsarrah iken bazı rical-i hükûmetin ihdas eylediği müşkilât-ı mevhume üzerine koca bir milletin ikbal ve istikbali bir tenakuz-ı garîbe feda olarak Kanun-ı Esasinin tayin ettiği suver ü eşkâlden hiçbirine muvafık olmamak üzere Meclis-i Mebusan dağıtılmış idi. O müşkilât-ı mevhumeyi ihdas ve zat-ı hümâyunlarını iğfal eyliyenler milletin berat-ı hürriyet ve saadeti olan Kanun-ı Esasisi ahkâmına tecavüzle iktifa etmeyip, ahalinin seviye-i fikriyesinin adem-i müsaadesi gibi bir bühtan ve iftiraya cüretle ligarezin kanun-ı mezkûrun da tehir-i icrasını arz eyliyerek müdrike-i milleti istihfafa kadar cesaret göstermişlerdi. Fakat memlekette neşir ve tamim-i maarif vazifesiyle mükellef olanlardan bazılarının dimağları çürütmek, gözleri körletmek için sarfettikleri mesai-i hainaneye rağmen şükür olsun ki, müdrike-i millet istidad-ı fitrîsi ve küşayiş-i tabiisi mukteziyatından olmak üzere inhitat-ı vakiin bir inkıraz-ı katîye müncer olacağını ve hukuk-ı siyasiyye ve medeniyyeden kemaliyle istifade etmedikçe sahne-i siyaset ve medeniyette temin-i mevki etmek mümkün olamıyacağını anlıyarak âmal-i umumiyesini zat-ı hümâyunlarına arzetmiştir. Yine şükür olsun ki bu defa, yalnız rüesa ve rical-i hükûmetin gözlerinden nihan kalan tehlikenin cesametine ve âmal-i umumiyenin tatmininden devlet ve memleket in halen ve istikbalen tevellüd edecek saadet-i azîmeye nezd-i şahânelerinde itminan-ı tâm husule gelerek esasen mevcud olan Kanun-ı Esasi ahkâmına tevfikan ve muhalif rey ve mütalâalarda bulunanlara rağmen Meclis-i Mebusanın yeniden intihabat icrasiyle içtimaa daveti irade ve ferman buyuruldu. Bunun için millet zat-ı şahânelerine arz-ı teşekkür eder. Hissiyat-ı milletin kalb-i hümâyunlarında makes bulması Osmanlı devletini bir inkıraz-ı muhakkaktan kurtararak şehrâh-ı terakki ve saadete sevkeylediği gibi mazide dahi itimad-ı hümâyun, erbab-ı ağrazın iğfalâtına galebe çalmış olsaydı otuz sene içinde vatanın etraf-ı muhtelifesinde harabeler yerine mamureler, tedenniler yerine taali ve terakkiler husule gelmiş olur, istibdaddan nefsen ve şahsen istifade eden bir şirzime-i kalîlenin menfaatine olarak milletin kalbgâhında o kadar cerihalar açılmış olmazdı ve buna bedel vatan her yüzden

refah ve saadetini idrak etmiş olur, devlet-i Osmaniye cümle-i düveliyyede lâyık olduğu mertebe-i siyasiyyeyi çoktan ihraz etmiş bulunurdu.

İnkılâb-ı mesudumuz üzerine millet-i Osmaniye tarîk-i tekâmül-i siyasisini bir suret-i müsalemetkâranede katetmek ve bu şehrâh-ı cedid-i hayatında âlem-i medeniyetin bütün hürriyet-perver devletlerinin takdir ve müzaheretine mazhar olmak emel-i samimisini beslerken Bulgaristan emaretinin istiklâlini ilân ve bunu mütaakib Avusturya devletinin dahi bir ahidname-i düvelî ile işgal-i muvakkat tahtında bulunan Bosna ve Hersek'i daire-i memalikine ilhakını beyan eylemiş olmasının nezd-i şahanelerinde mucib olduğu teessüfata bütün millet iştirak eylemiştir. Bir mazi-i medîd-i seyyiat-âludun eser-i nuhuseti olan bu hadisat-ı siyasiyyeye şeref ve hukuk-ı milleti muhafaza eylemek şartiyle bir suret-i hal taharri etmek azm ü reviyetinde bulunacak olan ve ruh-ı meşrutiyete tevfikan Mebusan-ı milletin emniyet ve itimadını ihraz etmek ve Millet Meclisine karşı mesul olmak lâzım gelen Heyet-i Vükelâya Meclisimizin her türlü muavenet ve müzahereti ibzal eyleyeceği bir emr-i tabiidir. Meclis-i Mebusanımızın en büyük üslûb-ı hareketi bilcümle devletlerle devlet-i Osmaniye arasında hüsn-i münasebat ve müsafatın temin-i idamesi olacak ve dahilen bir inkılâb-ı sulhkâr vücude getiren millet bu suretle haricen dahi müsalemetin bir tarafdar-ı gayrı mütezelzeli olduğunu bütün âlem-i medeniyete gösterecektir. Bu sayede devletimizin heyet-i düveliyyede bir devlet-i muazzamaya lâyık mertebeye fiilen irtika, hukuk-ı düvelden bihakkın ve tamamen istifade ve her türlü takdir ve muhabbete kesb-i istihkak eyliyeceğini kaviyyen ümid ederiz.

Mesail-i mâruza-i siyasiyyenin de bizim hüsn-i niyet ve sayimizden, âmâl-i sulhiyemizden emin olan düvel-i muazzamanın muavenet-i dostaneleriyle karîben bir hatime-i müstahsene abzedeceğini memul eyleriz.

Meclisimiz dahilen akdem-i feraiz-i mühimmeden olan umur-ı maliye-i devletin tanzimine çalışacak ve muvazene-i maliye kanunu hilâfına olarak ne efrad-ı milletin cebinden bir para çıkmasına, ne hazîne-i devletten bir akçe sarfına katîyen ve katibeten müsaade etmiyerek varidat-ı umumiyyenin bir nigehban-ı sadıkı ve masarif-i devletin bir müfettiş-i gayur ve bîdarı

olacaktır. Senelerden beri tevali eden ve tarih-i malide misli pek mesbuk olmıyan israfat ve ibzalatın netice-i elîmesi olarak varidat ve masarifat beyninde tevazün husulü ne kadar müteassir olsa da yine her türlü tedabire tevessülden geri durulmıyacaktır. Herhalde sarfiyatımızın yalnız cihât-ı meşruaya matuf olması itibarımızın tezayüdünü intac edecek ve bâdema devletimiz enzar-ı âlemde müsrif olarak değil, hazinesini kavaid-i maliyeye tevfikan idare eyliyen muktesid bir devlet sıfat ve şöhretini iktisab edecektir. Memleketimizde sunuf ve anâsır-ı muhtelifenin refah-ı hal ve saadeti esbabının istikmali için takrir-i emniyet ve asayişe adaletin tamamî-i tevziiyle hukuk-ı ammenin siyanetine ve hakk-ı kaza-yı devletin kemal-i istiklâl ile temin-i cereyanına, vatanın her cihetinde medaris ve mekâtibin ve her nevi müessesat-ı ilmiye ve fenniyenin ıslâhları ve mekâtib-i umumiyede bütün evlâd-ı milletin yeknasak ve hür ve vatanî bir terbiye-i esasiyeye mazhariyetine, mahsulât-ı memlekete dahilî ve haricî meharic-i cedide küşad etmek için turuk ve maabirin ve vesait-i nakliyenin tezyidine, hiref ve sanayiin tevellüdüne, ticaretin tevsiine, bilhassa ziraatin terakkisine itina eylemek ve sulh u müsalemete cidden tarafdar olan millet-i Osmaniye hukuk-ı gayre tecavüz için değil, menafi-i meşrua-i vataniyesini muhafaza ve müdafaa için daima kuvvetli bulunmıya mecbur olduğundan, vatanın ve hükûmet-i meşruatımızın muhafızı olan kuva-yı berriye ve bahriyyemizin vaziyet-i coğrafiyemizle münasib olarak tanzim ve tekemmülüne çalışmak bir emr-i zaruridir. Bunun için gerek taraf-ı hükûmetten intihab olunacak ve gerek Meclisce lüzum görülecek kanun lâyihalarının tetkikiyle vatanın ihtiyacatına muvafık ve millet-i Osmaniyenin hüsn-i takdir ve kabulüne lâyık kanunlar tanzimine çalışılacaktır. Her halde bütün bu âmâl-i mübecceleye muvaffakiyetin kâfil-i hakikisi olan Kanun-ı Esasi ile mülkümüzün idaresi hakkındaki azm-i hümâyunlarının katî ve lâyetagayyer olmasına bitteşekkür Osmanlı milletinin bu babtaki azm-i umumisinin de biavnihi taalâ hiç bir kuvve-i sârime ile sarsılmıyacak derecede katî ve layetagayyer olduğunu ve hâkimiyet-i milliyyenin timsali olan Meclisimizin yevm-i küşadında hükümdarı ile millet arasındaki havail ve mevaniin ref'inc delâlet-i bâhire olarak zat-ı şahanelerini kar-

şımızda görmüş olmakla hissettiğimiz azîm iftihar ve mahzuziyeti arz eylemekle biz dahi bahtiyar oluyoruz.

Kalbimizde yalnız vatan ve millet muhabbeti feyezan ediyor. Bütün emelimiz mülk ü millete hayırlı işler görmektir. Rehberimiz misbah-ı müsavat ve ittihat, maksudumuz ise adl ü haktır. Otuz milyon halkın muhafaza-i hukukunu taahhüd ettik. Ahd-ı vekâletimizi ifade tâzir-i vicdandan, havf-ı hüdadan başka bir endişemiz yoktur. Maksudu hak olanın elbette muini haktır. Cenab-ı hak cümlemizi tevfikat-ı samedaniyyesine mazhar buyursun.

No. 14

Abdülhamid'in hal'inin düşünüldüğü hakkındaki rivayetleri İttihad ve Terakki Cemiyetinin tekzibi [1]

Son gelen ajans telgraflarında İttihad ve Terakki Cemiyetinin zat-ı şahâneyi hal' ederek Yusuf İzzetin Efendi'yi iclâsa teşebbüs etmiş olduğu bildiriliyor. Bazı ecnebi gazeteleri bu meselede sabık Harbiye ve Bahriye Nâzırları Rıza ve Ârif Paşaların müşterek olduklarından bahisle bu sebebe mebni azledildiklerini yazıyor. Efkâr-ı umumiyenin en ziyade müteheyyic bulunduğu zamanlarda selâmet-i vatanı temin için son derecede itidal gösteren cemiyetimiz devr-i sabıkta istibdada karşı tanzim ettiği İhtilâl nizamname-i dahilisinde usul-i verasetin muhafazasını taahhüd ettiği gibi bundan beş ay evvel Selânik'te umum vilâyat mebuslarından müteşekkil cemiyet kongresinde usul-i meşrutiyet-i cedidemize muvafık olarak tanzim ettiği yeni nizamnâmede dahi Kanun-ı Esasiye sadık kaldıkça zat-ı şahânenin hayat ve hukuk-ı şahânelerinin mubafızı olacağını zikr ve isbat eylemiş olduğundan, kim bilir ne gibi makasıd-ı mel'unaneye mebni insaniyetin ve Osmanlılığın düşmanı olan bazı esafil tarafından işae edilen mezkûr eracifi katîycn ve kemal-i şiddetle red ve tekzib eder.

30 kânunusani sene 1324 [2]

[1] *İkdam*, No. 5287, **13** şubat **1909** cuma.
[2] **12 şubat 1909.**

No. 15

Tevfik Paşa'nın Sadaret Hatt-ı Hümâyunu [1]

Vezir-i Meâli semirim Tevfik Paşa,

Heyet-i Vükelânın müttefikan vuku-ı istifasına mebni mesned-i Sadaret derkâr olan ehliyet ve sadakatinize binaen uhdenize ihale ve tevcih ve Şeyhülislâm Ziyaettin Efendi mesned-i Meşihatta ibka kılınmış olmağla diğer vükelânın bilintihab memuriyetleri icra olunmak üzere arz ve ahkâm-ı celile-i şer-i şerife bir kat daha dikkat olunması ve Kanun-ı Esasinin muhafazası ile asâyişin idamesi ve devlet-i aliyye ve mamalik-i şahanemizin umran ve terakkiyatı ve kâffe-i tebaamızın refah ve saadeti esbabının istikmali nezdimizde begayet mültezem olduğundan ona göre sarf-ı mesai ve gayret edilmesi matlûb-ı kati-i şahanemizdir.

Cenab-ı Hak tevfikat-ı subhaniyesine mazhar buyursun.

Fi 23 rebiyülevvel sene 1327, Fi 1 nisan sene 1325 çarşamba[2]

No. 16

Tevfik Paşanın tayini üzerine Sadaretten Vilâyetlere çekilen telgraf [3]

Avatıf-ı celile-i hazret-i hilâfetpenahiden bu kerre mesned-i Sadaret uhde-i senaveriye tevcih buyurulmasiyle Heyet-i Vükelâ yeniden teşkil olunarak müstainen bitevfikihi taalâ ifay-ı vazifeye mübaşeret olunmasından her hal ü kârdan medar-ı necatımız olan şeriat-ı garray-ı Ahmediyye ahkâm-ı celilesine temessük ve Kanun-ı Esaasi hükmünce sunuf-ı tebaa-i Osmaniye beyninde hüsn-i amiziş ve meveddetin bir kat daha takriri esbabına tevessül ile herkesin şer' ve kanun dairesinde nimet-i adaletten tama-

[1] *Takvim-i Vekayi*, No. 182, 2 nisan 1325.
[2] 14 nisan 1909 çarşamba.
[3] *İkdam*, No. 5348, 15 nisan 1909.

miyle müstefid ve hukuk-ı kanuniyyelerinin her suretle mahfuz olması ve her tarafca emr-i mühimmi asayişin istikrarına kemal-i derece gayretle hiç kimsenin edna mertebe renciş-dide olmaması hususlarının temin ve tevsiki ehemm-i vezaif-i memuriyet olduğundan bu cihetler hemîşe pîş-i nazar-ı dikkatte bulundurularak ve büyük küçük bilcümle memurinin de o dairede ifay-ı vazife eylemeleri taht-ı temine alınarak devletimizin taali-i şan-ı satveti ve memleketimizin temin-i refah ve saadeti ve ahalimizin tezyid-i servet ve rahatı vesailinin suret-i ciddiyede istikmali himem-i kârâgâhilerinden muntazardır.

Fi 13 rebiyülevvel sene 1327 ve fi 1 nisan 1325

Sadrazam
Tevfik

Bu telgrafa cevap olarak gelen telgraflar arasından biri [1]

Makam-ı Sadarete

Kanun-i Esasiye mugayir olarak cebr-ü kahr ile kabine sukut ettirilerek yerine gayrı meşru bir kabinenin teşkil edildiği ve menhus sansür usulü yeniden ikame olunduğu ve Adliye Nazırı ile bir mebusun vurulduğu kemal-i teessürle haber alındı. Siz dininize, namusunuza yemin etmediniz mi? Millet ve vatan çocuk oyuncağı mı? Bu dakikada vatan ve milletin namus ve hayatiyle oynıyan melunların şiddetle tedibiyle beraber makamdan hemen bilâtehir çekilmenizi talep eyler ve maahaza o alçak İstanbul'u saraylariyle, müfsidleriyle, Abrarlariyle ve çoluk ve çocuğunuzla sizi ve sizin gibi alçakları hâk ile yeksan eylemek ve kendimize bir Halife-i âdil tâyin etmek üzere âmade-i hareket olduğumuzu şiddetle ve katîyetle beyan eyleriz.

Kavala İttihad ve Terakki Cemiyeti ile bilumum ulema ve ümera ve zâbitan ve efrad-ı ahali-i memleket

---

[1] Abdurrahman Şeref Beyin eseri, s. 33

No. 17

Meclis-i Mebusanın 2 nisan 1325 tarihinde yaptığı elli altıncı ictimada Tevfik Paşa hükûmeti namına Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey'in Meclise verdiği teminat[1]

Maarif Nazırı Abdurrahman Efendi —Efendim, Heyet-i cedide-i Vükelâ meşrutiyet dairesinde teşekkül etmiştir. Eser-i nezaket olarak bugün Babıâlide fevkalâde olarak ictima ettik. Mühim işlerimizi müzakere etmek için. Pazartesi günü gelip beyannâmemizi huzurunuzda okuyacağız ve itimadınızı alelusul istiyeceğiz. Yalnız heyecanlı vakitler olduğu için bir takım havadisler çıkmış, usul-i meşrutiyete darbe vuruluyormuş. Bunların katîyen asıl ve esası yoktur. Zaten meşrutiyetin muhafazasına kâffemiz ahd ü kasem etmişiz. Ömrümüzün son gününe kadar bunu muhafaza edeceğiz. Onun için hükûmetinizden korkunuz olmasın. Size teminat veriyor.

Nafi Paşa (Halep) —Millet sayesinde hiçbir korkumuz yoktur.

Ömer Feyzi Efendi (Karahisar) —Bizim bu vatana hayatımız da feda olsun, otuz milyon millet meşrutiyet istiyor.

Abdurrahman Efendi —Kabine namına yalnız şu tebligatı ifa etmek üzere, geldik, arkadaşlarımızla.

Nafi Paşa —Korku sözünü geri almalı.

Abdurrahman Efendi —Aldım, aldım. Korku meselesini de falanı da.

---

[1] *Takvim-i Vekayi*, No. 187, 7 nisan 1325.

No. 18

Yanya vilâyetinden bütün memurin-i hükûmet ve ahali-i memleket imzasiyle çekilen telgrafnâme [1]

(Meclis-i Mebusanda 15 nisan 1909 günü elli altıncı ictimada okunmuştur)

Meşrutiyete lâyik surette teşekkül etmeyen ve maksad-ı melânetkâranede in'ikad ettirilen kabine heyeti şimdi sukut ettirilmeli ve eski kabine yerine gelmeli. Heyet-i merkeziyemiz olan İttihad ve Terakki Cemiyetinin protestosu[2] veçhile mütecasir ve caniler şiddetle pençe-i kanuna çarptırılmalı, hali hazır kabinesine külliyen itimadımız yoktur. Anasır-ı muhtelife milletle müttehiden İstanbul üzerine yürümeği tekiden ahd-i misak etmişizdir.

No. 19

Meclis-i Mebusan'ın 2 nisan 1325 [3] tarihli ictima-ı umumisinde karara alınıp umum vilâyat ile elviye-i müstakilleye tamim edilen beyanname [4]

Evlâd-ı vatan olan efrad-ı askeriyye-i Osmaniyye, zaten birkaç günden beri efkâr-ı umumiyyede hissolunan âsâr-ı şikâyata şeriat-ı mutahhara-i Muhammediyeye tamamî-i tevessül talebini ve hidemat ve intizamat-ı askeriyeye mütaallik bazı metalib ve şikâyat-ı mahsusalarını terdif ederek, bunların is'afını ve cümleye emniyetbahş olacak bir Sadrazamın ve Harbiye Nâzırının tâyiniyle Heyet-i Vükelânın tecdid ve teşkili lüzumunu ve her hal ü kârda idare-i umur-ı devlet için ahkâm-ı münife-i şer'iyenin düstur-ı âzam ittihazını ve her halde ittihad-ı âray-ı milletle

[1] *Takvim-i Vekayi* No. 187, 7 nisan 1325.

[2] Selânik'ten bütün teşkilâta yapılmış olduğu anlaşılan bu protestonun metni çok aranmışsa da, ele geçirilmesi mümkün olamamıştır. Yalnız ihtilâlin ilk günlerinde hadisenin İstanbul ve Selânik zaviyelerinden nasıl mütalâa ve telâkki edildiğini göstermesi bakımından bu kısa telgraf dahi maksada yeter sayılabilir.

[3] 15 nisan 1909 çarşamba.

[4] *Takvim-i Vekayi*, No. 183, 3 nisan 1325.

teessüs eden idare-i meşruta-i meşruanın devam-ı mer'iyetini kendilerinin ve babalarının vekil-i umumileri bildikleri Mebusana müracaatla taleb etmişlerdir.

Heyet-i Mebusan derhal içtima ederek metalib-i vakıayı kabul ile vermiş olduğu karar üzerine, Heyet-i Vükelâ istifa etmiş ve bu nümayişte bulunanlar haklarında Meclis-i Mebusanın kararına iktiran ederek afv-ı âliye dair şerefsadır olan irade-i seniye-i hazret-i padişahî tebliğ ve tebşir edilmiş olduğundan cümlesi kemal-i itminan ve sürurla kışlalarına avdet etmiş ve bu suretle de efrad-ı askeriyemiz mütehalli oldukları meziyet ve intizam ve itaati ibraz eylemişlerdir.

Heyet-i Mebusan bu vakıanın ehemmiyet-i fevkalâdesini takdir ederek deruhde etmiş olduğu vazife-i asliye-i mühimmesini zaten ibtida-yı içtimaından beri iltizam eylediği meslek-i kavîm veçhile bundan böyle dahi şeriat-ı garray-ı Ahmediyenin ahkâm-ı celîlesine ve cümle evlâd-ı vatanın hukuk ve menafi-i umumiyyesini zâmin olan Kanun-ı Esasî ahkâm-ı meşruasına tevfik ederek ifaya ve umum Mebusan fikren ve vicdanen müttehid olarak memleketin muhtac olduğu terakki ve saadetin istihsaline hasr-ı nazar-ı ihtimam eyliyeceğinden badezin asayiş-i memleketi muhtel gösterecek muamelâta mübaderetten ictinab eylemeleri cümle asker ve ahali kardeşlerimize selâmet-i vatan namına tavsiye ve beyan olunur.

Makam-ı Sami-i Sadaretpenahiye

Meclis-i Mebusanca kaleme alınan ve sureti leffen takdim kılınan beyannâmenin bilumum vilâyat-ı şahaneye telgrafla tamimi lüzumu heyet-i umumiye kararıyyle rica olunur. Olbabta emr ü ferman hazret-i menlehülemrindir.

Fi 2 nisan sene 1325

Meclis-i Mebusan Reis-i Muvakkati
Ali Naki

No. 20

Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiyenin beyannâmesi [1]

Mebusan-ı kiram heyet-i muhteremesiyle millet-i necibe-i Osmaniyyeye

Esselâmün aleyküm,

Mebusan-ı kiramdan bazılarının emniyet-i hayatiyelerince endişeye düşerek istifa etmek niyetinde bulundukları ve ahalimizce istibdadın avdeti ihtimalinden korkulmıya başlandığı hakkında bazı hissiyat ve istitlâat hasıl olduğu anlaşıldığından meşveret ve meşrutiyetin şer'i şerif-i Ahmedi ahkâmına katîyen muvafık olduğunda zerre kadar tereddüdü olmıyan ve devr-i istibdatta kütüb-i islâmiyemizin külhanlarda yakıldığını henüz unutmıyan Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiyenin ahkâm-ı şer'iyeye hâdim olacak Meclis-i Mebusanımızla meşrutiyet-i meşruamızın muhafazası uğrunda bütün efradiyle son dereceye kadar sarf-ı mesaiye azmetmiş olduğu ve meşrutiyetin muhafazası için bezl-i hayat etmeyi bir farîza-i diniye bildiği cihetle, bugüne kadar istifa edenler veya firara tasaddi etmek suretiyle müstafi addolunacaklardan maada müslim ve gayrı müslim mebusan-ı kirama, ulema ve bütün milletin itimadı berkemal olup badema istifaya teşebbüs edenler hain-i vatan addedilecekleri cihetle cümlesinin kemal-i hakkaniyet ve adalet ve istikamet dairesinde ifay-ı vazifeye müdavemetleri ve tevfikat-ı rabbaniyeye mazhariyetleri hususunda kemal-i hulûs-i kalb ile dergâh-ı icabet-i rab-bi mutteâle ref-i niday-ı tazarru edilmekte olduğu ve ruhaniyet-i Muhammediyyeye müsteniden bütün millet zahîriniz bulunduğu arz ve beyan olunur. Şanlı asker evlâtlarımızdan da ricamız şudur ki, sükûnet ve itaatlerini muhafaza ederek ulema-yı şeriatın nasihatleriyle âmil olsunlar ki cenab-ı hak da vatanımıza selâmet ve dünya ve ahirette cümlemize saadet ihsan buyursun, âmin.

2 nisan sene 1325 [2]

[1] *İkdam*, No. 5349, 16 nisan 1909.
[2] 15 nisan 1909 perşembe.

No. 21

Edirne, Yanya, Selânik, Manastır, Kosova vilâyat-i aliyyesine yazılan telgrafname[1]

Usul-i meşrutiyete darbe vurulduğuna ve Kanun-ı Esasi ahkâmının sukutuna ve Meclis-i Mebusanın dağıtıldığına dair merkez ve mülhakatta bir çok rivayetler şüyu bulduğu alınan ve alınmakta bulunan müteaddid telgrafnamelerden müsteban oluyor. Zât-ı Hazret-i Pâdişahi dahi dahil bulundukları halde cümlemiz usul-i meşrutiyetin muhafazasına ahd ü misak eyledik. Cümlemiz ömrümüzün son demine kadar anı muhafaza edeceğiz. Kanun-ı Esasi ahkâmı asla tagayyür etmemiştir. Kemakân mer'idir. Meclis-i Mebusan dünkü perşembe günü beş âza[2] noksaniyle içtima ve müzakere etmiştir. Usul-i meşrutiyetin ve Kanun-ı Esasinin bir harfinin bile tağyirini hatırından geçirir bugün milletimizde hiçbir ferd tasavvur olunamaz. Öyle kimseler var ise hain-i vatandırlar. Her türlü la'n ü nefrîne müstehaktırlar. Binaenaleyh şayiat ve rivayat bî-asl ü esastır. Eski kabineye dahil olan vükelânın yedisi zaten yeni kabineye dahildir. Yeni kabinenin mesleği eski kabinenin mesleğinin tamamiyle aynıdır. Ahali ve askere teminat-ı katîye verilmesinin suret-i münasibe ve adîde ile merkezde ve mülhakatta ilâniyle def-i endişe ve heyecan olunması lâzımdır. Bu aralık asılsız teheyyücatın ahval-i dahiliye ve hariciyemize ne derecelerde vahamet iras edeceği mühtac-ı izah değildir. Vatan-ı azizimizin harab olmasını müntic olacaktır. Ahaliye her suretle ve açık ve katî bir lisan ile teminat vermiye itina edilmesi himmet ve hamiyetinize mevdudur.

Fi 3 nisan sene 1325[3]

No. 22

"Heyet-i Müttefika-ı Osmaniye"nin beyannâmesi[4]

Memleketimizde mevcud bilcümle siyasî fırka, cemiyet ve heyetler hal-i tehlikede bulunan vatan ve meşrutiyetin temin-i

[1] *Takvim-i Vekayi*, No. 185, 5 nisan 1325.

[2] Ahmet Rıza, Talat, Cavit, Hüseyin Cahit ve Rahmi Beyler.

[3] 16 nisan 1909 cuma.

[4] *İkdam*, No. 5351, 18 nisan 1909 pazar.

selâmeti için kâffe-i ihtilâfatı bertaraf ederek nam-ı âl-i Osmanî altında bir "Cemiyet-i Müttefika,, teşkil etmişlerdir. Bu "Heyet-i Müttefika-i Osmaniyey"ye dahil olan cemiyat-ı siyasiye berveçhi âtidir :

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti. —Osmanlı Ahrar Fırkası. —Ermeni Daşnaksotyon. —Rum Cemiyet-i siyasiyesi. —Fırka-i İbad (Demokrat). —Arnavut Başkım Merkez Kulübü. —Kürt teavün kulübü. —Çerkez teavün kulübü. —Bulgar kulübü. —Mülkiye mezunin kulübü. —Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ve sair kulüp ile zirde vaziülimza ceraid-i Osmaniye.

İşbu Heyet-i Müttefika-i Osmaniyenin esas-ı teşekkülü bervechi âtidir :

Evvelâ: Vatanı ve meşrutiyet-i meşruayı tehdid eden ahvale karşı fırkalar beynindeki münakaşat ve münazaat unutularak müttehiden ve el birliğiyle idare-i meşruta-i meşruanın bekasını müdafaaya sâi olmayı taahhüd ederler.

Saniyen: Heyet-i Müttefika-i Osmaniye, gazetelerin bu emel-i mukaddese göre neşriyatını tevhid eyliyerek meşrutiyet-i meşruanın yalnız her türlü tehlikeden masuniyetini değil, fakat mülkümüzün ilâ maşaallah-ı taalâ suret-i meşruada feyz ü ikbalini hazırlamıya vakf-ı mesai eylemekle mükelleftir.

Salisen: Şerait-i esasiye ve meşrutiyet-i şer'iyeye tevfikan hükûmet-i Osmaniyenin yegâne murakibi Meclis-i Mebusandır. Binaenaleyh Heyet-i Müttefika-i Osmaniye, hâkimiyet-i milliyeyi haiz bulunan o meclisin kâffe-i erkânı yani vükelây-ı milletin daima istiklâl-i vicdan ve kelâma malik olmalarını ve hiç bir taraftan aslâ tehdide maruz kalmamalarını temine çalışmak hususunda her hamiyetli Osmanlı gibi müttefik ve müttehid olacaklardır.

Rabian: Balâda mezkûr Heyet-i Müttefika-i Osmaniye işbu maksad-ı meşru ve mukaddesi temin için berveçhi zir daimî ve muhtelit bir encümen teşkiline karar vermiştir.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Ahrar Fırkası, Daşnaksotyon, Fırka-i İbad (Demokrat), Rum Cemiyet-i Siyasiyyesinden ikişer âza, matbuat-ı Osmaniyyeden dört âza ve diğer kulüplerin beherinden birer âza intihap olunacaktır.

Encümenin vezaifi berveçhi âtidir :

a) İcabettikçe Encümen bir heyet-i mahsusa vasıtasiyle Meclis-i Mebusana ve Heyet-i Vükelâya müracaatla fırkalar, Cemiyetler, heyetler ve gazetelerin ittifakını ihbar ederek memleketin ve ahalinin temin-i istirahati ve asâyişin idamesi hususunda tedabir-i seria ve ciddiyye ittihaz edilmesi lüzumunu beyan edeceklerdir.

b) Vilâyata heyet-i mahsusa izamiyle makasıd-ı mukaddese-i mezkûrenin tebliğ ve tamimine çalışacaklardır.

c) Gerek Dersaadet, gerek vilâyatta muhtelif lisanlarda neşredilen gazetelerin her birine bilmüracaa maksad ve mukarrerat-ı mebsutanın mahiyet-i vatanperverisini kâffe-i sunuf-ı ahaliye aleddevam izah hususunda müttefikan ve müttehiden neşriyatta bulunmaları için vesayay-ı lâzime icra edeccklerdir.

d) Heyet-i Müttefika-i Osmaniye namına icraata mezun olan bu muhtelit encümen ittihaz edeceği tedabir neticesinde münazaat ve münaferata hatime verdireceğine ve mülk ü devlet için gerek haricen ve gerek dahilen vahamet ve tehlike-i azîmeyi müntic olacak ahvalin adem-i vukuu hususunda sarf edeceği mesaiye bilcümle sunuf-ı ahalinin ve mesalik-i muhtelife erbabının müttehiden ve müttefikan iştirak edeceklerine emindir.

Selâmet-i vatan her vakitten ziyade asayiş ve adaletin idamesine ve uhuvvet ve müsavatın tamami-i mevcudiyetine mütevakkıf bulunması hasebiyle bu hususta da bütün Osmanlıları el birliğiyle çalışmaya davet eder

Fi 4 nisan 1325 [1]

No. 23

Hareket Ordusu Kumandanı tarafından İstanbul ahalisine beyannâme [1]

1 — Millet senelerden beri icray-ı mezalim eden kuvve-i istibdadı parçalıyarak hükûmet-i meşrua-i meşrutayı tesis etti. Bu kansız inkılâb-ı mesuttan mutazarrır olan edâni gayrı meşru

[1] 17 nisan 1909 cumartesi

[1] *İkdam*, No. 5354, 21 nisan 1909 çarşamba.

bir surette temin-i menfaatlerine hâdım olan hal-i sabıkın iadesi için bin türlü hiyel ve desayis ve denaete müracaat ederek hükûmet-i meşrua-i meşrutamızı rahnedar etmek istedi ve bütün âlem-i insaniyetin tel'in eylediği İstanbul faciasının hudusuna sebebiyet vererek mâsum kanlar döktü.

2 — Millet hayat ve ikbalinin kâfil-i yegânesi olan meşrutiyetin rahnedar edilmek ve ahkâm-ı şer'iyye ve saadet ve selâmet-i umumiyye-i milliyyemizi zâmin olan Kanun-ı Esasimizin ayaklar altına alınmak istenildiğini gördü ve bu harekât-ı denaetkâranenin müsebbib-i aslilerini tedib etmek lüzumunu takdir ederek heyet-i umumiyesiyle İstanbul üzerine yürümiye karar verdi. İlk kuvve-i icraiye olmak üzere işte bizi İstanbul surları karşısında gördüğünüz bu Hareket Ordusunu buraya gönderdi.

3 — Hareket Ordusunun maksad ve vazifesi, hükûmet-i meşrua-i meşrutamızı hiç bir kuvvetin sarsamıyacağı surette tarsin etmek ve sırf kuvveti şeriat-ı garra ile müeyyed bulunan Kanun-ı Esasinin fevkinde hiç bir kanun, hiç bir kuvvet olmadığını ve olamıyacağını isbat eylemek ve meşrutiyet-i meşruamızın istikrarından memnun olmıyan vatan ve millet hainlerine son ve katî bir ders-i intibah vermektir.

4 — Mazlum ahali ve bitaraf efrad tamamiyle himaye edilecektir. Ancak muharrikler, müfsidler ve müşarikler behemehal lâyık oldukları tedibat-ı kanuniyeden kurtulamıyacaktır.

5 — Heyet-i fazılâ-i ilmiye sertac-ı ihtiram ve ibtihacımızdır. Fakat melânet ve temin-i menfaat-i âdiye ve şahsiyye maksadiyle yalandan kisve-i ilmiyyeye bürünerek din-i şerif-i Muhammediyi tezyif ve istihfaftan çekinmiyerek teşmil-i mefsedete kalkışan bir takım hafiyeler, menfaatperestler elbette muktezay-ı şer-i kanuna göre muamele görmekten halâs edilemiyeceklerdir.

6 — Millet mebuslarının ve bu muhterem mebusların şayan-ı itimad görüp intihab ettikleri Heyet-i Vükelânın hayatları ve Kanun-ı Esasinin kendilerine bahşeylediği hukuk ve nüfuz ve selâhiyetleri tamamiyle ve kemaliyle temin ve sükûn ve sürur-ı umumi katîyen istihsal edilecektir.

7 — Selâmet-i vatan ve saadet-i milliyyemizin istilzam eylediği bu icraat-ı askeriyemiz esnasında memleketin inzibat-ı dahilî

ve sükûnet-i tammesini ve cümlenin muhafaza-i hayat ve malını temin için her türlü tedabirin ittihazına tevessül edilmiştir.

8 — Muhterem süfera ve bilcümle müsafirîn-i ecnebiyyenin bî-huzur olmalarına meydan verilmiyecektir.

9 — İstanbul vaka-i feciasında kanları dökülen şühedanın ervah-ı muazzaması karşısında hesab vermiye düçar-ı havf u haşiyyet olmıya mahkûm olanlar ancak bu facia-i hûn-alûdun failleri, muharrik ve müşarikleridir. Bu hakikati herkes bilmeli ve telâş ve heyecana kapılmayıp müsterih olmalıdır.

6 nisan 1325 [1]

Hareket Ordusu Kumandanı
Hüseyin Hüsnü

No. 24

Hareket Ordusu Kumandanı tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine telgrafnâme [2]

Otuz üç senelik medîd ve meşum bir devr-i istibdaddan sonra bütün millet-i Osmaniyenin galeyan-ı hamiyetiyle istihsal ve istirdad olunan meşrutiyet-i meşrumamızı yine dest-i cellâd-ı istibdada tevdi eylemek maksad-ı melunanesiyle bin türlü hile ve fesadlar irtikâb etmiş ve nihayet zâhiren gûyâ şeriat isteniyormuş gibi hakikatte şer'-i mübin-i Ahmediye külliyen muhalif olarak kanlı bir ihtilâl-i askerî ikaına sebeb olmuş bulunan melun ve vicdansız tarafdaran-ı istibdat ile bir takım alçak ve menfur menfaatperestlerin telkinat-ı iblîsanelerine kapılmış ve payitahtın ve amacgâh-ı ümmet olan Meclis-i Âli-i Mebusanın al kanlara boyanmasına ve milletin nasiye-i pakine müşkil-ül izale bir şaibe-i mezellet iras edilmesine sebeb olmuş bulunan Hassa Ordusu efradiyle Bahriye ve Tophane efradının harekât-ı vâkıası altı

[1] 19 nisan 1909 pazartesi.
[2] *İkdam*, No. 5354, 21 nisan 1909 çarşamba.

yüz senelik lekesiz bir namus-ı inkiyad ve itaat taşımakta olan mukaddes Osmanlı Ordusunu pek büyük bir hicaba dûçar etmiş ve bu lekenin harikulâde bir süratle tathiri emel-i hayriyle Ayastefanos ve Küçükçekmece'ye gelmiş olan İkinci ve Üçüncü Ordulardan müfrez kuvve-i muntazama-i Osmaniye müsteînen bitevfikatihi tealâ muktazayı şer-i mübin-i Ahmedîden olan Kanun-ı münif-i Esasinin badema her türlü tecavüz ve halelden vikayesi ve payitaht-ı saltanat-ı seniyyede âsayiş ve emniyetin iade ve tahkimi emrinde tedabir-i müessire ittihazı ve Martın otuz birinci gününü millet-i Osmaniyenin en meşum yevm-i nuhusetı haline getirmiye sebeb olan hafiyelerle deniüt-tab menfaatperestlerin cezay-ı sezalarının tâyini maksadiyle teşebbüs eyliyeceği her gûnâ icraatta muhafaza-i serbestî edebilmek ve bu sayede Osmanlı Ordusunun namusunu ikmal eyliyebilmek için İstanbul'da bulunan berrî ve bahrî silâh arkadaşlarından âtideki hususatı taleb eder :

Evvelâ Martın otuz birinci gününden evvel İstanbul'daki berrî ve bahrî kıtaat ve sefaine memur olan bilcümle erkân ve ve ümera ve zâbitanın betekrar kıtalarına iade olunmalarına katîyen mümanaat etmiyerek bunların kâffe-i evamirine körü körüne itaat ve inkiyad göstereceklerine ve siyasî işlere bademe hiç bir suretle müdahale etmiyerek yalnız vezaif-i mukaddese-i askeriyeleriyle meşgul olacaklarına dair Şeyhülislâm ve Fetva Emini ve Ders Vekili Efendiler hazeratiyle kendi kumandanları huzurunda ve Kuran-ı mübin ve münif üzerine ellerini basmış oldukları halde bir gün içinde umumen İstanbul'da bulunan efrad ve küçük zâbitan yemin edeceklerdir.

Saniyen kendilerini şeriat isteyiniz diye iğfal ederek vatanı tehlikeye düşürmüş olan alçakların tedibi için ordumuzca ittihaz olunacak tedabir-i tenkiliye ve inzibatiyeye katîyen müdahale etmiyerek ve ordumuz efradına hattâ yan gözle bile bakmıyarak onları kendi öz kardeşleri gibi bilecekler ve kendilerini iğfal etmiş olan hafiyelerle edaniyi yine kendi zabitlerine ihbar eyliyeceklerdir. Bu iki talebimiz İstanbul'da bulunan berrî ve bahrî bilumum silâh arkadaşlarımız tarafından hüsn-i suretle kabul olunarak itaat-i kâmile ve ciddiye ibraz eyledikleri takdirde esnay-ı icraatımızda kendilerine katîyen ilişilmiyeceği hususlarının efrad-ı

merkumeye anlıyacakları lisan ile ihtar olunması ve derece-i mutavaatlarının serian taraf-ı âciziye iş'arı rica olunur.

6 nisan 1325 [1]

Hareket Ordusu Kumandanı
Hüseyin Hüsnü

No. 25

Âyan ve Mebusandan mürekkep Meclis-i Umumi-i Milletin Beyannâme-i Resmisi [2]

Meclis-i Âyan ve Mebusan bin üç yüz yirmi beş senesi Nisanının dokuzuncu perşembe günü saat sekiz buçukta Ayastefanos'ta Meclis-i Umumi-i Millet halinde bilictima atiyüzzikr mevadı müttefikan taht-ı karara almıştır :

Üç yüz yirmi beş senesi Martının otuz birinci salı günü İstanbul'da başlıyan hâdise-i müellime-i istibdadiye ile meşrutiyet-i Osmaniyeye vurulan darbenin ve bu suretle baş gösteren istibdadın bitevfikihi taâlâ külliyen ve tamamen izalesi ve meşrutiyetin teminiyle asayiş-i memleketin iade ve istikrarı ve hâdise müsebbiblerinin ahkâm-ı ser'iyc ve kanuniye dairesinde tedibleri hakkında Hareket Ordusu tarafından neşrolunan beyannâmenin muhteviyatını Meclis-i Umumi-i Millet tasvib eder ve ordunun emr ü hareketi âmal-i millete muvafık olduğu ve binaenaleyh umum için vacib-ül itâa bulunduğu cihetle buna muhalefet her halde müstelzim-i mesuliyet ve mücazat olacağını beyan ve ilân eyler.

9 nisan 1325 [3]

Meclis-i Umumi-i Milli

---

[1] 19 nisan 1909 pazartesi.
[2] *Takvim-i Vekayi* No. 191, 11 nisan 1325.
[3] 22 nisan 1909 perşembe.

No. 26

Halil Menteşe'nin Hatıralarından[1]

31 Mart 1325 irtica vakasında Hareket Ordusu Ayastefanos'a gelmişti. Meclis-i Millî halinde orada içtima etmiştik. Bir gece içtima salonu olan kulüpte 35 kadar mebus bulunuyorduk. Karşıdan bir fener çıktı. Arkasından da bastonuna dayanarak seke seke Sait Paşa geliyor. Mutad hilâfında bir geliş. Kapıdan girince sandalyeye oturdu. "*Bu akşam bir içtima akdedecektik öyle değil mi?*" dedi. Hepimizi bir hayret istilâ etti. "*Böyle bir emrinizi almadık. Burada 35 kişiyiz.*" dedik. "*Canım diğer arkadaşlar köyde bulunmuyor mu, mevcut farz ediveririz*" dedi ve sözüne devam etti:

—*Payitahttaki asker Meşrutiyete isyan etmiş, orada da bir hükümet var. Milletin ordusu da gelmiş, Meclisi Milli de ordugâhda kurulmuş. İlk vazifeniz hükümeti ıskat etmekti. Bunu niçin yapmadınız?*" *suretinde bir sual karşısında kalırsak cevabımız ne olur?*"

Bana tevcih hitap ederek: "*Zâtiâliniz lütfen cevap verir misiniz?* " dedi. Ben de ayağa kalkarak hukuk-i esasiye ve Kanun-i Esasî bakımlarından mülâhazalarımı arzederken önde bulunan Kastamonu mebusu Yusuf Kemal Bey:

"—*Halil Bey, konferans sırası değil, dur bakalım, şu zatın maksadını anlayalım*" der demez, ben oturdum.

Yusuf Kemal Bey:

"—*Paşa hazretleri maksadı âlinizi anlayamadık*" dedi.

Sait Paşa sıkılınca sakallarını karıştırmaya başlardı. Gene ellerini sakallarının arasına sokarak:

"—*Arzettik ya*" dedi.

Yusuf Kemal Bey :

"—*Anlamadık*" der demez:

"—*Arkadaş şimdi sen otur, ben söyliyeyim*" dedim. Oturdu.

"—*Paşa hazretleri evvelâ vaziyetimizi tesbit edelim. Padişah Meşrutiyete karşı vaziyet almış, payitahttaki askerler de isyan etmiştir. Şimdi milletin ordusu gelmiş, İstanbul hududuna dayanmıştır. Yarın harb başlıyor, bizim ordu galip gelirse bizleri suale çekmiyecekler. Biz sual soracağız. Maazallah âsiler galebe çalarsa*

[1] *Cumhuriyet*, **22 ekim 1946**

Sultan Hamit bizleri suale çekmiyecek, giyotine gönderecektir. Biz vaziyeti böyle anlıyoruz. Mesuliyeti böylece kabul ettik, buradayız" deyince, Âyandan Hikmet Paşa ayağa kalktı:

"—*Yaşa, Menteşe Mebusu*" diyerek alkışlamağa başladı. Bir alkış tufanıdır koptu. Âyandan Sahip Molla Bey celâllanmış, fazla gürültü yapıyordu. Yanına yaklaştım :

"—*Efendi hazretleri, sükünetinizi muhafaza buyurunuz*" dedim.

Mollâ Bey:

"—*Oğlum ben sana söylemiyorum. Şu müvesvis adama fetvayi şerif çıkaralım. Padişahı hal'edelim. Beyhude müslüman kanı akıtmıyalım demiştim. Teklifimi kabul etmedi. Şimdi de mânasız sözleriyle bizi işgal ediyor. Ona bağırıyorum*" dedi.

Bu gürültü arasında Sait Paşa savuşup gitti. Bilâhare anlıyoruz: Sahip Molla'nın bu teklifinden sonra Sait Paşa ordu kumandanı Mahmut Şevket Paşayı davet etmiş, "*Padişah meselesi ne olacaktır?*" demiş. Mahmut Şevket Paşa da yerinde ve olgun bir cevap vermiş. "*Benim vazifem âsileri tenkildir, Padişah hakkında karar vermek Millet Meclisine aittir*".[1] Bunun üzerine Sait Paşa'nın nazarında Mithat Paşa muhakemeleri canlanmış. Kafası

[1] Abdurrahman Şeref Bey ise eserinde hal' meselesi hakkında Mahmut Şevket Paşa'nın görüşünü şu iki şekilde izah ediyor :

Mahmut Şevket Paşa Hareket Ordusunun kumandasını deruhte etmek üzere Selânik'ten infikâk edeceği gün * Babıâli ile son defa muhabere etmek isteyip telgrafhanede beklediğini iş'ar etti. Vükelâ Bâbıâlide müctemi' olduğundan Raif Paşa ve muharrir-i âciz Meclis-i Vükelâ namına muhabereye memur olduk ve Babıâli telgrafhanesine gittik. Mahmut Şevket Paşa'dan uzun bir telgrafname geldi. Hulâsa-ı müfadı meşrutiyetperveran-ı milletin arzu-yı umumisi veçhile Hareket Ordusunun İstanbul civarlarını işgal ettiği ve bizzat kumandayı deruhte etmek üzere kendisinin de müttehi-i azimet olduğu ve maksad bugat-ı askeriyyeyi rıbka-ı ıtaate idhal ve hadise-i irticaiyyenin müsebbiblerini bilmuhakeme tedib etmek idüği ve Kanun-ı Esasiye sadık kaldıkça makam-ı saltanata zerre kadar ilişilmiyeceği... (s. 44)

Bir kaç gün Ayastefanos'da inikat eden Meclis-i Umumî-i Millî hal' meselesini ortaya koymuş idi. Lâkin İstanbul'da alem efraz-ı tuğyan olan asakir-i irticaiyenin ve hususiyle İkinci Fırka taburlariyle o taburlara taş çıkaran tüfekci ve sair huddam-ı istibdadın hal' sözü kulaklarına giderse ne müthiş neticeler zuhur edeceği cây-i iştibah değildi. Mahmut Şevket Paşa Selânik'ten

* 21 nisan 1909

itham sebepleri ararken vesvesesi yukarıda ileri sürdüğü sualde düğümlenmiş. Onu çözdürmek için yola düşüp gelmiş.

No. 27

Hareket Ordusu'nun İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ilgisi bulunmadığı hakkında ordu kumandanının beyannamesi [1]

Ceraid-i malalliyc ve ecnebiyeden ekserisi Hareket Ordusu'nun Ittihad ve Terakki Cemiyetiyle münasebette bulunduğunu dermeyan ediyorlar. Bu fikir vc mütalaa tamamiyle hilâf-i hakikattir. Umum Osmanli orduları kâfil-i fevz ü nusrct-i Osmanî olan idare-i meşrutanın muhafazası namına ahd ü mîsak etmiş olmaları hasebiyle ahîren İstanbul'da vukua gelen teşebbüsat-ı irticaiyeyi imha ve bünyan-ı devleti tarsîn emeliyle bilittifak müstcinen bitevfikihi tealâ İstanbul üzerine bir ordu sevk etmişlerdir. Bu ordunun kumandanlariyle zabitan ve efradından hiç biri hiç bir cemiyete ve fırak-ı siyasiyeden hiç birisine mensup değillerdir. Esasen siyasiyat-ı devlete müdahaleleri katîyen caiz olmayan zabitan ve efrad-i askeriye-i Osmaniye yalnız mafevkleri tarafından aldıkları evamiri harfi harfine icra ederek başka hiç bir kuvvetin taht-ı nüfuz ve tesirinde bulunmayacaklar ve aksi hareketi sabit olanlar kanunen tecziye edileceklerdir. Binaenaleyh Hareket Ordusunun bir cemiyet-i hafiyye veya celiyyeye mensubiyeti ve bahusus ordunun her hangi bir tesir tahtında hareket etmekte bulunduğu hakkındaki müddeanın külliyen asl ü asası oldmadığı ilân ve ihtar olunur.

12 nisan sene 1325 [2]

Üçüncü Ordu ve Hareket
Ordusu Kumandanı
Birinci Ferik
Mahmut Şevket

Ayastefanos'a vürudunda Mebusan ve Âyan ile görüşüp Yıldız'ın kuvveti tamamiyle kesr ü mahv edilmedikçe, hal' sözlerini lisana almak caiz olmadığını iyice anlatmış ve Hareket Ordusunun muvaffakiyetine intizar etmelerini tavsiye eylemişti (s. 18) (bk. Ekler, s. 146).

[1] *Takvim-i Vekayi*, No. 192, 13 nisan 1325

[2] 25 nisan 1909 pazar

No. 28

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti İzmir Heyet-i Merkeziyesinden Tevfik Paşa'ya çekilen bir Telgraf [1]

Sadaret makamını işgal eden Tevfik Paşa'ya

12 nisan tarihli konağınızdan vilâyetlere çekilen telgrafnameleri gördük. Esasen telgraflarınızın hiç biri mahallerine verilmediği gibi bu da diğerlerine hemdem oldu. Hareket Ordularının maksad-ı mukaddes-i muvaffakiyeti âleme ilân olunduğu halde siz halâ hilâf-ı hakikat telgraflar çekiyorsunuz. Vakıâ zerre kadar ehemmiyeti yok. Fakat artık hicabedilmelidir. Zaten makam-ı Sadareti gayrı meşru bir surette işgal ettiğinizi, hâdimi olduğunuz zalim-i bîdadi ve sizi bütün millet öğrendiği halde sizin halâ hakperest milleti tanımadığınıza teessüf olunur. Mahafetullahı düşününüz. Felâket-dide bu milletin intikamını gözönüne getiriniz de bari telgrafhaneleri beyhude yere işgal etmeyiniz.

12 nisan 1325

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti
İzmir Heyet-i Merkeziyesi

No. 29

Meclis-i Umumi-i Millinin Abdullamid'in hal'ine kesin olarak karar verdiği 27 nisan 1909 Salı günkü gizli oturumunun ne yolda geçtiği hakkında notlar [2]

Saat üçe çeyrek kala Âyan ve Mebusandan mürekkep olan Meclis-i Umumî-i Millî Ayasofya kurbünde vaki Meclis-i Mebusan dairesinde içtima etti. Makam-ı Riyaseti Heyet-i Âyan Reisi Sait Paşa işgal eyliyor idi. Celse hafî idi. Âzanın kâffesi hazır ve sabırsızlıkla ve heyecan ile bir mühim hâdiseye muntazır idi.

[1] Abdurrahman Şeref Beyin eseri, s. 33
[2] Abdurrahman Şeref Beyin eseri, s. 19-25

Rumeli vilâyat-ı selâsesi menatık-ı muhtelifesinden Otuzbir Mart hâdisesiyle usul-i meşrutiyete vurulan darbeden şikâyeti ve bütün milletin silâhlanıp tahlis-i hürriyete koşacakları tehdidini havi gerek Babıâli'ye ve gerek Meclis-i Mebusan ve Âyan Riyasetlerine müttehidülmeâl yüzlerce telgrafnameler geldiği gibi bir gün evvel beş on telgrafname daha varit olmuştu. Bu telgrafnamelerin bir kaçı mecliste kıraat olundu. Sultan Abdülhamid'in harekât-ı vakıasından dolayı hal' olunduğu ve hutbelerde namı zikredilmiyeceği haber veriliyor idi. Bu telgrafnameler alkışlandı. Müteakiben Harbiye Nezareti dairesini merkez ittihaz eden Mahmut Şevket Paşa'dan mevrut ve sureti âtide muharrer telgrafname okundu.

Meclis-i Umumî-i Millî Riyasetine

Yıldız memurin, huddam, ağavat ve tüfengiyanı dahi kâmilen teslim alınarak vapurlara irkâbedilmiş ve bu netice ile Hareket Ordusunun harekât-ı askeriyesi hitama ermiş bulunduğu arzolunur.

12 nisan 1325

Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanı
Birinci Ferik
Mahmut Şevket

Alkışlara mazhar olan bu telgrafname ile Mahmut Şevket Paşa Yıldız'ın kolu ve kanadı kırılıp ika'-ı mazarrat edemiyecek hale geldiğini ve artık intizar ve tehire hacet olmayıp zihinleri işgal eden *hal'* kararının ittihaz olunması lüzumunu ima eyliyor idi.[1]

Bir çok huteba söz istedi. Âyandan Gazi Ahmet Muhtar Paşa en evvel kürsü-i hitabete çıkıp, Cenab-ı Allah'ın bugün Meclis-i Umumî-i Millîye bir büyük vazife tevdi eylediğini ve mülk ü milletin selâmeti o demde ittihaz olunacak karara tâbi olduğunu ve meselenin mahiyeti zaten cümleye malûm olup her kesin zihninde kararı verildiğini ve bu güne kadar padişahlık etmiş olan zatın bügün millet vekillerinin emrine mutavaatta bulunduğunu ve tarih-i Osmani gözönüne alınanca tebeddül-i saltanat türlü şekillerde zuhura gelmiş ve hattâ bazen itlâf ile

[1] bk. s. 143.

neticelenmiş olduğunu ve milletin şanına düşen muhafaza etmek olup Hareket Ordusunun mahfuziyeti altında bulunan Veliahd-ı Saltanatın hemen getirilerek biat edilmek lâzım geldiğini söyleyince, bu teklif efkâr-ı umumiyenin tercümanı olduğundan alkışlarla kabul edildi. Badehu Gazi Ahmet Muhtar Paşa Meclisin şu kararının icrası cihetini dahi şerhe ağaz ile devlet-i Osmaniye Kanun-ı Esasi ahkâmınca dahi bir devlet-i İslâmiye olduğundan taşra ahalisine emniyet-i tâmme gelmek için ahval-i mümasile de fetvay-ı şerife istihsaline lüzum göstermekle Şeyhülislâm Efendi ile Fetva Emininin ve Vükelânın hemen Meclise davet olunmalarına karar verildi ve Âyandan Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Manastırlı İsmail Hakkı Efendi ile Mebusandan Talat Bey (Edirne) ve Mustafa Asım Efendi (İstanbul) Bab-ı Meşihate izam kılındı.. Evvelce söz istemiş olan âza karar-ı vakıa karşı irad-ı kelâma lüzum görmeyip hattâ bir iki zat böyle günde sözden ziyade fiiliyata ihtiyaç olduğunu ihtar etmişler idi. Yalnız Âyandan Zabtiye Nazırı sabıkı Sami Paşa İstanbul'un Fatihi Sultan Mehmet olduğu cihetle bu kere İstanbul'un dest-i istibdat ve irticadan tahlisi dahi bir feth-i mübin olduğundan Veliahd-ı Saltanat Mehmet Reşat Efendi Hazretlerinin Sultan Mehmet Han-ı Hamis unvan-ı mübarekiyle serir-i saltanata iclâs kılınmasını teklif etmekle ittifak-ı âra ile kabul olundu. Mebusandan biri işbu ikinci fetih Osmanlıları terkip eden bilcümle anasırın ittihad-ı kalb ve kuvvetiyle husul bulduğunu zikreyliyerek kıymet-i maneviyesi daha ziyade olduğunu ilâve eyledi. "*Yaşasın Sultan Mehmet Han-ı Hâmis*" duası hep bir ağızdan irad edildi. Ve Ahmet Rıza Beyin ihtarı üzerine iş neticeleninciye kadar Meclisden kimsenin dışarı çıkmaması ve hiç kimsenin içeri girmemesi kararı ittihaz kılındı. Meclis-i Umumî-i Millî celse-i hafiyye ve inikad-ı daimî halinde idi.

Şeyhülislâm Mehmet Ziyaeddin Efendi ve badehu Fetva Emini Hacı Nuri Efendi daire-i Mebusana gelip Sadrazam Ahmet Tevfik paşa ve Heyet-i Vükelâ ve Âyan ve Mebusan Reisleri ve âzadan birkaç zat hazır olduğu halde, riyaset odasında istifta maddesi müzakere olundu. Odada hazır olan mebusan ilm-i fıkha intisabı olanlardan olup bunlar evvelce bir kaç fetva sureti tesvid eylemişlerdi. Şeyhülislâm ve Fetva Emini efendilere bu müsveddat irae edildi. Hacı Nuri Efendi iptida taallül gösterdi. Memuriyetinin bir müsevvitlikten ibaret olduğunu ve Fetva Ema-

netinden iki aydan beri müstafi bulunduğunu ifade eyliyerek her iki surette iftaya mezun olamıyacağını ve fetva vermek usulen ve şer'an Makam-ı Meşihate ait olduğunu izah eyledi. Şeyhülislâm Efendi ise Hacı Nuri Efendinin ağzına bakıyordu. Fetva suretlerini tesvid eden mebuslar ile bir mübahase kapısı açıldı. Sözler uzadı. Vakit nazik idi. Tereddüt caiz olmadığı gibi Âyan ve Mebusan Mecliste telâş içinde idiler. Teehhürün sebebini biri birinden soruyor ve mânasını anlamıyorlar idi. Velhasıl Fetva Eminî hal'in şeametinden bahisle Sultan Abdülhamid'e istifa teklif olunması suretini tercih ettiğinden hazırun bu suretin dahi fetvaya yazılmasını tensib ve Efendi-i müşarünileyhi ikna eylediler. Nihayet sureti îtide muharrer fetva tebyiz kılınıp Şeyhülislâm Efendiye imza ettirildi [1] ve müşkül bertaraf oldu.

Suret-i Fetva

İmam-ül Müslimîn olan zeyd bazı mesail-i mühimme-i şer'iyeyi kütüb-i şer'iyeden tay ve ihrac ve kütüb-i mezkûreyi men ve hark ve ihrak ve beytülmalde tebzir ve israfla mesuğ-ı şer'î hilâfında tasarruf ve bilâ sebeb-i şer'î katl ü habs ve tagrib-i raiyye ve sair gûne mezalimi itiyad eyledikten sonra salâha rücu etmek üzere ahd ü kasem etmişken yemininde hânis olarak emval ve umur-ı müslimini bilkülliye muhtel kılacak fitne-i azîme ihdasında ısrar ve mukatele ika etmekle menea-i müslimîn zeyd-i mezburun tagallübünü izale ettiklerinde bilâd-ı İslâmiyenin cevanib-i kesîresinden mezburu mahlû tanıdıklarına dair ahbar-ı mütevaliye vürud edip mezburun bekasında zarar muhakkak ve zevalinde salâh melhuz olmağin zeyd-i mezbura imamet ve saltanattan feragat teklif etmek veya hal' eylemek suretlerinden hangisi erbab-ı hall ü akd ve evliyay-ı umur tarafından ercah görülürse icrası vacib olur mu?

El-cevab: **Olur.**

Ketebehu el-fakir
Es-Seyid
Mehmed Ziyaettin
ufiye anhu

[1] Fetvayı imza eden kalem bir yadigâr-ı tarihî olmak üzere Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey tarafından alınarak hıfzedilmiştir. (Kalemin ve kullanılan yazı takımının resmi için bk. *Şehbal*, sayı ; 7, s. 132, 15 haziran 1325)

İşbu fetva-ı şerifenin fıkra befıkra tahliliyle Sultan Abdülhamid'e tatbikki cihetine gelince: Evvelâ "*bazı mesail-i mühimme-i şer'iyeyi kütüb-i şer'iyeden tay ve ihrac*" eylediği : Hakan-ı müşarünileyh ya lafzen veya mânen vehmine dokunan ıstılâhat ve mesail-i şer'iyeyi ve ehadîs-i nebeviyyeyi ya kitaplardan tay veya hükümlerini icradan men ettirdiği malûmdur. Meselâ ıstılâhat-ı fıkhiyeden olan zammı ha ile "خلع" kelimesi[1] feth-i ha ile okunabileceğine ve kunutta " ونخلع ونترك من يفجرك " cümlesinden «ونخلع» kelimesinin mânası cahil veya müzewir jurnalcıların anlayışına göre pek sarih olmasına mebni kitaplardan kaldırtmak istediği; ve sefer ve seyahat ediniz kesb-i sıhhat edersiniz mealinde "*Safirû tesahhavu*"[2] hadîs-i şerifi, o zamanın modasınca halkın Avrupa'ya azimet ve firar etmelerine vesile olur diye kendisine ihlağ olunmağla bir hadîs mecmuasından bu hadîsi ve emsalini çizdirdiği ve hacı ve tâyin-i vahy misillû ahkâm-ı şer'iye icra olunamadığı muhakkaktır.

Saniyen "*kütüb-i mezkûreyi men, ve hark ve ihrak*" eylediği: Hakan-ı müşarünileyh ilm-i hal kitaplarını ve *Muhammediye* ve *Ahmediye* gibi mütalâası beynennas şâyi olan müellefatı men ettirdikten maada *Şerh-i Mevkıf* ve *Haşiyei İbn-i Âbidin* misillû kütüb-i mutebere-i İslâmiyeyi toplattığı ve kitapçı dükkânlarından ve matbaalardan toplanan kitapların Celal Beyin Maarif nezareti zamanında sandık sandık Çemberlitaş hamamı külhanında yaktırıldığı dahi muhakkaktır. Hattâ kitapları ihraka memur edilen Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisi Abdullah Hasip Efendi elleri ve yüzü külhan kurumiyle kararmış olduğu halde daire-i Maarifte muharrir-i fakire tesadüf edip "*Bugün bir amel-i mekruhta bulunduk. Kitapları yaktık. Cenab-ı Haktan af dilerim*" dediği hatırmişan-ı âcizanemdir.

[1] Dilimizde arab harfleri kullanılırken aslı Arabca olan kelimeler aslî imlâları ile yazılır ve çok defa aynı şekilde yazılıp ayrı ayrı manâlara gelen kelimeler okunuşları ile birbirinden ayrılırlardı. Bir hükümdarı tahtından indirme manâsında dilimize mal olmuş bulunan *hal'* kelimesinin arab harfleriyle yazılışı aynı olan fakat *hulu'* şeklinde telâffuz edilen İslâm hukukuna ait ve karısını bedel mukabilinde boşamak anlamına gelen bir terimle olan şekli benzerliğe temas edilmek istenmiştir.

(bk. *Hukuk-ı İslâmiye ve Istılâhat-ı Fıkhiye Kamusu*, Ömer Nasuhî Bilmen, c, II. s. 187 ve 283, İstanbul 1950).

[2] سافروا تصحوا *Cami'üs-Sagîr* hadislerindendir.

Salisen "*Beytülmalde tebzir ve israf*" eylediği. : Hakan-ı müşarünileyhin şehriye doksan bir lira raddesine varan Hazine-i Hassası varidat ve muhassesatı idaresine kâfi olmayıp düyun-ı vefîreye müstağrak bulunması israfatının derecesine bir güzel mikyas olur.

Rabian "*Bilâ sebeb-i şer'î katil ve hapis ve tazib-i raiyye ve sair gûna mezalimi itiyad*" eylemesi. : Bir söz söylemek veya bir gazete okumak veya üç dört kişi bir yere toplanmaktan veya şehzadegân hazeratına yolda selâma durmaktan veyahut daireleri mensubininden biriyle bilmiyerek vapurlarda ve tramvyaarlda konuşmaktan nâşi hapis ve nefyolunan kesanın adedini cenab-ı Haktan başka kimse bilmez. Bunlar meyanında nefye giderken denize atılanlar ve sair suretle itlâf edilenler dahi olduğu ve maznunlara itiraf-ı kabahat ettirmek için zalimane işkenceler icra edildiği mütevatirdir.

Hamisen "*Salâha rücu etmek üzere ahd-u kasem etmiş iken yemininde hânis olarak ahval ve umur-i müslimini bilkülliye muhtel kılarak fitne-i azîme ihdasında ısrar*" eylemesi. : Ilân-ı Meşrutiyeti müteaakip hiç kimsenin bilâsebep ve bilâ muhakeme tecrim edilmemesi hükmünü mutazammın olan Kanun-i Esasiye riayet edeceğine huzurunda yemin ettiğini, Şeyhülislâm Cemalettin Efendi ilân edip bu suretle muamelât-ı gaddaraneye nihayet verildiğine ve padişahın idare-i keyfiyye ve müstebideden feragatle artık tarîk-i kanuna ve şehrah-ı adle sülûk ve rücu edeceğine kanaat hasıl olmak lâzım gelirken, gizli gizli ika'-i fiten ve sây-ı bilfesaddan hâli kalmadığı Otuzbir Mart hadisesiyle tebeyyün etmiştir.

Sadisen "*ve mukatele ika' etmekle menea-i müslimin zeyd-i mezburun tagallübünü izale ettiklerinde bilâd-ı islâmiyenin ce vanib-i kesiresinde mezburu mahlû tanıdıklarına dair ahbar-ı mütevaliye vürud edip*". : Hareket Ordusunun İstanbul'a duhülünde bugat-ı askeriye ile mukatele vuku bulduğu ve bir iki bin kişinin telef olduğu malûm olup Hareket Ordusu muzaffer olduktan sonra taife-i bagiyeyi ve Yıldızın etba ve ağavatını tevkif ve gemilere irkâben İstanbul'dan tenkil ettiği, Mahmut Şevket Paşanın sureti balâda muharrer telgrafnamesinden anlaşılmış ve binaenaleyh Sultan Abdülhamid'in avene-i zalemesi ve vesait-i tagallübü izale kılınmış olup Rumeli'nin nikat ve menatık-ı

muhtelifesinden varid olan telgrafnamelerde Padişahın mahlu' tanındığı ve namı hutbelerden iskat edildiği haber verilmiş ve mezkûr telgrafnamelerin bir kaçı o sabah Meclis-i Umumî-i Millide kıraat olunmuş idi.

Sabian "*Mezburun bekasında zarar muhakkak ve zevalinde salâh melhuz olmağın*". : Sultan Abdülhamid'in serir-i hilâfet ve saltanatta bekası Otuzbir Mart hâdisesine mümasil hâdisatın memalik-i mahrusada taaddüt ve tekessürüne sebep olacağı Adana kıyamiyle Dördüncü Orduda efrad ile zabitan arasında baş gösteren mübayenet-i adavetkârane ile ve şurada burada zuhuryâfte olan harekât-ı irticaiye ile sabit ve müteeyyid olarak kişver-i cesim-i Osmani'nin her tarafı naire-i aşûb-ı ihtilâl içinde virane halini alacağı azâde-i iştibah idi. Ve namzedi makam-ı Hilâfet Veliahd-ı Saltanat Mehmet Reşat Efendi Hazretleri adl ü salâh ve rahm ü şefkat ile marûf ve müştehir ve anın cülûsu ibadullahın temin-i refah ve selâmetine ve beynettebaa kin ve nifakın zevaliyle husul-i vifak ve ittihada kâfil addolunuyor idi.

Saminen "*zeyd-i mezbure imamet ve saltanattan feragat teklif etmek veya hal' eylemek suretlerinden hangisi erbab-ı hall ü akd ve evliyay-ı umur tarafından ercah görülür ise icrası*". : Fetva Emini Hacı Nuri Efendi riyaset odasındaki meclis-i mübahasede hal'de şeamet vardır. Sultan Abdülhamid'e nefisini hal' etmesi teklif olunsun reyini beyan ve ayağa kalkarak bir eliyle asasına dayanıp diğer eliyle omuzuna vurarak "*Rusya mesele-i zailesinde biz ahali-i İslâmiyenin sefaletini ve perişanlığını gördük. Muhacır çocuklarını bu omuzlarımızla taşıdık. Bu perişanlık Sultan Abdülaziz'i hal' ettiğimizden ötürüdür*" gibi sözlerle izhar-ı teessürat ve huzzarı intibaha davet eylemiş ve Sultan Abdülhamit aşçılara ve bahçivanlara ve mabeyincilere varıncaya kadar yanında kimse kalmamasından istidlal-i ahval eylemiş olacağı cihetle bir teklif vukuunda bittav'u verriza Hilâfet ve Saltanattan destkeş ve fariğ olması mahsûs ve memul olup diğer taraftan "*El mülûk-u fietün vahide*" kavlince[1] bir millet tarafından bir hükümdarın hal' ve iskatı mülûk-ı sairenin mevkilerine dokunacağı ve kaide-i esasiye-i tesaltun ve tahakkümü ihlâl ile Avrupa hükümdaranını gocunduracağı mütalâasında bulunan Âyan ve Mebusandan bir şirzime-kalîle, vakanüvis-i fakir dahi dahil olduğu halde, efendi-imüşarüni-

[1] Arap atasözü : Hükümdarlar hep aynı topluluktandır.

leyh ile müşterekül fikir bulunmuş ise de, ekseriyet pek heyecan ile neticeyi beklemekte olduğundan istifa teklifinin dahi metn-i fetvaya idhali suretiyle Efendi irzâ ve mesele fasledilmiş idi.

Fetva imza olununca riyaset odasındaki vükelâ ve rüesa ve âza Meclis salonuna gelip, Sait Paşa mevki-i riyaseti işgal ve Meclis-i Umumî-i Millî fetvanın kıraatiyle müzakereye ibtidar eyledi. Reis Paşa evliyay-ı umurdan maksad vükelây-ı devlet olmağla tercih ve icra maddesinin onlara tahmil olunması yolunda bir teklif dermeyan eylediyse de, vükelây-ı hazıra red eyliyerek böyle bir emr-i azîmin halli Parlamentoya ait olduğuna karar verildi.

Reis Paşa Sultan Abdülhamid'e fetvay-ı şerifede gösterildiği veçhile istifa teklif etmek veya hal' eylemek şıklarından hangisi tercih olunacağını sual eyledi. Her taraftan *hal' hal'* sadaları yükseldi. Talat Bey (Edirne) hal' keyfiyeti evvelce mukarrer ve fetva ise muahhar olduğunu ihtar etti. Gulüv o derecede idi ki, istifa ettirilmek tarafdarı olan ekalliyet beyan-ı rey ve mütalâaya cüretyab olamadı. Hal' ciheti tercih olunmuş idi. Bunun üzerine verilecek kararın azamet ve ehemmiyetini bir kat daha tezyid ve ilâ için reis ayağa kalkmakla bütün âza dahi kıyam eyledi ve Meclis bir havay-ı ruhanî ile meşhun oldu.

Reis Paşa : *Efendiler esbab-ı malûmeden naşi ve kıraat olunan fetvay-ı şerife mucib-i âlisince Sultan Abdülhamid-i Saninin taht-ı Saltanat ve Hilâfetten hal'ine karar veriyor musnuuz?* Âza cümlesi kaim olduğu halde bilittifak ve emniyet-i vicdan ile Sultan Abdülhamid'in hal' ine karar verdiler.

Reis Paşa: *Sultan Abdülhamid-i Sani taht-ı Saltanat ve Hilâfetten mahlû olunca Kanun-i Esasi mucibince Veliahd-i meşru olan Mehmet Reşat Efendi Hazretlerinin cülûsunu ilân ediyor musunuz?* Âza müttefikan ve âvaz-ı bülend ile "*Yaşasın Padişamhımız Sultan Mehmed-i Hamis*" alkışlariyle cevap verdiler ve bu veçhile Sultan Abdülhamit yevm-i mezkûrda saat altı buçuk raddelerinde taht-ı Saltanat ve Hilâfetten hal' olunmuş ve birader ve veliahdı Sultan Mehmed-i Hamis Hazretleri bilizzü vel'ikbâl evreng-arâ-yı Saltanat ve iclâl olmuşlardır.

İstitrad. — Sultan Abdülhamit bu iş başına gelmemek için otuz bu kadar seneden beri hatır u hayale gelen ve gelmiyen tedabir ve takyidat ve tazyikatın icrasında zerretüma kusur etmemiş, hâb-ı rahat ve servetini ve devletin her türlü menafiini feda

etmiş, milleti kan ağlatmış, dünyasını ve ahiretini ayağının altına almış olduğu halde, adalet-i ilâhiyenin şu suretle tecellisi ibret alınacak vekayi-i kevniyedendir. Mukadderat tağyir olunamıyor. Fenalıkla necat, zulm ile beka müeyesser olmuyor. Ağzından sadır olan bir irade memalik-i cesimesinde baştan başa kanun kuvvetinde muta iken ve hattâ kavanin-i müessese-i devleti değil, ahkam-ı şer'iyeyi bile tatile kadir iken, ekserisi kurban-ı evhamı olmuş ve senelerce menfalarda sürünmüş olan vükelây-ı milletin huzurunda bütün mcayibiyle mütecessim ve hakkında verilecek karara kemal-i acz u mütavaatla muntazır olan o heykel-i istibdadın bu suretle devrilmesi, Âyan ve Mebusanın itay-ı karar anında yüreklerinde hissiyat-ı garîbe tevlid eylemiş idi. O esnada huzzara şöyle bir göz gezdirmiş idim. Beşaşet-i muvaffakiyet henüz simalarla alâim-i teessürü izale etmemiş, kalblerde darabat-ı ihtiras henüz sükûn bulmamış, ihtizazat-ı lâtife henüz başlamamış, zihinler ise ulviyet-i hal ve mevki ile tamamen müsahhar ve meşgul idi. Karar kesb-i katfyet edince neşe-i gurur ve şadi-i muzafferiyet ortalığı bürüdü. Alkışlar sakf-ı meclisi sarsıyor idi. Kararın lüzum ve isabetinden ve vatana büyük bir hizmet ifa olunduğundan her kes vicdanen emin idi. Makam-ı riyasette Sait Paşa'nın bulunuşu da ayrıca enzar-ı dikkat ve intibahı celbetmiş idi.

No. 30

Abdülhamid'in hal'i hakkında Meclis-i Umumi-i Millî Kararnâmesi [1]

Bin üç yüz yirmi yedi senesi Rebiülâhirinin yedinci ve bin üç yüz yirmi beş senesi Nisanının on dördüncü Salı günü [2] saat altı buçukta Âyan ve Mebusan'dan mürekkeben Meclis-i Umumi-i Millî halinde içtima eden heyette okunan ve zîri Şeyhülislâm Mehmet Ziyaettin Efendi imzasiyle mümzi bulunan fetvay-ı şer'îde münderic şıkkaynden hal' ciheti rüchan-ı müdellel ile

[1] *Takvim-i Vekayi*, No. 194, 15 nisan 1325.
[2] 27 nisan 1909 salı.

bil-ittifak tercih ve kabul olunarak Sultan Abdülhamid-i Sani Hilâfet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Osmaniyeden iskat ve Veliahd-ı meşru Mehmed Reşad Efendi Hazretleri Sultan Mehmed Han-ı Hamis unvaniyle makam-ı Hilâfet ve Saltanata is'ad ve iclâs edilmiştir.

No. 31

Abdülhamid'in Selânik'e İzamı [1]

Geçen Çarşamba gecesi saat yedi raddelerinde Abdülhamid-i Sani ihzar olunan bir tren ile Selânik'e gönderilmiştir.

Trenin hareketinden evvel Sirkeci İstasyonu mikdar-ı kâfi askerle taht-ı muhafazaya aldırılmış ve Hareket Ordusu Birinci Fırka Kumandanı Hüsnü Paşa ve Dersaadet Polis Müfettişi Umumisi Mirlay Galip Bey dahi bir zırhlı otomobil ile istasyona gelmişlerdi.

Abdülhamid-i Sani bir arabada ve maiyeti dahi diğer bir kaç arabada oldukları halde saat yediye yakın şimendifer istasyonuna getirilmişlerdir.

Abdülhamid'in azimetine tahsis edilmiş olan tren, Şark Demir Yolları Müdir-i Ummumisi Mösyö Gross'un rükûbuna mahsus olarak yapılmış gayet müzeyyen bir vagon ile diğer bir vagondan ibaret idi.

Abdülhamit, redingot beyaz yelek iktisa etmiş idi. Veçhinde alâim-i yeis ve keder nümayan oluyordu.

Abdülhamid'in maiyetinde on bir kadın, iki harem ağası ve daha bir kaç hademe bulunuyordu. Küçük mahdumu Abdürrahim Efendi dahi birlikte idi.

Abdülhamid'in ikameti için Selânik'te Alâtini biraderlerin köşkü tahsis edilmiştir. Bu köşk Selânik'in en güzel binasıdır.

Abdülhamid'in yanında orta büyüklükte üç çanta bulunuyordu. Sirkeci istasyonunda bir bardak Taşdelen suyu istemiş, suyu getirene 30 kuruş kadar bahşiş vermiştir. Tren nısfülleyli bir saat elli dakika geçerek hareket etmiş ve dün gece Selânik'e varmıştır.

Abdülhamid'i Selânik'e götüren zat Binbaşı Fethi Bey olup maiyetinde bir miktar asker vardır.

---

[1] *Servet-i Fünun-İlâve* kısmı, No. 935,

No. 32

Abdülhamid'in Selânik'e gönderilmesi hakkında Hareket Ordusu Kumandanlığının kararını Meclise bildiren telgraf [1]

Meclis-i Umumî-i Millî Riyaseti Celilesine

Padişah-ı mahlu'un Dersaadet'te ikameti vatan ve milletimizin temin-i selâmeti emrinde pek ziyade dai-i mehazîr olacağı muhtac-ı izah ve isbat olmadığından müşarünileyh hazretlerini Selânik'te ikamet ettirmek orduca münasip görülmüş ve dün gece izam kılınan memurin-i mahsusa vasıtasiyle gerek kendileri ve gerek izhar buyurdukları arzu üzerine mahdumları Abdurrahim Efendi Hazretleri, taife-i nisandan bazıları ihzar olunan tren-i mahsusa bil-irkâb saat yedide Selânik'e izam kılınmış olmağla niyet-i hâlise ile tensip ve icra kılınan şu tedabir-i ihtiyatiyenin dahi Meclis-i Umumi-i Millîce rehin-i tasvib olacağına ordunun itimat ve emniyeti berkemal olduğu arzolunur ferman.

15 nisan 1325 [2]

Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu
Kumandanı
Mahmut Şevket

No. 33

Mahmut Şevket Paşa'nın bu telgrafına Meclis-i Umumî Riyasetince verilen cevap [3]

Hakan-ı mahlu'un İstanbul'da ikameti vatan ve milletin temin-i selâmeti nokta-i nazarından pek ziyade dai-i mehazîr göründüğü ve binaenaleyh müşarünileyh Hazretlerinin Selânikte ikamet ettirilmesi tensib olunduğunu ve dün gece gerek kendileri ve gerek izhar buyurdukları arzu üzerine mahdumları Abdurrahim Efendi Hazretleriyle taife-i nisandan bazıları mahsus trene bil-irkâb saat yedide Selânik'e izam kılındığını ve bir niyet-i hâlise ile tensib ve icra edilen şu tedbir-i ihtiyatinin Meclis-i

[1] *Takvim-i Vekayi*, No. 201, 22 nisan 1325
[2] 28 nisan 1909 çarşanba
[3] Abdurrahman Şeref Beyin eseri, s. 58.

Umumî-i Millice tasvib olunacağına ordunun itimad etmekte bulunduğunu mübeyyin ve 15 nisan 1325 tarihiyle müverrah olup bugün Mecls-i Umumî-i Milînin suret-i aleniyyede içtimaını müteakib Meclis-i Mebusan Riyasetinden tevdi edilen telgram-ı âlileri huzur-ı mecliste kıraat ve usulü veçhild ârâ-yı heyete müracaat olundukta, tedbir-i mezkûr ittifak-ı ârâ ile kabul olunmuş ve bu kabulün zat-ı samilerine tebliği ve kuvve-i icraiyenin karar-ı vâkıa lüzum-ı ıttılaına binaen makam-ı Sadarete dahi bildirilmesiçün makam-ı riyasete mezuniyet verilmiştir. Binaenaleyh tedbir-i müttehazı Meclis-i Umumî-i Milletin kabul ettiği telgrafla taraf-ı Sadarete tebliğ olunduğu gibi taraf-ı âlilerine dahi beyan olunur.

16 nisan 1325 [1]

Meclis-i Umumî-i Millî Reisi
Sait

No. 34

Ordunun hiç bir siyasî fırkaya merbut olmayarak hareket ettiğini açıklamak üzere Hareket Ordusu kumandanlığı tarafından yapılan resmî ilân [2]

Ordunun hiç bir fırka-i siyasiyeye merbut olmayarak idare-i hareket ettiği ilân edildiği halde bu ilâna henüz her tarafta ve cümlece vukuf hasıl edilmediği hissolunmaktadır. Bir daha tekrara lüzum kalmıyacak surette teyid ve tekid olunur ki, ordu harekât-ı ahîre-i askeriyede hiç bir fırka veya cemiyetin efkâr-ı siyasiyyesine âlet olmayarak yalnız tehlike-i kat'iyyeye maruz kalmış olan meşrutiyet-i meşruamızın teyid ve tarsini esasını takib eylemiş ve elhamdülillah muvaffak olmuştur. Ordu bidayet-i inkilâbta mahv-ı istibdat için cansiparane bezl-i vücud eden İttihad ve Terakki Cemiyeti ile teşrik-i mesai eylemiş ise de, Meşrutiyeti Osmaniyyemizin teessüsü üzerine cemiyet-i mezkûre ile her türlü alâkasını kat' ve fek eylemiştir. Şimdi ordu milletin ordusu ve herhangi fırkaya mensub olursa olsun kanun-ı

[1] 29 nisan 1909 perşenbe
[2] *Takvim-i Vekayi*, Sayı: 200, 21 nisan 1325 (4 mayıs 1909)

meşrutiyete tevfikan müteşekkil ve vükelây-ı milletin itimadını haiz hükümetin vasıta-i icraiyyesidir. Ordu içerisinde fırak-ı siyasiyye intisab ve temayülâtına katiyyen meydan verilmiyecek ve fırak-ı mezkûreden birine idame-i intisab edenler orduda ibka olunmayacaktır. Ordunun işbu bitaraf ve hakiki vaziyetine efrad-ı milletce vukuf hasıl edilerek nefsülemre gayrı muvafık müraceât ve tefsirat ve halâttan ictinab olunması suret-i kat'iyyede ilân ve ihtar olunur.

Fi 19 nisan 1325 [1]

Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu
Kumandanı Birinci Ferik
Mahmut Şevket

---

[1] 2 mayıs 1909 pazar

Mayıs 1908

Selânik Merkez Kumandanı ve Abdülhamid'in hafiyesi olan Kaymakam (Yarbay) Nazım beyin İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları hakkındaki davranışından ötürü Cemiyetçe öldürülmesine karaı verilerek yapılan teşebbüs sonucunda yaralanması.

Abdülhamid'in çok güvendiği yaverlerinden ve hafiyelerden İsmail Mahir paşanın başkanlığında beş kişilik bir heyeti Nazım Beyin yaralanması olayı ile ordu mensupları arasında gittikçe yayılan gizli cemiyet faaliyetleri ve mensupları hakkında tahkikata memur etmesi.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır merkezi tarafından, Makedonya işlerine Avrupa devletlerinin müdahalesini protesto ederek, memleketin bir bütün halinde Padişahın zulum ve istibdadından kurtulması suretiyle ancak Makedonyanın da istenen huzura kavuşabileceğini belirten ve büyük devletlerin müstebit idarenin icraatına bir an önce son verilmesi için İstanbul üzerinde tazyik yapılmasını talep eden bir lâyihanın Rusya'dan gayrı büyük devletler kabinelerine gönderilmek üzere Manastırdaki konsolosluklara verilmesi.

Haziran 1908

9—10 Reval Mülâkatı (İngiltere kıralı VII. Edvard ile Rusya Çarı II. Nikola arasında).

24 *Çarşamba* Teftiş-i askerî komisyonu âzasından Birinci Ferik Osman Paşa'ya Müşirlik rütbesinin verilmesi.

Temmuz 1908

3 *Cuma* İttihat ve Terakki Cemiyeti adına Kolağası Resneli Niyazi Bey'in Resne Millî Taburu adını verdiği iki yüz kişilik bir kuvvetle ve hürriyetin ilânını sağlamak emeliyle hükûmete karşı isyan bayrağını açarak dağa çıkması ve çektiği telgrafla saraydan Kanunu Esasinin iadesini istemesi.

3 *Cuma* Başkâtip Tahsin Paşa imzasiyle Yıldız sarayından çekilen bir telgrafla Metroviçe'de bulunan Şemsi Paşanın isyan hareketinin tenkiline memur edilerek alınacak tedbirler hakkında mütalâasının sorulması ve Pizren'de eline geçen diğer bir telgrafla da geniş salâhiyetle Manastır'a hareketinin kendisine bildirilmesi.

5 *Pazar* — Osmanlı Terakki ve İttihat Heyet-i İçtimaiyesi tarafından hükûmet-i hazıra-i gayrı meşruanın Manastır valisine hitabiyle bir muhtıra verilmesi ve bunun suretinin beyannameler halinde duvarlara yapıştırılması.

6/7 *Pazartesi/Salı* — Şemsi Paşa'nın Metroviçe'den getirttiği iki tabur askerle ve hususî tirenle Manastır'a gelmesi ve keyfiyeti salı sabahı telgrafla Mabeyine, Seraskere ve Üçüncü Ordu Müşirine bildirmesi.

7 *Salı* — Birinci Ferik Şemsi Paşa'nın Manastır'da öldürülmesi.

9 *Perşembe* — Rumeli'deki hareketleri tenkil için Aydın Redif Fırkasiyle Yozgat Livasının ve Karaman alayının silâh altına çağırılması ve İzmir yoliyle Selânik'e sevkleri hususuna irade çıkması.

Selânik'te bulunan Yaverandan Topçu Fırkası Kumandanı Birinci Ferik Şükrü Paşa ile Birinci Ferik Rahmi Paşa'nın doğrudan doğruya saraydan tebliğ edilen bir irade ile umum ümera ve zâbitana, padişahın itimadı olduğunun Selânik, Üsküp ve Manastır'da tebşir etmeleri vazifesinin verilmesi.

10 *Cuma* — Hafiyelikle mâruf Manastır Topçu alayı Müftüsü Mustafa Efendi'nin İsmail Mahir Paşa heyetiyle temasta bulunduktan sonra İstanbul'a giderken Selânik'te bir fedai zâbit tarafından rovelverle vurulması.

İsmail Mahir Paşa riyasetindeki tahkik heyetinin Selânik İstanbul arasında Çanakkale'den geçerken vapurda bilinmeyen biri tarafından öldürülmesi ve Reisin tesadüfen kurtulması

11 *Cumartesi* — Teftiş-i Askeri Komisyonu azasından Müşir Osman Paşa'nın Manastır ve havalisi fevkalâde kumandanlığına tâyini.

12 *Pazar* — Başlıyan hareketlerin Türk milletinin hürriyetine kavuşması gayesiyle yapıldığından Rumeli'de bulunan yabancılarla Hıristiyan Osmanlı tebaasının mal ve canlarının her türlü taarruzdan masun bulunduğuna dair teminat verilerek katî mecburiyet hasıl olmadıkça kan dökülmiyeceği cihetle telâş ve korku gösterilmemesi çin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Konsoloslara tebligat yapılması.

14 *Salı* — Kırk sekiz saat içinde seferberliğini tamamlıyan sekiz yüz küsür mevcutlu Nazilli Redif taburunun İzmir'den Selânik'e gelmesi ve aynı günde ihtilâl hareketine katılması ve bunu takkiben gelen diğer sekiz taburun da aynı suretle elde edilerek Manastır'a gönderilmeleri.

17 *Cuma* — Manastır mıntakası Kumandanı Erkân-ı Harbiye Mirlivası Osman Hidayet Paşa'nın Manastır'da bir yanlışlık eseri olarak vurulması.

18 *Cumartesi* — Manastır Valisi Hıfzı Paşa'nın Rumeli'deki vaziyeti açıklıyan, nasihat ve cebrü şiddet yerine, müessir olacak âcil tedbirler tavsiye eden bir telgrafla durumu Sadarete bildirmesi.

19 *Pazar* — Debre Mutasarrıfı Hüsnü Bey'in öldürülmesi.

20 *Pazartesi* — Kosva vilâyeti ahalisinden Firzovik'te toplanan otuz bin silâhlı halkın Meşrutiyetin iadesini sağlamak üzere besa (yemin) etmeleri, karar ve isteklerini Ulemadan ve ileri gelenlerden 180 imzalı bir telgrafla Abdülhamid'e bildirmeleri.

22 *Çarşamba* — Sadrazam Ferit Paşa'nın azliyle yerine Sait Paşa'nın tâyini. (Aynı irade ile eski Sadrazamlardan Kâmil Paşa'nın Meclis-i Vükelâya memur edildiği ve Serasker Rıza Paşa'nın azlolunarak yerine Harbiye Nazırı unvaniyle Ömer Rüştü Paşa'nın tâyin olunduğu bildirilmiştir).

Manastır'da Kumandan Müşir Osman Paşa'nın gece ikametgâhından alınarak Resne'ye Cemiyetin misafiri olarak gönderilmesi.

23 *Perşembe* — **Manastır'da öğleye doğru kışla meydanında Meşrutiyet idaresinin resmen ilânı.**
(Aynı gün Selânik, Preşova, Köprülü, Üsküp ve Serez'de de törenlerle ilân yapılmıştır.)

23-24 *Perşembe Cuma* — Kanunu Esaside suret-i teşkili beyan olunan Meclis-i Mebusanın içtimaa davet olunmasına dair iradenin vilâyetlere telgrafla tebliğiyle intihabın yapılması emrinin verilmesi.

24 *Cuma* — İstanbul'da ve vilâyetlerde Kanunu Esasinin yürürlüğe konulmasından dolayı büyük gösteri ve törenler yapılması ve Meşrutiyetin korunacağına dair yeminler edilmesi.

25 *Cumartesi* — Bütün vilâyetlere bundan böyle yalnız Babıâli ile muhaberede bulunmaları lüzumunun tebliği.

İstanbul'da bulunan bütün yabancı devlet elçilerinin Babıali'ye gelip Sadrazamı ve Hariciye nazırını ziyaret ederek Kanunu Esasinin tatbik mevkiine konulmasını ve Meclis-i Mebusanın toplantıya davetini tebrik etmeleri.

Matbuat sansürünün kaldırılması.

Halkın büyük bir kafile halinde Babıâli'yi ve Nezaretleri dolaşarak Sadrazamı ve Nazırları tebrik ve ziyaret etmesi ve bu arada Şeyhülislâm Cemalettin Efendi'nin Ahkâm-ı Şer'i Şerifi hiçbir kimsenin hatırına bakmıyarak icra edeceğine yemin etmesi.

Hafiyeliğin ilgası ve hafiye tahsisatının kesilmesi hakkında vilâyetlere ve sancaklara telgrafla emir verilmesi.

26 *Pazar* Günlük Servet-i Fünun gazetesinin intişara başlaması.

İstanbul ahalisini temsilen büyük bir kalabalık ile bütün okullar talebesinin kafile halinde Yıldız sarayına, Padişaha teşekküre gitmeleri ve akşam saatlerine kadar nümayişlerde bulunduktan sonra dağılmaları.

Zabtiye Nezaretine Beyoğlu Mutasarrıfı Hamdi Bey'in tâyini. Politika mücrimleri hakkında umumî af ilânının vilâyetlere telgrafla bildirilmesi.

(Bu af, ef'al ve harekât-ı gayrı marziyeleri cihetiyle mucib-i intibah olmak üzere birer hizmette istihdam edilmek kaydiyle veya ikamete memuriyet suretiyle taşraya izam ve teb'id edilmiş veyahut ef'al-i cinaiyeyi tazammun etmeksizin bazı harekât-ı gayrı marziyeleri sebebiyle mevkuf bulunmuş ve Divan-ı Harplerce mahkûm edilmiş bilcümle eşhas hakkında yapılmıştır).

27 *Pazartesi* Meşrutiyet nümayişlerine katılmak ve padişaha teşekkürlerini bizzat arzetmek istiyen Harbiye talebesine Tophane Nazırı Zeki Paşa tarafından müsaade olunmıyarak okulda disiplin tedbirleri alınması.

Türk kadınlarının arabalarla bir kafile halinde ve Meşrutiyetin iadesinden doğan memnuniyetlerini belirten levhaları hâmilen şehir dahilinde bir gösteri yürüyüşü yapmaları.

Mekâtib-i Askeriye Müfettişi İsmail Paşa ile Mekteb-i Tıbbiye ders Nazırı Miralay Esat Bey'in azilleri.

28 *Salı* Abdülhamid'in Kanunu Esasiye sadık kalacağına dair yemin ettiğinin Şeyhülislâm Cemalettin Efendi tarafından Meşihate davet olunan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti âzasına ve sonradan ahaliye tebliği.

Zabtiye Nazırlığına tâyin edilen Hamdi Beyi hafiyelikle ve namussuzlukla itham eden yazıların günlük Servet-i Fünun'da yayımlanması.

29 *Çarşamba* Beyoğlu'nda Odeon tiyatrosunda tertip edilen bir toplantıda muhtelif Osmanlı kavimleri arasında birlik ve yakınlık sağlamak maksadiyle "Osmanlı Uhuvvet Cemiyeti" adiyle bir cemiyet kurulması.

Orman Nazırı Selim Melhame'nin ailesiyle birlikte İtalyan sefaretinin yardımiyle ve bir İtalyan vapuriyle Avrupa'ya kaçması.

Zabtiye Nazırlığına tâyin edilen Beyoğlu Mutasarrıfı Hamdi Bey'in halkın ve matbuatın gösterdiği tepki üzerine azlolunması ve yerine Ziver Bey'in tâyini.

İstanbul'da çıkmakta olan Türkçe, Rumca, Ermenice ve Musevice gazeteler temsilcilerinin toplanıp bir "Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti" kurmaya karar vererek Abdullah Zühtü Bey'in başkanlığında muvakkat heyet teşkiliyle faaliyete geçmeleri.

30 *Perşembe* Ali Kemal Bey'in Mısırdan İstanbul'a gelerek İkdam gazetesinde başmuharrir sıfatiyle yazılarını neşre başlaması.

Murat Bey'in günlük "Mizan" gazetesini neşre başlaması ve İttihat ve Terakki Cemiyet-i Osmaniyesi riyasetine açık bir mektup yayımlıyarak Cemiyete 2 Ocak 1897 tarihinde vermiş olduğu istifayı hükümsüz sayıp Şube Reisi sıfatiyle faaliyetine devam edeceğini bildirmesi.

Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın azliyle yerine Meclis-i Vükelâya dahil olmamak kaydiyle Birinci Ferik Rıza Paşa'nın tâyini.

Maarif Nazırı Haşim Paşa'nın istifasının kabulü ile yerine Babıâli Hukuk Müşaviri Hakkı Bey'in tâyin edildiğinin ilânı.

Maliye Nazırı Ziya Paşa'nın istifası.

31 *Cuma* İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliğine tâyin ettiği Sir Lovtber'in İstanbul'a gelmesi ve gerek hükûmet tarafından gerek halk tarafından büyük gösterilerle karşılanması.

Şehir içinde kapalı mektupla muhabereye müsaade olunması.

Abdülhamid'in Cuma selâmlığından sonra Yıldız'da Hamidiye camiinde İstanbul'daki ecnebi devletler elçilerinin topluca tebriklerini kabul etmesi ve kendilerine "*Kanunu Esasinin tatbikatına badema hiçbir veçhile ve hiçbir surette aslâ ve hal'â halel gelmiyeceğini*" beyan etmesi.

Almanya sefarethanesine iltica eden ikinci kâtip İzzet Paşa'nın İngiliz bandıralı Maria adlı bir vapurla İstanbul'dan kaçması.

Ağustos 1908

1 *Cumartesi* Karikopulo tarafından bestelenen Kanunu Esasi marşının Beyoğlu Belediye bahçesinde ilk defa çalınıp söylenmesi.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin Mizan gazetesi sahip ve muharriri Murat Bey'e, kendisinin efrad-ı cemiyetten tanınmadığını ve hiçbir suretle cemiyet namına bir harekette bulunmasına müsaade olunamıyacağını gazetelerde neşrettiği tebliğle bildirmesi.

Kanunu Esasi hükümlerini tavzih maksadiyle fakat bazı prensipleri ve maddeleri tefsir etmek yoliyle kayıtlar altına almak istiyen bir hatt-ı hümâyunun Babıâli'de törenle okun-

	masi ve mealinin sadrazam Sait Paşa tarafından ahaliye izahı ve bunun üzerine halk arasında ve matbuatta memnuniyetsizlik görülmesi (Metni : s. 109 - 112).
	Hüseyin Kâzım, Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit Beyler tarafından "Tanin" gazetesinin neşrine başlanması.
	Sait Paşa tarafından yeniden teşkil edilen kabinenin ilânı.
	Şehremini Reşit Paşa'nın istifası ve Posta ve Telgraf Nazırı Hüseyin Hasip Efendi'nin azli.
2 *Pazar*	Şehreminliğine Selânik Valisi Rauf Paşa'nın, Posta ve Telgraf Nezaretine Mehmet Ata Bey'in tâyinleri.
	Beşiktaş Muhafızı Vasıf Paşa'nın azli.
	Sait Paşa'nın yeni kurduğu kabinenin Saraya giderek padişahın huzurunda yemin etmesi.
3 *Pazartesi*	İttihat ve Terakki Cemiyeti âzasından bir heyetin Selânik'ten İstanbul'a trenle gelmeleri. (Erkân-ı Harp Binbaşısı Cemal ve Hakkı Beylerle Necip, Talât, Rahmi, Cavit ve Hüseyin Beyler).
	Heyetten Cemal Bey ile üç arkadaşının öğleden sonra Babıâli'ye giderek Sadrazamı ziyaretle dört saat kadar süren bir mülâkatta bulunmaları.
	Heyet âzasından ikisinin Abdülhamit tarafından huzura kabulleri ve Abdülhamid'in : "*Bütün efrad-ı millet Terakki ve İttihat Cemiyeti âzasındandır. Ben de reisleriyim. Artık birlikte çalışalım, vatanımızı ihya edelim*" şeklinde kendilerine beyanatta bulunması.
	İstanbul'daki askerî okulların, birliklerin ve kumandanlarının yer yer törenle Kanunu Esasiye sadakat yemini etmeleri.
	Maarif Nezaretinde mevcut Teftiş ve Muayene ve Kütüb-i Diniyye tetkik heyetleriyle bunların üstünde bulunan Tetkik-i Müellefat heyetinin ve İstanbul ile vilâyetlerde gümrük ve postahanelerde vazife gören bütün sansür memurlarının işlerine son verilmesi.
	Bütün bahriye ümera ve zâbitanının Bahriye Nezareti binasında toplanarak namus ve satvet-i bahriyenin korunması için mürtekip ve hamiyetsiz bir adam diye vasıflandırdıkları Bahriye Nazırının yerine lekelenmemiş ve doğru bir adamın tâyinini istemeleri.
	Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa'nın azli.
4 *Salı*	Günlük Servet-i Fünun gazetesinde Sadrazama hitaben makamından çekilmesini teklif eden bir başmakalenin neşrolunması.
	Defter-i Hakanî Nazırbğına Mekteb-i Sultanî Müdürü Abdurrahman Şeref Beyin tayini.

Selânik'ten gelen heyetle sadrazam Sait Paşa arasında ikinci bir görüşmenin yapılması.

Yedi yıl önce kapatılmış bulunan ve devletin resmî matbaası olan Matbaa-i Âmire'nin Maarif Nazırı tarafından törenle açılması.

Mabeyin Başkâtibi Tahsin Paşa'nın azli ile yerine Mabeyin kâtiplerinden Cevat Bey'in ikinci kâtip unvaniyle vekâleten tâyini.

Abdülhamid'in kurenasından Ragıp Paşa'nın azli.

5 *Çarsamba* Tanin gazetesi tarafından hürriyet kahramanı Niyazi ve Enver Beylerin adlarına iki kuruvazör yaptırılması için bir millî iane açılması.

Sadaretten istifaya mecbur kalan Sait Paşa'nın istifasının padişah tarafından kabul ve ilânı. (Hariciye, Dahiliye, Adliye nazırları ve Şûray-ı Devlet Reisiyle müşterek olan istifa arizasının tarihi: 4 Ağustos).

İstibdat erkânının Harbiye Nezaretinde tevkif edilmeleri. (Hasan Rami, Memduh ve Şehremini sabıkı Reşit, Tophane Müşiri Zeki, kurenadan Ragıp ve Ebulhüda Efendi oğlu Hasan, Seribrikdar Kâmil Paşa ve Beyler).

Fehim Paşa'nın Bursa'dan kaçarken Yenişehir'de halk tarafından linç edilmesi.

6 *Perşembe* Kâmil Paşa'nın Sadarete tâyini ve kabinesinin ilânı.

Yeni İngiliz büyükelçisi Sir Lovther'in padişaha itimatnamesini sunması.

Kurenadan Faik Beyle Sadaret Seryaveri Ferik Cemal ve Müddeiumumi-i Askerî Birinci Ferik Reşit Paşaların azilleri.

Hicaz Valisi Ahmet Ratip, Erzurum Valisi Abdülvehap, Trabzon Vali vekili Ferit Paşa, Kastamonu Valisi Fuat, Beyrut Valisi Mehmet Ali Beylerle Adana Valisi Bahri Paşa'nın azilleri.

Eski Serasker Rıza Paşa'nın Vaniköyü'ndeki yalısında tevkif edilerek Harbiye Nezaretinde mevkuf bulunan eski devir ricâlinin yanına getirilmesi.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti için iane toplamak üzere bir heyetin faaliyete geçmesi.

7 *Cuma* Cuma selâmlığı töreninden sonra Sadrazam, Şeyhülislâm ve nazırların Padişah huzurunda yemin etmeleri ve padişahın Kanunu Esasi ahkâmının hiçbir suretle haleldar olmasına razı olmıyacağını tekrar teyit etmesi.

(Yemin sureti: ***Nefs-i mukaddes-i hümâyunu cenab-ı hilâfetpenahilerine sadakatten asla inhiraf etmiyeceğime ve Kanunu Esasi ahkâmına tevfikan devlet-i âliyelerine müstakîmane eday-i hizmet edeceğime vallahi ve billahi ve tallahi).***

Cuma selâmlığından sonra huzura kabul edilen elçiler adına duvayyen İtalya Sefiri Marki Emperyali'nin padişahın bir hafta evvelki beyanatını hükûmetlerine bildirdiklerini ve idareyi yenilemek ve ıslâh hususunda padişahın almış olduğu isabetli tedbirleri hükûmetleri adına tebrik ettiklerini söylemesi.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adına bir beyanname neşrolunarak cemiyetin hükûmet işlerine müdahalede bulunmıyacağını ve halkın padişaha itaat ve heyet-i vükelâya emniyet ve itimat etmesi gerektiğini efkârı umumiyeye bildirmesi.

Selânik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kendi neşir organı olmak üzere aynı isimle bir gazete neşrine başlanması.

8 *Cumartesi* Osmanlı Hukuk Cemiyetinin törenle açılması.

9 *Pazar* Ali Cevat Bey'in asaleten Mâbeyin Başkâtipliğine tâyini.

Mekâtib-i Askeriye Müfettişi İsmail Paşa ile yaverlerden İsmail Mahir Paşa'nın tevkifleri.

Şehremanetine Zabtiye Nazırı Ziver Bey'in, Zabtiye Nazırlığına Manyasizade Refik Bey'in tâyinleri.

Altıncı Ordu Kumandanlığına Manastır ve havalisi fevkalade kumandanı Müşir Osman Paşanın tayini.

Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan için yaptırılacak dairenin inşa masraflarına iştirak etmek kararında olduğunun ve gerekli hazırlıkların yapılarak kendisine bildirilmesini istediğinin bir resmî ilânla yayımlanması.

10 *Pazartesi* Bestekâr Karikopulo tarafından bestelenen "Neşide-i Hürriyet" marşının ilk defa Tepebaşı bahçesi yazlık tiyatrosunda yirmi beş kişilik bir koro tarafından orkestra refakatinde söylenmesi.

11 *Salı* Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) Müdürlüğüne tâyin edilen Emrullah Efendi'nin okulda işe başlaması.

Kapalı bulunan Meclis-i Mebusan dairesinin açtırılması, inşaat ve tamirat işlerine başlanması.

Bir "Kanun-ı Esasî Madalyası" yaptırılması hakkında Padişah tarafından gösterilen arzunun matbuatta neşrolunması. (31 Ağustos'ta Meclis-i Vükelâca şekli ve tahlmlması hakkında karar alınmıştır).

12 *Çarşamba* Fatih dersiâmlarından Tokatlı Mustafa Sabri Efendi'nin riyasetinde İstanbul uleması ileri gelenlerinin toplanarak "Cemiyet-i İttihadiye-i İlmiye"yi kurmaları.

Manyasizade Refik Bey'in kabul etmemesi üzerine Zabtiye Nazırlığına Ferik Faruki Sami Paşa'nın tâyini.

13 *Perşembe* Eski Serasker Rıza Paşa'nın ikiyüz bin lira tutan mevcut para ve emlâkini hükümete devretmesi üzerine serbest bırakılması.

14 *Cuma* Harbiye Nezaretine tâyin edilen Recep Paşa'nın İstanbul'a gelmesi ve fevkalâde bir törenle karşılanması, Sadırazamı Nişantaşın'daki konağında ziyareti.

Karîn-i sani yaverandan Müşir Nuri Paşa'nın serkurenalığa ve kurenadan Emin Bey'in ikinci karinliğe tâyinleri.

15 *Cumartesi* Recep paşanın Harbiye Nezaretinde vazifeye başlaması ve öğleden sonra Meclisi Vükelâ müzakerelerine katılması.

Birinci ordu kumandanlığına Birinci Ferik Mehmut Muhtar Paşa'nın, Erkân-ı Harbiye Reisliğine Yemen'de on dördüncü fırka kumandanı Ferik İzzet Paşa'nın, ikinci reisliğe Sivas'ta sürgün olarak ikamete memur Mirliva Salih Paşa'nın, Harbiye Nezareti Müsteşarlığına Ferik Pertev Paşa'nın, ikinci ordu Müşirliğine Hicaz Demiryolu İşletme Nazırı Ali Rıza Paşa'nın, dördüncü ordu Müşirliğine maiyet-i seniyye Erkân-ı Harbiye Müşiri Abdullah Paşa'nın, beşinci ordu Kumandanlığına Erzincan'dan gelmiş olan Ferik Nazım Paşa'nın tâyinleri.

Harbiye Nazırı Recep Paşa'nın Abdülhamit tarafından huzura kabulü.

16 *Pazar* Harbiye Nazırı Recep Paşa'nın vazifesi başında ölmesi ve vekâletine piyade dairesi Reisi Osman Nizami Paşa'nın tâyini ve Recep Paşa'nın otopsisi yapılarak ölüm sebebinin tesbiti.

Saray yaverlerinden Birinci Ferik, Ferik, Liva, Miralay, Kaymakam, Binbaşı, Kolağası rütbelerini haiz altmış dört kişinin hizmetten çıkarılarak Harbiye Nezareti emrine verilmeleri. (390 yaverden yalnız 30 unun bırakılacağı haberi 19 Ağustos 1908 tarihli İkdam gazetesinde görülmüştür)).

Hükûmetin programını matbuat vasıtası ile neşretmesi.

17 *Pazartesi* Büyük Askerî törenle Recep Paşa'nın cenazesinin Sultan Mahmut türbesine defnedilmesi.

19 *Çarşamba* Hicaz demiryolunun tamam olmasiyle ilk trenin Medine-i Münevvere'ye törenle ulaşması.

Evkaf Nazırı Recaizade Ekrem Bey'in istifası.

20 *Perşembe* Bahriye Nezareti için İngiltere'den ve Maliye Nezareti için Fransa'dan müşavir sıfatiyle birer mütehassıs celbine hükûmetçe karar verilmesi.

21 *Cuma* — Tanin gazetesinin teşebbüsiyle geliri Enver ve Niyazi kruvazörleri ianesine tahsis edilmek üzere Tepebaşı Belediye yazılık tiyatrosunda "Vatan" piyesinin temsil olunması.

22 *Cumartesi* — Paris'te "Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi ve Meşrutiyet" adı altında çalışan cemiyetle Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında tam bir anlaşma olduğundan bundan sonra her iki cemiyetin "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" namı altında çalışacaklarının bir tebliğle ilânı.

Eski Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa'nın devlet hazinesine yüz bin lira vermesi.

23 *Pazar* — Abdülhamit tarafından Mekteb-i Harbiye'ye verilen sancağın yapılan bir törenle Harbiye Nazırı vekili tarafından okula teslimi.

İstanbul'da Saraçhanebaşı semtinde Çırçır yangını denilen büyük bir yangının çıkması ve altı bin kadar ev, birçok dükkân, han, cami, medrese ve çarşının yanması

24 *Pazartesi* — Meclis-i Mebusan intihabatı hazırlıklarına başlanılması.

25 *Salı* — Dahiliye Nazırı Reşit Âkif Paşa'nın hastalığından dolayı istifası cihetiyle yerine vekâletinde bulunan Maarif Nazırı Hakkı Bey'in tâyini.

26 *Çarşamba* — Abdülhamid'in veliahtı ve kardeşi Reşat Efendi'yi Yıldız sarayına davet ederek görüşüp aralarında yeniden münasebet kurması (On dokuz senedenberi hiç görüşmemişler idi).

27 *Perşembe* — Osmanlı Hukuk Cemiyeti tarafından tertip olunan Selânik seyahatine katılan heyetin Marmara vapuriyle İstanbul'dan hareketi.

Harbiye Nazırlığına Suriye'den bir gün önce gelen ve evvelce İkinci Ordu Kumandanlığına tâyin edilmiş bulunan Müşir Ali Rıza Paşa'nın tâyini.

28 *Cuma* — Cülûs şenliklerinde (1 Eylûl) bulunmak üzere tertip edilen bir filonun ilk defa Haliç'den çıkarak İzmir'e hareketi.

Osmanlı Mühendis ve Mimarları Cemiyetinin kurulması.

31 *Pazartesi* — Bağdat'da tesisi evvelce kararlaştırılan Mekteb-i Hukukun törenle açılması.

Haydarpaşa'da Mekteb-i Tıbbiye'de gündüz kadınlara, akşam erkeklere olmak üzere talebe tarafından Namık Kemal'in Z a v a l l ı Ç o c u k ve V a t a n piyeslerinin temsili.

Eylûl 1908

1 *Salı* — Cülûs yıldönümü dolayısiyle İttihat ve Terakki erkânından bir heyetin Mabeyine giderek tebrikâtta bulunması ve Başmabeyinci Nuri Paşa vasıtasiyle padişahın selâmını ve bazı vaitkâr sözlerini bilvasıta tebelluğ ederek dönmeleri.

İttihat ve Terakki Cemiyeti âzası tarafından cülûs yıldönümü münasebetiyle Türk ve yabancı basın erkânı şerefine Tokatlıyan otelined bir ziyafet verilmesi.

2 *Çarşamba* — Prens Sabahattin Bey'in, babası Damat Mahmut Paşa'nın kemiklerini de birlikte getirmek suretiyle İstanbul'a gelmesi. (3 Eylûl günü cenaze törenle Eyüp'te gömülmüştür.)

İstanbul'da bulunan Arap asıllı tanınmış kimselerin İttihat ve Terakki Cemiyetine yardımcı olmak üzere "Uhuvveti Arabiye-i Osmaniye" Cemiyetini kurmaları.

4 *Cuma* — İkinci Ordu Kumandanlığına Beşinci Ordu Kumandanlığına tayin edilmiş olan Nazım Paşa'nın tâyini (Evvelce alınmış olan askerî rütbesinin bir askerî heyet huzurunda olağanüstü bir törenle 3 Eylûl 1908 tarihinde ve giyabında iadesi yapılmıştır.)

Harbiye Nezaretinde mevkuf bulunan eski devir ileri gelenlerinin Büyükada'da oturmak kaydı ile serbest bırakılmaları.

5 *Cumartesi* — Mekteb-i Harbiye Nezaretine Ferik İsmail Fazıl Paşa'nın tâyini.

6 *Pazar* — Beşinci Ordu Kumandanlığına Altıncı Ordu Müşirliğine tayin edilmiş bulunan Tatar Osmanı Paşanın nakli.

7 *Pazartesi* — Meşrutiyetin ilânı hatırası olmak üzere hususî bir posta pulu serisinin basımına başlanması (17 Aralıkta Meclisin açılış günü kullanılmaya başlanmıştır).

10 *Perşembe* — Hazine-i Hassaya ait bazı çiftliklerin devlet hazinesine terkolunması.

11 *Cuma* — Harbiye Nezareti meydanında Çırçır yangınından zarar görenler yararına tertip edilen müsamerede Vatan piyesinin temsili ve Abdülhamid'in şehzadelerinden bir kısmının bu temsilde hazır bulunmaları.

12 *Cumartesi* — Abdülhamid'in doğumunun yıldönümü dolayısiyle Yıldız sarayında yapılan kutlama törenine İttihat ve Terakki Cemiyeti adına Doktor Bahattin, Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Hakkı Beylerle Talât Bey'in de katılması ve Talât Bey tarafından bir tebrik nutku söylenmesi.

Hariciye Nazırı Tevfik Paşa tarafından Ayaspaşa'daki konağıdda Padişahın doğum yıldönümünü dolayısı ile İstanbul'da bulunan yabancı devlet elçilerine Sadrazamın da huzuriyle resmî bir ziyafet verilmesi.

13 *Pazar* Hariciye Nazırının davetine iştirak hususundaki ısrarına rağmen ziyafete çağırılmıyan Bulgaristan Kapu kethüdası Geşof Efendi'nin İstanbul'u terkederek Sofya'ya gitmesi.

Anadolu demiryolları müstahdemlerinin grev ilân etmeleri. Bazı gazetelerde bir müddettenberi ahkâmı şeriye ve adabı islâmiyeye münafi makalât ve fıkarat dercinin ehli islâm tarafından teessür ve heyecanı efkârı mucip olduğu ileri sürülerek Matbuat-ı Dahiliye Müdüriyeti tarafından bu nevi neşriyat yapan gazete imtiyaz sahipleri ile yazarları hakkında kanunî muamele yapılacağına dair bir resmî tebliğ neşri.

Memleketin müdafaası ve ordularda yapılacak tensikat ve ıslâhat işlerinin düzenlenmesi maksadı ile Harbiye Nazırı ile Müşir Gazi Ahmet Muhtar ve Etem ve Tophane Nazırı Birinci Ferik Rıza, Hassa Ordusu kumandanı Birinci Ferik Mahmut Muhtar, Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Ferik İzzet Paşalardan kurulan "Meclis-i Mehamm-ı Harbiye" nin toplanıp işe başlaması.

14 *Pazartesi* Osmanlı Ahrar Fırkasının kurulması

Pertev Paşanın üçüncü ordu Erkânıharbiye Reisliğine tayin edilerek Selânik'e gitmesi.

15 *Salı* Padişah tarafından İngiltere Büyük Elçisi Sir Lovther şerefine Yıldız Sarayında Heyet-i Vükelânın da bulunduğu bir ziyafet verilmesi.

Başlamış olan grevlere İstanbul tramvay işçilerinin de katılması.

16 *Çarşamba* Ağustos ayı içinde kurulduğu anlaşılan "Fedakâran-ı Millet" Cemiyeti tarafından "Hukuk-ı Umumiye" adlı bir gazetenin neşrine başlanması.

18 *Cuma* Anadolu demiryolları grevinin sona ermesi, Şark demiryollarında bütün hatlara şamil olarak grevin başlaması (21 Eylûle kadar sürmüştür.

19 *Cumartesi* Hükûmetin Osmanlı Bankasından dört milyon liralık bir istikraz yapması.

20 *Pazar* Zabtiye Nazırı tarafından grev yapan ameleye işbaşına dönmeleri ve dönenlere mani olurlarsa haklarında kanunî muamele yapılacağı hakkında beyanname neşri.

Ayasofya, Süleymaniye ve Bayezid Camileri duvarlarına Şeyhülislâm aleyhinde beyannameler yapıştırılması.

22 *Salı* Şark şimendiferleri amelesinin grevi bahanesiyle Şarkî Rumeli ve Bulgaristan içindeki demiryollarına Bulgar hükûmeti tarafından el konulması.

Sadrazam Kâmil Paşanın Mizan gazetesi sahibi Murat, Ohannes Efendi ve Nazif Sürurî Beyleri davet ederek kendilerine nasihatta bulunması.

24 *Perşembe* İstanbul'da bir Arnavut Başkım Kulübünün kurulması.

25 *Cuma* Ahmet Rıza Bey'in Avrupa'dan İstanbul'a dönüşü

28 *Pazartesi* "Takvim-i Vekayi"in yeniden neşrine başlanması.

Ekim 1908

1 *Perşembe* Sarayda müstahdem Müşir, Ferik, Liva Miralay (Albay), Kaymakam (Yarbay), binbaşı ve kolağası rütbelerindeki seksen üç tabibin lüzumu kadarı Sarayda alıkonularak fazlasının Harbiye Nezareti emrine iadesi.

Resimli Kitap adlı aylık mecmuanın intişara başlaması.

Ahmet Reşat Bey tarafından "Fazilet" adlı bir gazetenin yayımına başlanması.

5 *Pazartesi* Bulgaristan Prensi ve Şarkî Rumeli Valisi Prens Ferdinand'ın Tırnova'da Bulgaristan Çarı (kıralı) unvaniyle istiklâlini ilân etmesi ve hareketinin tasvip edileceğinden ümitli olduğundan bahisle keyfiyeti telgrafla Abdülhamid'e bildirmesi.

Prens Ferdinand'a Münasebat-ı ahdiyeye mübayin olan bu halin hayretle karşılandığının ve Osmanlı devletinin Berlin muahedesini imzalayan devletler arasında yeni bir karar alınıncaya kadar hukukunu muhafaza ettiğinin Sadrazam tarafından bildirilmesi.

6 *Salı* Bosna - Hersek'in Avusturya tarafından ilhakının ilân olunması ve kararın bir nota ile Babıâli'ye tebliği

Evvelce Avrupa'da çıkarılan Şûray-ı Ümmet gazetesinin İstanbul'da neşrine başlanması.

Bazı münakalât ve hidemat-ı umumiye şirketleri amelesi arasında başlıyan grev hâdiselerini önlemek üzere "Tatil-i eşgal hakkındaki" 17 Eylûl 1324 (30 Eylûl 1908) tarihli muvakkat kanunun neşri.

7 *Çarşamba* Halıcılar camii müezzini Kör Ali adında cahil ve mecnun bir adamın, Fatih camiinde bir gün önce ramazan vaizi sıfatı ile Kanunu Esasi ve Meşrutiyet aleyhine yaptığı konuşma üzerine Zahtiye Nezaretince tevkifi emri verildiğini duyarak etrafına topladığı otuz kırk kişilik bir kalabalıkla Yıldız sarayına gidip meyhanelerin, tiyatroların kapatılması ve kadınların sokağa çıkmalarının yasak edilmesi hakkında küstahça dileklerde bulunması. (Ertesi günü tevkif edilmiş ve 29 Ekimde yapılan muhakemesi sonucunda idamı kararlaşmıştır).

Üsküdar'da yeni Cami'de imam Abdülkadir'in tevarih namazından sonra kendisine uyacaklarına yemin ettirdiği cemaatle birlikte tiyatro ve karagöz oynatılan yerleri basarak tahrip etmeleri ve tevkif olunmaları.

8 *Perşembe* Amedi-i Divan-ı Hümâyun İkinci Muavini Rifat Bey'le Mahkeme-i Hukuk-ı İstinafiye Ticaret Kısmı Reisi Ali Galip Bey'in padişahın karînlik vazifesine tâyin olunmaları.

Bulgaristanın istiklâlini ve Bosna-Hersek'in ilhakını protesto için halkın büyük devletler sefarethaneleri önünde ve Harbiye Nezareti meydanında toplanarak nümayişler yapmaları.

10 *Cumartesi* Mizan gazetesi sahibi Murad Beyin fesat karıştırıcı hareketlerinden dolayı Nazif Sururi ve Cemil Molla ile birlikte Harbiye Nezaretinde tevkifi. (17 Ekimde serbest bırakılarak Murad Beyin isteği üzerine Tiflis'e, Nazif Sururi'nin İbradı'ya ve Cemil Molla'nın Kosvaya gitmelerine müsaade olunmuştur).

Avusturya mallarına ve bu malları satan mağazalara halk tarafından boykot ilânı. (Boykot 26 Şubat 1909 tarihine kadar devam etmiştir).

Padişahın himayesinde olarak İttihat ve Terakki cemiyeti menfaatine Tepebaşı bahçesinde tertip edilen serginin törenle açılması.

11 *Pazar* Gazetelerin ilâve çıkarmasının zihinleri karıştırdığı ve halkı heyecana düşürdüğü mütalâasiyle menedilmesi.

12 *Pazartesi* Girit halkının adayı Yunanistan'a ilhak ettiklerini ilân etmeleri.

Asayişin korunması hususunda polislere yardım edecek devriye kolları ile askerî birliklerin ne yolda hareket edecekleri hakkındaki talimatnamenin kabul ve neşri.

Prens Sabahattin Beyin Üçüncü Ordu erkânını ziyaret ve bizzat teşekkür etmek üzere Selânik ve Manastıra gitmesi.

13 *Salı* — Sultanahmet meydanında Bulgaristan istiklâli, Rumeli-i Şarkî'nin ilhâkı, şimendiferlerin gasb ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı aleyhinde büyük bir miting yapılması ve bu işler karşısında Türkiye tarafını tuttukları görülen büyük devletlere teşekkür edilmesi.

14 *Çarşamba* — Beşiktaş'ta bir Rum ile evlenmek istiyen bir Türk kızının tevkif edilerek karakola getirildiği sırada halk tarafından linç edilmeleri suretiyle Rumlar aleyhine bir hareket uyandırılma teşebbüsü.
(Ön ayak olanlar yakalanmış ve muhakeme edilerek mahkûm olmuşlardır, 1 Kasını).

17 *Cumartesi* — Bir gün önceki Cuma selâmlığında huzura kabul edilen Ahmet Rıza Beyin, Talât ve binbaşı Hakkı Beylerle birlikte İttihat ve Terakkı Cemiyeti umumî kongresine katılmak üzere Selânik'e gitmesi.

18 *Pazar* — Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin nizamnamesi gereğince umumî kongresinin Selânik'te toplanıp cemiyetin dahili işlerine ve memleketin umumi siyasetine ait kararlar alması (8 Kasıma kadar sürmüştür).

Bu kararların mühim maddelerinden biri şudur: Zat-ı Hazret-i Padişahî Kanunu Esasinin muhafazasına yemin etmiş olduklarından, usul-ı meşrutiyete riayetleri baki kaldıkça hayat ve hukuk-ı hümâyunları Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetince her türlü taarruzdan masundur. Kongre bu karara muhalif olarak vuku bulan neşriyat ve eracifi katiyen red ve tekzip eder.

19 *Pazartesi* — Üçüncü Ordu avcı taburlarının Selânik'den vapurla İstanbul'a gelerek törenle karşılanıp Taşkışlaya yerleştirilmesi.

31 *Cumartesi* — Taşkışla'da bulunan ve Cidde'ye sevkleri kararlaşan iki piyade taburunun neferlerinden terhis edilmeleri talebiyle isyan eden ve kışla dışında protesto makamında silâh çatan bir miktar askerin yapılan nasihatlere ve verilen emirlere karşı itaatsizlik göstermeleri ve kendilerini kışlaya girmiye zorlıyan ve Selânik'ten gelmiş olan Avcı taburuna karşı silâh kullanmaları üzerine tedipleri maksadiyle üzerlerine ateş açılması ve bazılarının öldürülmesi suretiyle hâdisenin bastırılması.

Kasım 1908

1 *Pazar* — Polis üniformalarının değiştirilmesi.

Rum Patriği tarafından hükûmete güvenilerek menfi propagandalara kulak asılmaması, islâm ve hıristiyan ahali arasında eyi münasebetleri bozacak hallerden kaçınılması hakkında bir beyanname neşrolunarak kiliselerde okunması.

2 *Pazartesi* — Bulgaristan ile bir anlaşmaya varılmak üzere murahhaslar ile müzakerelere başlanması.

Fransa'dan Maliye işleri için getirtilen müşavir Mösyö Laurent 'nin gelerek Maliye Nezaretinde işe başlaması.

Darülfünunda derslerin başlaması.

4 *Çarşamba* — Topçu Feriki Muhtar Paşanın başkanlığında bir heyetin bir Askerî Müze tesisine memur edilmesi.

Ermeni Meclisi Umumisi adına seçilen bir heyetin Sadrazama Ermenilerin bulundukları vilâyetlerde tahkikat yaptırılması ve güvenin sağlanması hakkında bir muhtıra vermesi.

6 *Cuma* — Adakale'nin Avusturya askerî kuvvetleri tarafından işgali.

8 *Pazar* — Ahmet Rıza Beyin Paris'te Başvekil Mösyö Clemençeau ile görüştükten sonra Dr. Nazım Beyle birlikte Londra'ya hareketi.

9 *Pazartesi* — "Cemiyet-i Milliye-i Naciye" adı altında bir dernek kurulması.

10 *Cuma* — Derviş vahdeti tarafından Volkan gazetesinin neşrine başlanması.

12 *Perşembe* — İkinci Fırka Kumandanı Müşir Şevket Paşanın azli ve yerine Yaverandan Ferik Cevat Paşanın tayini.

Darülfünun Ulum-i Aliye-i Diniye Şubesi talebesinin Maarif Nezaretine programlarda ıslâhat yapılması ve bu sağlanmadıkça derslere girmiyecekleri hakkında bir dilekçe vermeleri.

15 *Pazar* — İstanbul'da ordu mensupları için bir askerî kulüp tesisi maksadı ile Mühendishane-i Berri-i Hümayun (Topçu ve İstihkâm Harb Okulu) da asker nazırlarla ordu ileri gelenlerinin toplanarak tesis esaslarını kararlaştırmaları ve Şehzade Abdürrahim Efen- di'nin Topçu Harb Okuluna öğrenci yazılması.

16 *Pazartesi* — Serbesti gazetesinin intişara başlaması. (24 Nisan 1909 dan sonra çıkmamıştır).

18 *Çarşamba* — İstanbul'da muhtelif yerlere konan rey sandıklarına, Mebus intihabı için ikinci müntehipleri seçmeğe halkın daveti.

Mektebi Tıbbiyenin Fakülte haline getirilmesinin kararlaşması ve operatör Müşir Cemil (Topuzlu) paşanın oy birliğiyle Fakülte Reisi seçilmesi.

20 *Cuma* — Beyoğlunda büyük törenlerle ikinci müntehip seçimlerine başlanması ve sandıkların müzikalarla caddelerde dolaştırılması.

22 *Pazar* — İstanbul Rumlarının seçimlerde nüfus tezkeresi aranmaması dileği ile Babıâli'ye topluca müracaatları.

26 *Perşembe* — Vilâyetlerde seçilen mebusların İstanbul'a gelerek meclisin açılışında bulunmaları için ilgililere tebligat yapılması.

İstanbul'da büyük şenliklerle rey sandıklarının dolaştırılması ve sandıkların Belediye dairelerine teslimi.

28 *Cumartesi* — Ermeni Patriği İzmirliyan Efendinin Padişah tarafından törenle kabulü ve Patriğin huzurda bir nutuk irad etmesi.

30 *Pazartesi* — Şûray-ı Devlet Reisi Tevfik Paşa ile Maarif Nazırı Ekrem Bey'in istifaları. Şûra Riyasetine Adliye Nazırı Hasan Fehmi Paşa'nın, Dahiliye Nazırlığına Rumeli Umumî Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın ve Adliye Nezaretine Manyasizade Refik Bey'in, Maarif Nezaretine Dahiliye Nazırı Hakkı Bey'in tâyinleri.

Rumeli Müfettişi Umumiliğine Kosva valisi Birinci Ferik Mahmut Şevket Paşanın tayini.

Aralık 1908

1 *Salı* — İstanbul'a gelen vilâyet mebuslarının Mebusan kulübünde toplanarak Bursa Mebusu Tahir Beyi muvakkat Reis seçmeleri.

2 *Çarşamba* — Abdülhamid'in eski yaverlerinden ve hafiyelerinden İsmail Mahir Paşa'nın öldürülmesi.

Manastır valiliğine Serez Redif Fırkası Kumandanı Ferik Fahri Paşa'nın tâyini.

Selânik'ten gelen dördüncü avcı taburunun Tophane tramvayında törenle karşılanarak Taşkışla'ya götürülmesi.

4 *Cuma* — Harbiye Mektebi talebesinin Cuma Selâmlığına götürülmesi.

10 *Perşembe* — Yaveri ekremlik vazifesinde yalnız eski Harbiye Nazırı Müşir Ömer Rüştü, Eski İkinci Fırka Kumandanı Müşir Şevket ve Eski Petersburg sefiri Hüseyin Hüsnü Paşaların ipkası suretiyle diğer yaveri ekremlerin ilgilerinin resmen kesilmesi.

Abdülhamid tarafından Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşaya altın bir kılıç hediye edilmesi (Ali Rıza Paşa bu kılıcı o sırada ordu için kışlık levazım toplayan iane komisyonuna bırakmıştır).

11 *Cuma* — İstanbul Mebuslarının ikinci müntehipler tarafından Yeni Postahane binasında seçilmeleri [İkinci Müntehip sayısı: 512. İştirak etmeyen: 5, Kazananlar: Manyasizade Refik Bey (503), Hoca Asım Efendi (475), Ahmet Rıza Bey (472), Faraci Efendi (461), Hallacyan Efendi (455), Nesimi Bey (425), Zobrab Efendi (392), Kostantanidi Efendi (369). Hüseyin Cahit Bey (350) Kozmidi Efendi (340)].

14 *Pazartesi* — Harbiye Mektebinde tesis edilen müzenin törenle açılması.

14/15 *Pazartesi-Salı* — İki meçhul şahıs tarafından Dolmabahçe sarayı Veliaht dairesine gece yarısında bir tecavüz yapılmak istenmesi.

16 *Çarşamba* — Padişah tarafından yeni tayin edilen Âyan âzalarının isimlerinin ilân edilmesi. (yeniden 39, eskiden mevcut: 3)

Şehzadebaşı'nda bir tiyatroda temsil edilmek istenen "Sabahı Hürriyet" piyesinin hükûmet tarafından zabıta marifetiyle menedilmesi ve buna karşı gençlerin nümayişi.

17 *Perşembe* — Meclis-i Mebusan ve Âyanın Abdülhamid'in huzuriyle ve bir nutku ile açılması.

Askerî kabulün Cağalolunda tahsis edilen binada açılması.

18 *Cuma* — Berat Mebusu İsmail Kemal Beyin İstanbul'a gelmesi ve rıhtımda büyük bir kalabalık ve muzika ile karşılanarak evine götürülmesi.

22 *Salı* — Muhlis Sabahattin Bey tarafından demokrasi mesleğinin hadım ve müdafii olmak üzere "Hukuk-ı Beşer" adlı bir gazetenin yayımına başlanması.

25 *Cuma* — Meclis-i Mebusan Reisliğine 23 Aralıkta seçilen İstanbul Mebusu Ahmet Rıza Beyin ve Birinci Reis Vekilliğine 24 Aralıkta seçilen Edirne Mebusu Talât Beyin tayinlerine dair iradenin Sadaretten Meclise tebliği.

26 *Cumartesi* — Meclis-i Mebusan İkinci Reis vekilliğine İzmir Mebusu Aristidi Paşa'nın seçilmesi.

31 *Perşembe* — Abdülhamid'in Yıldız sarayında Mebuslara ziyafet vermesi.

Ocak 1909

2 *Cumartesi* — Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a (Topçu ve İstihkâm Harb Okulu) törenle sancak verilmesi.

3 *Pazar* — Kurban Bayramı vesilesiyle Yıldız sarayında yapılan Muayedeye (bayramlaşma törenine) Âyan ve Mebusan âzalarının Reisleriyle birlikte iştirakleri.

Bayram alayı töreninde bulunan Harbiye Mektebi öğrencilerinin Padişah namına ikram edilen çayı reddetmeleri ve Abdülhamid'in bu işle şahsen ilgilenmesi.

5 *Salı* — Hukuk mektebinde Giridin Yunanistan'a ilhakı aleyhinde bir toplantı tertibi ve Sultanahmette bir miting yapılmasının kararlaştırılması.

9 *Cumartesi* — Girid'in Yunanistan'a ilhakı aleyhinde Sultanahmet meydanında büyük bir miting yapılması ve halkın Babıâli'ye gelerek hükûmete muhtıra vermesi.

12 *Salı* — Fedakâranı Millet Cemiyeti merkezinin, sonradan uydurma olduğu anlaşılan, bir ihbar üzerine hükûmetçe basılarak mensuplarının tevkif edilmesi ve "Hukuk-ı Umumiye" gazetesinin kapatılması.

13 *Çarşamba* — İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey tarafından verilen bir istizah takriri üzerine Sadrazam Kâmil Paşa'nın Meclis-i Mebusanda hükûmetin programını okutması ve itimat reyi alması.

Erkânıharp binbaşısı Enver Beyin Berlin, Fethi Beyin Paris, Hafız Hakkı Beyin Viyana Sefaretleri ataşemiliterliklerine tayinleri.

Ayan azasından Galip Beyin Başkanlığında tahkikat ve teftişat için Anadolu'ya bir heyet gönderilmesinin kararlaşması.

14 *Perşembe* — Akdeniz'e çıkmış olan donanmanın Sisam'ı ziyareti.

16 *Cumartesi* — Sadrazam'ın konağında ve başkanlığında Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Ticaret ve Nafıa Nazırı Gabriyel Noradonkyan Efendi ve Avusturya - Macaristan elçisi Marki Pallaviçni arasında Bosna - Hersek meselesi hakkında görüşmelere başlanması.

Meclis-i Mebusanda eski devir Nazırları ve erkânı hakkında kanunî takibat yapılması ve bir Divanı Âli teşkili konusunda müzakerelere başlanması ve gereğini tetkik ve tespit ederek meclise arzetmek üzere bir Encümen-i Mahsus teşkiline karar verilmesi (18 Ocak Pazartesi günü encümen seçilmiştir).

17 *Pazar* — Sadrazam Kâmil Paşanın güzide hizmetlerine binaen Padişah tarafından kendisine murassa Mecidî nişanı verilmesi suretiyle takdiri.

20 *Çarşamba* — Sadaret yaverlerinden Miralay Halit Bey'in Mısır Komiserliği evrakını getirmek üzere Mısır'a gönderilmesi.

İbnül Mahmud Asım Bey tarafından "Pertev-i Adalet" adlı bir gazetenin yayınına başlanması.

21 *Perşembe* Veliahd Mehmet Reşat Efendi ile Şehzade Yusuf İzzeddin, Vahidüddin ve Süleyman Efendilerin Meclisi Mebusan müzakerelerini dinlemek üzere Meclise gelmeleri.

Kanun-ı Esasî'de yapılacak tadiller tadili için bir Encümen teşkili.

23 *Cumartesi* İngiliz ve Fransız bankerlerinin de yardımı ile bir millî Banka kurulması na teşebbüs edilmesi

Mektebi Harbiye talebesinin okul nizamları ve yabancı dil öğretimi hakkındaki şikâyetleri üzerine Harbiye Nazırı'nın talebe mümessillerini hapsettirmesi.

26 *Salı* Osmanlı devletinin 610 uncu istiklâli yıl dönümü vesilesiyle Ahrar Fırkası tarafından Perapalas otelinde Sadrazamın ve kabine âzasının da davetli bulundukları bir ziyafet verilmesi.

Harbiye talebesinin arkadaşlarının tevkifini protesto ederek mektep Nazırı aleyhine ayaklanmaları ve Hariçten asker getirdilerek hareketin önüne geçilmek istenmesi.

27 *Çarşamba* Mektebi Harbiye talebesine nasihatte bulunmak ve meseleyi tahkik etmek üzere Erkânıharbiye İkinci Reisi Salih Paşanın mektebe gitmesi. Talebenin bazı öğretmen ve idarecilerin değiştirilmesi hakkındaki istekleri üzerine okul nazırı ile bazı öğretmenlerin istifaları ve Talebeye Cuma gününe kadar mutlak itaatta bulunmaları lüzumunun tebliği.

Padişahın Fahrî reisliğinde bulunması uygun görülen askerî kulubün tesis masrafları ile "Ceridc-i Askeriye" nin ıslâhı için Abdülhamidin bin lira ihsan vermesi.

28 *Perşembe* Mısır fevkalâde komiserliğinin hafiflemiş olan işlerinin kâtibi vasıtasiyle görülmek üzere Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın komiserlik vazifesinden af olunduğunun ilânı.

29 *Cuma* İdadî mekteplerinde öğrencilerin cemiyetler kurmalarından, siyasiyatla meşgul olmalarından, tiyatro ve konserler tertip etmelerinden ve memlekette hürriyet devri başladığını ileri sürerek imtihansız sınıf geçmek hakkını istemelerinden şikâyet esasına dayanan ve bunların men' olunmasını, dinlemeyenlerin okullardan çıkarılmasını emreden Maarif Nezareti tebliğinin Takvim-i Vekayi ile neşri.

Harbiye talebesinden altmış kişinin okuldan tardedilerek tevkifleri ve diğerlerinin kayıtsız şartsız disipline bağlı kalacaklarına yemin ettirilmesi ve okula dönmeyen yüz kişinin kayıtlarının silinmesi.

Şubat 1909

3 *Çarşamba* Donanmanın ıslâhı ve yetiştirilmesi için İngiltere'den getirtilen Amiral Gambel'in İstanbul'a gelmesi.

4 *Cuma* — Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Beyin istifası.

6 *Cumartesi* — İttihad-ı Muhammedi Cemiyetinin kurulması.

Taşkışla'daki İkinci Ordu Avcı taburu zabitleri tarafından İstanbul zabitleri şerefine Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ile Birinci Ordu kumandanın da bulunduğu bir ziyafet verilmesi.

6-10 — Altmış kadar arap mebusun Halep Mebusu Nafi Paşanın başkanlığında toplanarak ayrı bir fırka kurmak ve programının esaslarını tespit etmek üzere çalışmaları (Fırkaya Osmanlı İtidal Fırkası adının verilmek istendiği ve bir unsur fırkası olmayacağı sonradan açıklanmıştır).

7 *Pazar* — Hazırlanmakta olan matbuat nizamnamesini protesto maksadiyle Sultanahmet camii dış avlusunda bir miting akdi ve topluca Meclisi Meb'usan önüne gidilerek hukuki esasiyei meşrutiyeti muhil ve münafi bulunmasına mebni müstebidane hazırlanmış bu nizamnamenin katiyen reddiyle Meclis-i Mebusanca kabul edilmemesinin istenmesi.

8 *Pazartesi* — Meclisi Mebusanın, Hükûmetçe Anadolu'ya gönderilmesi kararlaştırılan Heyeti Teftişiye'nin vazife ve salâhiyeti hakkında bir kanun tedvinine lüzum göstermesi.

9 *Salı* — Ergani Mebusu Niyazi Beyin istibdat devrindeki jurnalları dolayısı ile azalığının sukutu hakkında Meclis-i Mebusanın karar vermesi.

10 *Çarşamba* — Sadrazam Kâmil Paşanın, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın Mısır Komiserliğine nakliyle yerine İkinci Ordu Kumandanı Ferik Nazım Paşa'yı bir derece terfiyle ve Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa'yı azl ile yerine vekâleten Bahriye Birinci Feriki Hüsnü Paşa'yı ve Maarif Nezaretine de Defter-i Hakani Nazırı Ziya Paşa'yı tâyin ederek iradelerini alması.

Ermeni Mebusların Mecliste görüşülecek meseleler üzerinde önceden anlaşıp fikir birliği etmek üzere her hafta kendi aralarında bir toplantı yapmağı kararlaştırmaları.

11 *Perşembe* — Kabinedeki değişikliğin Meclisi Mebusanda Meşrutiyete indirilen bir darbe sayılarak büyük tartışmalara ve hükûmetin istizaha davetine sebep olması.

12 *Cuma* — Harbiye ve Bahriye Nazırlarının değişmeleri şeklini Meşrutiyet usulüne aykırı bulduklarından Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa ile Adliye Nazırı Refik Bey'in istifa etmeleri.

13 *Cumartesi* — Şeyhülislâm Cemalettin Efendi ile Maliye Nazırı Ziya ve Şûray-ı Devlet Reisi Hasan Fehmi Paşaların da istifaları.

Dahiliye Nazırlığı vekâletine Maarif Nazırı Ziya Paşa'nın, Adliye Nazır vekâletiyle Şeyhülislâm Kaymakamlığına Adliye Müsteşarı Şükrü Efendi'nin, Maliye Nazır vekâletine Müsteşar Mahmut Esat Efendinin tâyinleriyle keyfiyetin husust ilâvelerle neşir ve ilânı.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin, Padişahı hal'ederek yerine Yusuf İzzet Efendi'yi tahta çıkarmağa teşebbüs ettiği ve bu işle ilgili görülen Harbiye ve Bahriye Nazırlarının azlolundukları hakkındaki şayiaları bir tebliğ ile tekzip etmesi.

Harbiye Nazırlığına Nazım Paşanın tayininden dolayı İkinci ve Birinci Ordularda duyulan memnunluğun çekilen telgraflarla belirtilmesi.

Avcı taburlarının yerlerine iadesi hakkında Sadrazam Kâmil Paşa tarafından emir verildiği söylentisinin ortaya çıkması.

Hükûmetin Harbiye ve Bahriye Nazırlarının değiştirilmesi vesilesiyle ortaya çıkarılan Padişahın hal'i ve avcı taburlarının geri gönderilmesi hakkındaki söylentileri tekzip ederek işin iç yüzünü Meclis-i Mebusanda açıklayacağı hakkında bir resmî ilân yayımlaması.

Kabinedeki değişiklikler hakkında Sadazam Kâmil Paşa'nın Meclis-i Mebusanda yapılan istizaha gitmiyerek bir tezkere ile müzakerenin tehirini istemesi ve Sadrazam tarafından resen memuriyetlerinden uzaklaştırılan Harbiye ve Bahriye Nazırlarının yazılarının Mecliste okunması üzerine Meclisce hükûmete itimadın reye konulması ve kabineye adem-i itimat beyan olunarak Kâmil Paşa kabinesinin düşürülmesi.

14 *Pazar* Kâmil Paşa kabinesi tarafından Meclis-i Mebusana teklif edilen matbuat kanunu lâyihasının Meşrutiyet hukukuna münafi bulunması sebebiyle kabul edilmemesini Meclisden rica maksadiyle Selânik'de Beyaz Kule İttihat Bahçesinde bir miting akdi.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın riyasetinde Şeyhulislâmlığa bir gün önce Rumeli Kazaskeri olan Ziyaettin Efendi'nin tâyini suretiyle yeni hükûmetin kurulması ve Babıâli'de hatt-ı hümâyunun okunması.
(Harbiye Nazırlığına tekrar Ali Rıza Paşa getirilmiştir.)

Bahriye zabitlerinin Nezarette (Divanhane) toplanarak Nazır intihabında şunu bunu istemelerinin meşrutiyet esaslarına aykırı olduğunu, Bahriyenin terakkisine hizmet edecek ve başvekil tarafından seçilecek bir nazıra eşeddi ihtiyaç bulunduğunu ve eski nazırın yerinde kalmasını isteyenlerin şahsî menfaatlarını korumak isteyenler olduğunu kararlaştırıp ilân etmeleri.

Eski Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın hiç bir cemiyetle ilgisi olmadığından bahsederek Kanun-ı Esasi hükümlerinin temini hususunda en fedakâr davranacaklardan biri olduğunu matbuatta ilân etmesi.

17 *Çarşamba* Hariciye nazırlığına tâyin edilen Rifat Paşa'nın Londra'dan gelmesine kadar vekâletine tâyin edilen eski Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın kabul etmemesi üzerine bu vazifeye Nafia Nazırı Gabriyel Noradonkyan'ın tâyini.

(Rifat Paşa, bütün Avrupa büyük devletlerinin merkezlerini dolaşarak siyasî temas ve müzakerelerde bulunduktan sonra İstanbul'a 30 Mart 1909 da gelmiştir).

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşanın hükûmet programını Meclisi Mebusanda okuması ve ekseriyetle itimat reyi alması. Volkan gazetesinde İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti nizamnamesinin neşri.

18 *Perşembe* Maliye Nazırı Ziya Paşa'nın istifası üzerine yerine Varidat Muhasebecisi Rifat Bey'in tâyini.

19 *Cuma* Derviş vahdeti'nin, Sadrazamın mecliste okunan hükûmet programındaki milel-i saire kanunlarından faydalanılarak yeni kanunlar ve nizamlar konulacağı hakkındaki kaydı, Şeyhülislâma hitaben Volkan gazetesinde neşrettiği bir açık mektupla protesto etmesi.

21 *Pazar* Mısır fevkalâde komiserliğine Aydın Valisi Rauf Paşa'nın tâyini.

Ordu mensuplarının siyasetle meşgul olmalarını, siyasî cemiyetlere girmelerini ve umumî toplantılarda nutuk vermelerini yasak eden Harbiye Nezareti emrinin yayımlanması. (Metni : *İkdam*, 28 Şubat 1909)

24 *Çarşamba* Şeyhülislâmın Meclis-i Mebusana izahat için davetini protesto maksadiyle Volkan gazetesinde İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti adına Meclis-i Mebusan Riyasetine hitabeden açık bir mektup neşri.

Hükûmetçe neşredilecek resmî salname için meclisten mebusların rütbe ve nişanları hakkında istenen malûmata Kanunu Esasinin tadilinde rütbelerin kaldırılması kararlaştığı cihetle salnameye yalnız isimlerin konması ile iktifa edilmesinin meclisçe karar altına alınması.

25 *Perşembe* İkinci Ordu Kumandanlığına Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Reisi Mirliva Salih Paşa'nın bir derece terfile tâyini.

26 *Cuma* Bosna-Hersek meselesini halletmek üzere Osmanlı ve Avusturya devletleri arasında İstanbul'da protokol imzalanması.

İstanbul ahalisi tarafından büyük bir miting yapılarak Kâmil Paşanın tekrar iktidara getirilmesinin isteneceği söylentisinin yayılması.

Hükûmetin toplantılar için yirmi dört saat önceden hükûmetten müsaade alınmasına dair tebliğinin neşri.

Ataşamiliter Enver Bey'in Berlin'e hareketi.

Darülmusiki-i Osmanî Heyetinin bir törenle ilk konserini vermek suretiyle faaliyete başlaması.

27 *Cumartesi* Medreseler talebesinin Bayezid Camiiinde toplanarak mükellef tutulmaları kararlaşan kura imtihanlarının geri bırakılması hakkında miting yapmaları.

28 *Pazar* Meşrutiyyetten önce politika suçlusu olarak başka yerlere sürülenlerle memleket dışına kaçanların hallerinin ve geçimlerinin düzene konulması işinin Meclisi Mebusanda kararlaştırılması.

Mart 1909

1 *Pazartesi* Eski Saprazam Kâmil Paşa'ya Meclisi Vükelâ kararı ile iki yüzelli lira mazuliyet aylığı bağlanması.

3 *Çarşamba* Toplantılar hakkında hükûmetçe neşredilmiş olan resmî tebliğin Meclis-i Mebusanda Meşrutiyetin ruhuna aykırı görülerek Sadaretten istizahının teklif ve münakaşası (Berat Mebusu İsmail Kemal Bey ve dört arkadaşı tarafından).

4 *Perşembe* Adliye Nazırı Manyasizade Refik Beyin ölümü.

Umumi içtimalar hakkında hükûmetçe yapılmış olan tebliğin yanlış anlaşıldığı, maksadın müsaade almak olmayıp haber vermek bulunduğu şeklinde resmi bir tebliğ yayımlanması.

8 *Pazartesi* Eski devir nazırlarının mesuliyetlerini tespite memur edilen Meclis Encümeni tarafından eski Meclis-i Vükelâ kararlarının Babıâlide tetkikine başlanması.

11 *Perşembe* Meclis-i Mebusanın içtima müddetinin Haziran sonuna kadar uzatılması hakkındaki Hatt-ı hümâyun ile Abdülhamid'in nutkunun Meclis-i Mebusan ve Âyanda okunması.

12 *Cuma* İttihat ve Terakki Cemiyetinin hükûmet işlerine çeşitli şekilde müdahalelerinin doğurduğu fenalıklardan bahseden "*Görüyorum ki iş fena gidiyor*" başlıklı bir başmakalenin "İkdam" gazetesinde yayımlanması (Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur imzası ile).

13 *Cumartesi* 17 Aralık 1908 de tesis edilen Askerî Kulübün törenle açılması.

14 *Pazar* Adliye Nazırlığına eski Yanya Valisi Nazım Paşanın tayini.

14/15 *Pazar/Pazartesi* Mektebi Mülkiye talebesinin tertip ettikleri bir törende bu okulun eski iki mezunu olan Tanin başyazarı Hüseyin Cahit Beyle İkdam başyazarı Ali Kemal Beyi barıştırıp anlaştırmaları.

16 *Salı* İttihad-ı Muhammedi Cemiyetinin nizamnamesini bir beyanname ile ve Meclis-i İdare âzalarının isimleriyle birlikte Volkan gazetesinde yayımlaması.

17 *Çarşamba* Müstakil olduğunu ilân etmekle beraber Ahrar fırkasının bir neşir organı hüviyetini taşıyan "Osmanlı" gazetesinin Prens Sabahaddin Bey tarafından sağlanan para ile neşrine başlanması.

20 *Cumartesi* Fecr-i Âti Encümen-i Edebisinin kurulması.

Eski Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşanın Meclis-i Âyan azalığı ile Aydın (İzmir) vali vekilliğine tayini.

21 *Pazar* Ordu kıyafet nizamnamesinin kabulü ile üniformaların değiştirilmesi.

22 *Pazartesi* Hükûmet işlerine hiç bir Cemiyetin veya mensuplarından her hangi birinin karıştırılmamasının ve aksi hareketin mesuliyeti mucip olacağının vilâyetlere Sadaret tarafından telgrafla bildirilmesi ve telgraf suretinin Takvimi Vekayi ile neşri.

24 *Çarşamba* Fedakâran-ı Millet Cemiyeti mensuplarının muhakeme altına alınmaları.

25 *Perşembe* Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşanın oğlunun sünnet düğünü olacağı uydurularak bir takım davetler ve teşebbüsler yapılması.

Kurenadan Ali Galip Beyin Padişah namına Sadrazama kanun dışı tesirler yapmak istediğini haber alan Avukat Abdurrahman Adil Beyin, Galip Beyi bir mektupla tahkir etmesi üzerine, Galip Beyin Abdurrahman Adil Beyi düelloya çağırması ve kararlaşan bu düellonun, Cemiyeti İlmiyye-i Osmaniye'nin dine aykırı olduğunu ileri sürerek şeriat namına müdahalesi ile önlenmesi.

28 *Pazar* Volkan gazetesinde "Beşinci Alay namına" imzasiyle İstanbul'dan uzaklaştırılan Arnavut askerlerinin durumundan şikâyet eden ve hesap soran ve bu alayın umumen İttihad-ı Muhammedi Cemiyetine iştirak edeceğinden bahseden bir yazının çıkması.

30 *Salı* Yıldız sarayı muhafazasına memur Arnavut (Fesli) ve Arap (Sarıklı) zuhaf taburlarının Taşkışla'ya nakledilmeleri ve yerlerine avcı taburları konulması.

31 *Çarşamba* Kadro dışında kalanlar ile açığa çıkarılan zabitlerin Şehzadebaşı Fevziye kıraathanesinde bir miting yapmaları.

Nisan 1909

3 *Cumartesi* Eski Sadrazam Kâmil Paşa'nın Sadaretten çekilmesi sebeplerini açıklıyan bir izahnamenin basında yayımlanması. (Metni için bk.: *İkdam* No. 5336, 21 Mart 1325).

İttihad-i Muhammedi Cemiyeti tarafından tertip edilen bir sokak gösterisiyle başlamak üzere Ayasofya camiinde İttihad-ı Muhammedi Cemiyetinin resmen açılması ve Mevlit okunmadan önce Cemiyet adına Bediüzzaman Said-i Kürdî ve Derviş Vahdeti tarafından nutuklar söylenmesi.

5 *Pazartesi* İstanbul'da Manyasizade Refik Bey'den boşalan Mebusluk için seçim yapılması ve İttihat ve Terakki namzedi Hariciye Nazırı Rifat Paşa'nın 281 ikinci müntehip reyile Mebus seçilmesi (Bütün ikinci müntehipler: 500, Ahrar Fırkası namzedi Ali Kemal Bey 129 rey almıştır).

Bosna - Hersek hakkında Avusturya - Macaristan devletiyle imzalanan protokolun Meclis-i Mebusanda müzakere ve kabul edilmesi.

6 *Salı* Bir haftâ önce Yıldız'dan Taşkışla'ya nakledilen Arnavut taburunun trenle Selânik'e ve Arap taburunun vapurla Suriye'ye gönderilmeleri. (Trenin hareketi sırasında beş on el silâh atarak nümayişte bulunmuşlardır).

Serbestî gazetesi başmuharriri Hasan Fehmi Bey'in gece köprü üstünde meçhul bir şahıs tarafından rovelverle öldürülmesi.

7 *Çarşamba* Muharrir Hasan Fehmi Beyin katli hadisesinin Meclisi Mebusanda istizah edilmesinin kararlaşması ve Darülfunun talebesinin şehir dahilinde ve Meclis önünde protesto gösterisi yapmaları.

8 *Perşembe* Muharrir Hasan Fehmi Beye taraftarlarınca büyük ve nümayişkâr bir cenazze töreni yapılması.

9 *Cuma* İngiltere, Almanya ve İtalya hükûmetlerinin Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakını ve Berlin muahedenamesinin yirmi beşinci maddesinin feshini tasdik etmeleri.

11 *Pazar* Meclis-i Mebusanca tasdik ve Meclis-i Âyanca da tetkik ve tezekkür olunarak bazı tadilât icrasiyle kabul edilmiş bulunan Osmanlı - Avusturya İtilâf protokolunun Babıâli tarafından padişaha arzı.

13 *Salı* İstanbul'da bulunan Avcı taburlarıyle bir kısım birliklerin gece yarısından başlıyarak Ayasofya'da Meclis-i Mebusan önünde "Şeriat isteriz" diye toplanıp ihtilâl hareketine başlamaları.

Adliye Nazırı Nazım Paşanın ve Lâzkiye Meb'usu Arslan Beyin ihtilâlciler tarafından öldürülmeleri.

Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'in aleyhindeki tezahürat karşısında Meclis Reisliğinden istifa etmesi.

Bir çoğunluğa dayanmamakla birlikte Mecliste mevcut mebusların Berat Mebusu İsmail Kemal Beyi Reis seçmeleri.

İhtilâlciler tarafından öldürülmek üzere aranan İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey'in Rus sefaretine sığınması ve Selânik Mebusu Cavit Bey'in bir ecnebi dostunun evinde saklanması.

Meclis-i Mebusanın (80 kadar Mebus) Hükûmete itimatsızlık kararı vererek bu kararını sekiz mebustan müteşekkil bir heyeti Yıldız sarayına yollamak suretiyle Padişaha bildirmesi.

Padişahın Başkâtip Ali Cevat Beyi Askerin vaki hareketlerinden dolayı sorumlu tutulmayacaklarını bildiren bir iradeyi hamilen Meclisi Mebusana göndermesi ve bu iradenin meydanda askere okunması.

Dersvekili Halis Efendi'nin ve bazı hocaların askerlerin arasında dolaşıp isteklerinin kabul ve tatbikine bilhassa delâlet edecekleri hakkında teminat vererek nasihatta bulunmaları.

Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin istifa etmesi üzerine Padişah tarafından eski Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın Sadarete getirilmesi.

Adana'da Ermenilerin kargaşalık çıkarmaları.

13/14 ***Salı/ Çarşamba*** Asi askerlerin İttihat ve Terakki Cemiyetinin naşir-i efkârı bulunan Şûray-ı Ümmet gazetesi idarehanesine giderek cemiyetin bütün devlet daireleriyle muhabere için kurduğu telefon tesislerini tahrip etmeleri.

14 ***Çarşamba*** Tevfik Paşa kabinesinin tamamlanıp ilân edilmesi ve Sadaret alayının yapılması.

Selânik'te İstanbul'daki askerî ihtilâl aleyhinde büyük bir miting akdi ve İstanbul'a karşı yapılacak harekete gönüllü yazılmaya başlanması.

Bir kısım halkın Şûray-ı Ümmet ve Tanin gazeteleri idarehanelerine hücum ederek matbaaları tahrip ve yağma etmeleri ve aynı zamanda Şûray-ı Ümmet idarehanesinde bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi evrakının sokaklara atılması.

Abdülhamid'in Berat Mebusu İsmail Kemal Beyi kabul ederek kendisine meşrutiyet idaresinin muhkemleştirilmesini arzu ettiğini, asker ve halkta görülen hareketin de bu eyi niyete dayandığını görmüş olduğuna söylemesi.

Ataşemiliter Binbaşı Enver Bey'in Selânik yoliyle İstanbul'a gelmek üzere Berlin'den hareketi.

Yıldız'dan Eyüp'te İplikhane Kışlasına nakledilmiş olan askerlerin tekrar Yıldızdaki yerlerine dönmeleri için Padişah tarafından emir verilmesi.

15 *Perşembe* Hüseyin Cahit ve Cavit Beylerin Rus sefareti İstasyoner gemisinde buluşarak ertesi gece Rejine Olga adlı bir Rus gemisine geçmeleri ve 17 Nisanda İstanbul'dan kalkan bu vapurla 18 Nisanda Odesa'ya çıkmaları.

Ordunun tensiki dolayısiyle alaylı zabitler hakkında tatbik edilen kararlara itirazları ve bazı usulsüz dilekleri ihtiva eden ve alaylı zabitler adına 4976 imzayı taşıyan bir istidanın Meclis-i Mebusana verilmesi.

Meclis-i Mebusanın toplanarak muvakkat Reisliğe Trabzon Mebusu Ali Naki Efendi'yi seçmesi ve Kanun-ı Esasi ahkâmına sadık kalacağını ve askerin hareketini efkârı umumiyede hissolunan şikâyet eserlerinin bir tezahürü kabul ederek kendilerini mazur gördüğünü bildiren bir beyannameyi bütün memleket dahilinde neşretmesi.

Meclis-i Mebusan'da Ahmet Rıza Bey'in istifası resmen muameleye konularak yeni reis seçimine geçilmesi ve çoğunluk sağlanamaması sebebiyle seçimin neticelenememesi ve geri bırakılması.

15/16 *Perşembe/ Cuma* Selânik'ten Binbaşı Muhtar Bey kumandasında ilk Hareket Ordusu birliğinin İstanbul'a müteveccihen yola çıkması.

Birinci Ordu kumandanlığına esbak Harbiye Nazırı Birinci Ferik Nazım Paşa'nın, İkinci Fırka Kumandanlığına Edirne'de bulunan Ferik Memduh Paşa'nın tâyinleri (Memduh Paşa'nın İstanbul'a gelerek işe başlaması: 16 Nisan).

Âsar-ı Tevfik zırhlısı süvarisi Ali Kabuli Kaptanın Yıldız'da Abdülhamid'in gözü önünde öldürülmesi.

Hassa Ordusu Kumandanlığından azlolunan Mahmut Muhtar Paşa'nın Mesajeri vapuriyle İstanbul'dan uzaklaşması.

16 *Cuma* Yeni kabineye dahil bütün nazırların Cuma selâmlığından evvel Padişahın huzurunda Padişaha ve Kanunu Esasi ahkâmına sadık kalacaklarına dair yemin etmeleri.

Dahiliye Nazırlığına Aydın Valisi ve sabık Mısır Komiseri Rauf Paşa'nın ve Şurayı Devlet Reisliğine Rüsumat Emini Raif Paşa'nın tâyinleri.

Zabtiye Nazırı Farukî Sami Paşanın polis komiserlerinin teklifi üzerine istifa etmesi ve istifanın Sadrazam tarafından tarafından kabulü.

17 *Cumartesi* İstanbul'da Meşrutiyet idaresi aleyhinde harekâtta bulunulmadığı hakkında izahat vermek üzere Şehremaneti Muavini Adil Bey ile Drama Mebusu Agâh ve Serez Mebusu Naşit Beylerin Selânik'e gitmeleri.

Edirne Mebusu ve Birinci Reis Vekili Talat Beyin acele olan bazı zatına ait işleri görmek üzere on gün müddetle Edirneye gitmesi için 15 Nisanda istediği mezuniyetin Meclisi Mebusan tarafından tasvibi.

Sabık Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın Mesajeri vapuriyle Avrupa'ya gitmesi.

İstanbul'da mevcut bütün siyasî fırkaların "Heyet-i Müttefika-ı Osmaniye" adı altında muvakkaten birleşerek meşrutiyetin bekasını sağlayacak tedbirler almak ve matbuatta neşriyatı bu hedefe yöneltmek kararı ile bir daimî encümen seçmeleri ve bir beyanname neşretmeleri.

Hareket Ordusu birliklerini getiren ilk askerî trenin Miralay Galip Bey idaresinde Çatalca'ya muvasalatı.

Çatalca'ya gelmiş olan ilk Hareket Ordusu birliklerine nasihatta bulunmak ve İstanbul'a girmelerini önlemek üzere Meclisi Mebusandan seçilmiş bir heyetin gönderilmesi.

Tophane Nazırı Hurşit Paşanın başkanlığında bir askerî nasihat heyetinin Çatalca'ya gelen birlikler nezdine gönderilmesi.

17/18 *Cumartesi-Pazar* Hareket Ordusuna mensup 250 nefer ve 60 zabitten müteşekkil bir jandarma müfrezesinin gece yarısı Küçükçekmece istasyonunu işgal etmesi.

18 *Pazar* Erkân-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa'nın Hadımköyü'ne Hareket Ordusu nezdine gitmesi.

19 *Pazartesi* Ayastefanos (Yeşilköy) istasyonunun Selânik'den gelen jandarma bölüğü tarafından işgali.

Hareket Ordusu Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa tarafından İstanbul ahalisine dokuz maddelik bir beyanname neşri ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine İstanbul'daki asi askerlere herhangi bir mukavemet göstermeyerek işgale mutavaat etmeleri lüzumunun tebliğine dair bir telgraf çekilmesi.

Meclis-i Mebusan tarafından seçilen ve İstanbul'daki askerlere nasihatte bulunmıya memur edilen on kişilik heyetin Dahiliye Nazırı Rauf Paşa ile de görüştükten sonra yanlarına Harbiye Nezaretince katılan memurlar ve ulemadan bazı kimseler ile birlikte kışlaları dolaşması.

Osmanlı devleti ile Bulgaristan krallığı arasında yapılan müzakerelerin sonuçlanarak tesbit edilen protokolun Perapalas otelinde Hariciye Nazırı Rifat Paşa ile Bulgaristan Ticaret ve Nafia Nazırı Mösyö Liyapçef arasında imzalanması.

Cemiyeti İlmiye-i İslâmiye tarafından İstibdat idaresi aleyhinde ve ordunun meşrutiyeti kurtarma işindeki vazifesini açıklayan ve öven bir beyannamenin "Asker evlâtlarımıza hitabımız" başlığı altında neşri.

Hükûmetin Meclisi Mebusanda beyannamesini okuması ve bu beyanname üzerine yapılacak müzakerelerin Meclisce geri bırakılması.

20 *Salı* Hareket Ordusunun 15000 kişilik bir kuvvet haline gelmesi.

Hareket Ordusu Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın ertesi sabah Yarım Burgaz'dan kıtaların ilerlemeleri için emir vermesi.

Bahriye Nazır vekili Emin Paşa'nın istifası üzerine Nezarete Diyarbekir Fırkası Kumandanı Emin Paşa'nın tayini.

İttihat ve Terakki Fırkası temsilcilerinin Heyeti Müttefika-i Osmaniye çalışmalarına iştirak etmemeğe başlamaları.

21 *Çarşamba* Hüseyin Cahit ve Cavit Beylerin Selânik'e varışları (Rahmi Bey de Selânik'te kendilerini karşılıyanlar arasında bulunuyor). Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusunun başına geçmek üzere Selânik'ten yola çıkması

22 *Perşembe* Mebusan ve Âyan Meclislerinin Meclis-i Milli halinde Ayastefanos'da Yat Kulübünde Âyan Reisi Sait Paşa'nın başkanlığı altında toplanmaya başlaması ve Hareket Ordusunun beyannamesini tasvip ettiğini bildiren bir tebliğ neşretmesi.

Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu karargâhına gelerek kıtalarla donanmanın kumandanlığını deruhte etmesi ve Meclis-i Milli Reisi Sait Paşa ile görüşmesi.

23 *Cuma* Abdülhamid'in Yıldız'da son Cuma selâmlığı (Birçok yerlerde hutbelerde adının okunmadığı umum namına Meclis-i Mebusana çekilen telgraflardan anlaşılmıştır).

Hareket Ordusunun dört koldan İstanbul üzerine yürümesi.

Akşam üstü Edirnekapı'yı hedef tutan birinci kolun Davutpaşa ve Rami kışlalarını zapt ve işgal etmesi ve Cuma selâmlığından dönen süvari askeriyle Harbiye Nezaretindeki askerlerin Edirnekapı'da mukavemet teşebbüsleri ve teslim olmaları.

24 *Cumartesi* Topkapı ve Edirnekapı'dan ilerliyen Hareket Ordusu birliklerinin yollar üzerindeki askerî karakolları teslim alarak Harbiye Nezaretini işgal etmeleri.

Taksim kışlasında ve Taşkışlada mukavemet gösteren asilerin yapılan bombardıman ve açılan ateş karşısında teslim olmak zorunda bırakılmaları.

Mahmut Şevket Paşa tarafından vaziyeti açıklıyan ve İstanbul'un işgal safhalarını hülâsa eden bir resmi tebliğin neşri.

25 *Pazar* Hareket Ordusu kumandanlığı tarafından İstanbul'da örfi idarenin ilânı ve keyfiyetin Meclis-i Umumi-i Milliye bildirilmesi ve aynı gün Meclisce bu kararın tasvip olunduğunun ilânı.

Ayastefanos'da toplanan Meclis-i Umumi-i Millînin Hareket Ordusu Kumandanının artık Meclisin kendi binasında toplanmasında bir mahzur bulunmadığını bildirmesi üzerine Ayastafanos'daki çalışmasına son vererek ertesi gün Ayasofya'daki Meclis binasında toplanmağı kararlaştırması.

27 *Salı* — Selânik'ten dönen Hüseyin Cahit ve Cavit Beylerin Meclis-i Mebusanda hararetli tezahüratla karşılanmaları.

Abdülhamid'in verilen fetva üzerine hal'inin Meclis-i Millîce karar altına alınması ve yerine Beşinci Mehmet unvaniyle veliaht Mehmet Reşat Efendi'nin padişahlığının ilânı.

27/28 *Salı/Çarşamba* — Meclis-i Millî'den seçilen dört kişilik bir heyet tarafından Yıldız'da Hal'olunduğu kendisine tebliğ edilen Abdülhamid'in ailesiyle birlikte Selânik'e nakli.

28 *Çarşamba* — İhtiyatî bir tedbir olarak Abdülhamid'in Selânik'e naklinin Meclis-i Millîce dahi tasvip olunacağına ordunun itimat ettiğini bildiren bir telgrafın Hareket Ordusu kumandanlığı tarafından Meclis-i Milli Riyasetine çekilmesi.

29 *Perşembe* — Abdülhamid'in Selânik'e gönderilmesinin Meclis-i Mebusanda Mevcudun ittifakiyle tasvip olunması.

MEŞRUTİYETİN İLÂNINDAN 31 MART İHTİLÂLİ SONUNA KADAR KURULAN KABİNELERDE VAZİFE ALANLAR

VAZİFE	Meşrutiyetten önce	22-31 temmuz 1908	1-5 ağustos-1908
Sadrazam	Ferit Paşa (Avlonyalı)	Sait Paşa	Sait Paşa
Şeyhülislâm	Cemalettin Efendi	Cemalettin Efendi	Cemalettin Efendi (İstifa, 3 ağus.)
Meclis-i Vükelâya memur		Kâmil Paşa	Abburrahman Paşa Kâmil Paşa
Dahiliye Nazırı	Memduh Paşa	Memduh Paşa (İstifa, 30 temmuz)	Hacı Akif Paşa
Hariciye Nazırı	A. Tevfik Paşa	A. Tevfik Paşa	A. Tevfik Paşa
Harbiye Nazırı *(Serasker)*	M. Rıza Paşa	Ömer Rüştü Paşa	Ömer Rüştü Paşa
Bahriye Nazırı	Hasan Rami Paşa	Hasan Rami Paşa	Hasan Rami Paşa (Azli : 3 ağust.)
Adliye Nazırı	Abdürrahman Paşa	Abdurrahman Paşa (İstifa)	Hasan Fehmi Paşa
Şuray-ı Devlet Reisi	Hasan Fehmi Paşa	Hasan Fehmi Paşa	Turhan Paşa (İstifa, 3 ağust.)
Ticaret ve Nafia Nazırı	Zihni Paşa	Zihni Paşa (istifa, 30 tem.)	Nafia: Naum Paşa (İstifa, 3 ağust.) Ticaret ve Sanayi: Ziya Paşa
Maliye Nazırı	Ziya Paşa	Ziya Paşa (İstifa, 30 temmuz)	Ragıp Bey (İstifa, 3 ağust.)
Maarif Nazırı	Haşim Paşa	Haşim Paşa, İstifa Hakkı Bey(31 tem.)	Hakkı Bey
Orman ve Maadin ve Ziraat Nazırı	—	—	Tevfik Paşa
Evkaf Nazırı	Turhan Paşa	Turhan Paşa(İstifa)	Mehmet Ali Paşa

6 ağustos 1908-14 şubat 1909	14 şubat - 13 nisan 1909	14 - 30 nisan 1909	1-5 mayıs 1909
Kâmil Paşa	Hüseyin Hilmi Paşa	A. Tevfik Paşa	A. Tevfik Paşa
Cemalettin Efendi	Ziyaettin Efendi	Ziyaettin Efendi	Ziyaettin Efendi
Reşit Akif Paşa, Hakkı Bey, H. Hilmi Paşa	Hüseyin Hilmi Paşa	Adil Bey (Vekâleten), Rauf Paşa (16 nisan)	Ferit Paşa (Avlonyalı)
A. Tevfik Paşa	Gabriyel N. Efendi (Vek.), Rifat Paşa (30 mart)	Rifat Paşa	Rifat Paşa
Recep Paşa Osman Nizami Paşa (vekâleten) Ali Rıza Paşa Nazım Paşa	Ali Rıza Paşa	Edhem Paşa	Salih Paşa
Arif Hikmet Paşa Hüsnü Paşa	Rıza Paşa (Topçu)	Emin Paşa (Vek). Emin Paşa (20 Nisan)	Rıza Paşa (Topçu)
Hasan Fehmi Paşa Refik Bey	Refik Bey	Hasan Fehmi Paşa *(İstifası: 21 nisan)*	*Münhal*
Tevfik Paşa (İstifa) Hasan Fehmi Paşa	Hasan Fehmi Paşa	Zihni Paşa (1 gün sonra İstifa) Raif Paşa (16 nisan)	Raif Paşa
Gabriyel Norodonkyan Efendi	Gabriyel Noradonkyan Efendi	Gabriyel Norodonkyan Efendi	Gabriyel Norodonkyan Efendi
Ziya Paşa	Ziya Paşa (İstifa : 18 şubat), Rifat Bey	Nnri Bey	Rifat Bey
Ekrem Bey (İstifa) Hakkı Bey, A. Şeref Bey (Vek. 20 ara.)	Abdurrahman Şeref Bey	Abdurrahman Şeref Bey	Abdurrahman Şeref Bey
Mavro Kordato Efendi	Mavro Kordato Efendi	Mavro Kordato Efendi	Mavro Kordato Efendi
Mahmut Ekrem Bey (İstifa) Şemsettin Paşa	Ziya Bey (Vek.) Halil Hammâde Paşa	Halil Hammâde Paşa	Halil Hammâde Paşa

İNDEKS

I. ŞAHIS İSİMLERİ

A

Abdullah Hasip Efendi, Maarif Nezareti Encümeni Teftiş ve Muayene Reisi, 149.

Abdullah Paşa, Müşir *(Kölemen)* [1846-1937], 166.

Abdullah Zühtü Bey, Muharir [1852–1928], 162.

Abdurrahman Şeref Bey, *(Efendi)* Maarif Nazırı, Vak'anüvis [1853–1925], 3, 48, 58, 130, 131, 143, 145, 149, 151, 155, 163, 178, 191.

Abdurrahman Âdil Bey, Avukat, 182.

Abdülgani Ağa, Darüssade ağası, 87.

Abdülaziz, Sultan [1830–1876], 80, 151.

Abdülhamid, Sultan *(Padişah, Şevketmeab, Zatı şahane, Zatı hümayun, Zatı şevketsimatı hazreti tacdarî)*, [1842–1918], 1, 3-20, 22-24, 27-29, 31-91, 94-100, 105-107, 113-115, 118, 119, 121-125, 127, 128, 135, 142, 143, 145, 146, 148-155, 158, 160-170, 172, 174-177, 179, 181-185, 187, 188.

Abdülkadir Haşimi Efendi, Medine Mebusu, 124.

Abdülkadir, Üsküdar Yeni Cami İmamı, 171.

Abdülmecid, *(Valid-i Macid-i Şehriyarî)* Sultan [1823–1861], 110, 124.

Abdülvehhap Paşa, Erzurum Valisi, 164.

Abdürrahim Efendi, Şehzade [1894-1952] *(Abdülhamid'in beşinci oğlu)* 13, 65, 72, 79, 82-83, 85, 87, 154, 155, 173.

Abdürrahman Paşa, Adliye Nazırı [1836–1912], 190.

Abid Efendi, Şehzade [Doğ. 1905] *(Abdülhamid'in sekizinci ve en küçük oğlu)*, 87.

Âdil Bey, Şehremini Muavini, 185.

Âdil Bey, Dahiliye Nazırı Vekili, Müsteşar [1866–1932], 191.

Agâh Bey, Drama Mebusu, 185.

Agop Paşa, *(Kazazyan)*, Hazine-i Hassa Nazırı [1832–1891], 107.

Ahmet Muhtar Paşa, Gazi [1839–1920], 146, 147, 169.

Ahmet Ratip Paşa, [1846–1913] Hicaz Valisi 164.

Ahmed Reşat Bey, Fazilet gazetesi sahibi, 170.

Ahmet Rıza Bey, Meclis-i Mebusan Reisi [1859–1930], 17, 33, 34, 36, 53, 63, 70, 89, 97, 99, 124, 135, 147, 148, 170, 172–175, 183, 185.

Ahmet Tevfik Paşa, (Bk. Tevfik Paşa).

Âkif Paşa *(Hacı)*, Dahiliye Nazırı [1832–1909], 190.

Ali *(Odacı)*, 102.

Ali Cevat Bey, Başkâtip *(Fezlekenin yazarı)* [1858–1930], 1, 3, 6-7, 10, 19-21, 25, 27-36, 38-43, 45-87, 89, 92-97, 99, 101, 104-106, 119, 164, 165, 184.

Ali Efendi, Kahvecibaşı, 78, 87.

Ali Efendi, (Kör) Hoca, 15-16, 171.

Ali Ekrem Bey *(Bolayır)* Mabeyn kâtiplerinden [1867–1937], 101, 105.

Ali Galip Bey, Kurenadan, 171, 182.

Ali Kemal Bey, İkdam başmuharriri [1867–1922], 46, 64,, 162, 181, 183.

Ali Naki Efendi, Trabzon Mebusu [1842–1913] 133, 185.

Ali Namık Bey, Sadrazam Said Paşa'nın oğlu, 19.

Ali Rıza Paşa, Mabeyn başkâtibi, ilk meşrutiyet âyan azalarından [1837–1901], 3.

Ali Rıza Paşa, Müşir, Harbiye Nazırı [1859–1932], 14, 20-21, 35-36, 44, 47-48, 50, 52-53, 55, 63, 88-89, 90, 128, 166, 167, 169, 174, 177, 178, 179, 186, 191.

Aram Efendi, Âyan azası, 81, 99.

Arif Hikmet Paşa, Bahriye Nazırı, Âyan azası [1851–1915], 35, 81-82, 99, 128, 143, 178, 179, 191.

Arif Hikmet Paşa, Damat [1871–1942], *(Naile Sultanın zevci)*, 55.

Aristidi Paşa, Meclis-i Mebusan ikinci reisi [1849–1938], 34, 175.

Arslan *(Mehmet)* Bey, Lâzkıye Mebusu [Ölm. 1909], 53, 183.

Asım Efendi, Ahmet, Dersvekili *(Gümülcineli)* [1837–1911], 94.

Asım Bey, İbnül Mahmud, Pertev-i Adalet gazetesi sahibi, 176.

Ayşe Sultan, Abdülhamid'in altıncı kızı [Doğ. 1887], 87.

Azmi Bey, Preveze Mebusu, 124.

B

Bahaettin Şakir Bey, Doktor,168.

Bediüzzaman Said-i Kürdî, [1876–1960], 183.

Bahri Paşa, Adana Valisi, 164.

Burhaneddin Efendi, Şehzade, [1885–1949], *(Abdülhamid'in dördüncü oğlu)*, 10, 65.

C

Cavit Bey, [1875–1926] Selânik Mebusu, 124, 135, 169, 184, 185, 187, 188,

Celâl Bey, Maarif Nazırı [1852 – 1933], 149.

Cemal Bey, Erkânıharp Binbaşısı *(Cemal Paşa)* [1872–1922], 163.

Cemal Paşa, Sadaret Seryaveri, 164.

Cemalettin Efendi, Şeyhülislâm [1848 – 1919], 150, 160, 161, 164, 170, 178, 190, 191.

Cemil Molla, Uryanizade [1864 – 1925] 170, 171.

Cemil Paşa *(Topuzlu)* Müşir, Operatör [1866–1958], 18, 173.

Cevad Paşa, *(Çobanlı)* İkinci fırka kumandanı [1870–1938], 44, 58, 173.

Cevher Ağa, İkinci musahip [İdamı: 1909], 78-79.

Clemençeau, Fransız Başvekili [1841–1929], 173.

E

Ebülhüda Efendi, Şeyh, 164.

Edhem Paşa, Gazi, Müşir, Harbiye Nazırı [1842–1909], 53-54, 57, 65, 68, 70-73, 169, 191.

Edward VII., İngiltere Kıralı [1841–1910], 29, 39, 166.

Ekrem Bey, Recaizade, Marif Nazırı [1846–1913], 166, 174, 191.

Emin Bey, Karîn-i Sani, 17-18, 25, 27-28, 35-36, 43, 55, 166.

Emin Paşa, Bahriye Nazırı vekili, Şurayı Bahriye Reisi, 57, 60, 191.

Emin Paşa, Bahriye Nazırı, Piyade Feriki, 187, 191.

Emperyali, İtalyan Büyük Elçisi, 165.

Emrullah Efendi, Kırkkilise Mebusu, [1858–1914] 124, 165.

Enver Bey, Erkânıharp Binbaşısı *(Enver Paşa)* [1881 – 1922], 12-13, 80-81, 164, 167, 176, 180, 184.

Esat Bey, Mektebi Tıbbiye Nazırı, Miralay 161.

Esat Paşa, *(Toptani)* Dıraç Mebusu [1862–1919], 48, 49, 81, 82, 99.

F

Fahri Paşa, Manastır Valisi, Ferik [1882–1914], 64, 174.

Faik Bey, Kurenadan, 93, 101, 104, 106, 164.

Faik Efendi, Erzurumlu, Ulemadan 94.

Faik Paşa, İstabl-ı Âmire Müdürü, 61.

Faraci Efendi, İstanbul Mebusu, 175.

Fazıl Bey, Mabeyn kâtiplerinden, 106.

Fehim Paşa, Yaver [1873–1908] 164.

Ferdinand, Bulgaristan Prensi ve Şarkî Rumeli Eyâleti Valisi[1861–1948], 26, 170.

Ferid Paşa, Sadrazam *(Avlonyalı)* [1847–1914] 182, 190, 191

Ferid Paşa, Trabzon, Valisi, 164.

Fethi Bey, *(Okyar)*, Hareket Ordusu Erkânıharplerinden, Binbaşı [1880–1943], 84-86, 154, 176. 1914] 174.

Feyzi Bey, Hazine-i Hassa Nazır Muavini, 73, 87.

Fitzmaurice, İngiltere Sefareti Baş Tercümanı [1865–1939], 38-39.

Fuat Bey, Kastamonu Valisi, 164.

G

Gabriyel Noradonkyan Efendi, Nafia Nazırı, 176, 180, 191.

Galip Bey, Âyan azası [1853–1914] 176.

Galip Bey, Jandarma Miralayı, Emniyet-i Umumiye Müdürü, 80, 82, 84-86, 186.

Galip Bey, Kurenadan 41, 52.

Gambel Paşa, Amiral 177. 169.

Geşof, Bulgaristan Kapı kethüdası, 169.

Gross, Şark Demir Yolları Müdiri Umumisi, 154.

H

Hakkı Bey, Maarif ve Dahiliye Nazırı [1862–1918], 190, 191.

Hakkı Bey, Müftizade, Mabeyin kâtiplerinden 67, 73, 95.

Hakkı Bey, Hafız Erkânıharp Binbaşı [1879–1914], 163, 168, 172, 176.

Hakkı Efendi, İkinci kilerci, 78, 87.

Halis Efendi, Dersvekili, Şirvanlı, 51, 184.

Halil Bey *(Menteşe)*, Menteşe Mebusu, [1894–1948] 142, 143.

Halit Bey, Miralay, Sadaret yaveri, 176.

Halil Hammâde Paşa, Evkaf Nazırı [Ölm. 1910], 191.

Hallacyan Efendi, İstanbul Mebusu [1871–1915], 175.

Hamdi Bey, Beyoğlu Mutasarrıfı, 161.

Hasan Ağa, Saray hademelerinden, 52, 55.

Hasan Paşa, Ebüllüdazade, 164.

Hasan Fehmi Bey, Serbesti Gazetesi muharrirlerinden [1874–1909], 46, 183.

Hasan Fehmi Paşa, Şurayı Devlet Reisi [1836–1910] 174, 178, 190, 191.

Hasan Rami Paşa, Bahriye Nazırı [1842–1923], 163, 164, 167, 190.

Haşim Paşa, Maarif Nazırı, 162, 190.

Hıfzı Paşa, Manastır Valisi, 160.

Hurşit Paşa, Tophane Nazırı 186.

Hüseyin Bey, İttihat ve Terakki erkânından, 163.

Hüseyin Cahit Bey *(Yalçın)*, İstanbul Mebusu [1875–1957], 30, 53, 135, 163, 175, 176, 181, 184, 187, 188.

Hüseyin Hasip Efendi[1888–1912], Posta Nazırı, 163.

Hüseyin Hilmi Paşa, Dahiliye Nazırı ve Sadrazam [1855–1923], 32, 38-39, 42-44, 48-49, 55, 63, 66, 88-90, 174, 178, 180, 182, 184, 185, 191.

Hüseyin Hüsnü Paşa, Müşir, Yaveri Ekrem, 174.

Hüseyin Hüsnü Paşa, Ferik, Hareket Ordusu Kumandanlarından [Ölm. 1921], 84-86, 139, 141, 154, 186, 187.

Hüsnü Bey, Debre Mutasarrıfı, 160.

Hüsnü Efendi, Evkaf Müfettişlerinden, 38.

Hüsnü Paşa, Bahriye Nazırı [1852–1918], 35, 178, 191.

İ

İhsan Bey, Sultan Reşad'ın veliahtlik başkâtibi, 40.

İsmail Fazıl Paşa, Mekteb-i Harbiye Nazırı [1856–1921], 24, 168, 177.

İsmail Hakkı Bey, Mabeyin kâtiplerinden 104.

İsmail Hakkı Efendi, (Manastırlı) Âyan Azası [1846–1912], 147.

İsmail Kemal Bey *(Vlora)* Berat Mebusu [1844–1919], 52-53, 57, 175, 181, 183, 184.
147.

İsmail Mahir Paşa, Abdülhamid'in yaverlerinden [Ölm. 1908], 21, 93, 158, 159, 165, 174.

İsmail Paşa, Mekâtibi Askeriye Müfettişi, 161, 165.

İzmirliyan Efendi, Ermeni Patriği, 174.

İzzet Ağa, Seccadecibaşı, 78.

İzzet Paşa, Holo, Mabeyin İkinci kâtibi [Ölm. 1924], 4, 5, 162.

İzzet Paşa, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi *(Furgaç)* [1864–1937], 166, 169, 186.

K

Kabuli Bey, Ali, Asar-ı Tevfik Zırhlızı Süvarisi. Bahriye Binbaşısı [Ölm. 1909], 59-61, 185.

Kadri Efendi, Kudsîzade, Mabeyin İkinci kâtibi [1826–1892], 3.

Kâmil Bey, Seribrikdar, 164.

Kâmil Bey, *(Hersekli)* Mabeyin şifre kâtiplerinden [1839–1897], 3.

Kâmil Paşa, Sadrazam [1832–1913], 8-9, 13-15, 17-21, 23- 30, 32, 35-37, 39, 114, 160–164, 166, 169, 170, 173, 176, 178-182, 190, 191.

Karasu Efendi, Emanüel, Selânik Mebusu, 81, 99.

Karikopulo, Bestekâr, 162, 165.

Kâzım Bey, Hüseyin, Mabeyin kâtiplerinden 3, 106, 163.

Kenan Paşa, Abdülhamid'in yaverlerinden, 93.

Kostantanidi Efendi, İstanbul Mebusu, 174.

Kozmidi Efendi, İstanbul Mebusu, 124, 175.

L

Laurent, Muliye müşaviri. 173.

Liyapçef, Bulgur Ticaret ve nafia Nazırı, 164.

Lowther, Sir, İngiltere Büyük Elçisi [1858–1916], 29, 39, 162, 164, 169.

Lütfü Ağa, Saray hademelerinden, Kurenadan Faik Beyin Babası 93.

M

Mahir Sait Bey, Ankara Mebusu, 124.

Mahmut Msat Efendi, Maliye Müsteşarı [1857–1917], 178.

Mahmut Muhtar Paşa, Birinci Ferik, Birinci Ordu Kumandanı [1867–1935], 10-20, 22-23, 44, 52-53, 92, 166, 169, 185.

Mahmut Nedim Paşa, Sadrazam [1818–1883], 4, 93.

Mahmut Paşa, Damat, Seniha Sultanın zevci [1853–1903], 168.

Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu Kumandanı [1856–1913], 68-70, 77, 81, 143, 144, 150, 155, 157, 174, 187.

Mavro Kordato Efendi [1857–1919], Orman ve Maadin ve Ziraat Nazırı, 191.

Mehmet, Fatih Sultan, 147.

Mehmet, Han-ı Hamis, 147, 152, 154, 188.

Mehmet Ali Bey, Yaver, Süvari Kaymakamı, 71-72.

Mehmet Ali Bey, Beyrut Valisi, 164.

Mehmet Ali Paşa, Evkaf Nazırı [1846–1911], 190.

Mehmet Ata Bey, Posta Nazırı [1850–1919], 163.

Mehmet Paşa, Yaver, Abdülhamid'in kayınbiraderi, *(Bidar Kadın Efendi'nin kardeşi)*, 72, 78, 93.

Memduh Paşa, Dahiliye Nazırı, [1829–1923], 164, 190.

Memduh Paşa, İkinci Fırka Kumandanı, 70-71, 185.

Mersin, Jandarma Çavuşu, 5, 83.

Mitat Paşa, Sadrazam [1822–1884], 143.

Muhlis Sabahattin Bey, Hukuk-ı Beşer gazetesi sahibi, 175.

Muhtar Bey, Binbaşı, Şehit [1877–1909], 185.

Muhtar Paşa, Topçu Feriki, Askerî Müze Kurucusu [1861–1926], 173.

Murad V, Sultan [1840–1904], 82, 85.

Murad Bey, Mizan Gazetesi sahibi [1855–1912], 58, 162, 170, 171.

Mustafa Efendi, Bayezid camii mücîz dersiâmlarından, 91.

Mustafa Asım Efendi, (Hoca), İstanbul Mebusu, 147, 175.

Mustafa Efendi, Alay Müftüsü, 159.

Mustafa Sabri Efendi, Fatih dersiâmlarından [1870–1954], 165.

Müfit Bey, Ergiri Mebusu, 48, 50.

Mümtaz Efendi, Ebubekir, Eski Evkaf ve Maliye Nazırlarından, [Ölm. 1871], 3.

Münif Paşa, Maarif Nazırı [1830–1910], 3.

N

Nadir Ağa, Muhasip [Ölm. 1958], 17, 35, 61, 78.

Nafi Paşa, Halep Mebusu, 131, 178.

Nafiz Bey, Jandarma Kolağası, 5, 83.

Naile Sultan, Abdülhamid'in dördüncü kızı [1884–1957], 55.

Namık Kemal [1840–1888], 101, 105-106, 167.

Naşit Bey, Serez Mebusu, 185.

Naum Paşa [1851–1911], Nafia Nazırı, 190.

Nazım Bey, Dr. İttihat ve Terakki erkânından, [1873–1926], 173.

Nazım Bey, Selânik Merkez Kumandanı, 158.

Nazım Paşa, Adliye Nazırı [1862–1909], 53, 130, 181, 183.

Nazım Paşa, Harbiye Nazırı, Birinci ve İkinci Ordu Kumandanı [Ölm. 1913], 35-36, 44, 58, 65, 70, 166, 168, 178, 179, 185, 191.

Necip Bey, İttihat ve Terakki erkânından, 163.

Necip Diraga Bey, Üsküp Mebusu, 124.

Nesim Mazelyah Efendi, İzmir Mebusu, 124.

Nesimî bey *(Sayman)*, İstanbul Mebusu [Ölm. 1958], 175.

Nikola II, Rusya Çarı [1868–1918], 6, 158.

Niyazi Bey, Kolağası *(Resneli)* [1878–1912], 12-13, 158, 164, 167.

Niyazi Bey, Ergani Mebusu, 158.

Nurettin Efendi, Hacı, Fetva Emini, 99, 140, 147, 148, 151.

Nuri Bey, Mabeyin kâtiplerinden, 106.

Nuri Bey, [1844 – 1912], Maliye Nazırı, 191.

Nuri Paşa, Müşir, Başmabeyinci [1850–1921], 15-17, 35, 43, 61, 166, 168.

O

Osman Paşa, Müşir *(Tatar)* [Ölm. 1924], 108, 158, 160, 165, 168.

Osman Hidayet Paşa, Manastır mıntakası kumandanı, 160.

Osman Nizami Paşa, Harbiye Nazır Vekili [1856 – 1939], 166, 167, 191.

Ö

Ömer Feyzi Efendi, Şarki Karahisar Mebusu, 131.

Ömer Nasuhi Bilmen, Diyanet İşleri Reisi, 149.

Ömer Rüştü Paşa, Müşir, Âyan azası [1843–1922], 18, 51. 160, 174, 190.

P

Pallaviçni, Marki, Avusturya - Macaristan elçisi, 176.

Panciri Bey, Osmanlı Bankası Müdürlerinden, 105.

Pertev Paşa *(Demirhan)*, Harbiye Nezareti Müsteşarı, 10, 166, 169.

R

Ragıp Bey *(Paşa)*, Eğribozlu, Serkarin [1857–1920], 3, 40, 106, 164.

Ragıp Bey, Maliye Nazırı [1850–1909 190.

Rahmi Bey, Selânik Mebusu, 124, 135, 163, 187.

Rahmi Paşa, Birinci Ferik, 159.

Raif Paşa, Şurayı Devlet Reisi [1836–1911], 143, 185, 190, 191.

Rauf Paşa, Şehremini, Aydın Valisi, Dahiliye Nazırı [1839–1923], 163, 180, 185, 186, 191.

Recep Paşa, Müşir, Harbiye Nazırı [1842–1908], 8-10, 166, 191.

Refia Sultan, Abdülhamid'in yedinci kızı [1891–1938], 87.

Refik Bey, Mabeyin kâtiplerinden, 104, 106.

Refik Bey, *(Mamyasizade)*, Adliye, Nazırı [1853–1909], 32, 165, 166, 174, 175, 178, 181, 183, 191.

Reşat Efendi, Veliahd *(Sultan Mehmet V.)* [1844–1918], 12, 40, 47, 63, 84, 91, 100, 147, 151, 152, 154, 167, 177, 188.

Reşit Âkif Paşa, Dahiliye Nazırı, [1863–1920] 167, 191.

Reşit Bey *(Rey)*, Mabeyin kâtiplerinden [1870–1955], 3, 104, 106.

Reşit Paşa, Mümtaz, Şehremini, 163, 164.

Reşit Paşa, Askerî Müddeiumumi, 164.

Rıza Bey, Mabeyinci, Kurenadan 72, 77.

Rıza Nur, Dr. Sinop Mebusu [1879–1943], 181.

Rıza Paşa *(Yanlış olarak)*, Adliye Nazırı Nazım Paşa yerine, 53.

Rıza Paşa, Topçu Birinci Feriki, Âyan azası, Tophane ve sonra Bahriye Nazırı [1854–1921], 90, 169. 191.

Rıza Paşa, Serasker [1844–1920] 160, 162, 164, 165, 190.

Rıza Paşa, Afyon Karahisar Mebusu, 124.

Rifat Ağa *(Bey)*, Halep Mebusu *(Bereketzade)* [Ölm. 1910], 52.

Rifat Bey, Maliye Nazırı, Menemencizade, [1856–1935], 180, 191.

Rifat Bey, Kurenadan, 37–38, 171.

Rifat Bey, Molanzade, Serbestî gazetesi başmuharriri, 40, 46.

Rifat Paşa, Hariciye Nazırı [1862–1918], 180, 183, 186, 191.

S

Sabahattin Bey, Prens [1877–1948], 47, 168, 171, 182.

Sabri Ağa, Tüfekçilerden, 61.

Saffet Paşa, Sadrazam [1814–1883], 110.

Saidi Kürdî, Bediüzzaman, Şeyh [1876–1960], 183.

Sait Paşa, *(Küçük)* Sadrazam [1888–1914], 8-9, 18-19, 98, 99, 109, 123, 142, 143, 145, 152, 153, 156, 160, 163, 164, 187, 190.

Sait Paşa, Bahriye Livası, Kâmil Paşa'nın oğlu, 63.

Salih Paşa *(Kezrak)*, Birinci Ferik, İkinci Ordu Kumandanı [1864–1939], 166, 177, 180.

Sami Paşa *(Farukizade)*, Ferik, Zabtiye Nazırı [1866–1911], 15, 16, 88-90, 147, 166, 169, 185.

Sava Efendi, Priştine Mebusu 124.,

Selim Efendi, Şehzade, *Abdülhamid'in en büyük oğlu* [1870–1937], 78.

Selim Melhame, Orman Nazırı, 161.

Seyyit Bey [Ölm. 1924], İzmir Mebusu, 124.

Süleyman Efendi, Şehzade, Abdülmecid'in en küçük oğlu [1861–1909], 177.

Süreyya Bey *(Paşa)* Vezir, Mabeyin Başkâtiplerinden [1845–1895], 3-4, 102-104, 106-108.

Ş

Şadiye Sultan, Abdülhamid'in beşinci kızı [Doğ. 1886], 19, 87.

Şakir Bey, Ertuğrul, *(Soku)* [1882-1959], 46.

Şakir Paşa Müşir, Seryaver [1853–1919], 9, 59-61.

Şemseddin Bey *(Paşa)*, Mabeyin kâtiplerinden, Evkaf Nazırı, [1855–1917], 3. 191,

Şemsi Paşa, Metroviça Kumandanı [1846–1908], 158, 159.

Şevket Paşa, İkinci fırka Kumandanı, Müşir, 58, 90, 173, 174.

Şevket Turgut Paşa, Hareket Ordusu kumandanlarından [Ölm. 1924] 72, 74-75, 77-78.

Şevki Bey, Miralay, İkinci fırka erkânından, 59.

Şöhrettin Ağa, Musahip, 78.

Şükrü Efendi, Adliye Müsteşarı, 178.

Şükrü Paşa, Topçu fırkası kumandanı, [1857–1915], 159.

T

Tahir Bey, Bursa Mebusu [1861–1926], 174.

Tahir Paşa *(Küçük)*, Tüfenkçilerden, Mirliva, 45.

Tahsin Bey *(Paşa)*, Mabeyin Başkâtibi, 4-5, 7, 91, 109, 158, 164.

Tahsin Efendi, Ulemadan *(Jurnalcı)*, 94.

Talât Bey *(Paşa)*, Meclis-i Mebusan İkinci Reisi, Edirne Mebusu [1874–1921], 15, 36, 97, 135, 147, 152, 163, 168, 172, 175, 186.

Tevfik Bey, Hamdi, *(Biren)*, Mabeyin kâtiplerinden [1886–1956], 104, 106.

Tevfik Fikret, Şair [1870–1915], 163.

Tevfik Paşa, *(Okday)*, Hariciye Nazırı ve Sadrazam [1845–1936], 5, 55, 57-58, 62-63, 65, 68, 70-73, 77-78, 81, 83, 92, 97, 99, 100, 129, 130, 131, 145, 147, 160, 169, 176, 180, 184, 190, 191.

Tevfik Paşa, Şurayı Devlet Reisi [1840–1917], 174. 190, 191,

Tarhan Paşa, Evkaf Nazırı, 190.

V

Valid-i Macid-i Şehriyarî (Bk. Abdülmecid).

Vahdeti *(Derviş)*, Volkan gazetesi sahibi [1869–1909], 45-46, 53. 173, 180, 183.

Vasıf Paşa, Beşiktaş Muhafızı, 163.

Vahidüddin Efendi, Şehzade *(Mehmet VI)*., [1861–1926] 177.

Vehbi Bey, 1881–1909 arasında Yıldız Sarayı telgrafhanesi Memuru ve Müdürü [1874–1914],63.

Veli Paşa, İkinci Fırka Kumandan muavini, 59, 72.

Y

Yaver Paşa, Ali, İstanbul Merkez Kumandanı, 52-53, 92.

Yusuf İzzettin Efendi, Şehzade, Abdülaziz'in büyük oğlu [1857–1915], 36, 128, 177, 179.

Yusuf Kemal Bey *(Tengirşenk)*, Kastamonu Mebusu [Doğ. 1878], 48, 50, 54, 124, 142.

Z

Zeki Paşa, Müşir, Dördüncü Ordu Kumandanı, 18.

Zeki Paşa, Tophane Nazırı Müşir [1849–1914], 161, 162, 164.

Zihni Paşa, Şurayi Devlet Reisi, [1838–1912], 190.

Ziver Bey, Şehremini [1844–1917] 161, 165.

Ziya Bey, Evkaf Nazırı Vekili ve Sedaret Müsteşarı, 191.

Ziya Paşa, Maarif Nazırı [1849–1929], 178.

Ziya Paşa, Maliye Nazırı, 178, 180, 190, 191.

Ziyaeddin Efendi, Şeyhülislâm [1847–1918], 38, 43, 48-54, 57-58, 90-92, 129, 140, 147, 148, 153, 179, 180, 191.

Zohrab Efendi, İstanbul Mebusu, 124, 175.

II. KAVİM, YER, MAKAM, TEŞKİLÂT VE MERASİM ADLARI

A

Ada, 73.

Adakale, 173.

Adana, 151, 184.

Ademi Merkeziyet ve Teşebbüsü Şahsî ve Meşrutiyet Cemiyeti, 167.

Ahmediyye, 149.

Ahrar *(Fırka-i)*, 46, 47, 66, 130, 136, 169, 182, 183.

Akdeniz, 176.

Aksaray, 46.

Alâtini Köşkü, 154.

Alaylı zabitler, 185.

Almanya, 162, 183.

Altıncı Daire, 25.

Altıncı Ordu *(Merkezi: Bağdat)* 165, 168.

Anadolu, 176, 178.

Ankara, 106.

Arabistan, 45.

Arap(lar), 14, 44, 45.

Arap Mebuslar, 178.

Arap (Sarıklı) zuhaf taburu, 44, 45, 182, 183.

Arnavut(lar), 10, 14, 44, 45, 62, 63, 76.

Arnavut Başkım Merkez Kulübü, 136.

Arnavut (Fesli) zuhaf taburu, 44, 45, 182, 183.

Arnavutluk, 45.

Asarı Tevfik (Zırhlı), 185.

Aşkerî Kulüp, 173, 175, 177, 181.

Askerî müze, 173, 175.

Avcı taburları, 19, 44, 62, 88, 90, 120, 172, 174, 178, 179, 183.

Avlonya, 57.

Avrupa, 6, 23, 28, 39, 40, 149, 151, 158, 161, 170, 186.

Avusturya ve Macaristan, 26, 126, 170, 172, 173, 176, 180, 183.

Ayak öpmek, 7, 17, 18, 23, 94.

Âyan *(Meclis-i)*, 9, 18, 19, 25, 27, 30, 41, 43, 65, 80, 83, 99, 122, 123, 141, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 152, 175, 181, 183, 187.

Ayasofya *(Camii, Meydanı)*, 16, 28, 50, 51, 98, 145, 170, 183, 188.

Ayaspaşa, 83, 169.

Ayastefanos *(= Yeşilköy)*, 68, 69, 140, 144, 186, 187, 188.

Aydın, 159, 180, 182, 185.

B

Balmumcu Çiftliği, 72.

Bahriye (Nezareti), 111, 139, 166, 179.

Bab-ı Âli *(Sadaret)*, 7, 21, 25, 26, 35, 38, 42, 48, 57, 58, 65, 88, 90, 91, 98, 100, 109, 110, 131, 143, 146, 160, 162, 163, 170, 174, 176, 179, 181, 183.

Bağdat, 167.

Başkım Kulübü, 170.

Bayezid Camii, 91, 95, 170, 181,

Bayezid Meydanı, 28, 52.

Bebek, 55, 87.

Berat, 52, 175, 181, 183.

Berlin, 180, 184.

Berlin Muahedesi, 26, 123, 170, 183.

Besa, 11, 160.

Beşiktaş, 15, 25, 35, 54, 88, 163, 172.

Beşiktaş Sarayı *(Dolmabahçe) Sarayı)*, 17, 31, 35, 100.

Beşinci Alay *(Taşkışla'da)*, 182.
Beşinci Ordu *(Merkezi: Şam)*, 166, 168.
Beyanname *(Hareket Ordusu tarafından)*, 69.
Beyaz Kule, 179.
Beyoğlu, 25, 28, 90, 161, 162, 173.
Biat (Sultan Reşad'a), 84, 147.
Birinci Ordu *(Hassa Ordusu)*, 44, 58, 69, 70, 92, 166, 178, 179, 185.
Bosna ve Hersek, 26, 123, 126, 170, 172, 176, 180, 183, 186.
Boykot (Avusturya mallarına karşı), 171.
Bulgar Kulübü, 136.
Bulgaristan, 26, 123, 126, 169, 173.
Bursa, 164, 174.
Büyük Ada, 168,

C

Cağaloğlu, 175.
Cemiyeti Hafiyye, 144.
Cemiyeti İlmiyei Osmaniye, (Cemiyeti İttihadiye-i İlmiye), 134, 165, 182, 186.
Cemiyeti Milliyei Naciye, 173.
Cemiyeti Tıbbiyei Osmaniye, 136.
Cemiyeti Muhammediyye, (İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti) 46, 83, 178, 180–183.
Cemiyeti Müttefika, 136.
Ceride-i Askeriye, 177.
Cidde, 19, 172.
Cumhuriyet (Gazete), 142.

Ç

Çanakkale, 159.
Çatalca, 65, 186.
Çerkez Teavün Kulübü, 136.
Çırağan Sarayı, 82, 83, 84, 85, 100.
Çit Kasrı, 78, 80.
Çırçır yangını, 13, 167, 168.

D

Dahiliye Nezareti, 38, 112.
Daire-i Askeriye (bk. Harbiye Nezareti).
Daire-i Hümayun, 55, 56, 71, 75, 78, 79, 80, 84.
Darülfünun, 173, 183.
Darülmusiki-i Osmanî, 181.
Davutpaşa kışlası, 187.
Debre, 160.
Dersiâm Hocaları *(Fatih Hocaları)*, 13, 15.
Dersvekili, 140.
Derviş Paşa arsası, *(Nişantaşında Topağacı semtinde idi)* 71.
Devlet-i Osmaniye, 126.
Dıraç, 81, 99.
Divanı Âli, 98, 176.
Divanı Harbi Örfî, 46.
Divanyolu, 28.
Dolmabahçe Sarayı *(Beşiktaş Sarayı)*, 17, 31, 35, 100, 175.
Donanma *(Osmanlı ... sı)*, 69, 177.
Dördüncü Daire, 25.
Dördüncü Ordu, *(Merkezi: Erzincan)*, 151, 166.
Drama, 185.

E

Edirne, 135, 175, 186.
Edirnekapı, 187.
El öpmek, 33.
Encümen-i Daniş, 106.
Ergani, 178.
Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti, 166, 169, 177, 178, 180,
Erzincan, 166.
Ermeni Daşnaksotyon, 136.
Ermeni Mebuslar, 178.
Ermeni Meclisi Umumisi, 173.
Ermeni Patriği, 174.
Ermeniler, 184.
Ermenistan, 103.
Etek öpmek, 33.
Eyüp, 168, 184.

F

Fatih Camii, 94, 95, 165, 171.
Fatih Hocaları *(Dersiâm hocaları)*, 13, 15.
Fecri Âti, 182.
Fedakâranı Millet Cemiyeti, 169, 176, 182.
Fetva-yı Şerif, *(Hal' hakkında)* 82, 98, 99, 147, 148, 152, 153, 188.
Fevziye Kıraathanesi, 182.
Fırka-ı İbad (Demokrat), 136.
Firzovik, 160.
Fransa, 166.

G

Galata *(Köprüsü)*, 28, 46, 63, 88.
Girid, 6, 103, 123, 171, 176.
Gülhane Hattı, 110, 124.

H

Hacı Hüseyin Bağı Kasrı, *(Ihlamur Kasrı)* 72.
Hadımköy, 186.
Hafiyelik, 161.
Hal', 36, 39, 68, 69, 81, 83, 98, 99, 100, 128, 143, 144, 146, 148, 151, 153, 179, 188.
Halep, 52, 178.
Halıcılar Camii, 171.
Haliç, 167.
Hamidiye Camii, 9, 10, 21, 64, 65, 68, 77, 162.
Hariciye Nazırı, 112.
Harbiye (bk. Mekteb-i Harbiye).
Harbiye Nezareti *(Daire-i Askeriyye)*, 8, 14, 16, 21, 25, 54, 77, 78, 111, 112, 146, 159, 164, 166, 168, 170, 171, 180, 186, 187.
Hareket Ordusu, 65, 68, 70, 71, 72, 75, 76, 85, 137, 139, 141-147, 150, 154-157, 185-188.
Harem-i Hümayun, 44, 73, 76-80, 83, 84, 86, 87.
Hassa Ordusu, 139, 169, 185.
Hattı Hümayun, 181.
Hazine-i Hassa *(Nezareti)*, 106, 107.
Heyeti Müttefikai Osmaniye, 135-137, 186, 187.
Heyeti Teftişiye, (Anadolu)178.
Heyeti Vükelâ, (Bk. Meclis-i Vükelâ).
Hicaz, 166.
Hırka-i Saadet ziyareti, 16.
Hukuk-ı Beşer *(Gazete)*, 175.
Hukuk mektebi, 176.
Hukukı Âdemiye, *(İnsan hakları)*, 124.
Hukukı Umumiye *(Gazete)*, 169, 176.

I

Ibradı, 171.
Ihlamur Köşkü, 72.
Islâhat Fermanı, 110.

İ

İcazet *(Merasim)*, 22, 93-96.
İdadî mektepleri, 177.
İhtilâl-i Askerî (Bk. Otuzbir Mart hadisesi).
İkdam *(Gazete)*, 46, 64, 113, 120, 121, 128, 129, 134, 135, 137, 139, 181, 182.
İlân-ı Hürriyet, 108.
İkinci Fırka *(Yıldız Sarayının korunması ile vazifeli)* 19, 20, 44, 45, 58, 59, 70-72, 120, 143, 173, 174, 185.
İkinci Ordu, *(Merkezi: Edirne)*, 69, 140, 166, 168, 178, 180, .
İngiltere, 29, 38, 39, 162, 166, 169, 177, 183.
İplikhane, (Kışlası) 45, 184.

İstanbul *(Dersaadet)*, 21, 25, 29, 38, 45, 54, 56, 59, 60, 63, 65, 66, 66, 68, 69, 70, 72, 80, 86, 91, 94, 97, 107, 113, 130, 132, 137, 144, 147, 150, 155, 158, 160, 161, 162, 163, 165, 167-170, 172-175, 178, 180, 182, 184, 186.
İstihkâm taburu, 45, 90.
İstiklâl yıldönümü, 177.
İstizah (Meclisi Mebusan'da), 178, 179.
İşkodra, 48.
İtalya, 183.
İtilâf protokolu (Osmanlı - Avusturya), 183.
İttihat ve Terakki Cemiyeti, 11, 12, 15, 29, 36, 46, 61-63, 65, 69, 70, 113-121, 128, 130, 132, 136, 144, 145, 156, 158, 159, 1561-165, 167, 168, 171, 172, 179, 181, 183, 184, 187.
İttihadı Muhammedî Cemiyeti (Cemiyeti Muhammediye) 46, 83, 178, 180-183.
İzmir, 145, 159, 167, 182.

K

Kâğıthane, 70.
Kanlıca, 101.
Kanun-ı Esasî, 1, 8, 9, 11-13, 15, 19, 21, 24-26, 28, 31, 32, 39-42, 57, 62-65, 68-70, 95, 99, 113, 114, 119, 124, 125, 127, 129, 130, 133, 135, 138, 140, 147, 150, 152, 156, 158, 160, 162, 163, 171, 172, 177, 179, 180, 185.
Kanunı Esasî Madalyası, 165.
Kanunı Esasî Marşı, 162.
Karaman, 159.
Karînlik, 171.
Kasr-ı Hümayun, 65, 70, 77.
Kastamonu, 48.
Karadeniz Boğazı, 55.
Kavala, 130.
Kosova, 108, 135, 160, 171, 174.
Köprülü, 160.
Küçük Çekmece, 140, 186.
Küçük Mabeyin, 79, 81, 85.
Kürt Teavün Kulübü, 136.
Kütübi Diniye Tetkik Heyeti, 163.

L

Lâzkiye, 183.
Londra, 38, 97, 173, 180.

M

Maarif (Nezareti), 149, 173, 177.
Maarif Madalyası, 22.
Mabeyin, 78, 90, 92, 159, 168.
Mabeyin-i Hümayun Kitabeti *(Dairesi)*, 3, 6, 20, 36-38, 45, 48, 55-57, 76, 79, 82, 87-90, 95, 101-107, 164, 165.
Maiyet-i Seniye Bölüğü, 75, 76, 77.
Maliye Nezareti, 5, 166, 179.
Makedonya, 103, 158.
Manastır, 29, 63, 108, 135, 158, 160, 165, 171, 174.
Marmara vaporu, 167.
Marsilya, 39.
Maslak, 70.
Matbaa-i Âmire, 164.
Matbuat *(Gazeteler, Evrak-ı Havadis)*, 11, 21, 29, 31, 33, 36, 39, 41, 45-47, 58, 65, 66, 68.
Matbuat nizamnamesi (Kanunu), 178, 179.
Matbuatı Dahiliye Müdiriyeti, 169.
Matbuatı Osmaniye Cemiyeti, 162.
Mebus intihabı, 173.

Mebuslar *(Mebusan)*, 17, 18, 25, 27, 29, 31-35, 42, 43, 53, 63, 80, 91, 96, 116, 117, 121, 126, 134, 138, 147, 148, 151, 152, 175.

Meclis-i Âyan (Heyet-i Âyan), 9, 18, 19, 25, 27, 30, 41, 43, 65, 80, 83, 98, 99, 122, 123, 141, 145, 146, 148, 151, 152, 175, 181, 183, 187.

Meclis-i Mebusan, 9, 17, 25-30, 32-34, 36, 41-43, 48-50, 52, 53, 63-65, 70, 81-83, 91, 92, 98, 99, 108-110. 117, 118, 121- 126, 131-139, 141, 144-148, 156, 160, 165, 167, 175-181, 183-188.

Meclisi Mehamı Harbiye, 169.

Meclis-i Millî, 83, 97, 121, 122, 126, 143, 145, 147, 187, 188.

Meclis-i Umumi, 26, 41-43, 122, 141, 146, 147, 151, 153, 155, 156.

Meclis-i Vükelâ, *(Heyet-i)* 105, 109, 114, 115. 123, 126, 129, 133, 137, 138, 143, 147, 152, 165, 166, 169, 181.

Medreseler, 181.

Medinei Münevvere, 166.

Mekteb-i Harbiye, 22-24, 76-78, 161, 167, 168, 174, 177.

Mekteb-i Hukuk, (Bağdat), 167.

Mekteb-i Mülkiye, 3, 94, 95, 181.

Merasim Dairesi, 17, 32.

Meşihat *(Daire-i, Makam-ı)*, 25, 43, 95, 111, 147, 148, 161.

Meşrutiyet *(Usul-i)*, 27, 28, 36, 39, 42, 57, 62, 64, 65, 81, 94, 110, 113, 122-124, 131-139, 141, 142, 144, 146, 150, 156, 157, 160, 161, 171, 172, 178, 179, 181, 184, 186, 189.

Metroviça, 158, 159.

Millî Banka, 177.

Mizan *(Gazete)*, 46, 58, 162, 170, 171.

Mısır, 103, 162, 176.

Mısır Fevkalâde Komiserliği, 177, 178, 180.

Muayede, 17, 18, 21, 35, 175.

Mutlakiyet *(İdaresi)*, 39.

Müfettişi Umumilik, 108.

Mühendishane-i Berri-i Hümayun, 173, 175.

Mülkiye Mezunin Kulübü, 136.

N

Nasihat Heyeti, 58, 59, 62, 63.

Nazilli Redif taburu, 159.

Nezaret (Bahriye, Divanhane), 179.

Neyyir-i Hakikat *(Gazete)*, 29.

Nişantaşı, 67, 83.

Nutk-ı Hümayun *(Meclis-i Mili'de)*, 25-27, 28, 29, 30, 31, 122, 123, 124.

Nutuk *(Meclis açış devresinin uzatılması)*; 41-43.

Nutuk *(Ziyafette)*, 31-33.

O

Odesa, 185.

Osmanlı *(Gazete)*, 182.

Osmanlı Bankası, 169.

Osmanlı Devleti, 177, 180, 186.

Osmanlı İtidal Fırkası, 178.

Osmanlı Ordusu, 140.

Osmanlı Uhuvvet Cemiyeti, 161.

Ortaköy, 55.

Otuzbir Mart hadisedsi, *(İhtilâli Askeri)*, 46, 48, 55, 98, 139, 141, 142, 150, 151, 168, 189.

Ö

Örfî İdare, 187.

P

Paris, 17, 85, 113, 167, 173.

Parlâmento, 122, 123, 152.

Pera Palas oteli, 186.
Pertev-i Adalet *(Gazete)*, 176.
Patrikler, 43.
Petersburg *(St.)*, 6, 174.
Pizren, 158.
Preşova, 160.

R

Rejine Olga, 185.
Resimli Kitap, 170.
Resne, 160
Resne Millî taburu, 158.
Rodos, 45.
Rum(lar), 14, 172, 174.
Rum Cemiyeti Siyasiyesi, 136.
Rum Patriği, 172.
Rumeli, 44, 62, 65, 150, 159, 160.
Rumeli Vilâyatı Selâsesi, 146.
Rumeli Umumî Müfettişiliği, 174.
Rusya *(Rus)*, 6, 55, 74, 151, 158, 185.
Rus Sefareti, 184.

S

Saçak öpmek, 17, 18.
Sadaret, 38, 41, 68, 69, 76, 111, 112, 129, 130, 133, 145, 156, 164, 181, 182.
Sadaret Alayı, 184.
Saltanat kapısı, 76.
Sansür usulü, 130, 160, 163.
Saraçhanebaşı, 167.
Saray *(Takımı)*, 29, 31, 34, 35, 40, 45, 46, 54, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 81, 84, 95, 97, 107, 163, 166, 170.
Sason vak'ası, 6, 18.
Sekizinci Daire, 25.
Selâmlık (Cuma ve bayram), 9, 16, 18, 21-23, 36, 64, 65, 68, 72, 77, 174, 185, 187.
Selânik, 19, 45, 62, 65, 66, 69, 84, 85, 86, 99, 108, 118, 119, 132, 135, 143, 154, 155, 158, 160, 163, 167, 169, 171, 172, 174, 179, 183-188.
Serbestî *(Gazete)*, 39, 40,46, 173, 183.
Serez, 160, 174, 185.
Servet-i Fünun *(Günlük Gazete)* 113, 114, 115, 116, 154, 161, 163.
Sıra odalar, 84.
Sirkeci, 154,
Sisam, 176.
Sivas, 166.
Sofya, 169.
Soğukçeşme, 50.
Sultanahmet Meydanı, 53, 88, 89, 90, 91, 172, 176, 178.
Sultan Mahmut Türbesi, 166.
Suriye, 45, 167.

Ş

Şark Demiryolları, 169, 170.
Şarkî Rumeli, 26, 170, 172.
Şehbal *(Mecmua)*, 148.
Şeriat *(Şer'-i Şerif)*, 15, 16, 47, 49, 50, 51, 58, 88, 91, 95, 129, 132-134, 138-140.
Şehzadebaşı, 175, 182.
Şeyhülislâm Kaymakamlığı, 178
Şişli, 38.
Şûrayı Devlet, 112, 185.
Şurayı Ümmet *(Gazete)*, 170, 184.

T

Taksim Kışlası, 187.
Tanin *(Gazete)*, 163, 164, 167, 181, 184.
Tatili Eşgal Kanunu, 170.
Taşkışla, 19, 20, 44, 71, 88, 90, 120, 172, 174, 178.
Takvim-i Vekayi, 121, 122, 124, 129, 131, 132, 135, 141, 144, 153, 155, 156, 170, 177, 182.
Tanzimat-ı Hayriye, 110.
Teftiş ve Muayene Encümeni, 163.
Tepebaşı, 165, 167, 171.
Temenna (Selâm), 17, 18, 60.
Tetkiki Müellefat Heyeti, 163.
Tevzi-i Mükâfat, 22, 94.

Tıbbiye *(Mekteb-i)*, 103, 161, 167, 173.
Tırnova, 170.
Tiflis, 171.
Topçu ve İstihkâm Harb Okulu, 173, 175.
Tokatlıyan Oteli, 168.
Tophane, 161, 169, 174, 186.
Tophane Meydanı, 13.
Tophane Sanayi alayları *(Efradı)*, 91, 138.
Trablus Garp, 8, 85, 102.
Trabzon, 185.
Türkiye, 172.
Türkler, 14, 45.

U

Uhuvveti Arabiyei Osmaniye Cemiyeti, 168.
Ulumı Âliyei Diniye Şubesi *(Darülfünun)*, 173.
Umumî Af, 161.
Umumî İçtimalar, 181.
Unkapanı köprüsü, 28.

Ü

Üçüncü Ordu, *(Merkezi: Selânik)* 45, 68, 69, 108, 140, 144, 146, 155,157, 159, 169, 174, 172.
Üsküdar, 171.
Üsküp, 159, 160.

V

Vaniköy, 164.
Vatan *(Piyes)*, 13, 14, 167, 168.
Vefa, 28.
Volkan *(Gazete)*, 46, 173, 180, 182.

Y

Yanya, 132, 135, 181.
Yarım Burgaz, 187.
Yat Kulübü, 187.
Yemen, 166.
Yenigün *(Gazete)*, 101.
Yeni Postahane, 175.
Yenişehir, 164.
Yıldız Sarayı *(Saray)*, 5, 7, 9, 17, 19, 21, 25, 29-32, 35, 38, 40, 54-, 45, 50, 53, 54, 55, 57, 58, 63, 65, 67, 70-80, 84, 86-88, 93, 94, 98, 100, 101, 144, 146, 150, 158, 161, 162, 167, 168, 169, 171, 175, 182, 188, 183, 184, 185, 187
Yozgat, 159.
Yunan Muharebesi, 6, 54.
Yunanistan, 171, 176.

Z

Zaptiye Nezareti, 171.
Zavallı Çocuk *(Piyes)*, 167.
Ziyafet, 31, 32, 33, 175.
Zuhaf taburları, 182.

DÜZELTMELER

Gözden kaçmış olan ve manaya tesir edecek mahiyette görülen tertip yanlışları

Sahife	Satır		Doğru	Yanlış
3	2	haşiye	Süceyya	Süreyya
21	6-7	yan başlık	Padişahın ikazı	Padişahın ikaz edilmesi
24	15		mübeddil	mübeddel
29	7	haşiye	Angustus	Augustus
31	3-4	yan başlık	padişaha teklifi	padişaha teklif olunması
38	22		Fitch Maurice	Fitzmaurice
48	3	haşiye	88-93	88-92
63	5		vücuda	vücubda
63	13		lâyetegayyir	lâyetegayyer
68	20		muazzamamız	muazzamımız
68	8	haşiye	vesikalar	vesikaların
75	35		memurluğu	memuru
77	26		sisin	sizin
85	1	haşiye	54	541
86	7		il	ile
94	26		bâhisresini	bâhiresini
143	13	haşiye	44	41
149	12		*tesahhavu*	*tasihhû*
149	20		Mevkıf	Mevakıf
150	2		bir	bin
150	10		tramvyaarlda	tramvaylarda
153	14		simalarla	simalarda

II. Abdülhamid'in İkinci Meşrutiyetin ilânı günlerinde çekilmiş bir fotoğrafı

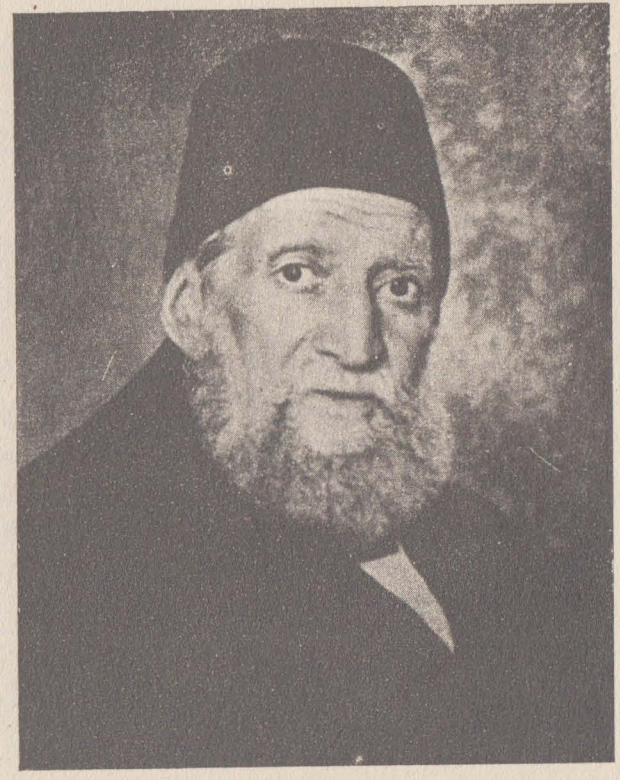

II. Abdülhamid'in veliahdi ve kardeşi Şehzade Mehmed Reşad Efendi
(V. Mehmed unvanı ile tahta geçmeden önce)

İkinci Meşrutiyetin ilk Sadrazamları

Sait Paşa

Kâmil Paşa

Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa

Mabeyn İkinci Kâtibi İzzet Holo Paşa

Harbiye Nazırı Müşir Recep Paşa

Mabeyn Müşiri Şakir Paşa

II. Abdülhamid'in Meşrutiyetin ilânından sonra
Yıldız'da ilk Cuma selâmlığı

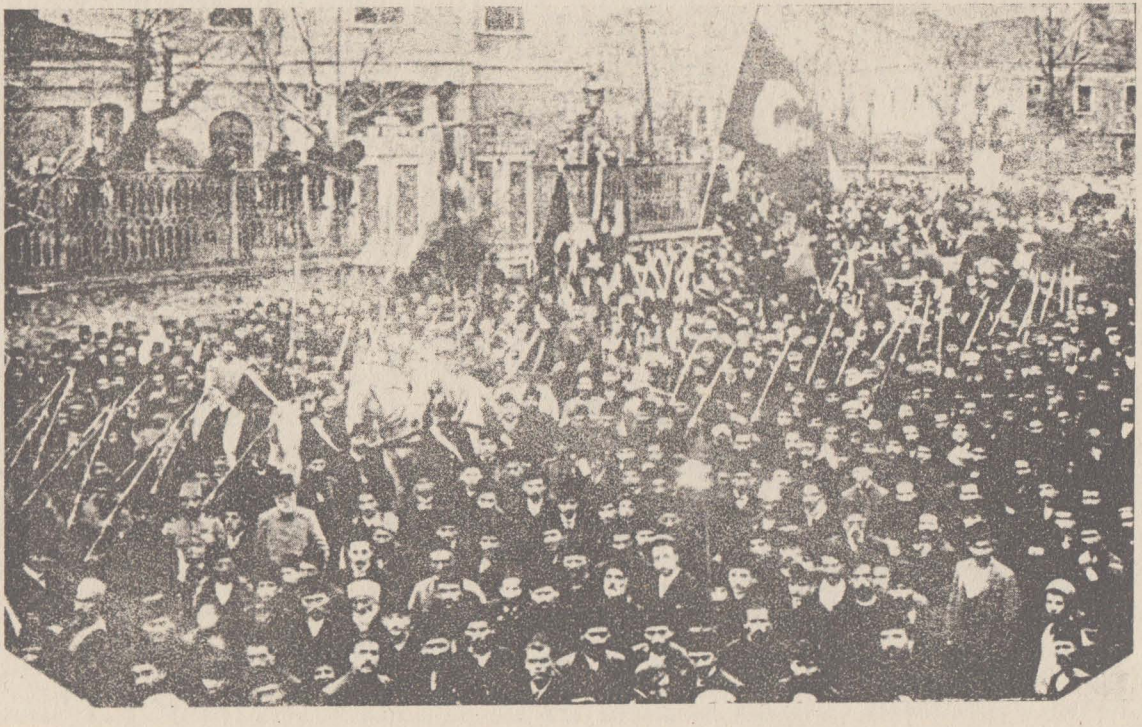
II. Abdülhamid'in Meşrutiyetin ilânından sonra Yıldız sarayında
Merasim Dairesinde yaptığı bir Muayede töreni

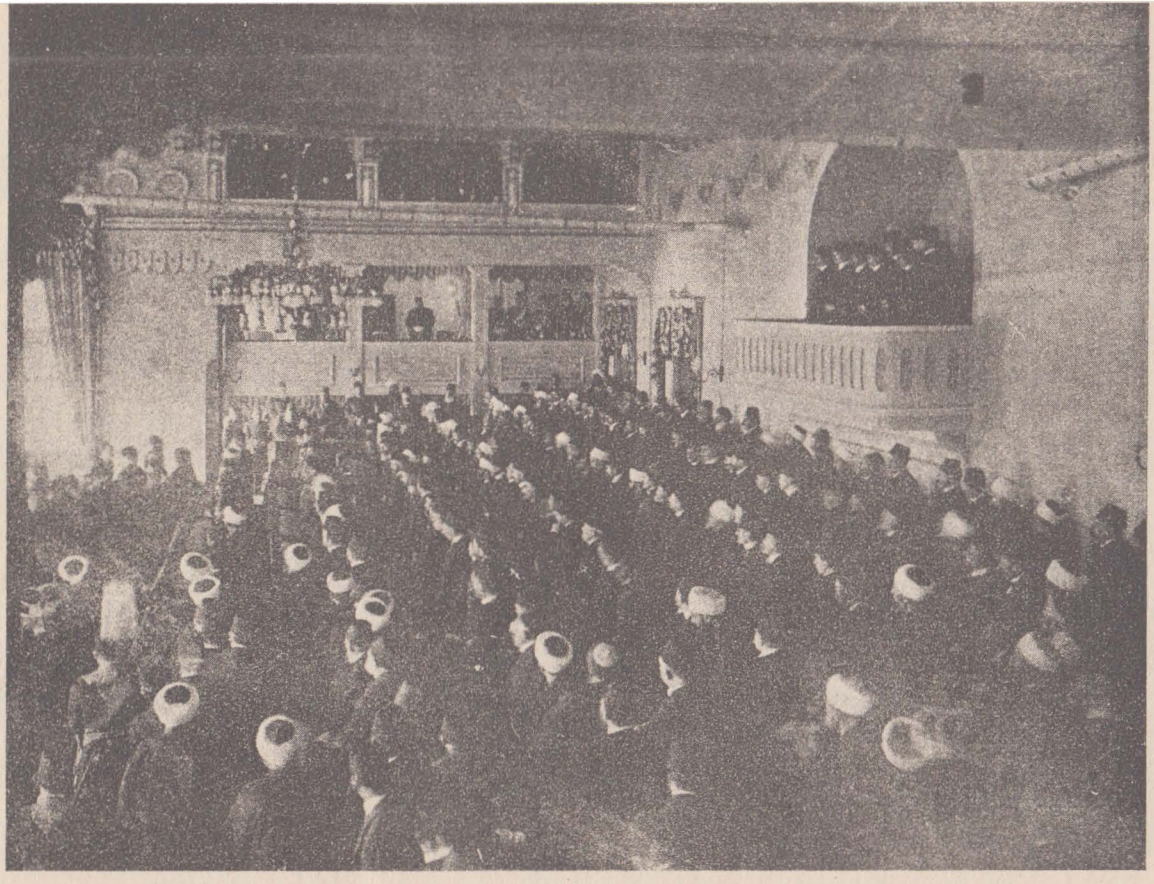
Meşrutiyetin ilânı günlerinde Tepebaşı yazlık tiyatrosunda verilen
"Vatan" piyesi temsillerinden birinde bulunanlar

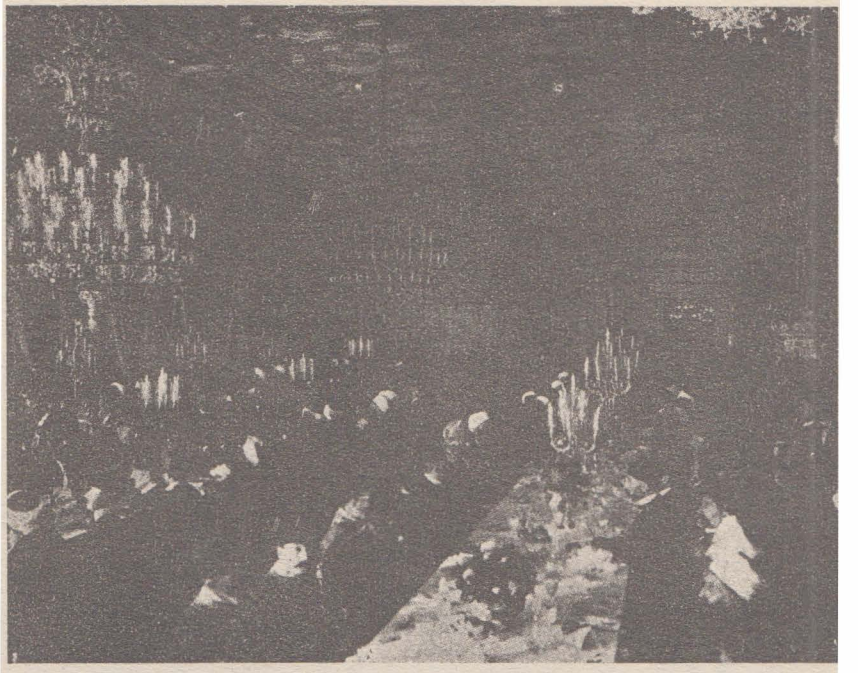
II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ın açılış töreni günü
çekilmiş bir fotoğrafı
(17 aralık 1908)

Meşrutiyetin ilânından sonra yapılan ilk mebus seçimlerinde İstanbul'da rey sandıklarının halkın coşkun gösterileri arasında şehirde araba ile dolaştırılması

Meşrutiyetin ilânından sonra II. Abdülhamid'in huzuru ile
Meclis-i Mebusan'ın ilk açılış töreni
(17 aralık 1908)

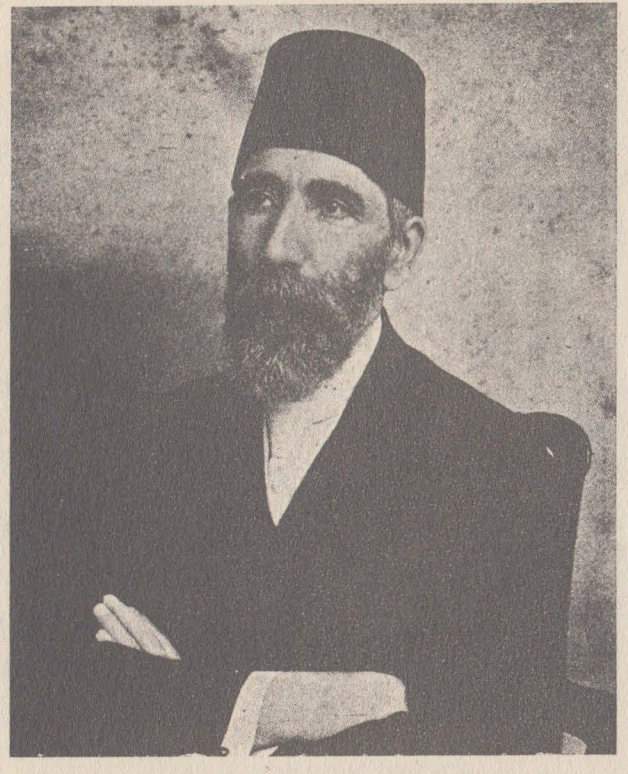

II. Abdülhamid'in Yıldız sarayında Mebuslara verdiği ziyafetten bir görünüş

Yıldız sarayı merasim dairesinde ziyafet verilen salonun umumi görünüşü

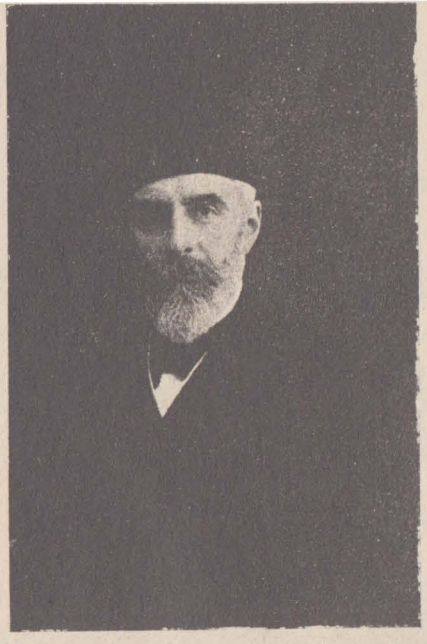
31 Mart İhtilâli sıralarındakı Sadrazamlar

Hüseyin Hilmi Paşa

Tevfik Paşa

Meclis-i Mebusan Reisi İstanbul Mebusu
Ahmet Rıza Bey

Meclis-i Mebusan İkinci Reisi
Edirne Mebusu Talât Bey

Meclis-i Mebusan Reis vekillerinden
İzmir Mebusu Aristidi Paşa

İhtilâlden önceki Harbiye Nazırı
Müşir Ali Rıza Paşa

İhtilâl sırasında tayin edilen Harbiye Nazırı
Müşir Gazi Etem Paşa

İhtilâl sırasında Birinci Ordu Kumandanı Birinci Ferik Nazım Paşa

İhtilâlden önce Birinci Ordu Kumandanı Birinci Ferik Mahmut Muhtar Paşa

Hareket Ordusu Kumandanlarından Ferik Hüsnü Paşa

Hareket Ordusu Kumandanı Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular Müfettişi Birinci Ferik Mahmut Şevket Paşa

Ayastafanos (Yeşilköy) de toplanan
Meclis-i Millî azalarından bir gurup

Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa
ve Erkânıharbiye heyeti

Hareket Ordusu İstanbul'a girdikten sonra
Emniyet Umum Müdürü tayin edilen
Miralay Galip Bey

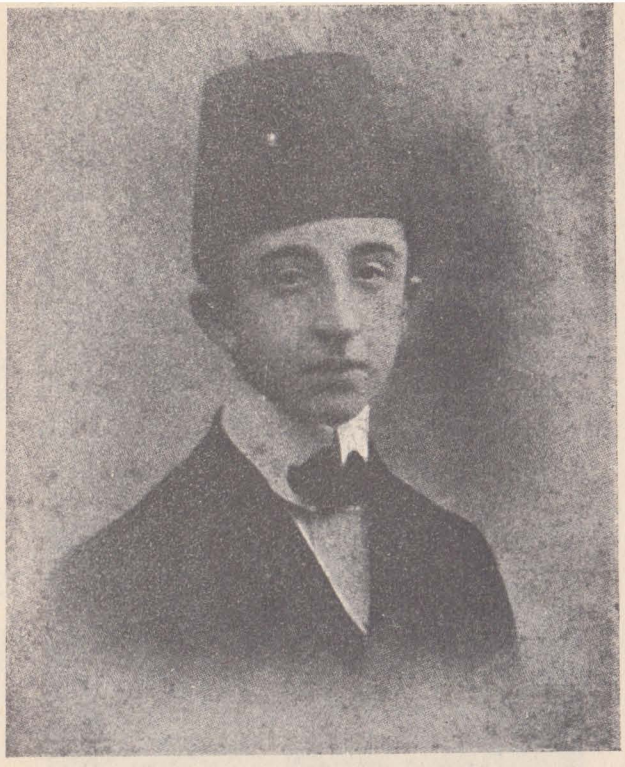
Hareket Ordusu Kumandanlarından Mirliva
Şevket Turgut Paşa Ordunun İstanbul'a ilk girişinde
Beyoğlundan geçerken

Binbaşı Enver Bey
(Hali' günü Yıldız sarayı bahçesinde)

Avcı Taburları Kumandanı
Binbaşı Remzi Bey

Şehzade Abdürrahim Efendi

Üçüncü Musahip Nadir Ağa

Âyan âzasından Bahriye Feriki
Arif Hikmet Paşa

Âyan azasından
Aram Efendi

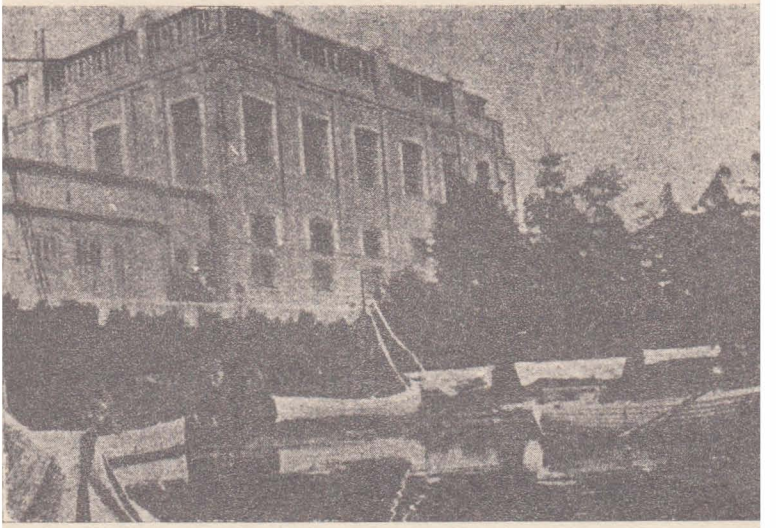

Dıraç Mebusu
Esat (Toptani) Paşa

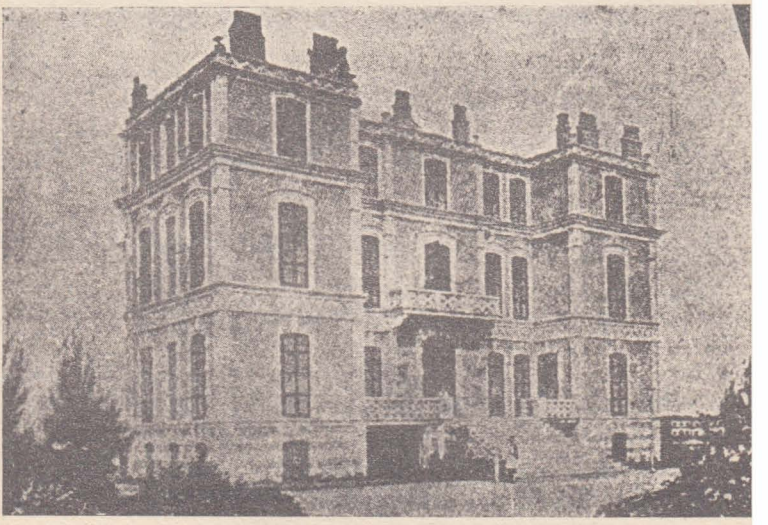

Selânik Mebusu
Emanüel Karasu Efendi

Meclis-i Millî'nin hali' hakkındaki kararını
II. Abdülhamid'e tebliğ eden heyetin azaları

II. Abdülhamid'e hal'in tebliğ edildiği Yıldız sarayında Küçük Mabeyn dairesi

II. Abdülhamid'in Selânik'te ikametine tahsis edilen Âlâtini köşkü

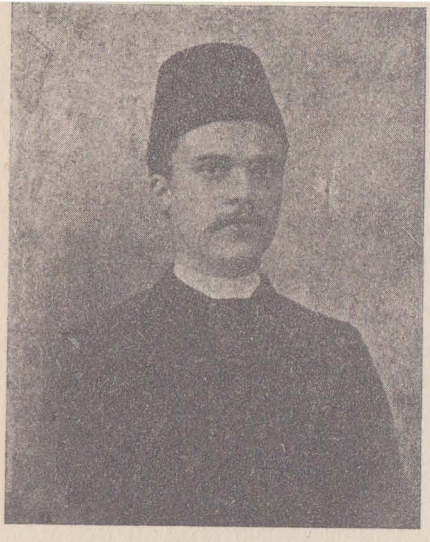
Ali Cevat Beyin elyazısı ile "Fezleke"den bir sahife
(Abdülhamid'e hal'in tebliğini nakleden bu kısım için metinde 81-82 *nci sahifelere bakınız)*

Ali Cevat Bey
(Mabeyn Başkâtibi bulunduğu günlerde
resmî üniforma ile)

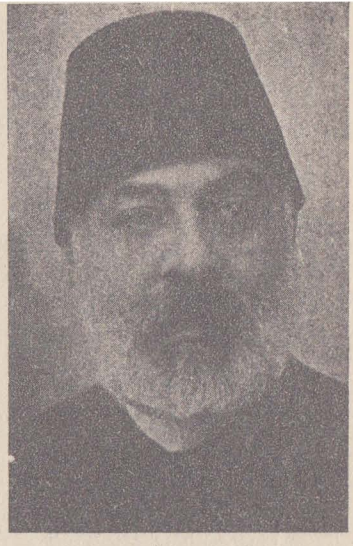
Ali Cevat Bey
(Son resimlerinden biri)

Mabeyn Kâtiplerinden
Ali Ekrem Bey
(Gençlik resmi)

Mabeyn Kâtiplerinden
Ali Cevat Bey
(Gençlik resmi)

Mabeyn Başkâtiplerinden
Süreyya Paşa

Fiyatı : 700 Lira